

TANZİMATTAN CUMHURİYETE SİİRT

Abdurrezzak ÇELİK

SİİRT – 2019

TANZİMATTAN CUMHURİYETE SİİRT

Yazar

Abdurrezzak ÇELİK

ISBN: 978-605-245-579-1

1. Baskı

Ocak 2019/Siirt

Kapak Tasarımı

Abdulkerim ÇELİK

Sayfa Tasarımı

Halil ÇELİK

Baskı

Emin Ofset Matbaacılık

Yeni Mahalle Eski Müftülük

Caddesi No: 11/A Merkez/Siirt

Babam Hacı İbrahim ÇELİK'in anısına...

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VI
TABLolar DİZİNİ.....	IX
ÖNSÖZ.....	XI

GİRİŞ

I. SİİRT ADININ KAYNAĞI VE ANLAMI.....	1
II. SİİRT'İN COĞRAFYASI.....	2
III. İSLAM HÂKİMİYETİ ÖNCESİ SİİRT.....	4
IV. İSLAM HÂKİMİYETİ SONRASI SİİRT	9

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİİRT SANCAĞININ İDARİ DURUMU.....	16
---	----

1.1. XIX. YÜZYILDA OSMANLI VİLAYET VE SANCAK İDARESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	17
---	----

1.2. VİLAYETTE BULUNAN İCRA HEYETİ VE GÖREVLERİ ..21	
--	--

1.2.1. Vilayet İdaresi.....	21
1.2.1.1. Vali	21
1.2.1.2. Vali Muavini	21
1.2.1.3. Defterdar	21
1.2.1.4. Mektupçu	22
1.2.1.5. Umur-ı Ecnebiye Müdürü	22
1.2.1.6. Ziraat ve Ticaret Müdürü	22
1.2.1.7. Maarif Müdürü.....	22
1.2.1.8. Tarik (Yol) Emni	22
1.2.1.9. Defter-i Hakani Müdürü.....	23
1.2.1.10. Emlak ve Nüfus İdareleri Memurları	23
1.2.1.11. Evkaf Müdürü	23
1.2.1.12. Alaybeyi.....	23
1.2.2. Liva (Sancak) İdaresi	23
1.2.2.1. Mutasarrıf	23
1.2.2.2. Muhasebeci	24
1.2.2.3. Tahrirat Müdürü.....	24
1.2.2.4. Defter-i Hakâni Memuru.....	24
1.2.2.5. Emlak ve Nüfus Memurları.....	24
1.2.2.6. Zabita Heyeti Amirinin Görevleri	24
1.2.3. Kaza İdaresi	25
1.2.3.1. Kaymakam	25
1.2.3.2. Mal Müdürü	25
1.2.3.3. İdare Kâtipleri	25
1.2.3.4. Emlak ve Nüfus Memurları.....	25
1.2.3.5. Zabita Heyeti Amirinin Görevleri	25
1.2.4. Nahiye İdaresi	26
1.2.4.1. Nahiye Müdürü	26
1.2.5. Köy (Karye) İdaresi	26
1.2.5.1. Köy Muhtarı.....	26
1.2.6. İdare Meclisleri.....	27

1.2.6.1.	Meclis-i Umumi	27
1.2.6.2.	Vilayet İdare Meclisi	27
1.2.6.3.	Liva İdare Meclisi	28
1.2.6.4.	Kaza İdare Meclisi	28
1.2.6.5.	Nahiye İdare Meclisi	29
1.2.6.6.	Köy İhtiyar Meclisi	29
1.2.6.7.	Meclis-i Belediye	29
1.3.	SİİRT SANCAĞININ XVI. YÜZYIL İLE XIX. YÜZYIL	
	ARASINDAKİ İDARİ DURUMU	30
1.4.	XIX. YÜZYIL İLE XX. YÜZYIL ARASINDA SİİRT	
	SANCAĞININ İDARİ DURUMU	36
1.4.1.	Garzan Kazası	42
1.4.2.	Rıdvan Kazası	44
1.4.3.	Şirvan Kazası	45
1.4.4.	Eruh Kazası	46
1.4.5.	Pervari Kazası	47
1.4.6.	Sason Kazası	48
1.4.7.	Şırnak Kazası	49
1.5.	SİİRT'İN İDARİ YAPILANMASI	50
1.6.	SİİRT SANCAĞINDA BULUNAN KAMU KURUMLARI	53
1.6.1.	Mutasarrıflık	53
1.6.2.	Müftülük	53
1.6.3.	Nakibü'l-Eşraf Kaymakamlığı	54
1.6.4.	Vakıflar İdaresi	54
1.6.5.	Belediye Dairesi	55
1.6.6.	Adliye	57
1.6.7.	Posta ve Telgraf İdaresi	61
1.6.8.	Muhasebe Kalemi	62
1.6.9.	Rüsumat Müdürlüğü (Memleha İdaresi)	65
1.6.10.	Defter-i Hakani Müdürlüğü	68
1.6.11.	Duyun-ı Umumiye Bürosu	71
1.6.12.	Liva ve Kaza İdare Meclisi	73
1.6.13.	Nüfus İdaresi	74
1.6.14.	Maârif Komisyonu	75
1.7.	SİİRT SANCAĞINDA GÖREV YAPAN ÜST DÜZEY	
	İDARECİLER	76
1.7.1.	Merkez Kazasında Görev Yapan Mutasarrıflar	76
1.7.2.	Garzan Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	93
1.7.3.	Rıdvan Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	99
1.7.4.	Şirvan Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	101
1.7.5.	Eruh Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	109
1.7.6.	Pervari Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	114
1.7.7.	Sason Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	119
1.7.8.	Şırnak Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	124

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİİRT SANCAĞINDA SOSYAL HAYAT129

2.1. NÜFUS.....	129
2.2. GAYRİMÜSLİMLER.....	158
2.2.1. Gayrimüslim Nüfusu.....	159
2.2.2. Siirt'te Misyonerlik Faaliyetleri.....	163
2.2.3. Siirt'te Görev Yapan Gayrimüslim İdareciler.....	168
2.2.4. Gayrimüslim Ruhani Liderler.....	171
2.3. AŞİRETLER.....	171
2.4. EĞİTİM.....	175
2.4.1. XIX. Yüzyılda Siirt Sancağının Eğitim Durumu.....	175
2.4.2. Medrese Eğitimi.....	175
2.4.3. İbtidaiyye ve Rüşdiyye Eğitimi.....	183
2.4.4. Gayrimüslimlerin Eğitim Faaliyetleri.....	190
2.5. SAĞLIK.....	195
2.6. BAYINDIRLIK.....	202
2.6.1. Hükümet Konağı.....	202
2.6.2. Mimari.....	203
2.6.3. Ulaşım.....	204
2.6.4. Haberleşme.....	206
2.6.5. Su ve Kanalizasyon.....	209
2.7. VAKIFLAR.....	211
2.8. BASIN.....	213
2.9. DİNİ YAPILAR.....	215
2.8.1. Camiler ve Mescitler.....	215
2.8.1.1. Ulu Camii.....	215
2.8.1.2. Çarşı (Asakir) Camii.....	216
2.8.1.3. Hıdırlı Ahdar (Cumhuriyet) Camii.....	216
2.8.1.4. İbrahim Bey Mescidi.....	216
2.8.2. Türbeler.....	217
2.8.2.1. Veysel Karani Türbesi.....	217
2.8.2.2. İsmail Fakirullah Türbesi.....	218
2.8.2.3. İbrahim Hakkı Türbesi.....	218
2.8.2.4. Sultan Memduh Türbesi.....	219
2.8.2.5. Şeyh Mücahit Türbesi.....	219
2.8.2.6. Şeyh Hamza El Kebir Türbesi.....	219
2.8.2.7. Şeyh Musa Türbesi.....	220
2.8.2.8. Şeyh Ebul Vefa Türbesi.....	220
2.8.2.9. Şeyh Muhammed El Hazin Türbesi.....	220
2.8.2.10. Şeyh Şerafettin Türbesi.....	220
2.8.2.11. Molla Halil Türbesi.....	221
2.8.2.12. Şeyh Türki Türbesi.....	221
2.8.2.13. Şeyh Hattap Türbesi.....	221
2.8.2.14. Şeyh Celaleddin (Cerrah) Türbesi.....	221
2.8.2.15. Şeyh Halef Türbesi.....	222
2.8.2.16. Şeyhü'l-Horani Türbesi.....	222

2.8.2.17.	Şeyh İlyas Türbesi.....	222
2.8.2.18.	Şeyh Sibre Türbesi.....	222
2.8.2.19.	Şeyh Ali Gerisi Türbesi	222
2.8.2.20.	Şeyh Saad Türbesi.....	223
2.8.2.21.	Şeyh Muhammed Tarmili Türbesi	223
2.8.2.22.	Şeyh Muhammed Tomani Türbesi.....	223
2.8.3.	Kiliseler	224
2.8.3.1.	Dilektepe Köyü Kilisesi	224
2.8.3.2.	Adakale (Derzin) Köyü Kilisesi.....	224
2.8.3.3.	Hadrianus Kilisesi.....	224
2.8.3.4.	Mir Yakub Manastırı.....	224
2.8.3.5.	Maruta Parstır Kilisesi	224
2.10.	SOSYAL YAPILAR	225
2.9.1.	Çeşmeler	225
2.9.1.1.	Suku'l-Ayn (Çarşı Çeşmesi)	225
2.9.1.2.	Ayn Salib Çeşmesi	225
2.9.1.3.	Sor Çeşmesi	225
2.9.2.	Hanlar	226
2.9.2.1.	Han-ı Sor.....	226
2.9.2.2.	Çemişevki Hanı.....	226
2.9.2.3.	Gerre Hanı	226
2.9.3.	Hamam ve Kaplıcalar	226
2.9.3.1.	Kavvam Hamamı	226
2.9.3.2.	Sağlarca (Billoris) Kaplıcası	226
2.9.3.3.	Lif Kaplıcası	227
2.9.3.4.	Diğer Kaplıcalar.....	227
2.9.4.	Kaleler	227
2.9.4.1.	Derzin Kalesi	227
2.9.4.2.	Kormas Kalesi.....	227
2.9.4.3.	İrun Kalesi	228
2.9.4.4.	Kufre Kalesi.....	228
2.9.4.5.	Fenike Kalesi	228
2.9.4.6.	Kiver Kalesi	228
2.9.4.7.	Hatemi Tai Kalesi	228
2.9.4.8.	Marin Kalesi	228
2.9.4.9.	Besniz Kalesi	228
2.9.4.10.	Rüstem Kalesi	229
2.9.4.11.	Kelhoc Kalesi	229
2.9.4.12.	Çeko Kalesi.....	229
2.9.4.13.	Bir Kalesi	229
2.9.4.14.	Beykent Kalesi.....	229
2.9.4.15.	Hizan Kalesi.....	229
2.9.4.16.	Espayirt Kalesi.....	229
2.9.4.17.	Kandil Kalesi	230
2.11.	KÜLTÜREL HAYAT VE BELİRLİ GÜNLER.....	230
2.10.1.	Belirli Günler	230
2.10.1.1.	Cigor	230

2.10.1.2.	Şiher.....	230
2.10.1.3.	Şehril Bayf (Yumurta Bayramı).....	231

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİİRT SANCAĞINDA

İKTİSADİ HAYAT	232
3.1. VERGİ	232
3.2. TARIM VE HAYVANCILIK	241
3.2.1. Tarım	241
3.2.2. Hayvancılık.....	243
3.3. MADENLER.....	245
3.3.1. Memlehalar	248
3.3.2. Cas Madeni	258
3.4. DOKUMACILIK.....	259
3.5. ORMANCILIK.....	262
3.6. ESNAF GRUPLARI	263
SONUÇ	270
KAYNAKÇA	275
EKLER.....	293

KISALTMALAR

A	: Ağustos
A. AMD	: Sadaret Amedi Kalemî Evrakı
A. DVN. MKL	: Sadaret Mukavelenamerler
A. DVN	: Sadaret Divan Kalemî Evrakı
A. MKT. MHM	: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı
A. MKT. MVL	: Sadaret Mektubî Meclis-i Vala Evrakı
A. MKT. NZD	: Sadaret Mektubî Nezaret ve Devair Evrakı
A. MKT. UM	: Sadaret Mektubî Umum Vilayet Evrakı
A. MKT	: Sadaret Mektubî Kalemî
A. TŞF	: Sadaret Teşrifat Kalemî Evrakı
a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
a.g.t	: Adı Geçen Tez
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
B	: Recep
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bâb-ı Ali Evrak Odası
Bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BVS	: Bitlis Vilayet Salnamesi
°C	: Santigrat Derece
C	: Cemâziyelâhir
C	: Cilt
Ca	: Cemâziyelevvel
Çev.	: Çeviren
DH. EUM. LVZ	: Dâhiliye Nezaretî Emniyeti Umumiye Levazım Kalemî
DH. EUM. MEM:	Dâhiliye Nezaretî Memurî Kalemî
DH. İ. UM. EK	: Dâhiliye Nezaretî İdare-i Umumiye Ekleri
DH. İ. UM	: Dâhiliye Nezaretî İdare-i Umumiye Belgeleri
DH. İD	: Dâhiliye Nezaretî İdare Belgeleri
DH. MKT	: Dâhiliye Nezaretî Mektubî Kalemî
DH. MUI	: Dâhiliye Nezaretî Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
DH. ŞFR	: Dâhiliye Nezaretî Şifre Kalemî
DH. TMIK. M	: Dâhiliye Nezaretî Tesri-i Muamelat Evrakı
DH. TMIK. S	: Dâhiliye Nezaretî Tesri-i İslahat Evrakı
DH. UMVM	: Dâhiliye Nezaretî Umûr-i Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Evrakı
DH	: Dâhiliye Nezaretî

DVS	: Diyarbakır Vilayet Salnamesi
E	: Eylül
Ha	: Haziran
H	: Hicri
HR. MKT	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî
Hza	: Hazretleri
İ. AZN	: İrade Adliye ve Mezahib
İ. DH	: İrade Dâhiliye
İ. DUİT	: İrade Dosya Usulü
İ. HUS	: İrade Hususi
İ. ML	: İrade Maliye
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MSM	: İrade Mesail-i Mühimme
İ. MVL	: İrade Meclis-i Vala
İ. ŞD	: İrade Şura-yı Devlet
Ke	: Kânunuevvel
km	: Kilometre
Ks	: Kânunusani
L	: Şevval
m	: Metre
M	: Muharrem
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Ma	: Mart
MF. MKT	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
ML. VRD. d	: Maliye Nezareti Varidat Defterleri
MS	: Maarif Salnamesi
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL:	Meclis-i Vala Belgeleri
My	: Mayıs
N	: Ramazan
NFS. D	: Nüfus Defterleri
Ni	: Nisan
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
R	: Rebîülâhir
R	: Rumi
Ra	: Rebîülevvel
S	: Safer
s	: Sayfa
S	: Sayı

SDAO	: Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye
Ş	: Şaban
ŞD	: Şura-yı Devlet
Şu	: Şubat
T	: Temmuz
TCMGTS	: Türkiye Cumhuriyeti Malûl Gaziler Ticaret Salnâmesi
Te	: Teşrinievvel
Ts	: Teşrinisani
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Y. A. RES	: Yıldız Resmi Maruzat Evrakı
Y. EE. KP	: Yıldız Kamil Paşa Evrakı
Y. MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. AZJ	: Yıldız Arzuhal Jurnal Evrakı
Y. PRK. UM	: Yıldız Umumi Evrakı
yy	: Yüzyıl
Z	: Zilhicce
Za	: Zilkade
30.11.1.0/10.6.1	: Başbakanlık Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı
30.11.1.0/2.7.3	: Başbakanlık Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı
30.18.1.1/7.28.12	: Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)
30.18.1.1/4.42.1	: Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)
30.18.1.1/8.42.2	: Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)
30.11.1.0/20.52.12	: Başbakanlık Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1: Siirt Sancağı ve Kazalarının Bağlı Buldukları Eyaletler	34
Tablo 1.2: Yurtluk-Ocaklık Döneminde Görev Yapan Beyler	35
Tablo 1.3: Bitlis Salnamelerine Göre Siirt Sancağının İdari Yapılanması.....	51
Tablo 1.4: Siirt Sancağında Görev Yapan Müftüler	53
Tablo 1.5: Siirt Sancağında Görev Yapan Vakıf Memurları.....	55
Tablo 1.6: Siirt Sancağında Görev Yapan Belediye Reisleri	56
Tablo 1.7: Siirt Sancağında Görev Yapan Adliye Yetkilileri	59
Tablo 1.8: Siirt sancağında Görev Yapan Posta ve Telgraf Memurları	61
Tablo 1.9: Siirt Sancağında Görev Yapan Muhasebe Kalemî Memurları.....	63
Tablo 1.10: Siirt Sancağında Görev Yapan Rûsumat Memurları	66
Tablo 1.11: Defter-i Hakani Memurları.....	69
Tablo 1.12: Dîyun-ı Umumiye Nezareti Memurları	72
Tablo 1.13: Liva ve Kaza İdare Meclis Üyeleri.....	73
Tablo 1.14: Siirt Sancağında Görev Yapan Nüfus Mukayyitleri	74
Tablo 1.15: Siirt Sancağı Maârif Komisyonu	76
Tablo 1.16: Merkez Kazasında Görev Yapan Mutasarrıflar	91
Tablo 1.17: Garzan Kazası Görev Yapan Kaymakamlar	97
Tablo 1.18: Rıdvan Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	100
Tablo 1.19: Şirvan Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	107
Tablo 1.20: Erüh Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	112
Tablo 1.21: Pervari Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	117
Tablo 1.23: Şırnak Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	127
Tablo 2.1: 1526 ve 1568 Yıllarındaki Siirt Nüfusu.....	131
Tablo 2.3: Garzan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı.....	135
Tablo 2.4: Şirvan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı.....	136
Tablo 2.5: Rıdvan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı.....	137
Tablo 2.6: Gurdilan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı.....	137
Tablo 2.7: Bohtan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı.....	138
Tablo 2.8: Hizan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı.....	139
Tablo 2.9: Siirt Livasının 1846 Yılı Nüfus Dağılımı	139
Tablo 2.10: Siirt Livasının 1854 Yılındaki Gayrimüslim Nüfus Dağılımı....	140
Tablo 2.11: 1869 ve 1870 Siirt'in İdari Yapılanmasında Meydana Gelen Değişlikler	142
Tablo 2.12: Siirt'in 1871 Yılındaki Ayrıntılı Nüfus Dağılımı	143
Tablo 2.13: 1877 Yılındaki Siirt Nüfus Dağılımı	145
Tablo 2.14: 1877 Yılındaki Siirt'in İdari Yapısı.....	146
Tablo 2.15: 1878-1880 Yılındaki Siirt Livasının Nüfus Dağılımı	146
Tablo 2.16: 1881-1893 Yılları Arasındaki Siirt'in Nüfus Dağılımı	147
Tablo 2.17: Mehmet Salih Paşa'ya Göre 1879-1883 Yılları Siirt'in Nüfus Dağılımı.....	149
Tablo 2.18: 1892 Yılı Siirt'in Ayrıntılı Nüfus Dağılımı	150
Tablo 2.19: 1892 Yılı Siirt'in Gayrimüslim Ayrıntılı Nüfus Dağılımı	151
Tablo 2.20: Siirt'in 1914 Yılı Nüfus Dağılımı.....	153
Tablo 2.21: Siirt Vilayetinin 1927 Yılı Nüfus Dağılımı	154
Tablo 2.22: Siirt Sancağında Görev Yapan Nüfus Mukayyitleri	157

Tablo 2.23: Aşiretleri Oluşturan Unsurlar ve İdarecileri	172
Tablo 2.24: Siirt Sancağı Merkez Kazasında Bulunan Medreseler.....	176
Tablo 2.25: Siirt Sancağı Şirvan Kazasında Bulunan Medreseler	178
Tablo 2.26: Siirt Sancağı Garzan Kazasında Bulunan Medreseler	179
Tablo 2.28: Siirt Sancağı Erüh Kazasında Bulunan Medreseler	182
Tablo 2.30: 1900 Yılında Siirt Sancağında Görev Yapan Muallimler	187
Tablo 2.31: Siirt Rüşdiye Mektebi Talebe Sayısı ve Görevli Muallimler	189
Tablo 2.32: 1892 Yılındaki Gayrimüslim Rüşdiye Mektepleri	192
Tablo 2.33: Maarif Salnamelerinde Gayrimüslim Rüşdiye Mektepleri	193
Tablo 2.34: 1890 Yılı Genel Eğitim Durumu	195
Tablo 2.35: Siirt Sancağında Bulunan Vakıflar ve Gelirleri	212
Tablo 3.1: Siirt Sancağının 1873 ve 1877 Yılları Arasındaki Gelir Dağılımı	234
Tablo 3.2: 1892 Yılı Kuruş Cinsinden Gelir Dağılımı	238
Tablo 3.3: 1890 Yılı Tahıl Ürünlerinin Kazalara Dağılımı	243
Tablo 3.4: Yetiştirilen Hayvan Türleri ve Miktarları	244
Tablo 3.5: 1892 Yılı Ağnam Vergisi Geliri	245
Tablo 3.6: Memlehalar	252
Tablo 3.7: 1855-1859 Yılları Arasındaki Memleha Gelirleri	252
Tablo 3.8: Üretilen ve Tüketilen Tuz Miktarları	254
Tablo 3.9: Düyun-u Umumiye İdaresinin 1888-1890 Gelir Miktarı	255
Tablo 3.10: Esnaf Grupları	263

ÖNSÖZ

Siirt'in eski çağlardaki tarihi Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinde hüküm süren devletlerin tarihine bakılarak tespit edilebilmektedir. Kadim bir geçmişe sahip olmasına rağmen tam olarak ne zaman bir yerleşim yeri olduğu bilinmemektedir. Siirt'in zaman içerisinde farklı devletlerin hâkimiyeti altında kalması şehrin ve bölgenin kültürel mirasını zenginleştirmiştir.

1514 yılındaki Çaldıran seferi sonrası bölgede Safevi hâkimiyeti sona ererken Osmanlı hâkimiyeti Siirt ve çevresinde başlamıştır. Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcından XIX. yüzyıla kadar yurtluk-ocaklık olarak idare edilen Siirt, bölgenin idari yapısında meydana gelen gelişmelere bağlı olarak Kürdistan Eyaleti ile Diyarbakır ve Bitlis Vilayetlerine bağlı sancak olarak idare edilmiştir.

Çalışmamızla XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde idari, sosyal, ekonomik ve askeri alanlarda yaşanan değişimin Siirt'teki yansımaları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmayla XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişmeler ışığında Siirt'te yaşanan idari dönüşüm ve karşılaşılan sorunlar, sosyal ve iktisadi durum ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece Siirt ve çevresinin merak edilen ancak çok fazla incelenmeyen bir dönemi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu mütevazı çalışma ile başta Siirt olmak üzere Kurtalan, Pervari, Şırnak, Eruh ve Sason'un geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi araştırmalarına öncülük etmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın neticelenmesine kadar geçen tüm süreçte desteklerini ve katkılarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Said OLGUN'a ve gösterdikleri sabır ve anlayış için tüm aile fertlerime ayrıca çalışmanın kitap haline getirilip yayınlanmasında büyük emek ve desteklerini gördüğüm Siirt İl Kültür ve Turizm Müdürü Remzi USLU ve Müdür Yardımcısı Rauf DANIŞ'a teşekkür ederim.

Siirt-2019

Abdurrezzak ÇELİK

GİRİŞ

I. SİİRT ADININ KAYNAĞI VE ANLAMI

Siirt'in tarihte ne zamandan itibaren bir yerleşim yeri olduğu tam olarak bilinmemektedir. Siirt adının kaynağı hakkında değişik bilgiler varolmasına karşın bu bilgiler birbirine yakındır. Şehir isminin Keldani dilinden, kent anlamına gelen Keert (Kaa'rat) kelimesinden geldiği yönünde görüşler vardır. İslam ve Batı kaynaklarında, Sa'ert, Sört, Sairt, Sı'ird şeklinde isimlendirilmiştir. Şehir adı Kadri Perk'in Cenup Doğu Anadolu Tarihi adlı eserinde Sirt, Sert, Tiğramosert; Hüseyin Cahit'in tarihinde Eserad, Şemsettin Sami'nin Kamusu'l-A'lam adlı eserinde Tiğrakert olarak ifade edilmiştir. Süryaniler şehri Sért olarak belirtmiş, bazı Arap kaynaklarında ise İs'ird ya da Us'ird olarak geçmektedir. İbn Şeddad iki defa yıkıldığı ve üç defa yeniden inşa edildiği için Siirt adının verildiği yönünde görüş bildirmiştir. Çağdaş Batılı yazarlar Siirt şehir adını tek ve en doğru şekliyle Si'ird olarak kullanmışlardır. Şehrin ilk yerleşim merkezinin bulunduğu bölgede Rasinnaebah, Biraffa ve Mevbuk adında üç tepenin bulunması nedeniyle Farsça'da üç düğüm veya üç tepe anlamında Sé-Hurt ifadesinin kullanıldığı yönündeki görüş daha makuldür¹.

¹Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, CHP Siirt Halk Evi Yayınları, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946, s. 31; Abdulsasir Yiner, *Şer'iyye Sicillerinden Siirt'e Bakış*, Sonçağ Yayıncılık, Ankara 2014, s. 8; Şerif Demir, *Cumhuriyet Döneminde Siirt*, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016, s. 9; *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 5; *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 38; *Siirt İl Yıllığı*, 1998, s. 33; Cumhur Kılıççioğlu, *Her Yönüyle Siirt*, Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1992, s. 58; Nurettin Özgen ve Sabri Karadoğan "Siirt Şehrinin Kuruluşu ve Gelişimi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, Elazığ 2009, s. 63; Metin Tuncel, "Siirt" *İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 173; Bekir Sami Seçkin, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul Siirtliler Derneği, İstanbul 2006, s. 13; "Siirt", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1981, s. 6679; Hayrettin Savur, *Siirt'in Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1312-1317/1894-1900, 420 Nolu Siirt Şer'iyye Sicil Defterine Göre*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 15; Naciye Subaşı, *422 Numaralı Bitlis Şer'iyye Siciline Göre "Siirt" H.131-1325 (1899-1907)*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1998, s. 15; İsmail Duygu, *426 numaralı (H. 1302-1317/M. 1885-1900) Siirt Şer'iyye Sicili Metin Çevirisi ve Değerlendirme*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2012, s. 8; Nurettin Özgen, *Kuruluş Yeri Bakımından Siirt Şehri ve Yakın Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2002, s. 117.

II. SİİRT'İN COĞRAFYASI

Siirt, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Güneydoğu Torosları eteğinde Dicle nehrinin kolları olan Botan ve Reşan çayları arasında, 38°-15 ve 37°-45 Kuzey Enlemleri ile 42°-54 ve 41°-32 doğu boylamlarını kapsayan bir konumda yer almaktadır². Denizden 930 m. yükseklikte ve yüzölçümü 5406 km²'dir. İl doğuda Van, Hakkâri, batıda Batman, kuzeyde Bitlis, güneyde Şırnak ve Mardin illeriyle çevrelenmiştir³.

Siirt ilinin Tillo, Baykan, Kurtalan, Şirvan, Eruh ve Pervari isminde altı ilçesi bulunmaktadır. İlçelerin Siirt Merkezine olan uzaklıkları Tillo 9 km, Baykan 47 km, Kurtalan 34 km, Şirvan 26 km, Eruh 53 km ve Pervari 90 km'dir⁴.

İlde yeryüzü şekillerinde dağlar önemli bir yer tutmaktadır. Siirt'in doğusunda 2838 m. yüksekliğinde Yazlıca (Herekol) Dağı, kuzeyde 2444 m. yüksekliğinde Meydan-ı Süleyman Tepesi ve Körkandil Dağı, kuzeydoğusunda 2741 m. yüksekliğinde Doğruyol (Beknovi) Dağı, 2631 m. yüksekliğinde Kapılı Dağı ve 2350 m. yüksekliğinde Koran Dağı bulunur. Eruh ilçesinin güneyinde 2280 m. Yassı Dağı bunun batı yönündeki uzantısını oluşturan 1409 m. yüksekliğindeki Şeyh Ömer Dağı bulunur. Kurtalan ilçesinde 1530 m. yüksekliğinde Dilek Tepesi bulunmaktadır⁵.

Büyük bölümü yüksek düzlükler şeklindeki yaylalar, şehrin her tarafında bulunmaktadır. Pervari ilçesinde Cemikari, Ceman ve Herekol yaylaları, Şirvan ilçesinde Bocavan yaylası vardır. Yaz kış bol yağış alan ve zengin çayırarla kaplı olan bu yaylalar, hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olması nedeniyle önemli bir yere sahiptir⁶.

Siirt'te çok sayıda vadi bulunmaktadır. Bitlis ilinin güneyindeki dağların eteklerinde başlayan Botan Vadisi, Türkiye'nin

² *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 3.

³ Ali Boran, Abdülhamit Tüfekçioğlu, Zekai Erdal, "Siirt ve İlçelerindeki 2000 Yılı Yüzye Araştırması", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, C. 1, Ankara 2002, s. 17; Atalay, a.g.e, s. 9.

⁴ *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 36.

⁵ *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 23-24; *Siirt İl Yıllığı*, 1967, s. 23; *Siirt İl Yıllığı*, 1998, s. 55; *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.e, s. 6667.

⁶ *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 24; *Siirt İl Yıllığı*, 1967, s. 24; *Siirt İl Yıllığı*, 1998, s. 56; *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.e, s. 6667.

en dik ve sarp vadilerinden biridir. Doğruyol, Kuran ve Kapılı Dağlarının arasından Siirt topraklarına girer. Kimi yerlerde kenardaki dağların doruklarıyla vadi tabanı arasındaki yükselti farkı 1000 metreye ulaşır⁷. Behrancı Vadisi, Yazlıca (Herekol) Dağlarının güneydoğu yamaçlarından çeşitli kollar halinde başlar. Vadi dar ve diktir. Vadi kolları güneydoğudan güneybatıya genişçe bir yay çizerek Türkiye-Suriye sınırında Habur vadisine açılır⁸. Garzan (Yanarsu) vadisi, Bitlis il sınırlarında, Muş'un güney dağlarının doğu yamaçlarından çeşitli kollar halinde başlar. Kollar birleştikten sonra güneye yönelir ve Aydınlık Dağları ile Tandır Dağı arasından Siirt il topraklarına girer. Vadi çok dar ve diktir⁹.

Siirt akarsu kaynakları bakımından zengin bir coğrafyaya sahiptir. Bu akarsulardan Botan Suyu (Uluçay), Hakkari ve Van sınırını oluşturan yüksek dağlardan kaynaklanır. Pervari yöresinin sularını toplayan Çatak çayı ve Bitlis'in doğusundaki dağlık yöreyle beraber Doğruyol, Kapılı ve Kuran dağlarının sularını da toplayan Büyükdere ırmağıyla Çukurca'da birleşir ve burada Botan suyu adını alır. Bostancık yöresine ulaştığında doğuda Eruh yöresinin sularını toplayan Zarova çayını, kuzeyden Muş'un güneyi dağlarının sularını toplayan Bitlis Çayını alır. Çatıtepe'de Dicle ırmağına karışır. Botan suyu düzenli yağışlar ve kar suyuyla beslendiği için yaz-kış bol suludur. Yaya olarak geçilmesi zor bir akarsudur¹⁰. Reşinan Suyu da Pervari ilçesinin Çemikari yaylasından çıkarak Şırnak ilinde oldukça geniş vadileri sular ve Dergul köyü önünden geçerek Kasrik boğazından sonra Dicle Irmağı ile birleşir. Garzan (Yanarsu) Çayı, Aydınlık dağlarının güney yamaçlarından doğar. Sason dağlarının güney yamaçlarından inen kollardan oluşur. Dar ve derin bir vadide akar. İlin kuzeyindeki yağışlı bölgenin sularını topladığından yaz kış suyu boldur. Kaşüstü (Hendük) köyü yakınlarında Dicle Irmağıyla birleşir¹¹. Başur Çayı, Bitlis ilinin kuzeyinden çıkan bu suyun il hudutları içindeki uzunluğu 45 km'dir. Başur köprüsünün 2 km

⁷ *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 25; *Siirt İl Yıllığı*, 1998, s. 60; *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.e, s. 6669.

⁸ *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 24-25; *Siirt İl Yıllığı*, 1998, s. 60; *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.e, s. 6669.

⁹ *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.e, s.6669.

¹⁰ (H) 1288 DVS, s. 159; (H) 1290 DVS, s. 204; *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 26; *Siirt İl Yıllığı*, 1967, s. 29; *Siirt İl Yıllığı*, 1998, s. 63; *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.e, s. 6668.

¹¹ *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 26; *Siirt İl Yıllığı*, 1998, s. 63; *Siirt İl Yıllığı*, 1967, s. 29.

güneyinde Kezer çayı ile birleşir¹². Kezer Çayı ise Bitlis ilinin doğusunda Güzeldere'den çıkar ve Kırkçeşme sularının birleşmesinden oluşur. Başur Çayı ile birleştikten sonra Botan Suyuna karışır¹³.

Siirt il alanı, Doğu Anadolu yapraklı orman kuşağı ile Güneydoğu Anadolu bozkır kuşağı üzerinde kalır. Toros dağlarının Güneydoğu Toroslar adıyla anılan bölümleriyle buradan kuzeye doğru sokulan yayla ve dağlarda meşe ormanları bulunmaktadır. Bu ormanlar ardıç, melengiç, dişbudak ve çınar ağaçlarıyla kaplıdır. Hemen hemen saf meşe topluluklarından oluşan bu ormanlara Doğu Anadolu Meşelikleri adı verilmektedir¹⁴. İlin güney ve batı kesimlerinde bitki örtüsü yerini bozkırlara bırakmıştır¹⁵.

Siirt'te karasal iklim hâkim olup yazları sıcak ve kuraktır. Doğu ve kuzey bölgelerinde kışlar daha sert ve yağışlı, güney ve güneybatı bölgelerinde ise kış ayı daha ılık geçmektedir. En az yağış Kurtalan ilçesinde, en fazla yağış Baykan ilçesinde görülür. Gece ile gündüz arasındaki ısı farkı azdır. Tespit edilen en yüksek ısı 42 °C, en düşük ısı -19 °C'dir. Rüzgârlar geceleri doğu ve kuzeydoğudan, gündüzleri güney ve güneybatıdan, kışın ise genellikle kuzey ve kuzeybatıdan esmektedir¹⁶. Aylık sıcaklık değerleri bakımından en soğuk ay 2,8 °C ile Ocak ayı, en sıcak ay ise 30,5 °C ile Temmuz ayıdır. Ocak ile Temmuz ayları arasındaki sıcaklık farkı 27,7 °C'dir¹⁷.

III. İSLAM HÂKİMİYETİ ÖNCESİ SİİRT

Siirt, Mezopotamya ve Anadolu bölgeleri arasında bir coğrafyada yer almaktadır. Siirt'in ne zamandan itibaren bir yerleşim yeri olduğu bilinmemekle birlikte elde edilen veriler, şehir yerleşmesinin tarih öncesi dönemlere kadar uzandığını göstermektedir. Arkeolojik çalışmaların yetersizliği, şehrin tarih öncesi dönemini karanlıkta bırakmıştır. İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü ile Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri

¹² *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 26-27.

¹³ (H) 1288 DVS, s. 159; (H) 1290 DVS, s. 204; *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 27; *Siirt İl Yıllığı*, 1998, s. 63.

¹⁴ *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 29; *Siirt İl Yıllığı*, 1967, s. 50.

¹⁵ *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 4.

¹⁶ *Siirt İl Yıllığı*, 1995, s. 28; Atalay, a.g.e, s. 10; *Siirt İl Yıllığı*, 1967, s. 30.

¹⁷ Adnan Alkan, *Bir Kent Coğrafyası Araştırması Siirt Kenti*, Kriter Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 26-27.

Enstitüsünün 1963 yılında başlattıkları ortak arkeolojik çalışmalar Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tarih öncesi dönemini kısmen aydınlatmıştır. Siirt çevresindeki kazılar Başur, Batman ve Garzan vadilerindeki düzlüklerde başlatılarak Pervari'den Şırnak'a kadar genişletilmiştir. Yapılan kazılarda dilgiler, yongalar, kazıyıcılar, kalemler, uçlar ve çekirdek gibi taştan yapılmış araç-gereçler ile Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Helenistik, Roma, Bizans ve İslam dönemlerine ait çanak çömlekler ortaya çıkarılmıştır¹⁸. İlerleyen zamanlarda Siirt'in tarih öncesi devrinin aydınlatılmasına ilişkin 1988-1990 yılları arasında Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi kapsamında G. Algaze tarafından, 2000 yılında J. Velibeyoğlu ve A.Schachner tarafından ve 2002 yılında Mardin Müzesi ve Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümünün Siirt-Türbe Höyük kazı çalışmaları yapılmıştır¹⁹.

Coğrafi konumu itibariyle Mezopotamya ve Anadolu bölgeleri arasında bulunan Siirt, burada hüküm süren devletler için önemli bir konuma sahip olmuştur. Tarih öncesi devirden itibaren bölgede hâkimiyet sağlayan farklı devletler Siirt'i egemenlikleri altına almıştır. Siirt'in tarihi geçmişi M.Ö. 3000 yılında hüküm süren Subarular'a kadar dayanmaktadır²⁰. Subarular, Dicle nehrinin sağ kıyısında kurulmuş, halk kabileler halinde göçebe olarak su kenarlarındaki kayalar üzerinde ve sarp arazilerde yaşamaktadır. Bu yaşam tarzı herhangi bir saldırı karşısında savunmayı kolaylaştırmıştır²¹. Subaruların meskûn şehirleri az olmakla birlikte meskûn şehirlerin başında Asur şehri yer almıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi M.Ö. 2750 yılında imparator Lugal Zaggisi döneminde Sümerlerin hâkimiyetine girmiştir. Zaggisi zamanında Sümerlerin toprakları Güneydoğu Anadolu'nun Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarlarına doğru, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına kadar uzanmıştır²².

¹⁸ Edip Yılmaz, *Siirt Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı'ya kadar)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1994, s. 2-3; *Yurt Ansiklopedisi, a.g.e.*, s. 6679.

¹⁹ Haluk Sağlamtimur, "Arkeolojik Veriler Işığında Siirt ve Çevresi", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 75.

²⁰ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nübihar Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015, s. 80.

²¹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 3.

²² Kadri Perk, *Cenup Doğu Anadolu'nun Eski Zamanları*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1943, s. 44-46.

Samilerin (Akadlar), Sümerleri M.Ö. 2725 yılında yenmeleri üzerine bölge egemenlikleri altına girmiştir. Sami kralı Sargon kuzeyde Asurları yenerek Botan Suyu bölgesine kadar ilerlemiştir. Sami Kralı Naram-Sin (2645-2607) zamanında sınırlar Van Gölü ve Dicle nehrine kadar genişletilmiştir. Kral Şargani Şari (M.Ö. 2607-2588) döneminden sonra ülkede taht kavgaları başlaması üzerine devlette oluşan boşluklar isyanlara sebebiyet vermiş ve son Sami kralı Şukarkib'in Sümerlerin isyanı karşısında yenilmesiyle Samiler dönemi sona ermiştir. M.Ö. 2543 yılında Sümer isyanı başındaki Uruk şehri beyi Ur-Nig, IV. Uruk hanedanlığını kurmuştur. Ur-Nig hanedanlığı fazla hüküm sürmemiş ve son hükümdar Ötörü zamanında Gutuym kabileleri tarafından yıkılmıştır. Gutuym birliklerini tamamladıktan sonra Van Gölü Doğu ve Güneydoğu bölgelerini ele geçirmişlerdir. Gutiler medeniyetten uzak olmaları nedeniyle almış oldukları yerlere valiler bırakarak egemenlik topraklarını idare etmişlerdir. Ahaliye karşı yükledikleri vergilerin ağırlığı ve kötü idare şekli karşısında isyanlar başlamıştır. M.Ö. 2773 yılında Sümerler Uruk şehrinde 5. Uruk hanedanı Utu-Hegal liderliğinde isyan etmişlerdir. Guti hükümdarı Tirigan, Utu-Hegal ile yaptığı mücadeleyi kaybetmesi üzerine Gutuymların devri sona ermiş ve Ur hâkimiyeti başlamıştır. Ur Hanedanlığı Ur-Nammu tarafından M.Ö. 2350 yılında kurulmuştur. Hanedan ülkesini genişleterek Sümer-Akad kralı ünvanını almıştır. Son hükümdar İbi-Sin (M.Ö. 2258-2237) zamanında isyanlar başlamış ve Elam Kralı Kudur-Nahundi'ye yenilmesiyle ülke parçalanmıştır²³.

Sümerlerin Ur hanedanlığının düşmesinden sonra Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Babiller döneminin başlamasıyla birlikte Siirt de Babillerin idaresi altına girmiştir. II. Babil Devleti Pers hükümdarı Keyhüsrev tarafından yıkılmasıyla birlikte Siirt'teki Babil hâkimiyeti de sona ermiştir²⁴.

Siirt ve çevresinde hâkim olan diğer devlet Hurriler, M.Ö. 2000'de Sümerlerin yıkılmasıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Kabileler halinde yaşayan Hurriler M.Ö. 1710 yılında en parlak dönemlerini yaşamıştır. Merkezi Van Gölü kenarındaki Tosp şehridir. Hurriler, yapılan mücadelede Hititler karşısında zayıf düşmesi nedeniyle Hitit

²³ Perk, *a.g.e.*, s. 47-50.

²⁴ Seçkin, *a.g.e.*, s. 22-23.

devletine tabi olmuştur. Orta Anadolu'da uzun bir süre Hurrilerin dili konuşulmuştur²⁵. M.Ö. 2000 yılı ortalarında Hurrilerden bazı boylar Resulayn merkez olmak üzere Babilin Kuzeyinde Dicle ve Fırat arasındaki bölgede Mitanni devletini kurdular. Mitanni Kralı Şuttama'nın ölümünden sonra taht kavgaları başlamış ve ülke iki oğlu arasında ikiye bölünmüştür. Böylece ülke zayıf duruma düşmüştür. Hititler Kral Sübbilülüyuma döneminde (M.Ö. 1300-1200) iyice güçlenmiş ve Mitannilerle yapılan mücadeleyi kazanarak ülkeye son vermiştir. Mittani toprakları Hitit ve Asurlular tarafından paylaşılmıştır. Diyarbakır, Tiğamosert (Siirt), Komukili Kuzeyi Suriye Hititlerin, asıl Mitanni ve Hurri ülkeleri ise Asurların eline geçmiştir²⁶.

Mitanni Devletinin yıkılmasıyla Siirt ve bölgesinde Hititlerin dönemi başlamıştır. Bu dönemin en büyük devletleri Mısır ve Hitit devletleridir. Hititlerin himayesi altında Hurriler ve Asurlar bulunmaktadır. Hitit hükümdarı Sübbilülüyuma'dan sonra yerine geçen hükümdarlar iç isyanlar ve dışardan gelen göç dalgalarıyla karşı karşıya kalmış ve bu karışıklık durumu Asurların genişlemesi için müsait ortam oluşturmuştur. Asurlular, Kral I. Salmanasar (M.Ö. 1280-1260) zamanında Şam bölgesinde Aramiler ve Hurrileri yenerek Diyarbakır bölgesini kontrol altına almışlardır²⁷. Kral III. Asaornasibal, M.Ö. 884 tarihinde başlayan genişleme hareketlerinde Şirvan bölgesindeki Aduşlular itaatlerini bildirmeleri üzerine Kihirlerin merkezi olan Arzanya (Garzan)'ya gelmiştir. Kihirlerle yaptığı mücadeleyi kazanarak Garzanı almıştır. Tiğamosert (Siirt) bu sefer sırasında bağlılığını bildirmiştir. Asur Kralı Asaornasibal'ın M.Ö. 860 yılında ölümünden sonra İskit akınları sonucu zayıflaması üzerine ortak hareket eden Medler, Persler ve Babiller tarafından Asurlular yıkılmıştır²⁸.

Asurluların güçlü döneminde küçük bir beylik halinde bulunan Urartular, Asurluların zayıflaması üzerine Diyarbakır civarına kadar hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdir. Böylece Siirt'i de içine alan yukarı Mezopotamya bölgesinde hâkimiyet kurmuşlardır. 6. yüzyılın

²⁵ Perk, *a.g.e.*, s. 55-60.

²⁶ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 8-9.

²⁷ Perk, *a.g.e.*, s. 60-62.

²⁸ Atalay, *a.g.e.*, s. 52; Perk, *a.g.e.*, s. 66.

başlarından itibaren İskit ve Med akınlarına uğrayan Urartu Krallığı bu dönemde yıkılmıştır²⁹.

Urartu Devletinin yıkılmasıyla birlikte İskitler bölgeye yerleşerek güneyde Siirt ve Diyarbakır'a gelmişlerdir. Kimmer ve İskit akınlarından dolayı bölgedeki istikrar bozulmuş, boşluktan yararlanan Medler bölgeyi ele geçirmiştir³⁰. Medler, Babil Kralı Nabuplassar'la (M.Ö. 625-605) anlaşma yaparak Asur topraklarını paylaşmış, diğer tarafta Lidya Kralı Alyattes, (M.Ö. 588-560) Anadolu hâkimiyeti için beş yıl süren savaş sonucunda Kızılırmak sınır olmak üzere anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma hükümleri gereğince Doğu Anadolu ve Kapadokya Medler'in hâkimiyeti altında kalmıştır. Medler savaşlarda tahrip edilen o dönemde Tigramosert adıyla anılan Siirt ve Erzen adıyla anılan Garzan bölgelerini onararak yeniden yaşanır hale getirmişlerdir. Kral Kiyaksar'ın ölümünden sonra zayıflamaya başlayan Medler, Persler tarafından yıkılırken böylece Siirt ve bölgesi Perslerin egemenliği altına girmiştir³¹.

Persler, Makedonya Kralı Büyük İskender'in M.Ö. 330 yılında yaptığı doğu seferi sırasında yapılan mücadeleyi kaybederek tarih sahnesinden silinmiştir. İskender'in Hindistan Seferinden döndükten sonra ölmesiyle komutanı Selevkos, Siirt bölgesini içine alan Mezopotamya ve İran'daki şehirleri hâkimiyeti altına almıştır³².

Büyük İskender'in ölümü sonrası komutanı Selevkos, M.Ö. 306 yılında Babil'i başkent yaparak krallığını ilan etmiştir³³. Mısır Krallığı ile yapılan mücadele sonucunda bölgede karışıklıklar çıkmıştır. Partlar, Selokidlerin bu durumundan yararlanarak bölgeyi egemenlikleri altına almıştır. Part Kralı II. Ferhat döneminde, Siirt bölgesi de Partların hâkimiyeti altına girmiştir. Romalılar, M.Ö. 34 yılında Siirt dâhil bütün Doğu Anadolu'yu egemenlikleri altına almışlardır. M.S. 298 yılında Romalılar ile Sasaniler arasında Mezopotamya ve Ermenistan bölgeleri için mücadeleler olmuştur. Bu mücadeleler neticesinde Dicle iki ülke arasında sınır olarak kabul edilmiştir. Sasani kralı II. Sapar, Mezopotamya ve Ermenistan bölgelerini Romalılardan istemiş ancak bu talep olumlu

²⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 10.

³⁰ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 12.

³¹ *Yurt Ansiklopedisi*, *a.g.e.*, s. 6680; Yılmaz, *a.g.t.*, s. 12.

³² Yılmaz, *a.g.t.*, s. 13.

³³ Beg, *a.g.e.*, s. 113.

karşılanmamıştır. 339 yılında II. Sapar, Romalıların talebini reddetmesi üzerine Mezopotamya bölgesini işgal ederek Amid'i hâkimiyeti altına almıştır. Yaşanan mücadeleler sonucunda iki ülke arasında anlaşma imzalanarak Romalılar'a Dicle nehrinin sonundaki topraklar, Nisibis ve Mezopotamya eyaletinin güneyi ve Ermenistan Sasanilere bırakılmıştır³⁴.

Sasaniler, İran'da Zerdüş inancına sahip bir devlet olarak kurulmuştur. Sasaniler, M.S. 306 yılında Doğu Anadolu bölgesini Romalılardan almaya başlayarak Diyarbakır'ı da kuşatmışlardır. Roma ile Sasani devletleri arasında anlaşma yapılmış ve Romalıların elindeki Nusaybin, Cizre ve Siirt bölgeleri Sasaniler'e bırakılmış; Diyarbakır bölgesi de Romalılarda kalmıştır. Ermenilerin bölgede karışıklık çıkarması nedeniyle Romalılar ve Sasaniler arasında savaşlar yapılmıştır. Son yapılan savaşta Sasaniler yenilmiştir. Savaş sonunda imzalanan anlaşmaya göre Batman suyunun batısından itibaren Meyyafarikin (Silvan) ve Diyarbakır Romalılarına, Garzan ve Siirt bölgesi Sasanilere bırakılmıştır. Bu durum Müslümanların buraları fethetmesine kadar devam etmiştir³⁵.

IV. İSLAM HÂKİMİYETİ SONRASI SİİRT

Hz. Ömer döneminde İslam ordusu komutanları İyad ve Halid Bin Velid önderliğinde yapılan sefer neticesinde Siirt ve Erzen bölgesi 638 yılında fethedilmiş³⁶ ve 642 yılında Diyarbakır merkez olmak üzere kurulan Cezire vilayetine bağlanmıştır³⁷. 661 yılında Şam'da halife Muaviye tarafından Emevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Mezopotamya bölgesi içerisinde yer alan Urfa, Diyarbakır, Erzen, Meyyafarikin ve Siirt şehirleri Emevilerin hâkimiyeti altına girmiştir. Zübeyr oğlu Abdullah'ın önderliğinde başlayan iç karışıklıklar nedeniyle Mezopotamya bölgesi iyi bir şekilde korunamadığı için Bizans tarafından ele geçirilmiş ve Halife Mervan döneminde tekrar Emevilerin hâkimiyetine girmiştir. Bölgenin yönetimine Halife Mervan'ın kardeşi Muhammed getirilmiştir³⁸. 732 yılında Siirt'i içine

³⁴ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 13.

³⁵ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 14-15.

³⁶ Abdulkadir Turan, *Fetihler, Hareketler ve Şahsiyetler Açısından Kürtler*, 1. Baskı, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 2016, s. 80.

³⁷ Perk, *a.g.e.*, s. 161.

³⁸ Atalay, *a.g.e.*, s. 59.

alan Kürdistan Vilayeti Cezire vilayetinden ayrılarak Cerrah bin Abdullah'ın idaresine verilmiştir. Buranın idaresini alan Cerrah, Kafkas ve Hazer taraflarına sefer yapmış Tiflis ve Beyza şehirlerini almıştır. Ertesi yıl Hazer Türkleri, isyan etmiş ve yapılan mücadeleyi kazanarak Cerrah Bin Abdullah'ı öldürmüşlerdir. Böylece Siirt ve Erzen bölgesi Türklerin hâkimiyetine geçmiştir³⁹. Kısa bir Türk hâkimiyetinden sonra Muaviye bin Hişam, Mezopotamya bölgesini yeniden ele geçirmek için yaptığı mücadeleyi kazanmış ve Kürdistan Vilayeti'ni yeniden Cezire vilayetine bağlayarak burayı Müslim bin Abdülmelik'in idaresine vermiştir⁴⁰. Böylece Siirt bölgesi yeniden Diyarbakır'a bağlanarak idare edilmeye başlanmıştır⁴¹.

750 yılında Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla Siirt ve çevresinde Emeviler'in egemenliği son bulmuştur. Abbasi halifesi Ebul Abbas, Cezire vilayetine kardeşi Mansur'u vali olarak atamıştır. Mansur, Cezire vilayetinde ilk başta çıkan isyanları bastırmış ve böylece Siirt'i içine alan Cezire vilayetinde Abbasi dönemi başlamıştır⁴². 787 yılında Abbasi halifesi Harun Reşit'in ölümünden sonra oğulları Emin ve Memun arasında halifelik mücadelesi başlamıştır. Memun, kendisine hilafet mücadelesinde yardımcı olan Tahir bin Hüseyin'i Cezire valisi atamıştır. Ancak Tahir bin Hüseyin, Cezire ahali tarafından Emin'in katili olması sebebiyle kabullenilmemiş ve Haricilerin tahrikiyle Nasır bin Şabaş önderliğinde ayaklanma başlamıştır. Nasır bin Şabaş, ilk başta Tahir bin Hüseyin'le girdiği mücadeleyi kazanmıştır. Abbasi halifesi tarafından Tahir görevden alınarak Cezire Vilayeti'ne Tahir'in oğlu Abdullah atanmıştır. Abdullah, yaptığı mücadeleyi kazanarak ayaklanmayı bastırmayı başarmıştır⁴³.

Halife El Mutevekkil zamanında 850 yılında Ermeniler isyan etmiş ve isyanı bastırmak için halife tarafından Yusuf bin Muhammed görevlendirilmiştir. Yusuf, isyanı bastırmış ve isyanın başındaki Bekarat ve oğlu Naime'yi yakalayarak halifeye göndermiştir. Yusuf'un bu başarısı üzerine Ermeni liderleri, Yusuf'u öldürmeyi

³⁹ Perk, *a.g.e.*, s. 162.

⁴⁰ Atalay, *a.g.e.*, s. 59.

⁴¹ Mehmet Azimli, "İlk Fetihden Osmanlı'ya Siirt'in Siyasi Tarihi", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 128.

⁴² Perk, *a.g.e.*, s. 165.

⁴³ Seçkin, *a.g.e.*, s. 59-60.

kararlaştırmış ve Bekarat'ın damadı olan Erzen hâkimi Musa bin Zurara'yı da bu isyana dâhil etmişlerdir. Yapılan mücadele neticesinde Ermeniler Yusuf'u öldürmeyi başarmıştır. Halife, isyanı bastırmak ve Yusuf'u öldürenleri cezalandırmak için Türk komutan Buğa'yı görevlendirmiştir. Buğa Ermenilere karşı girdiği mücadeleyi kazanmış ve Erzen hâkimi Musa'yı yakalayarak halifeye göndermiştir. Cezire vilayeti valiliğine Ali bin Yahya atanmıştır⁴⁴.

Abbasi Devleti, IX. yüzyıldan itibaren bazı bölgelerde merkezi dinlemeyerek başkaldıran kimi beylerin veya kavimlerin askeri bir müdahale yerine devlete bağlı olarak yarı bağımsız siyasi oluşumlarına izin vermiştir. Bu yüzyıldan itibaren Mezopotamya bölgesinde bu tür hükümetler kurulmuştur. 869 yılında Diyarbakır bölgesinde İsa bin Eř-Şeyh bin Es-Salih Eř-Şeybani isminde bir Haricinin eline geçmiş ve burada bir hükümet kurmaya muvaffak olmuştur. Erzen bölgesinde aynı tarihlerde Harici olan Ebül Muaz bin Musa da burada bir hükümet kurmuştur⁴⁵. 879'da halife El-Mu'tamid tarafından Cezire ve Kürdistan vilayetlerine İşhak bin Kendacık tayin edilmiştir. İşhak'ın valiliği sırasında Hariciler, Hamdaniler, Diyarbakır'da otuz yıl kadar hükümet kuran Harici İsa bin Eř-Şeyh ve Erzen'de hükümet kuran Musa ile mücadele etmiştir. İşhak bin Kendacık, yapılan mücadelede başarı sağlayamamış ve Musa'nın Erzen ile İsa'nın Diyarbakır hükümetlerini tasdik etmek zorunda kalmıştır⁴⁶. Böylelikle Siirt bölgesinde Abbasi Devletine tabi Muaz bin Musa dönemi başlamıştır.

Halife Muktefi (902-908) zamanında Hamda oğlu Abdullah Musul valiliğine atanmıştır. Abdullah'ın ölümünden sonra yerine oğlu Hüseyin geçmiş ve Musul'da Hamdani Devleti'ni kurmuştur. Hamdaniler, Abbasi Devleti'nin mandasında hüküm sürmüş ve Halife tarafından tanınmıştır. Hamdaniler, 941 yılında Meyyafarikin, Siirt, Erzen, Diyarbakır, Hasankeyf, Mardin ve Cizre'ye hâkim olmuş ve 991 yılında Mervaniler tarafından yıkılmıştır⁴⁷.

Hamdanilerden sonra Siirt bölgesinde hâkimiyet sağlayan diğer devlet Mervaniler olmuştur. Mervaniler Abbasi Halifesi El-Kaadir Billah Ahmet Bin İşhak Bin El-Muktedir Billah zamanında

⁴⁴ Perk, *a.g.e.*, s. 168.

⁴⁵ Seçkin, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁶ Atalay, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁷ Atalay, *a.g.e.*, s. 62.

kurulmuştur. Ebu Şuca Bad bin Destuk Erciş'te küçük bir hükümet kurmuş, daha sonra Ahlat ve Malazgirt'i almıştır. Büveyhoğulları emiri Adududdevle'nin 983 yılında ölmesinden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgalarından yararlanan Bad, Diyarbakır bölgesini ele geçirmiştir⁴⁸. 990 yılında ölmesi üzerine kız kardeşinin oğlu olan Ebu Ali Ahmet, Bad'ın dul karısıyla evlenerek hükümetin başına geçmiş ve merkezi Diyarbakır olan Benimervan devletini kurmuştur. Halife, Ebu Ali Ahmet Bin Mervan'a Nasrüddevle ünvanı vermiştir⁴⁹.

Mervaniler Devleti'nde Ebu Ali Ahmet'in ölümünden sonra kardeşleri Said ve Ebunasır arasında taht mücadelesi başlamış ve Said, devletin başına geçmiştir. Said, kardeşi Ebunasır'ı Siirt'e göndererek uzaklaştırmıştır⁵⁰. Said'in ölümünden sonra Meyyafarikin kalesi komutanı Ebulkasım, Ebunasır'ı Siirt'ten getirerek Mervanilerin tahtına oturtmuştur. Ebunasır, 1014 yılında Mervaniler'in başına geçerek Meyyafarikin, Garzan ve Siirt'i hâkimiyetine almıştır. Abbasi halifesi Kadirbillah tarafından 1023 yılında Ebunasır'ın hükümdarlığı onaylanmıştır. Mervaniler, Abbasi Devleti'nin mandası şeklinde hâkimiyetini sürdürmüştür⁵¹. Ebunasır'dan sonra başa Mansur geçmiştir. Mansur ile vezir Fahrüddevle bin Cüheyr arasında çıkan anlaşmazlık savaşı sonuçlanmış ve Mansur vezirine yenilmiştir. Daha sonra Mansur ile Musul yöneticisi Ciğermiş arasında yapılan mücadele sonrasında Mansur yenilerek esir düşmüş; 1097 yılında ölmüştür. Böylece 91 yıl hüküm süren Mervaniler yıkılmıştır⁵².

1049 yılında Tuğrul Beyin Musul üzerine yaptığı sefer sırasında Diyarbakır Emiri Ebunasır, Selçuklularla yaptığı görüşmelerle Selçuklu akınlarının yapılmasını engellemiştir⁵³. Ebunasır'ın 1061'de ölümünden sonra Mervani Devleti Selçuklular'ın mandasını kabul etmiş ve Diyarbakır, Meyyafarikin, Garzan, Siirt ve

⁴⁸ M. Zahir Ertekin, "Mervaniler Devrinde Meyyafarikin", *Uluslararası Silvan Sempozyumu*, T.C. Silvan Kaymakamlığı-T.C. Diyarbakır İl Özel İdaresi-Şarkiyat Derneği, 25-27 Nisan 2008, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, s. 104.

⁴⁹ Şeref Han, *Şerefname Kürt Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Yöntem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1975, s. 31.

⁵⁰ Azimli, *a.g.m.*, s. 128.

⁵¹ Atalay, *a.g.e.*, s. 63.

⁵² Han, *a.g.e.*, s. 33.

⁵³ Perk, *a.g.e.*, s. 181.

Nusaybin Selçuklular'ın himayesine girmiştir⁵⁴. Melikşah'ın ölümünden sonra Berkyaruk, hükümdarlık tahtına geçmiştir. Ancak kardeşi Muhammed ile taht mücadelesine girişmiş ve böylece ülke toprakları iki kardeş arasında paylaştırılmıştır. Muhammed, melik unvanıyla Azerbaycan, Van, Diyarbakır, Musul, Cizre, Siirt, Meyyafarikin ve Garzan'a sahip olmuştur. 1121 tarihinde Muhammed'in ölümünden sonra yerine kardeşi Mahmut geçmiştir. 1129 yılında Siirt'te inşa edilen Ulu Cami Mahmut zamanında yapılmış ve günümüze kadar gelmiştir. Selçuklular'ın idari yönetiminde memleketler emirler tarafından idare edilmiştir⁵⁵.

1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Alparslan'ın komutanlarından biri Artuk Bey'dir. Mezopotamya bölgesi idaresinin bir bölümü Artuk Bey'in oğullarına verilmiştir. Bu oğullardan Ilgazi, Mardin ve Meyyafakirin'de; diğer oğlu Sakman, Hasankeyf'te bir hükümet kurmuş ve Artuklular devri başlamıştır. Sakman, Hasankeyf hükümetinin idaresini oğlu İbrahim'e vermiş ve 1131'de Siirt bu hükümete bağlanmıştır. Siirt bölgesi Musul Atabeyi İmadeddin Zengi tarafından da idare edilmiştir. Zengi, 1143 yılında yaptığı seferde Artuklulardan Siirt ve Hizan şehirlerini almıştır. 1146 yılında Zengi vefat etmiş ve 1148 yılında Artuklu Fahreddin Karaaslan, Hasankeyf emirliğine getirilmiştir. Daha sonra Nurettin Muhammed tarafından idare edilmiştir. 1183'te Eyyübi Sultanı Selahattin'in Diyarbakır bölgesine doğru yaptığı seferde Nurettin Muhammed Eyyübilere itaat etmiştir. 1185 yılında Nurettin'in ölümünden sonra oğlu Kudbettin zamanında hükümet işleri vezir Siirt'li Sammaka oğlu Kavvam tarafından idare edilmiştir⁵⁶.

1185 yılından itibaren Artuklular'ın Eyyübilere'in himayesine girmesiyle bölgede kısmen Eyyübi dönemi başlamıştır. 1231 yılında Eyyübi sultanı Melik'ül Kamil Muhammed'in bölgeyi tam olarak egemenliği altına almak için yaptığı sefer sonrasında Diyarbakır ve Hasankeyf alınmıştır. Böylece Siirt de Eyyübilere'in hâkimiyeti altına girmiştir. Hasankeyf merkez yapılmış ve Melik Salih idaresine verilmiştir⁵⁷. Melik Halil'in Akkoyunlular ile yaptığı mücadeleyi kaybetmesi üzerine Siirt ve çevresindeki şehirler Akkoyunluların eline

⁵⁴ Seçkin, *a.g.e.*, s. 71.

⁵⁵ Atalay, *a.g.e.*, s. 64.

⁵⁶ Seçkin, *a.g.e.*, s. 74.

⁵⁷ Seçkin, *a.g.e.*, s. 78.

geçmiştir. Bir müddet sonra Akkoyunlularda meydana gelen iç karışıklıklardan istifade eden Melik Halil, Siirt ve diğer şehirleri tekrar Eyyübi hâkimiyeti altına almıştır⁵⁸.

Moğolların Anadolu hâkimiyeti, Cengiz Hanın torunu Hülagü döneminde başlamıştır. 1256 yılında Hülagü, siyasi birliğini tamamlayarak İlhanı Devletini kurmuş ve 1258'de Abbasi halifeliğine son vermiştir⁵⁹. Hülagü, 1259'da oğlu Yeşmut komutasında bir orduyu Cizre tarafından Anadolu'yu işgal etmek için göndermiştir. Siirt'e ulaşan ordu, şehri kontrol altına alarak birçok katliamlar ve yıkımlar yapmıştır⁶⁰. Erzen hâkimi Emir Tığa da yapılan mücadelede esir düşmüş ve Erzen de İlhanlıların yıkımına uğramıştır. İlhanlı ordusu Diyarbakır'ı alması üzerine Selahaddin Eyyübi bu yöredeki Müslümanların yardımına gelmiş ve yapılan mücadeleyi kazanarak Musul, Siirt, Silvan, Diyarbakır ve Mardin'i ele geçirmiştir. Hakkari üzerinden gelen Hülagü ordusu Musul, Cizre, Siirt, Silvan ve Diyarbakır'ı geri almış ve bölgenin idaresi Hülagü'nun oğlu Yeşmut'a bırakılmıştır⁶¹.

Şeyh Hasan, 1340 yılında İlkanî Devleti'ni Bağdat'ta kurmuştur. Bu tarihlerde Siirt ve civar bölgeler İlhanlı valiler tarafından idare edilmekteydi. Ancak Akkoyunlu ve Karakoyunlu aşiretler bu bölgede müstakil olarak yaşamaya başlamışlardı. 1346 yılında Şeyh Hasan'ın ölümü üzerine yerine oğlu Şeyh Üveys geçmiştir. Şeyh Üveys, 1365 yılında Musul, Siirt, Silvan, Diyarbakır bölgelerini ele geçirmiştir. Buralarda Akkoyunlu ile Karakoyunlu aşiretlerle mücadeleye başlamıştır⁶². 1394 yılında Karakoyunlu reisi Kara Yusuf, İlkanilerin son hükümdarı Ahmet'i yenerek bu devlete son vermiştir⁶³.

Timur Devleti hükümdarı Timurlenk'in 1394 yılında yaptığı sefer sonrasında Diyarbakır ve çevresini alarak Akkoyunlu aşiret reisi Osman Bey'e vermiştir. Karakoyunlu Kara Yusuf, Osman Bey'i yenerek Akkoyunluları mandası altına almış ve böylece Diyarbakır ve çevresini oluşturan Silvan, Erzen, Siirt, Hasankeyf ve Mardin'i

⁵⁸ Atalay, *a.g.e.*, s. 67.

⁵⁹ Seçkin, *a.g.e.*, s. 81.

⁶⁰ Perk, *a.g.e.*, s. 210.

⁶¹ Atalay, *a.g.e.*, s. 68.

⁶² Perk, *a.g.e.*, s. 231.

⁶³ Atalay, *a.g.e.*, s. 69.

hâkimiyetine almıştır⁶⁴. 1468’de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın Karakoyunlu hükümdarı Hasan Ali’yi yenmesiyle Siirt’in içinde bulunduğu Diyarbakır bölgesi Akkoyunluların hâkimiyeti altına girmiştir⁶⁵. 1508 yılında Murat Bey döneminde Şah İsmail ile yapılan savaşın kaybedilmesiyle Akkoyunlular yıkılmış Diyarbakır ve bölgesi Safeviler’in hâkimiyeti altına girmiştir⁶⁶.

1514 yılında Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında meydana gelen Çaldıran Savaşı neticesinde bölgenin hâkimiyeti Osmanlı Devleti’nin eline geçmiştir. Bölge halkının çoğunluğunun sünni olması Osmanlı zaferini sevinçle karşılanmasını sağlamıştır. Yavuz Sultan Selim, bölgenin idaresini Bıyıklı Mehmet Paşa ve İdrisi Bitlisi’ye bırakmıştır⁶⁷.

⁶⁴ Atalay, *a.g.e.*, s. 69.

⁶⁵ Kazım Paydaş, “Selçuklular Döneminden Safeviler’e Ortaçağda Siirt”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 139.

⁶⁶ Atalay, *a.g.e.*, s. 70.

⁶⁷ Perk, *a.g.e.*, s. 241.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİİRT SANCAĞININ İDARİ DURUMU

Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında meydana gelen 1514 yılındaki Çaldıran savaşından sonra Yavuz Sultan Selim, Doğu Anadolu'nun Osmanlı'ya bağlanmasına yoğunlaşmıştır. Padişah, 6 Eylül 1514'te Tebriz'i fethettikten sonra kışlamak üzere Amasya'ya dönünce beraberinde bulunan İdris-i Bitlis'i Doğu Anadolu'ya göndermiş, kendisine Urmiye Gölünden Malatya ve Diyarbakır'a kadar uzanan bölgenin Emirlerini, Safeviler'e karşı ayaklandırarak Osmanlı Devleti'ne katılmalarını sağlama görevini vermiştir⁶⁸.

Bıyıklı Mehmet Paşa ve İdris-i Bitlisi'nin bölgede yaptıkları çalışmalar neticesinde buralarda hüküm süren Siirt Hâkimi Melik Halil Eyyübi, Sason Emiri Ali Bey, Nemiran Emiri Abdal Bey, Botan Emiri Abbas Bey, Garzan Emiri Seyfittin Bey, Şirvan Emiri Hurşit Bey, Bitlis Emiri Şeref Bey, Silvan Emiri Halit Bey, Behmurt Emiri Tacuttin Bey'in de aralarında bulunduğu yirmi beş bey Osmanlı Devleti'ne bağlanmışlardır⁶⁹.

Diyarbakır Beylerbeyliği'ne 4 Kasım 1515 tarihinde Bıyıklı Mehmed Paşa atanmıştır. Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Diyarbakır eyaletine atanması ile Diyarbakır Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatı içerisindeki beşinci eyaleti olmuştur⁷⁰. Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki bölgenin mutlak hâkimiyetini sağlama mücadelesi devam etmiş; Mayıs 1517 yılında Bıyıklı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Mardin'in Koçhisar (Kızıltepe) kazası yakınlarında yapılan savaşı kazanmıştır. Böylece Diyarbakır bölgesindeki Hasankeyf, Ergani, Ruha, Mardin, Siirt gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesinin önemli şehir ve kaleleri Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁷¹.

⁶⁸ Mehmet Emin Üner, "Osmanlı Yönetiminin İlk Yıllarında Diyarbakır Eyaleti'nin İdari Yapılanmasında Siirt Sancağı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 191, Nisan 2011, s. 54.

⁶⁹ Atalay, *a.g.e.*, s. 71.

⁷⁰ Üner, *a.g.m.*, s. 55.

⁷¹ Nejat Göyüncü, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23, Mart 1969, s. 25-31.

1517 yılından sonra bölgenin tahrir işlemi başlamış ve idari statülerin belirleme sürecinde Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlis'yi görevlendirmiştir. Diyarbakır Beylerbeyliği'nin ilk idari taksimatında eyaletin sınırları oldukça geniş tutularak Anadolu toprakları bir arada tutulmuştur. Bir süre sonra Erzurum Beylerbeyliği oluşturularak Diyarbakır Beylerbeyliği'nin kuzeyindeki bir kısım topraklar Erzurum'a bağlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde 25 Ağustos 1548 tarihinde Van Kalesi'nin Safevi hâkimiyetinden alındıktan sonra Van ayrı bir eyalet olmuş ve doğudaki bazı yerler Van'a bağlanmıştır⁷². Osmanlı Devleti sınırları içindeki eyaletlerin ve onların bölündüğü sancakların (livaların) sayısı, sınırların genişlemesine paralel bir seyir takip etmiş, bazen çeşitli idari zaruretlerin tesiriyle bunların sayıları artmış veya eksilmiştir. Osmanlı idaresinin prensiplerine bağlı kalınarak her bölgenin coğrafi özelliklerine göre farklı bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu farklılıklarından dolayı bazı sancaklar değişik statülere bağlanmıştır. Farklı statülerin belirlenmesinde bölgenin fiziki yapısı, aşiretlerin nüfusu ve dağılımı, Osmanlı öncesi idari, siyasi ve sosyal durumu etkili olmuştur⁷³.

1.1. XIX. YÜZYILDA OSMANLI VİLAYET VE SANCAK İDARESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte birçok alanda başlayan yenileşme hareketleri idare teşkilatında da görülmüştür. 15 Şubat 1842 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayımlanarak yürürlüğe konulan yeni uygulama ile taşra idaresine yeni bir şekil verilmiştir. Bu yeni düzenlemeyle her eyaletin mali işleri, mülkiye ve zabtiye işleriyle birlikte eyaletin müşirine verilmiştir. Müşirin emrinde livalara kaymakamlar, kazalara müdürler tayin edilmiştir⁷⁴.

⁷² Orhan Kılıç, "Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1588-1740)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 21, İstanbul 2001, s. 190; Üner, *a.g.m.*, s. 56.

⁷³ Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H. 1041/M. 1631-32 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1961 Yayın Yılığ, Yanı No: 26, , S. 32, Mart 1979, s. 201; Üner, *a.g.m.*, s. 56.

⁷⁴ Mehmet Güneş, *Osmanlı Döneminde Vilayet İdaresinin Esasları*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 10.

1849 yılında taşra meclisleri yeniden düzenlenmiştir. 19-22 Şubat tarihli talimatnameyle eyalet, sancak, kaza ve köy idaresi yapılandırıldı. Büyük meclisin ismi eyalet meclisi olarak değiştirildi. Yeni talimatname ile eyalet meclislerin teşkiliyle meclis başkanı ve üyelerinin görevleri belirlendi. Eyalet meclisleri, Tanzimat'ın esasları olan mal, can ve ırz dokunulmazlığı ve vergi adaletini sağlayacaktı⁷⁵. 1849 yılındaki yeni talimatnameye müteakiben “Eyalet Vali ve Defterdarlarıyla Kaymakam ve Mal Müdürlerinin Vezaifi Hakkında Talimat” ile devlet görevlilerinin yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir⁷⁶. Hükümet mülki işlerin yolunda yürümesi için ihtiyaç halinde yeni düzenlemeler yapmaktaydı. 28 Kasım 1852 ve 22 Eylül 1858 yıllarında bu yönde düzenlemelere gidilmiştir. 22 Eylül 1858 tarihinde “Vülat-ı İzam ve Mutasarrıfın-i Kiram ile Kaimmakamların ve Müdürlerin Vezaifini Şamil Talimat” adıyla vali, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerin görev ve yetkilerini açıklayan talimat yayımlanmıştır⁷⁷.

Cebel-i Lübnan'da 1860 tarihinde Dürziler ve Marunîler arasında çatışmalar çıktı. Bölgede yaşanan bu olaylar nedeniyle Avrupa devletleri çatışmaları önlemek amacıyla Lübnan'a askeri müdahalede bulundu. Askeri müdahale sonrasında 9 Haziran 1861 tarihinde Avrupa devletlerinden İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ile Osmanlı Devleti'nin temsilcilerinden oluşan Avrupa komisyonu Lübnan Nizamnamesini hazırladı. Lübnan Nizamnameyle Cebel-i Lübnan, Beyrut Vilayeti'nden ayrılarak özerk bir yönetime kavuşturuldu. Avrupalı devletler Cebel-i Lübnan'da uygulanan bu yeni düzenin bütün Balkanlar'da uygulanmasını istediler⁷⁸.

Tanzimat'la beraber Osmanlı Devleti'nde başlayan değişim sorunları da beraberinde meydana getirdi. Rumeli'de başlayan isyanlar nedeniyle Avrupalı devletlerin gayrimüslimleri bahane ederek Cebel-i Lübnan'da uygulanan yeni düzenin tüm Balkanlar'da uygulanması taleplerinin önüne geçmek için taşra yönetiminde köklü ıslahat

⁷⁵ Mehmet, Seyithanlıoğlu, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 570; Güneş, a.g.e, s. 12.

⁷⁶ Güneş, a.g.e, s. 15.

⁷⁷ Güneş, a.g.e, s. 20.

⁷⁸ Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1, Nisan 2011, s. 32.

çalışmalarına başladı⁷⁹. Bu yönde Fuat Paşa'nın başkanlığını yaptığı içinde Midhat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa'nın yer aldığı komisyon oluşturuldu. Bu komisyon bir nizamname hazırlayıp Meclis-i Vükela onayından sonra uygulamaya konuldu⁸⁰. 7 Kasım 1864 tarihinde Tuna Vilayeti Nizamnamesi yayımlanarak yürürlüğe sokuldu. Fuat Paşa başkanlığındaki komisyon Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile birlikte ayrıca Umumi Vilayet Nizamnamesini de hazırlamıştı⁸¹. Ancak bu genel vilayet nizamnamesi hemen yürürlüğe konulamamış 1864 ile 1867 yılları arasında bir deneme sürecinden geçilmiştir⁸². Rumeli'de vilayet nizamnamesi hazırlandığı sırada Silistre, Vidin ve Niş eyaletleri birleştirilerek 1864 yılında Tuna Vilayeti kuruldu. 1865 yılında bu yeni sistemin Anadolu ve Arabistan'da uygulanmasına karar verildi. Arabistan'da Şam ve Sayda eyaletleri birleştirilerek Suriye Vilayeti; Anadolu'da Erzurum Eyaleti tek başına bir vilayet; Bosna ve Hersek birleştirilerek Bosna Vilayeti; Zor ve Urfa sancakları, Adana'ya bağlı Payas ve Kozan sancakları, Maraş ve Islahiye sancakları birleştirilerek Halep Vilayeti kuruldu. 1866 yılında da Edirne ve Trablusgarp Vilayetleri kuruldu⁸³.

Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin uygulanmasından sonra vilayet sisteminin tüm ülkede uygulanmasına karar verildi. 25 Haziran 1867 tarihinde bu karar ve talimatlar Takvim-i Vekayi gazetesinde yayımlanarak yürürlüğe girdi⁸⁴. 1867 tarihinde vilayet sisteminden elde edilen faydadan tüm halkın yararlanmasını sağlamak amacıyla Rumeli'de Manastır, Selanik, Yanya, Tırhala eyaletleri birleştirilerek Selanik ve Yanya Vilayetleri; Anadolu'da Kürdistan ve Mamuratülaziz eyaletleri birleştirilerek Diyarbakır Vilayeti kuruldu. Hüdavendigar, Konya, Ankara, Sivas, Kastamonu, İzmir, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Trabzon ve Üsküp eyaletleri birer vilayet oldu⁸⁵.

Takvim-i Vekayi'de vilayet usulü hakkında "Vilayetlerin İdare-i Mahsusası ve Nizamatının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimat-ı Umumiye" isminde talimatname yayımlandı. Buna göre vilayetler

⁷⁹ Seyithanlioğlu, *a.g.e.*, s. 572.

⁸⁰ Güneş, *a.g.e.*, s. 29; Gençoğlu, *a.g.m.*, s. 34.

⁸¹ Güneş, *a.g.e.*, s. 33.

⁸² Güneş, *a.g.e.*, s. 47.

⁸³ Güneş, *a.g.e.*, s. 48.

⁸⁴ Seyithanlioğlu, *a.g.e.*, s. 572.

⁸⁵ Güneş, *a.g.e.*, s. 49.

livalardan, livalar kazalardan, kazalar ise nahiye ve köylerden oluşacaktır. Vilayetin idaresi valiye, liva idaresi mutasarrıfa, kaza idaresi kaymakama, nahiye idaresi de müdüre verilmiştir. Mali işleri vilayetlerde defterdar, livada muhasebeci, kazada mal müdürü yürütecektir. Meclisler seçim usulüyle belirlenecektir. Kalemîye idaresi kurulacak, vilayetlerde tahrir işleri mektupçu tarafından yapılacaktır. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde belediye teşkilatı hakkında herhangi bir düzenleme bulunmamakla beraber 25 Temmuz 1867 tarihinde Belediye Teşkilatı çıkartılan kanunla vilayet sistemine dâhil edilmiştir⁸⁶.

1871 tarihinde yapılan yeni düzenlemeyle “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi” adında yeni bir vilayet nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamnamenin birinci maddesinde vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler köylere ayrılmıştır⁸⁷. Umumi idarenin reisi ve mercii vilayetin valisidir. Her idari birimde bulunan memur, görevi itibariyle birinci derecede üstündeki amirine karşı sorumlu olup her memura ait sorumluluk silsile halinde valiye kadar ulaşmaktadır. Vilayetin idari şubeleri; vali, muavin, defterdar, mektupçu, umur-ı ecnebiye, ticaret, ziraat ve maarif müdürleri, tarik eminleri, defter-i hakani memuru, emlak, nüfus ve evkaf idare reisleri ile alaybeyinden oluşmaktadır. Liva idare şubeleri; mutasarrıf, muhasebeci, tahrirat müdürü, defter-i hakani memuru ile liva zabıta heyetinin amirinden oluşur. Kaza idare şubeleri; kaymakam, kaza katibleri, defter-i hakani, emlak, nüfus katibleri ile kaza zabıta heyetinin amirinden oluşur. Nahiye idaresinin reisi ve sorumlusu müdür olup zabıta idaresi de nahiyenin zabıta heyetine aittir. Köy idaresinin memuru muhtardır. Hükümet ve zabıta işlerinin reisi ve sorumlusu zabıta memurudur. Şeklinde vilayette bulunan icra heyeti düzenlenmiştir⁸⁸.

Osmanlı Devleti'nde vilayet nizamnamelerinde ilerleyen zamanlarda ihtiyaca göre bazı düzenlemeler yapılmıştır. 1871 Vilayet Nizamnamesi'nde yapılan değişiklikten başka 1872 ve 1876 yıllarında

⁸⁶ Güneş, *a.g.e.*, s. 50-56.

⁸⁷ Mutullah Sungur, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 753; Mehmet Seyithanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri (IV): 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 5, S. 5, Eylül 1996, s. 90.

⁸⁸ Güneş, *a.g.e.*, s. 57.

da değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca 6 Nisan 1876 tarihinde İdare-i Nevahi Nizamnamesi yayımlanarak nahiyelerin teşkilat yapısı ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasiye ile ilk anayasanın maddeleri arasında mülki idare yönetimi yer almıştır. 1864 tarihinde başlayan 1867 tarihinde yürürlüğe giren ve zamanla çeşitli değişikliklerle düzenlenen vilayet nizamnamesi, 1913 tarihli İdare-i Umumiyye-i Vilayat Kanun-i Muvakkat ile yürürlükten kaldırılmıřtır⁸⁹.

1.2. VİLAYETTE BULUNAN İCRA HEYETİ VE GÖREVLERİ

1.2.1. Vilayet İdaresi

1.2.1.1. Vali

Vilayetin en üst amiri ve sorumlusudur. Vilayetin idare, maliye, eğitim bayındırlık, güvenlik, ceza ve hukuk işlerini yürütmekle görevlidir. Valinin yokluğunda vali muavini yoksa valinin uygun göreceği kişi vekâlet ederek işleri yürütmektir⁹⁰.

1.2.1.2. Vali Muavini

Vilayetin genel idaresinde yardımcı olmak vali muavinin görevidir. Valinin belirlediği konularda valiye yardım etmektedir. Vilayetteki dairelerden gelen yazıları incelemek ve valiye iletmek, valinin verdiği görevleri ilgili dairelere ileterek takibini yapmaktadır⁹¹.

1.2.1.3. Defterdar

Defterdarlar Umur-ı Maliye-i Vilayat Nizamnamesince belirlenen işleri yapmakla görevlendirilmiştir. İlin maliye ve hesap işlerini yürütmektedir. Vilayet memurlarını mali işler açısından denetlemek, muhasebeci ve mal müdürlerinin tayin ve azilleri hakkındaki görüşlerini valiye bildirmekle görevlidir⁹².

⁸⁹ Nazım Kartal, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Osmanlı’da Mülki İdare”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C. 4, S. 1, İlkbahar 2013, s. 15.

⁹⁰ *Takvim-i Vekayi*, 11 Muharrem 1288 (2 Nisan 1871), İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi, Madde 4.

⁹¹ *Takvim-i Vekayi*, 15 Muharrem 1288 (6 Nisan 1871), Madde 17.

⁹² *Takvim-i Vekayi*, 15 Muharrem 1288 (6 Nisan 1871), Madde 18.

1.2.1.4. Mektupçu

Vilayetin haberleşme işi, kayıtları toplama ve koruma ile her türlü yazışmalarını yapmakla görevlidir. Bu işlerin yapılmasında emrinde tahrirat kâtibi bulunur⁹³. Vilayet matbaasını idare etmek, vilayet gazetelerinde yayımlanacak olan hükümete ait maddeleri düzenlemek görevleri arasında yer alır⁹⁴.

1.2.1.5. Umur-ı Ecnebiye Müdürü

Bu memur genellikle Rumeli Vilayetleri'nde görev yapmıştır. Valinin emri altında konsoloslarla karşılıklı bilgi alışverişi ve görüşmelerde bulunur. Dışişleri hakkında görüşlerini anlaşma hükümlerine bağlı olarak sözlü ve yazılı olarak bildirir⁹⁵.

1.2.1.6. Ziraat ve Ticaret Müdürü

Vilayet sınırları içindeki bölgelerin coğrafi özelliklerine göre ziraata ait hususlarda gerekli düzenlemeleri yapmak, ticaretin gelişmesini sağlamak ve ticaretin artması için gerekli önlemleri almak, vilayetin ithalat, ihracat ve ziraatına ilişkin araştırma yapmak, yılsonunda vilayetin durumu hakkında rapor düzenlemek görevleri arasında yer alır⁹⁶.

1.2.1.7. Maarif Müdürü

Maarif Nizamnamesi hükümleri ile Maarif Nezareti'nden alınan kararları uygulamak, vilayet merkezinde bulunan okulları, kütüphaneleri denetlemek ve belirlenen hükümlere göre hareket edilmesini sağlamak, vilayetin maarif meclisine başkanlık etmek görevidir. Yıl sonunda yapılan işlemler hakkında hükümete sunulmak üzere rapor hazırlayarak valiye arzeder⁹⁷.

1.2.1.8. Tarik (Yol) Emini

Sorumluluğu altındaki işçileri kararlaştıran zamanda toplamak, yolların gelir ve giderlerini idare etmek, umumi ve hususi yolların fen işlerine bakmak, gerekli alet ve araçları hazırlamak, yapılacak mali

⁹³ Sungur, a.g.e, s. 754.

⁹⁴ *Takvim-i Vekayi*, 15 Muharrem 1288 (6 Nisan 1871), Madde 19, 20, 21.

⁹⁵ *Takvim-i Vekayi*, 15 Muharrem 1288 (6 Nisan 1871), Madde 22.

⁹⁶ *Takvim-i Vekayi*, 15 Muharrem 1288 (6 Nisan 1871), Madde 23, 24.

⁹⁷ *Takvim-i Vekayi*, 18 Muharrem 1288 (9 Nisan 1871), Madde 25, 26.

işleri kayıt altına alarak harcamaları takip etmek, belirlenen işlerin takibini yapmak, çalışan işçilerin mali işlerini düzenlemek görevidir⁹⁸.

1.2.1.9. Defter-i Hakani Müdürü

Defter-i Hakani emlak, arazi ve nüfus idaresi işlemlerine bakmak, emlak ve arazinin tasarruf işlemlerini mevzuata uygun yapılmasını denetlemek, liva ve kazalardaki memurların işlerini denetlemek, tayin ve atamalarda görüş bildirmekle görevlidir⁹⁹.

1.2.1.10. Emlak ve Nüfus İdareleri Memurları

Vilayetteki emlakların cins ve sayılarını tespit etmek, yıllık gelir ve vergileri idare etmek, emlakın el değiştirmesi, devri, doğum ve ölüm ile taşınma durumlarına ait kayıtları tutmak, mürur tezkeresi ve pasaport işlemlerine bakmakla sorumludur¹⁰⁰.

1.2.1.11. Evkaf Müdürü

Vakıf mallarını toplamak ve belirli zamanlarda vakıf hazinesine göndermek, alınan ve verilen hesap kayıtlarını tutmak, vakıf gelirlerinden gelen vergileri toplamak, evkafın bakım ve alış veriş işlerine bakmak, vakıf işlerinde çalışanların mali işlerini yürütmek, evkaf nizamı hükümlerine göre vakıfları idare etmekle görevlendirilmiştir¹⁰¹.

1.2.1.12. Alaybeyi

Vilayetin zabtiye heyetinin genel sorumlusu olup zabtiye heyetinin zabtiye nizamnamesi hükümlerinde belirlenen görevleri yapmasını ve denetlemesini sağlamakla görevlidir¹⁰².

1.2.2. Liva (Sancak) İdaresi

1.2.2.1. Mutasarrıf

Livanın mülkiye, maliye, eğitim bayındırlık, güvenlik işleri ile görevli, ceza ve hukuk işlerini yürütmek ve valinin vilayetteki görevlerini livalarda yapmakla görevlidir. Validen izin alarak kaza meclislerinin toplantı zamanını belirlemek, meclis kararlarının icra

⁹⁸ *Takvim-i Vekayi*, 18 Muharrem 1288 (9 Nisan 1871), Madde 27, 28.

⁹⁹ *Takvim-i Vekayi*, 18 Muharrem 1288 (9 Nisan 1871), Madde 29, 30.

¹⁰⁰ *Takvim-i Vekayi*, 18 Muharrem 1288 (9 Nisan 1871), Madde 31.

¹⁰¹ *Takvim-i Vekayi*, 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871), Madde 32, 33.

¹⁰² *Takvim-i Vekayi*, 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871), Madde 34.

edilmesini sağlamak, validen alacağı emir ve talimatları yerine getirmek, livada görevli memurları denetlemek, aykırı hareket eden memurlar hakkında görüş bildirmek, bayındırlık işleri ile vilayete ait görevlerden livayla ilgili olanları denetlemek ve valiye tebliğ etmekle görevlidir¹⁰³.

1.2.2.2. Muhasebeci

Umur-ı Maliye-i Vilayat Nizamnamesi'nin belirlediği hükümlere göre liva işlerini yapar. Hesap idaresi, defterdarın vali aracılığıyla mutasarrıfa vereceği tarifnelere uygun olarak yapmaktır¹⁰⁴.

1.2.2.3. Tahrirat Müdürü

Livanın tüm yazışmalarını yürütmek, yazıların kayıtlarını yaparak muhafazasını sağlamak, tahrir işlerini emri altında çalışan tahrirat kalemi aracılığıyla, kayıt işlerini de bu kalem heyeti arasından seçilen memur tarafından yapılmasını sağlamakla görevlendirilmiştir¹⁰⁵.

1.2.2.4. Defter-i Hakâni Memuru

Defter-i Hâkani Müdürünün görevlerini livalarda yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Görevini Defter-i hakâni müdürünün vali aracılığıyla mutasarrıfa vereceği talimatnelere uygun olarak yerine getirir¹⁰⁶.

1.2.2.5. Emlak ve Nüfus Memurları

Vilayetlerdeki emlak ve nüfus dairelerinin görevlerini livalarda yerine getirirler. Mürur tezkeresi ve pasaport işlemlerine bakarlar¹⁰⁷.

1.2.2.6. Zabıta Heyeti Amirinin Görevleri

Kaza zabtiye heyetinin genel sorumluluğu, livadaki en büyük zabtiye zabıtine aittir. Zabtiye nizamnamesinde ve hususi talimatında belirlenen görevleri yerine getirmekle sorumludur¹⁰⁸.

¹⁰³ *Takvim-i Vekayi*, 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871), Madde 35, 36.

¹⁰⁴ *Takvim-i Vekayi*, 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871), Madde 37.

¹⁰⁵ *Takvim-i Vekayi*, 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871), Madde 38.

¹⁰⁶ *Takvim-i Vekayi*, 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871), Madde 39.

¹⁰⁷ *Takvim-i Vekayi*, 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871), Madde 40.

¹⁰⁸ *Takvim-i Vekayi*, 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871), Madde 41, 42.

1.2.3. Kaza İdaresi

1.2.3.1. Kaymakam

Kazada mülkiye, maliye ve zabtiye idaresini yürütmekle görevlidir. Mutasarıfların görevlerini kazada yerine getirirler. Mutasarıftan izin alarak nahiye meclislerinin toplantı zamanını belirlemek, meclis kararlarının icra edilmesini sağlamak, mutasarıftan alacağı emir ve talimatları yerine getirmek, kazada görevli memurları denetlemek, aykırı hareket eden memurlar hakkında görüş bildirmek, nahiye müdürlerini seçmek ve nahiyeleri denetlemek görevleri arasında yer alır¹⁰⁹.

1.2.3.2. Mal Müdürü

Umur-ı Maliye-i Vilayat Nizamnamesinin belirlediği hükümlere göre kaza işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir¹¹⁰.

1.2.3.3. İdare Kâtipleri

Kaymakamlığın yazışmalarını yürütmek, yazıların kayıtlarını yaparak muhafazasını sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Kâtipler kaç kişi olursa olsun yazışmaları yapmak ve kaydetmek işinden müştereken sorumludur. Ayrıca kaymakamların emriyle diğer dairelerde ve meclislerde yapılan iş ve işlemlere yardım etmekle görevlidirler¹¹¹.

1.2.3.4. Emlak ve Nüfus Memurları

Umumi tahrir defterlerini muhafaza etmek, emlakların cins ve sayılarını, yıllık gelir ve vergilerini idare etmek, emlakın el değiştirmesi, devri, doğum ve ölüm ile taşınmalarına ait kayıtları tutmak, mürur tezkeresi ve pasaport işlemlerine bakmakla görevlendirilmişlerdir¹¹².

1.2.3.5. Zabıta Heyeti Amirinin Görevleri

Kaza zabtiye heyetinin genel sorumluluğu, livadaki en büyük zabtiye zabıtine aittir. Bu amir zabtiye nizamnamesinde ve hususi talimatında belirlenen işlemleri yapmakla görevlendirilmiştir¹¹³.

¹⁰⁹ *Takvim-i Vekayi*, 23 Muharrem 1288 (14 Nisan 1871), Madde 43, 44.

¹¹⁰ *Takvim-i Vekayi*, 23 Muharrem 1288 (14 Nisan 1871), Madde 45.

¹¹¹ *Takvim-i Vekayi*, 23 Muharrem 1288 (14 Nisan 1871), Madde 46.

¹¹² *Takvim-i Vekayi*, 23 Muharrem 1288 (14 Nisan 1871), Madde 47.

¹¹³ *Takvim-i Vekayi*, 23 Muharrem 1288 (14 Nisan 1871), Madde 48, 49.

1.2.4. Nahiye İdaresi

Her köy dâhilindeki köy ve çiftlikler, yakınlık ve ilişkilerine göre bir veya birçok daireye ayrılarak bunlara nahiye adı verilmiştir. Her nahiyenin bir idare merkezi bulunmaktadır. Bu merkezin kendilerine bağlı köylere en uygun noktada bulunması gereklidir. İdaresi dâhilinde bulunacak köy ve çiftliklerde en az beş yüz erkek nüfus olmayan yerler nahiye olarak kabul edilmez. Her nahiyenin bir müdürü ve nahiye meclisi adıyla bir de müşavir (danışma) heyeti bulunmaktadır. Bir kişinin nahiye müdürü olabilmesi için sabıkasının olmaması, iyi derecede okuma yazma bilmesi, kötü bir şöhretle tanınmaması, yirmi beş yaşından büyük olması gerekmektedir¹¹⁴.

1.2.4.1. Nahiye Müdürü

Devletin kanun, nizam, emir ve talimatlarını ilan etmek, doğum ve ölümle ilgili muhtarların tuttukları kayıtları denetlemek, muhtarlar ile ihtiyar meclisi seçimlerini ve bunların yaptıkları işlemleri teftiş ederek kazaya bildirmek, köylülerden gelen şikâyetleri incelemek, genel nizamdan köylere ait olan konulara nezaret etmek, nahiye meclisinin toplantılarına başkanlık yapmak, boş ve saklanan arazilerle ilgili ihbarları denetlemek, cinayetleri tahkik edip kazaya bildirmek ayrıca kaymakamlıkça verilecek emir ve talimatları yerine getirmekle görevlendirilmiştir¹¹⁵.

1.2.5. Köy (Karye) İdaresi

Osmanlı idaresinin en alt mülki birimi köyledir¹¹⁶. Nahiye dairelerinde ve nahiye merkezi olan köylerde gereği kadar muhtar ve ihtiyar meclisleri bulunmaktadır. Bunların seçimleri ve görev süreleri vilayet nizamnamesindeki hükümlere tabidir¹¹⁷.

1.2.5.1. Köy Muhtarı

Nahiye Müdürü tarafından kendilerine tebliğ edilen kanun, nizam ve emirleri köylerde ilan etmek, köylülere konulan vergileri toplamak, hükümet tarafından gönderilen celp pusulalarını tebliğ etmek, köylerdeki doğum ve ölüm kayıtlarını tutmak, ihtiyar

¹¹⁴ *Takvim-i Vekayi*, 23 Muharrem 1288 (14 Nisan 1871), Madde 50, 51, 52, 53, 54 ve 55.

¹¹⁵ *Takvim-i Vekayi*, 23 Muharrem 1288 (14 Nisan 1871), Madde 56, 57, 58.

¹¹⁶ Sungur, *a.g.e.*, s. 757.

¹¹⁷ *Takvim-i Vekayi*, 26 Muharrem 1288 (17 Nisan 1871), Madde 59.

meclisleri tarafından seçilecek bekçi, korucu ve diğer köy zabıtasına nezaret etmek, kendilerine havale edilen diğer işleri yapmakla yükümlüdür¹¹⁸.

1.2.6. İdare Meclisleri

Her vilayetin idaresiyle ilgili işleri görüşmek üzere görevli meclisler senede bir kere vilayet merkezinde toplanacak olan meclis-i umumi ile daimi olarak bir araya gelen vilayet, liva ve kaza idare meclisleridir. Ayrıca şehir ve kasabalarda her milletin özel işlerini ve belediye işlerini, nahiyelerde nahije işlerini, köylerde köy işlerini görmek üzere ayrı meclisler bulunmaktadır¹¹⁹.

1.2.6.1. Meclis-i Umumi

Her vilayette meclis bölgesindeki mevsim koşullarına göre uygun mevsimde toplanır. Meclis yılda bir defa toplanır ve toplantı süresi en fazla kırk gün olup toplantılarda bölgenin meseleleri görüşülürdü. Meclise vali başkanlık ederdi. Yol ve geçitlerin yapımını, ticaret ve sanayinin gelişmesini, maarif ve terbiyenin yayılmasını sağlamak, vergi düzeni ve oranlarını düzenlemekle görevlidir. Ayrıca her türlü tahıl tohumunun ve hayvan cinsinin ıslahını, hastane ve ıslahhane gibi binaların yapımını veya tamirini, meydan, çayır ve mesire alanları gibi yerlerin alım, satımı ile diğer genel ihtiyaçların görüşülerek gerekli kararların alındığı yer bu meclistir¹²⁰.

1.2.6.2. Vilayet İdare Meclisi

Meclisin başkanı validir. Meclisin daimi üyeleri; defterdar, müfettiş-i hükkam, mektubi-i vilayet ve başkâtipten oluşmaktadır. Meclisin ayrıca ikisi Müslüman ve ikisi Gayrimüslim olmak üzere ahali arasından seçilmiş üyeleri bulunmaktadır. Ayrıca meclis idaresinde iki kâtip bulunurdu. Meclisin başlıca görevleri, meclisin müzakere edeceği maddeler, idari işler ve idare davaları olmak üzere iki kısma ayrılırdı. İdari işlerde gereken tüm konular Umur-ı idare (idari işler) meclisinde görüşülüp karara bağlanılır. Deavi-i İdare (idare davaları) meclisi ise vilayet memurlarının görevleriyle ilgili

¹¹⁸ *Takvim-i Vekayi*, 26 Muharrem 1288 (17 Nisan 1871), Madde 60.

¹¹⁹ *Takvim-i Vekayi*, 26 Muharrem 1288 (17 Nisan 1871), Madde 61.

¹²⁰ *Takvim-i Vekayi*, 26 Muharrem 1288 (17 Nisan 1871), Madde 62; *Takvim-i Vekayi*, 28 Muharrem 1288 (19 Nisan 1871), Madde 63-75.

soruşturmaları yapmak, memurların görev ve yetkilerine dair ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek, halkın memurlar hakkındaki şikâyetlerini ve vergi taksimatıyla ilgili itirazları incelemektir. Meclisin cezai konularda müzakere yapabilmesi için en az beş üyesinin, diğer dairelerle idari işlerde heyetin yarıdan fazlasının hazır bulunması gerekir. Cezai konularda meclisin üçte ikisinin oy çokluğuna bakılır. Eşitlik halinde meclis başkanının oyu hangi yönde ise çoğunluk o taraf kabul edilir¹²¹.

1.2.6.3. Liva İdare Meclisi

Livanın gelir giderlerini incelemek, menafi-i umumiye sandıkları muhasebesini teftiş etmek, hükümetin menkul ve gayrimenkul emlakı ile memur soruşturmalarına bakmak görevleri arasında yer alır. Kazalar arasındaki yolları inşa ettirmek, hükümete ait satım alım, mukavele ve harcamalarla ilgili kararları almak, ziraati ve ticareti geliştirmeye, maarife ve genel menfaatlere, genel sağlığa dair tedbirler almak, nafia tesislerinin yapımı ve bakımını görüşmek, livaya yüklenen verginin kazalar arasında paylaştırılmasına ve verginin tahsiline ilişkin konuları görüşmek meclisin sorumlulukları arasında yer alır¹²².

1.2.6.4. Kaza İdare Meclisi

Meclisin görevi, kazanın gelir giderlerini incelemek, menafi-i umumiye sandıkları muhasebesini teftiş etmek, hükümetin menkul ve gayrimenkul emlakı ile memur soruşturmalarına bakmaktır. Nahiyeler ve köyler arasındaki yolları inşa ettirmek, hükümete ait satım alım, mukavele ve harcamalarla ilgili kararları almak, ziraatı ve ticareti geliştirmeye, maarife ve genel menfaatlere, genel sağlığa dair tedbirler almak, kazaya yüklenen verginin mahalle ve köyler arasında paylaştırılmasına ve verginin tahsiline ilişkin konuları görüşmek meclisin görevleri arasında yer alır¹²³.

¹²¹ *Takvim-i Vekayi*, 28 Muharrem 1288 (19 Nisan 1871), Madde 76-89.

¹²² *Düster (Tertip 1)*, Birinci Cilt, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, Madde 90-91, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>), E. T: 12.12.2017, Hicri 1289 (M 1872), s. 644.

¹²³ *Düster (Tertip 1)*, Birinci Cilt, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, Madde 92-93, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>), E. T: 12.12.2017, Hicri 1289 (M 1872), s. 644, 645.

1.2.6.5. Nahiye İdare Meclisi

Nahiyeye bağılı köylerdeki ihtiyar meclislerinin en fazla dörder üyeyle temsil edildikleri meclislerdir. Meclis yılda dört defa toplanır. Meclis, müşterek kuru, baltalık, mera ve kışlakların idaresi, çift aletleri, ziraat ürünleri ve hayvan sayısının artırılması ve korunması, köyler arasındaki yolların yapılması, vergi dağıtımı hakkında köy ihtiyar meclisi kararlarını incelenmesi ve düzenlenmesi ile görevlidir. Meclis kararları kesin olmayıp kaymakam tarafından nahiye müdürüne verilecek olan yetkiye göre icra edilebilmektedir¹²⁴.

1.2.6.6. Köy İhtiyar Meclisi

İhtiyar meclislerinin görevleri iki türdür. Birincisi köy ahali arasında meydana gelen hususi davaları barışçı yollarla görmek, ikincisi köylerin hususi ihtiyaçlarını görüşmektedir. Bu görevlerin başlıcaları; temizlik konularını görüşmek, bekçi ve korucular gibi zabıta görevlilerini seçmek, köyün ziraat ve ticaretini kolaylaştırmaya yönelik işlere bakmak, vergilerin halk arasında dağıtılmasına karar vermek ve icrasına nezaret etmektir. Köylerdeki hayır eserlerinin yapımına ve mekteplerin idaresine bakmak, teslim edilmesi gereken suçlular hakkında araştırma yaptırmak, muhtarların kötü hareket ve kabahatlerini nahiye müdürlerine iletme, ziraata elverişli boş araziler hakkında muhtarlar aracılığıyla nahiye müdürlerine bilgi vermek, yetimlerin ve kayıp varis ile ölenlerin mallarını muhafaza etmek görevleri arasında yer alır¹²⁵.

1.2.6.7. Meclis-i Belediye

Belediye meclisleri bir başkan, bir yardımcı ve altı üyeden oluşur. Ayrıca danışma üyesi olarak bir mühendis ile memleket tabibi bulunmaktadır. Meclis haftada iki kere ve gerektiğinde olağanüstü toplanır. Meclis üyelerinin üçte ikisi toplanmadıkça görüşmelere başlanamaz. Kararlar oy çokluğuyla alınır, eşitlik halinde ise başkanın oyu hangi taraf ise o taraf oy çokluğu kabul edilir. Başlıca görevleri;

¹²⁴ *Düster (Tertip 1)*, Birinci Cilt, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, Madde 94-106, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>), E. T: 12.12.2017, Hicri 1289 (M 1872), s. 645-647.

¹²⁵ *Düster (Tertip 1)*, Birinci Cilt, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, Madde 107-110, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>), E. T: 12.12.2017, Hicri 1289 (M 1872), s. 647-648.

imar işlerine bakmak, genel su ihtiyaçlarını karşılamak, halkın toplandığı yerlere, nakliye araçlarının düzenini ve ücretlerini zabıta güçleri ile denetlemektir. Şehir ve kasaba aydınlatmalarını, mesire alanlarının bakım, yapım masraflarını görüşmek, yol, sokak ve geçitlerin yapımını sağlamak, itfaiye işlerine bakmak, belediye dairesinin gelir, gider ve kira işlemlerini düzenlemek, belediyenin koyduğu düzene aykırı hareket edenlere ceza vermek gibi çeşitli görevleri de bulunmaktadır¹²⁶.

1.3. SİİRT SANCAĞININ XVI. YÜZYIL İLE XIX. YÜZYIL ARASINDAKİ İDARİ DURUMU

Çaldıran zaferiye başlayan Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte İdris-i Bitlisi'nin görüşleri doğrultusunda Diyarbakır Eyaletine bağlı olarak sancaklarda üç farklı idari yönetim sistemi oluşturulmuştur¹²⁷.

1-Klasik Osmanlı Sancakları; Sancak beyinin Osmanlı ümerası arasından seçildiği, tahrir yapıldığı, içinde tımar ve zeamet bulunan ve sancak idaresinin hiçbir zaman bir ailenin tekelinde olmadığı sancaklardır.

2-Yurtluk-Ocaklık (Ekrad) Sancakları; fetih sırasındaki hizmetlerinden dolayı bölgedeki beylere veya emirlere verilmiştir. Devamlı olarak sancak ve has şeklinde hayat boyu tahsis edilmiş sancaklardır.

3-Hükümet Sancaklar; idaresi tamamen yerli beylere verilmiştir¹²⁸.

Yurtluk, devlete ait bir gelirin kaydiyat şartıyla tasarruf veya tevcih edilmesi şeklinde tarif edilmiştir¹²⁹. Ocaklık, Osmanlı öncesi dönemde kaynaklarda daha çok toprak tasarrufu ve toprağın hizmet karşılığındaki kullanım hakkının belli bir aileye irsen bırakılmış

¹²⁶ *Düstur, (Tertip 1)*, Birinci Cilt, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, Madde 111-129, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/discover>), E. T: 12.12.2017, Hicri 1289 (M 1872), s. 649-651.

¹²⁷ Seçkin, *a.g.e.*, s. 95.

¹²⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 4, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 469.

¹²⁹ Orhan Kılıç, "Yurtluk" *İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 614.

olmasıdır¹³⁰. Osmanlı'dan önce daha çok arazinin tasarrufu ve toprağın belli bir hizmet karşılığında kullanım hakkını belli bir kişiye, zümreye veya taifeye kaydı hayat şartıyla intikali yahut mülkiyetiyle ilgili olarak kullanılan yurtluk, ocaklıkla benzerlik göstermektedir. Yurtlukta yalnızca kaydı hayat şartı, ocaklıkta irsen intikal, yurtluk-ocaklıkta irs ve kaydı hayat bir devamlılık söz konusudur¹³¹.

Osmanlı idari sisteminde rastlanan hükümet ve yurtluk-ocaklık adlı idari yönetimle idare edilen sancakların ortak özelliği, bunların idaresinin itaat ettikleri ve yükümlüklerini yerine getirdikleri sürece belli bir ailenin tekeline bırakılmasıdır. Hükümet adlı idari yönetimle yönetilen sancaklara tahrir yapılmaz, yurtluk-ocaklık adlı idari yönetimle yönetilen sancaklara tahrir yapılırdı. Hükümet şeklindeki sancaklar mülkiyet, yurtluk-ocaklık şeklindeki sancaklar ise arpalık ve sancak hassı yoluyla verilir¹³². Osmanlı Devleti, bulunduğu bölgelerde devamlı savaş halinde olması nedeniyle bölgedeki mahalli beyleri doğrudan devletin resmi görevlisi haline getirerek sadakatle hizmetlerini sağlamak için bu yöntemleri kullanmıştır. Osmanlı-Safevi savaşlarında Erzurum, Bağdat ve Diyarbakır eyaletlerindeki ocaklık statüleri bu amaçla verilmiştir¹³³.

Diyarbakır Beylerbeyliği kurulduktan sonra eyaletin yönetimi Beylerbeyi unvanı verilen yöneticilere bırakılmıştır. Eyalete bağlı diğer şehirler Sancak adı altında eyalete bağlanmıştır. Sancakların idaresi sancak beyi unvanı adı altındaki yöneticilerin idaresine bırakılmıştır¹³⁴. Diyarbakır Eyaleti kurulduğunda Hasankeyf sancağına bağlı bir emaret¹³⁵ olan Siirt, 1526 yılında sancak merkezi haline getirilerek Diyarbakır'a bağlanmıştır¹³⁶.

Hasankeyf ve Siirt'in Safevilerden alınması amacıyla yapılan mücadelede Melik Halil'in üstün gayret göstermesi üzerine Siirt'i içine alan Hasankeyf sancağı Melik Halil'in idaresine verilmiştir¹³⁷.

¹³⁰ Orhan Kılıç, "Ocaklık" *İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 317.

¹³¹ Kılıç, "Yurtluk", s. 615.

¹³² Kılıç, "Yurtluk", s. 614.

¹³³ Kılıç, "Ocaklık", s. 317.

¹³⁴ Suraiya, Faroqhi, "Siirt" *The Encyclopaedia of Islam*, (edt.) C. E. Bosworth vd., IX., Brill Heiden 1997, s. 573; Seçkin, *a.g.e.*, s. 95.

¹³⁵ Emaret: Emîr, bey gibi şanlarla anılan kişiler eliyle yönetilen yerlerdir.

¹³⁶ Seçkin, *a.g.e.*, s. 96; Göyünç, *a.g.m.*, s. 33.

¹³⁷ Han, *a.g.e.*, s. 201.

Melik Halil'in ölümünden sonra yerine oğlu Melik Hüseyin başa geçmiştir. Melik Hüseyin, diğer iki kardeşi Melik Ali ve Muhammed'i tutuklatarak hapse attırması ve böylece hanedanda huzursuzluk ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ancak diğer kardeşi Melik Süleyman, hanedanın başına geçen Melik Hüseyin'den kaçarak Diyarbakır Valisi Hüsrev Paşa'ya sığınmıştır. Hüsrev Paşa, diğer tutuklu iki kardeşi kurtardıktan sonra hanedanda çıkan huzursuzluğu bitirmek için Melik Hüseyin'i idam ettirmiş ve bölgenin idaresini Melik Süleyman'a vermiştir¹³⁸. Hasankeyf emiri Melik Süleyman'ın başa geçmesiyle birlikte diğer kardeşler Melik Ali ve Melik Muhammed bu duruma rıza göstermemiş ve melik kavgası başlamıştır. Ayrıca Melik Hüseyin'in öldürülmesi bölgedeki aşiretleri de hoşnut etmemiştir. Kardeşler arasında çıkan huzursuzluğun artması ve bir türlü aralarında uzlaşma sağlanamaması üzerine Melik Süleyman, Hasankeyf, Siirt ve bu beyliklere bağlı diğer kalelerin anahtarını 1524 yılında Diyarbakır Valisi Hüsrev Paşa'ya teslim etmiştir¹³⁹. Böylece Hasankeyf ve Siirt'te Eyyübiye sülalesi idaresi sona ererek bölge Osmanlı hükümeti tarafından gönderilen sancak beyleri tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

Osmanlı hükümeti tarafından 1572 tarihinde Sancak Beyi Mehmet'in yerine İnebahtı Deniz Savaşı'ndaki başarısı ile takdir toplayan Halil Bey atanmıştır. Halil Bey idareyi aldıktan sonra hükümete vermesi gereken vergiyi vermemesi ve üstüne düşen diğer yükümlülükleri yerine getirmemesi nedeniyle görevden alınmış ve 1578'de Ali Bey, Siirt sancak beyi olarak görev görevlendirilmiştir. Siirt, Ali Bey tarafından iyi idare edilmemiştir. Ali Bey'in zorba yönetimi altında ezilen halk, hükümete şikâyet dilekçeleri göndererek bu zulmün sona erdirilmesini istemiştir. Halk Ali Bey'in vefatıyla ondan kurtulmuştur¹⁴⁰.

1579 yılında Siirt sancak beyliğine aslen Siirt'li olan Halil Bey atanmıştır. Halil Bey'den sonra sancak beyliğine Kılıç Bey atanmış; ancak 1582 yılında Osmanlı İran savaşlarında (1577-1590) Tebriz muhafazasında bulunan Maksud Bey'le anlaşamaması üzerine

¹³⁸ Han, *a.g.e.*, s. 203.

¹³⁹ Han, *a.g.e.*, s. 205.

¹⁴⁰ Seçkin, *a.g.e.*, s. 107.

görevinden azledilerek yerine Mehmet Bey getirilmiştir¹⁴¹. III. Murad, Tebriz muhafazasına Sinan Paşa ve Bitlis Hâkimi Şeref Han'ı görevlendirirken ayrıca Siirt beylerinden Şirvi Hâkimi Zeynel, Müküs (Pervari) Emiri Abdal, Brados Beyi Evliya, Zeriki Hâkimi Muhammed, Ispayerd Beyi Eyüp ve Agakis Beyi Zahid'i de görevlendirmiştir¹⁴².

Siirt sancak beyi olarak 1620 tarihinde Ebubekir Bey, 1622'de Sinan Paşa'nın kızından torunu İbrahim Bey, 1633'te Mahmudi aşiretinden Zeynel Beyin oğlu Süleyman Bey, 1635 tarihinde de Şirvan Beyi Abdal Bey atanmıştır¹⁴³.

IV. Murat'ın Bağdat seferi sırasında Diyarbakır'da bulunduğu esnada 1638 yılında Batman suyundan itibaren idareyi Mahmut Paşa'ya bırakmıştır. Mahmut Paşanın ölümünden sonra Hacı Recep Ağa, Hasan Ağa, Osman Ağa sırasıyla Siirt'in idareciliğini yapmışlardır. Yönetim babadan oğula geçmiştir. Osman Ağa zamanında mütesellim olarak Bekir Ağa görevlendirilmiştir. Siirt halkı Osman Ağa'nın idaresinden hoşnut olmadığı için Bekir Ağa, hâkimiyeti halkın desteğiyle birlikte Botan hâkimi Esat ve Şirvan hâkimi Salih Beylerin desteğiyle sağlamıştır. Bundan sonra Osman Ağa, Şuvan Ağası Cihangir, Behmurt (Hüseyin) Ağası Hacı Mecit ve Şirvan hâkimi Salih Beyle yeni bir ittifak kurarak Bekir Ağa'nın hâkimiyetine son vererek tekrar başa geçmiştir. 1800 yılında Osman Ağa'nın ölmesi üzerine Botan hâkimi Esat Bey'in talimatıyla Hacı Tahir Ağa idareyi almıştır. Hacı Tahir Ağa'nın idaresi sırasında iktidar mücadelesini kazanan Kasım Ağa on ay kadar idareyi eline almış ancak Hacı Tahir Ağa daha sonra idareyi tekrar kazanmıştır. Hacı Tahir Ağa ile Şirvan hâkimi Salip Bey'in aralarının açılması nedeniyle baskı altında kalan Hacı Tahir Ağa idareyi bırakmak zorunda kalmış ve Salih Bey'in emriyle 1822 yılında Hacı Hüseyin Ağa sancak idaresine getirilmiştir. Hayırsever bir ağa olan Hacı Hüseyin Ağa'nın idaresi sırasında Siirt adil ve iyi bir şekilde idare edilmiştir. Hüseyin Ağa Siirt'e bir medrese ve cami yaptırmıştır. 1831 yılında ölümünden sonra sancağın başına kardeşi Hacı İbrahim Ağa geçmiştir¹⁴⁴.

¹⁴¹ Seçkin, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁴² Seçkin, *a.g.e.*, s. 110.

¹⁴³ Seçkin, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁴⁴ Atalay, *a.g.e.*, s. 73.

1515 yılında Siirt'in Osmanlı hâkimiyetine girişinden XIX. yüzyılın başına kadar geçen sürede Siirt ve ona bağlı kazaların hangi eyalete bağlı olarak idare edildiğine ilişkin tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.1: Siirt Sancağı ve Kazalarının Bağlı Buldukları Eyaletler¹⁴⁵

Tarih	Siirt	Garzan	Şirvan	Pervari	Sason
1515	D	-	-	-	D
1520	D	-	-	-	D
1526	D	-	-	-	-
1558	-	-	V	-	-
1565	-	-	V	V	-
1568-1574	D	-	-	-	D
1575-1577	D	-	V	V	D
1585	-	-	V	V	-
1578-1588	D	-	-	-	D
1609	D	-	-	V	-
1626	D	-	-	-	-
1631-1632	D	-	V	V	-
1637	V	-	V	V	-
1641	-	-	V	V	-
1653	D	-	-	-	-
1680	-	-	V	V	-
1702	-	-	V	V	-
1719	-	-	V	-	-
1730	-	-	V	-	-
1733	-	-	-	-	-
1739	D	-	-	-	-
1740	-	-	V	-	-
1747	D	-	-	-	-
1785	D	-	-	-	-
1795	D	-	-	-	-
1800	D	-	-	-	-

* D=Diyarbakır, V=Van

¹⁴⁵ İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması", *AÜDTCFD*, C. 18, S. 29, Ankara 1996, s. 220-227; İbrahim Yılmazçelik, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)", *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 1995, s. 124-139.

Osmanlı hâkimiyetine girişinden 1831 yılına kadar görev yapan idarecilerin isim listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.2: Yurtluk-Ocaklık Döneminde Görev Yapan Beyler

Sıra No	Göreve Başladığı Yıl	İdarecinin Adı
1	-	Mehmet Bey
2	1572	Halil Bey
3	1578	Ali Bey
4	1579	Halil Bey
5	-	Kılıç Bey
6	-	Mehmet Bey
7	1620	Ebubekir Bey
8	1622	İbrahim Bey
9	1633	Süleyman Bey
10	1635	Abdal Bey
11	1638	Mahmut Paşa
12	-	Hacı Recep Ağa
13	-	Hasan Ağa
14	-	Osman Ağa
15	-	Bekir Ağa
16	-	Osman Ağa
17	1800	Hacı Tahir Ağa
18	-	Kasam Ağa
19	-	Hacı Tahir Ağa
20	1822	Hacı Hüseyin Ağa
21	1831	Hacı İbrahim Ağa

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanından sonra başlanan yenileşme hareketleri kapsamında merkezi otoritenin güçlendirilmesi amacıyla yurtluk-ocaklık sistemi kaldırılmış ve sancak idaresi

merkezden atanan kaymakamlar tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Siirt sancağına ilk kaymakam ataması 1852 yılında yapılmıştır.

1.4. XIX. YÜZYIL İLE XX. YÜZYIL ARASINDA SİİRT SANCAĞININ İDARİ DURUMU

II. Mahmud döneminde siyasi, sosyal ve askeri alanlarda yenilikler yapılırken idari alanda da çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Merkezi otoritenin güçlendirilmesi amacıyla yapılan düzenlemelerden biri de 1838 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde uzun yıllardır uygulanagelen yurtluk-ocaklık yönetim sisteminin kaldırılmasıdır¹⁴⁶. 1839 yılında II. Mahmud'un vefatı üzerine tahta geçen oğlu Abdulmecit, babası döneminde başlayan yenileşme hareketlerini devam ettirmiş ve bu kapsamda temelleri babası döneminde atılan Tanzimat Fermanı'nı 3 Kasım 1839 tarihinde ilan etmiştir.

Ferman hükümlerinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için halka anlatılması ve halk tarafından desteklenmesi gerekmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki toprakların genişliği nedeniyle ferman ülkenin tamamına aynı anda uygulanamamıştır. Zira devlet içinde bu fermanın uygulanmasını sağlayacak kadrolar da tam olarak oluşturulamamıştır. Bu nedenlerle Tanzimat'ın getirdiği yenilikler aciliyeti nedeniyle önce Rumeli'de Elviye-i Selâse denilen Yanya, Tırhala, Manastır eyaletlerinde uygulanmaya başlanmıştır. 1845 yılına gelindiğinde Tanzimat Fermanı'nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde uygulanmasına geçilmiştir. 1845 yılının Mart ayında Cizre sancağının Musul Eyaleti'ne bağlanmasıyla ferman, Diyarbakır ve Erzurum eyaletlerinde uygulamaya başlanmıştır. Ferman hükümlerinin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için Bağdat Valisi Mustafa Paşa Diyarbakır Eyaletine atanmıştır¹⁴⁷.

Osmanlının bu yeni politikası bölgedeki söz ve yetki sahibi beylerin işine gelmemiş ve beylerin kıskırtmaları neticesinde bölgede isyanlar başlamıştır. Van sancağında başlayan bu isyanlar, Cizre

¹⁴⁶ Seçkin, a.g.e, s. 115.

¹⁴⁷ Cemal Ülke, *Kürdistan Eyaletinin İdari Yapısı (1847-1867)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin 2014, s. 24.

mütesellimi Bedirhan Bey'in önderliğinde büyüdü. Bedirhan Bey yanına Müküs sancak beyi Han Mahmut ve Hakkâri beyi Nurullah'ı alarak bölgedeki diğer aşiretleri de kışkırtarak isyanı tüm bölgeye yaymayı başarmıştır¹⁴⁸. Yenileşme hareketini engellemeye yönelik başlayan isyan uzun sürmüş ve Osmanlı hükümeti isyanı bastırmak için 1847 yılında Müşir Osman Paşa emrindeki birlikleri görevlendirerek isyanı bastırmıştır. Böylece 1838 yılında yurtluk-ocaklıkların ortadan kaldırılması kararı fiilen uygulanmaya başlanmıştır. Bölgede asayişli sağlayan Osman Paşa, buralarda hâkimiyetin devamlı olarak sağlanabilmesi amacıyla bölgede özel ve bağımsız bir eyaletin kurulmasını teklif etmiştir. Osmanlı hükümeti yapılan teklifi değerlendirip uygun görerek Kürdistan Eyaletinin kurulması kararlaştırılmıştır. Kürdistan Eyaletinin kurulmasına ilişkin karar 13 Aralık 1847 yılında Takvim-i Vekayi'de yayımlanarak yürürlüğe konulmuştur¹⁴⁹. Kürdistan Eyaleti, Diyarbakır Eyaleti, Van, Muş, Hakkâri Sancakları ile Cizre, Bohtan, Mardin Kazalarından meydana gelmiştir¹⁵⁰.

Siirt, Kürdistan Eyaleti dâhilindeki Diyarbakır Livasına bağlı bir kaza konumunda yer almıştır¹⁵¹. 1850 yılında Diyarbakır Livasına bağlı bulunan Siirt Kazası Şirvan, Garzan, Rıdvan, Beşiri, Hıyan, Behremki, Gurdilan nahiyelerinden teşekkül etmiştir¹⁵². 1852 yılından itibaren merkezden atanan kaymakamlarca idare edilmeye başlanan Siirt'e ilk kaymakam olarak Kenan Paşa atanmıştır¹⁵³. 1856 yılında Kürdistan Eyaleti Mardin, Siirt ve Diyarbakır livalarından meydana gelmekteydi. Aynı tarihte Siirt, Rıdvan, Garzan, maa Hısn-ı Keyf, Şirvan, Karakeçi, Gurdilan kazaları ile Dergul, Eruh, Sason, Akkisi, Hizan, Reşkotan nahiyelerinden oluşmaktaydı¹⁵⁴. 1861 yılında yapılan düzenlemeyle Zilan, Pervari ve Esbayren kazaları Siirt'e dâhil edilmiştir¹⁵⁵.

¹⁴⁸ Fatih Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 30, S. 49, Ankara 2011, s. 84.

¹⁴⁹ Gencer, *a.g.m.*, s. 86; Ülke, *a.g.t.*, s. 41.

¹⁵⁰ *Takvim-i Vekayi*, (H) 05 Muharrem 1264, (13 Aralık 1847).

¹⁵¹ (H) 1264 SDAO, s. 103.

¹⁵² (H) 1266 SDAO, s. 83.

¹⁵³ BOA, A. MKT. NZD. 57/2, (H) 14 L 1268, (01 Ağustos 1852).

¹⁵⁴ (H) 1272 SDAO, s. 99-100.

¹⁵⁵ (H) 1278 SDAO, s. 149.

1867 yılında çıkartılan Vilayet-i Umumiye Nizamnamesine uygun olarak Kürdistan Eyaleti lağvedilerek Diyarbakır Vilayeti kurulmuştur. Yeniden oluşturulan bu idari sistem içerisinde Siirt liva olarak Diyarbakır'a¹⁵⁶ bağlanmıştır¹⁵⁷.

1869 yılında Siirt Livası, Zırki ve Hizan nahiyelerinden oluşan Şirvan; Rıdvan, Beşiri ve Sason nahiyelerinden oluşan Garzan; Pervari ve Dergul nahiyelerinden oluşan Eruh olmak üzere üç kazadan teşekkül etmiştir¹⁵⁸. 1870 yılında Garzan kazasına bağlı Sason nahiyesi kaza haline getirilmiş ve böylece Siirt livasının dördüncü kazası olmuştur¹⁵⁹. 1872 tarihinde Siirt livasının idari durumunda değişikliğe gidilerek Garzan'a bağlı Rıdvan nahiyesi kaza durumuna getirilmiş Garzan kazası da nahiyeye düşürülerek Sason kazasına bağlanmıştır¹⁶⁰. 1880 yılında Diyarbakır'a bağlı bir liva olan Siirt, Beşiri nahiyesinden oluşan Rıdvan; Zırki, Hizan ve Rızki nahiyelerinden oluşan Şirvan; Dergul ve Pervari nahiyelerinden oluşan Eruh; Garzan ve Hıyan nahiyelerinden oluşan Sason kazalarını bünyesinde bulundurmaktaydı¹⁶¹.

1881 yılında Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerinin idari durumunda değişikliğe gidilmiştir. 30 Mart 1881 tarihinde Meclis-i Vükala'da yapılan görüşme sonucunda Van vilayetinden Muş Livası ve Diyarbakır Vilayetinden Siirt livası ayrılarak Bitlis vilayetine bağlanmıştır¹⁶². Böylece Bitlis Vilayeti Muş, Siirt ve Genç

¹⁵⁶ Serdar Sakin ve Cengiz Kartın, "İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris Ve Sykes'ın Gözlemlerinde İran, Irak ve Türkiye", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, Nisan 2014, s. 307.

¹⁵⁷ Diyarbakır vilayetine bağlanan Siirt'in idari durumunu tespit etmek için 1869 yılında yayımlanmaya başlanan Diyarbakır Vilayet Salnameleri incelenmiştir. Ancak Diyarbakır Vilayet Salnameleri 1878 ve 1883 yılları arasında yayımlanmamıştır. Bu nedenle Siirt'in idari yapılması hakkındaki bilgilere ulaşmak için bu tarihler arasındaki Devlet Salnameleri incelenmiştir.

¹⁵⁸ (H) 1286 DVS, s. 138-139.

¹⁵⁹ (H) 1287 DVS, s. 125-127.

¹⁶⁰ (H) 1289 DVS, s. 69-72; (H) 1290 DVS, s. 68-70.

¹⁶¹ (H) 1297 SDAO, s. 240.

¹⁶² Diyarbakır vilayetine bağlı bulunan Siirt Livasının hangi tarihte Bitlis vilayetine bağlandığı hakkında literatürde değişik bilgiler yer almaktadır. Meclis-i Vükalanın bu yönde aldığı karar tespit edilerek Siirt tarihi açısından muallak olan bu husus kesinleştirilmiştir. Ancak Devlet Salnamesi kayıtlarında alınan bu karar ancak (H) 1300 (1883) yılındaki kayıtlarda geçmektedir. Zira (H) 1298 (1881) ve (H) 1299 (1882) tarihli Devlet salnamelerinde Sason kazası Siirt livasına, Pervari de nahiyeye konumunda Rıdvan nahiyesine bağlı olarak geçmektedir. (Bkz. (H) 1298 SDAO, s. 60, (H) 1299 SDAO, s. 64, (H) 1300 SDAO, s. 312).

livalarından teşekkül etmiştir. Bitlis vilayetine bağlanan Siirt Livası Eruh, Rıdvan, Şirvan, Garzan ve Pervari kazalarından meydana gelmiştir. Aynı tarihte yapılan değişiklikle Siirt livasına bağlı bulunan Sason kazası Genç livasına bağlanmıştır. Ayrıca Siirt livasının Eruh kazasına bağlı Pervari ve Sason kazasına bağlı Garzan nahiyeleri yeni yapılan düzenlemeyle kazaya dönüştürülmüştür¹⁶³.

Siirt livasının idari yapılanmasında 1889 yılında yeni bir değişiklik yapılarak Rıdvan kazası nahiye durumuna getirilerek Garzan kazasına¹⁶⁴, Sason kazası da Bitlis Vilayetinin diğer sancağı olan Muş sancağına bağlanmıştır¹⁶⁵.

Bitlis Vilayetine bağlanan Siirt livası 1892 yılında doğuda Van vilâyeti ve Hakkâri sancağı, batıda Diyarbakır vilâyeti, güneyde Mardin sancağının Midyat ve Cizre kazaları ve kuzeyde Bitlis ile sınırdaş olmuştur. Sancak merkezi olan Siirt kazası, kuzeyde Pervari, batıda Garzan, güneyde Botan nehrinin güneyinde bulunan Eruh ve doğuda Şirvan ile çevrilmiştir¹⁶⁶. 1892 yılında Siirt livası Garzan kazası (Rıdvan nahiyesi)¹⁶⁷, Şirvan kazası (Zırki Nahiyesi), Eruh kazası (Dergul nahiyesi) ve Pervari kazasından müteşekkildi¹⁶⁸. 1893 ve 1894 yıllarında Siirt livası¹⁶⁹, Rıdvan Nahiyesinden oluşan Merkez kazası, Zırki nahiyesinden oluşan Şirvan kazası, Pervari kazası, Dergul nahiyesinden oluşan Eruh kazası ve Garzan kazasından meydana gelmekteydi¹⁷⁰. 1895 yılında Merkez kazaya bağlı Rıdvan nahiyesi Garzan kazasına bağlanmış ve bu durum 1897 yılına kadar devam etmiştir¹⁷¹.

¹⁶³ BOA, Y. A. RES, 10/25, (R) 18 Ma 1297, (30 Mart 1881).

¹⁶⁴ BOA, DH. MKT. 1676/91, (H) 01 R 1307, (25 Kasım 1889).

¹⁶⁵ (H) 1306 SDAO, s. 514.

¹⁶⁶ (H) 1310 BVS, s. 231.

¹⁶⁷ Siirt, 1881 yılında Bitlis vilayetine bağlanmıştır. Ancak Bitlis Vilayet Salnameleri 1892 yılında yayımlanmaya başlanmıştır. Bu tarihe kadar Siirt hakkındaki bilgiler Devlet Salname kayıtları incelenerek elde edilmiştir. 1892 yılında yayımlanan Bitlis Vilayet Salnamesi ve Devlet Salnamesi kayıtları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bitlis Vilayet Salnamesi kayıtlarına göre Rıdvan nahiyesi Garzan kazasına bağlı olarak gösterilmesine karşın aynı tarihli Devlet Salnamesi kayıtlarına göre Rıdvan nahiyesi Siirt Merkez kazasına bağlı gösterilmiştir. (Bkz. 1310 SDAO s. 669-670; 1310 BVS, s. 236-252.)

¹⁶⁸ (H) 1310 BVS, s. 133.

¹⁶⁹ 1892 yılında ilki yayımlanan Bitlis Vilayet Salnamesi bu tarihten sonra 1898 yılına kadar yayımlanmamıştır. Siirt'in idari yapılanması hakkındaki bilgiler 1893 ve 1897 yılları arasında Devlet Salnamesi kayıtları incelenerek tespit edilmiştir.

¹⁷⁰ (H) 1311 SDAO, s. 705-706; (H) 1312 SDAO, s. 723-724.

¹⁷¹ (H) 1313 SDAO, s.755-756; (H) 1314 SDAO, s. 765-766; (H) 1315 SDAO, s. 474.

1898 yılında Siirt sancağı Merkez kazaya bağlı Hüseyini nahiyesi, Eruh kazasına bağlı Fındık, Dergul, Lodi nahiyeleri, Şirvan kazasına bağlı Minar, Hasras, İskanbo nahiyeleri, Garzan kazasına bağlı Melefan, Barinci, Rıdvan nahiyeleri ve Pervari kazası olmak üzere dört kaza ve on nahiyeden meydana gelmekteydi¹⁷². 1901 ve 1917 yılları arasında Siirt'in idari yapılanmasında herhangi bir değişiklik söz konusu değildir¹⁷³. 1918 yılında yapılan yeni bir düzenlemeyle Eruh kazasına bağlı Dergul nahiyesi lağvedilerek Bitlis vilayetine bağlı olan Şırnak kazası Siirt sancağına bağlanmıştır. Yine aynı düzenleme ile Şirvan kazasına bağlı Hasras Nahiyesi, Şırnak kazasına bağlanmıştır. Böylece Siirt Sancağı 1918 yılında Merkez (Hüseyini Nahiyesi), Garzan (Rıdvan, Melefan ve Barinci nahiyeleri), Eruh (Fındık ve Lodi nahiyeleri), Şirvan (Minar ve İskanbo nahiyeleri), Şırnak (Hasras Nahiyesi) ve Pervari kazalarından meydana gelmekteydi¹⁷⁴.

Bu yıllarda Siirt idarecilerinin ve eşrafın bağımsız bir sancak olma talebi gündeme gelmiştir. 24 Ocak 1918'de aralarında eski belediye reisi, müftü, idare azaları ve tüccarlardan oluşan bir heyet, Dâhiliye Nezaretine çektikleri telgrafla livanın merkeze bağlı nahiyeye ve köylerinden başka beş kazasının bulunduğunu, livanın bu güne kadar iyi bir şekilde idare edilmediğini ifade ederek bağımsız bir sancak olmasını istemişlerdir¹⁷⁵. Siirt Mebusu Mehmet Nasrettin Bey, 15 Ağustos 1918'de Dâhiliye Nazırı İsmail Canpolat'a¹⁷⁶; 20 Ağustos 1918'de Sadrazam Talat Paşaya gönderdiği telgraflarla Siirt'in bağımsız sancak yapılmasını talep etmiştir¹⁷⁷.

Yapılan çalışmalar yaklaşık iki yıl sonra karşılık bulmuştur. 22 Ağustos 1920 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen kanun tasarısıyla Siirt'in idari durumu değiştirilerek müstakil bir sancak olarak idaresine karar verilmiştir. Söz konusu kanun tasarısı 26

¹⁷² (H) 1316 BVS, s. 348-672; (H) 1317 BVS, s. 199-214; (H) 1318 BVS, s. 201-216; (H) 1316 SDAO, s. 566-568; (H) 1317 SDAO, s. 541-542; (H) 1318 SDAO, s. 583-584.

¹⁷³ (H) 1326 SDAO, s. 754-759; (R) 1326-(H) 1328 SDAO, s. 568-569; (R) 1327-(H) 1329 SDAO, s. 570-572; (R) 1328-(H) 1330 SDAO, s. 590-592.

¹⁷⁴ (R) 1333, 1334- (H) 1336 SDAO, s. 552-555. (Nahiyeler salnamenin başka sayfalarında harf sırasına dizilmiştir. Bu nedenle nahiyeler ve sayfa numaraları ayrı ayrı gösterilmiştir. (Bkz. Hasras-844, Hüseyini-844, Rıdvan-852, İskanbo-861, Barinci-869, Fındık-873, Lodi-886, Melefan-891, Minar-891).

¹⁷⁵ BOA, DH. İ. UM. EK. 46/26 (H) 23 R 1336, (05 Şubat 1918).

¹⁷⁶ BOA, DH. İ. UM. EK. 48/36 (H) 12 Za 1336, (19 Ağustos 1918)

¹⁷⁷ BOA, DH. İ. UM. EK. 48/37 (H) 13 Za 1336, (20 Ağustos 1918).

Eylül 1920 tarihinde Meclis tarafından kabul edilmiş ve 28 Şubat 1921 tarihinde Ceride-i Resmîye (Resmî Gazete)'de yayımlanmasıyla yürürlüğe girmiştir¹⁷⁸.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesinde "Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadî münasebet nokta-i nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden tereküp eder" hükmü ile idari yapılanma yeniden düzenlenmiştir. 1921 Anayasasında düzenlenen hükümlere göre, liva/sancak teşkilatı ortadan kaldırılmıştır¹⁷⁹. Anayasanın kabul edilmesiyle yürürlüğe giren yeni idari düzenleme 1923 yılı Ekim ayının ilk haftası Dâhiliye Vekâletince yayımlanan bir genelge ile müstakil ve mülhak livalar/sancaklar vilayete dönüştürülmüştür. Aynı genelgeyle mutasarrıfların da artık vali olarak adlandırılmasına karar verilmiştir¹⁸⁰. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra ülkenin idari yapılanmasında gerçekleştirilen düzenlemelere bağlı olarak Siirt'in idari yapısı 1918 yılındaki şekline bağlı kalınarak altı kaza ve dokuz nahiyeden meydana gelmiştir¹⁸¹.

¹⁷⁸ Bakanlar Kurulu Kararı için Bkz. BCA, 30.18.1.1/1.10.10, (M) 22.08.1920; "Siirt Sancağının müstakilen idaresine Dair Kanun", *Ceride-i Resmîye*, Nu: 4, (R) 28 Şu 1337, (28 Şubat 1921), s. 6; Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. XIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 153; Ömer Obuz, "Millî Mücadeleye Şark'tan Bir Siirt Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27, Mayıs 2017, s. 265.

¹⁷⁹ "Teşkilatı Esasiye Kanunu", *Ceride-i Resmîye*, Nu: 1, (R) 07 Şu 1337, (07 Şubat 1921).

¹⁸⁰ Ömer Obuz, *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950) Gelenek, Modernite, Millî Kimlik*, Akıl Fikir Yayınları, Eylül 2017, s. 21.

¹⁸¹ Osmanlı Devleti fiilen sona ermiş 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilerek Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin idari yapılanmasında değişiklikler yapılmıştır. Siirt vilayeti de yapılan bu değişikliklerde yer almıştır. 1926 yılında Diyarbakır vilayetine bağlı bulunan Beşiri kazası Siirt vilayetine bağlanmıştır (bkz. Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 153). 20 Mayıs 1933'te Hakkari vilayetinin lağvedilmesiyle Beytüşşebap kazası Siirt vilayetine bağlanmıştır (bkz. 2197 Sayılı Kanun -20.05.1933-, T.C. Resmî Gazete, Sayı: 2411, 27. Mayıs 1933). 25 Aralık 1935'te Hakkari vilayetinin tekrar vilayet olmasıyla Beytüşşebap kazası Hakkari vilayetine bağlanmıştır. Yine aynı tarihli kanunla 1929 yılında Muş vilayetine bağlanan Sason kazası tekrar Siirt vilayetine bağlanmıştır (bkz. 2885 Sayılı Kanun -25.12.1935-, T.C. Resmî Gazete, Sayı: 3197, 04 Kanunusani 1936). 26 Mart 1936 tarihinde Siirt vilayetinin Beşiri kazasına İluh (Batman) nahiyesi kurulmuştur (bkz. T.C. Resmî Gazete, Sayı: 3263, 26 Mart 1936). 20 Mayıs 1938 tarihinde Merkez Ziyaret olmak üzere Baykan ilçesi, Hazo merkez olmak üzere Kozluk ilçesi Siirt vilayetine bağlı olarak kurulmuştur (bkz. 3393 Sayılı Kanun -20.05.1938-, T.C. Resmî Gazete, Sayı: 3919, 28 Mayıs 1938). Siirt vilayetine bağlı Garzan kazasının ismi 1938 yılında Kurtalan olarak değiştirilmiştir (bkz. T.C. Resmî Gazete, Sayı: 4097, 29 Kanunuevvel 1938). 19 Haziran 1957 yılında İluh nahiyesinin Batman adıyla ilçe statüsüne getirilmesine karar verilmiştir (bkz. 7033 Sayılı Kanun -

1.4.1. Garzan Kazası

Kaza adını “*Erzen*” kelimesinin zamanla “*Garzan*” şeklinde telafüz edilmesiyle almıştır¹⁸². 1847’de kurulan Kürdistan Eyaletinde Garzan nahiyesi Siirt livasına bağlı olarak yer almıştır. Garzan, ilk zamanlarda Sason nahiyesiyle birlikte idare edilmiştir. 1853 yılında nahiyelerin birbirlerine olan uzaklıkları nedeniyle yaşanan güvenlik sorunlarından dolayı nahiyelerin ayrılmasına karar verilmiştir¹⁸³. 1867 yılında Kürdistan Eyaleti lağvedilerek yerine Diyarbakır Vilayeti kurulurken Garzan’ın idari yapılanmasında değişiklik gerçekleştirilmiş; Siirt livasına bağlı kaza haline getirilmiştir¹⁸⁴. 1869 yılında Garzan kazası, Sason, Rıdvan ve Beşiri nahiyelerinden oluşurken¹⁸⁵ 1870 yılında Sason kaza haline getirilerek Garzan’dan ayrılmıştır¹⁸⁶. 1872 yılında yapılan yeni düzenlemeyle nahiyeye haline getirilen Garzan, Sason kazasına bağlanmıştır¹⁸⁷.

1881 yılında Siirt, Diyarbakır’dan ayrılarak Bitlis’e bağlanırken Sason Siirt’en ayrılarak Genç livasına bağlanmış daha önce nahiyeye haline getirilmiş olan Garzan tekrar kaza yapılmıştır¹⁸⁸. 1886 yılında yapılan düzenlemeyle de Garzan kazasına Dergul nahiyesi bağlanmıştır¹⁸⁹.

Garzan kazasının ilk merkezi Zok Köyü’dür. 1888 yılında görülen lüzum üzerine kaza merkezi Zokayt Köyü’ne taşınmıştır.

19.06.1957-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 9644, 27 Haziran 1957). 13 Kasım 1953 tarihli kararnameyle Tillo adıyla yeni bir nahiyeye kurulmuştur (bkz. Musa Şaşmaz, age, s. 158). 16 Mayıs 1990 yılında Tillo nahiyesi Aydınlar adında ilçe statüsüyle kurulmuştur (bkz. 3647 Sayılı Kanun -16.05.1990-, T.C. Resmi Gazete, Sayı-Mük: 20522, 18 Mayıs 1990). 30 Ekim 2013 yılında Aydınlar ilçesinin adı Tillo olarak değiştirilmesine karar verilmiştir (bkz. 6501 Sayılı Kanun -30.10.2013-, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 28814, 07 Kasım 2013). 16 Mayıs 1990 Siirt vilayetinin durumu yeniden değerlendirilmiş ve Batman ve Şırnak vilayetleri kurulmuştur. Ayrıca Siirt’e bağlı kazalardan Beşiri, Kozluk ve Sason ilçeleri de Batman vilayetine bağlanmıştır (bkz. 3647 Sayılı Kanun -16.05.1990-, T.C. Resmi Gazete, Sayı Mük.-20522, 18 Mayıs 1990). Böylece günümüzdeki durumuyla Siirt vilayeti Merkez ilçe, Kurtalan, Baykan, Erüh, Tillo, Pervari ve Şirvan ilçelerinden oluşmuş ve Cumhuriyet Dönemiyle başlanan idari düzenlemeyle son şeklini almıştır.

¹⁸² (H) 1316 BVS, s. 257.

¹⁸³ BOA, İ. MVL. 273/10551-6, (H) 22 Ş 1269, (31 Mayıs 1853); BOA, A. MKT. MVL. 63/77, (H) 13 N 1269, (20 Haziran 1853).

¹⁸⁴ Sakin ve Kartın, *a.g.m.*, s. 307.

¹⁸⁵ (H) 1286 DVS, s. 63.

¹⁸⁶ (H) 1287 DVS, s. 66.

¹⁸⁷ (H) 1289 DVS, s. 69-72; (H) 1290 DVS, s. 70.

¹⁸⁸ BOA, Y. A. RES. 10/25, (R) 18 Ma 1297, (30 Mart 1881).

¹⁸⁹ (H) 1303 SDAO, s. 50.

Ancak kaza merkezinin değiştirilmesi beraberinde birtakım sıkıntılar ve şikâyetleri getirmiştir. Zokayt Köyü'nn coğrafi konumu, yaşanan birtakım husumetlerden dolayı halkın Zokayt'a gitmek istememesi, köyde hkmet konağı olabilecek bir binanın bulunmaması ve buna bağlı olarak memurların işlerini kendi evlerinden yürütmesi ve bu durumun devletin nüfuzuna gölge düşürdüğüne inanılması kaza merkezinin değiştirilmesini gündeme getirmiştir. Kaza merkezinin başka bir yere taşınmasının gündeme gelmesi zerine Beybo köyünün Mslm ve gayrimüslim ileri gelenlerinden oluşan on bir kişilik bir heyet, merkeze gönderdikleri telgrafla kaza merkezinin Beybo köyü olmasını talep etmişlerdir. Söz konusu telgrafta köyün konumunun yanı sıra hkmet konağı olarak kullanılabilir on odalı bir binanın olduğu da ifade edilmiştir. Beybo köyü ahalisinin talebi ve köyün avantajlı konumu gözönünde bulundurularak 7 Şubat 1889'da kaza merkezi Beybo'ya tařınmıřtır¹⁹⁰.

Garzan kazasının merkezi olan Beybo köyündeki hkmet konağının yetersiz kalması üzerine yeniden kaza merkezinin başka bir yere taşınması gündeme gelmiştir. Yapılan değerlendirmeler üzerine ilk merkez olan Zok köyünün, kazanın hâkim bir yerinde olması ve ihtiyaçı karşılayacak büyüklükte hkmet konağı olabilecek binanın bulunması dikkate alınarak 25 Aralık 1895 tarihinde yeniden kaza merkezi yapılmıřtır¹⁹¹.

1889 yılında Rıdvan kazası nahiye yapılarak Garzan'a baęlanırken¹⁹², 1890 yılında Dergul nahiyesi Garzan'dan ayrılmış ve Eruh kazasına baęlanmıřtır¹⁹³. 1892 yılında Garzan kazası, Rıdvan nahiyesinden meydana gelmiřtir¹⁹⁴. 1898 yılında Garzan kazasına Barınç ve Melefan nahiyeleri de eklenmiřtir¹⁹⁵. Garzan kazası 1898'de doğusunda Başur nehri, batısında Kulp, Silvan ve Beşiri ve güneyinde Rıdvan nahiyesi, kuzeyinde Mutki ve Sason kazalarıyla çevrilmiřtir¹⁹⁶.

¹⁹⁰ BOA, İ. ŞD. 94/5614. (H) 06 Ca 1306, (07 Şubat 1889).

¹⁹¹ BOA, BEO. 720/53988, (H) 08 B 1313, (25 Aralık 1895).

¹⁹² BOA, DH. MKT. 1676/91, (H) 01 R 1307, (25 Kasım 1889); BOA, ŞD. 1877/44, (H) 25 C 1306, (27 Ocak 1889); BOA, DH. MKT. 1690/89, (H) 27 C 1307, (19 Ocak 1890).

¹⁹³ (H) 1307 SDAO, s. 640.

¹⁹⁴ (H) 1310 BVS, s. 241.

¹⁹⁵ (H) 1316 BVS, s. 256.

¹⁹⁶ (H) 1316 BVS, s. 257.

1920 ve 1923 yıllarında yapılan değişikliklerle Garzan¹⁹⁷, mevcut durumunu korumuş ve Siirt vilayetine bağlı kalmıştır.

1.4.2. Rıdvan Kazası

Rıdvan¹⁹⁸ kazası Diyarbakır vilayeti merkez sancağına bağlı iken 1852 yılında Siirt sancağına bağlanmıştır¹⁹⁹. Rıdvan, 1869 ve 1871 yılları arasında Garzan kazasına bağlı bir nahiyedir²⁰⁰. 1872 yılında kaza yapılarak atanan kaymakamlar tarafından idare edilmiştir²⁰¹. 1872-1875 yılları arasında Siirt sancağına bağlı kaza statüsünde iken Beşiri nahiyesi Rıdvan kazasına bağlı olarak idare edilmiştir²⁰².

Garzan ve Muş topraklarındaki yaylak ve kışlaklar arasında göç eden Berikan ve Reşkotan aşiretleri bölgedeki önemli asayiş problemlerinin kaynaklarından biriydi. Özellikle göç güzergâhları üzerindeki halka zulmetmekteydiler. Osmanlı hükümeti bölgedeki asayiş ve güvenliğin temini için Bekiran ve Reşkotan aşiretlerini yerleşik hayata geçirmek böylece üretim faaliyetleri içerisinde yer almalarını sağlamak ve vergi gelirlerini arttırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda merkezi Liçik köyü olan Reşkotan isminde bir nahiyeye kurulmuş ve Bekiran aşiretleri buraya yerleştirilmiştir. Kurulan bu nahiyeye Rıdvan'a bağlanmıştır. Reşkotan nahiyesinde 1000 kişilik bir taburu barındıracak şekilde bir kışla ve hükümet konağı yapılmasına karar verilmiştir. Devletin ekonomik sıkıntı içerisinde bulunması nedeniyle kışla ve hükümet konağının halkın yardımıyla yapılması yönünde bir takım teklifler söz konusu olmuşsa da devlet halk tarafından ancak hastane ve okul gibi

¹⁹⁷ Garzan ilçesinin adı 1938 yılında Kurtalan olarak değiştirilmiş ve ilçe merkezi Zok köyünden Mısırc köyüne taşınmıştır. 1944 tarihinde trenin Mısırc köyüne ulaştırılmasıyla Kurtalan ilçe merkezi fiilen Mısırc köyü kullanılmaya başlanmıştır. (Bkz. Demir, *a.g.e.*, s.23.)

¹⁹⁸ Rıdvan kazası ismi bazı kaynaklarda Rızvan olarak okunmuştur. Bu değişiklik Dad harfinin “d” ve “z” şeklinde ses değişikliğiyle okunmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada günümüzde Rıdvan olarak bilinmesi nedeniyle Rıdvan ismi tercih edildi.

¹⁹⁹ BOA, A. MKT. NZD. 78/79, (R) 03 H 1268, (15 Haziran 1852).

²⁰⁰ (H) 1286 DVS, s. 63; (H) 1288 DVS, s. 71.

²⁰¹ (H) 1289 DVS, s. 69.

²⁰² (H) 1289 DVS, s. 125; (H) 1290 DVS, s. 68; (H) 1291 DVS, s. 123; (H) 1292 DVS, s. 132.

umumi işler için yardım toplanılabileceğini belirtmiş ve yapılan teklifler reddedilmiştir²⁰³.

1889 yılında Rıdvan kazası nahiye statüsüne çevrilerek Garzan kazasına bağlanmış ve Reşkotan nahiyesi lağvedilmiştir²⁰⁴. Rıdvan nahiyesinin güvenlik işleri ve adliye işleri Garzan kazasına bağlanmıştır²⁰⁵. Rıdvan nahiyesinin Garzan kazasına bağlanmasıyla birlikte vergi işlerinde yoğunluk olması nedeniyle yeni bir vergi kâtibi atanmıştır²⁰⁶.

1889 yılından yapılan değişiklikten sonra 1923 yılına kadar Rıdvan'ın idari statüsünde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

1.4.3. Şirvan Kazası

Şirvan kazası, halkının yiğitliği ve cesaretinden dolayı "aslan barınağı" adıyla anılmıştır²⁰⁷. 1847 yılında kurulan Kürdistan Eyaletinin Siirt Livasına bağlı bir nahiyedir. 4 Eylül 1863 tarihinde Şirvan ahalisi kazanın Van'a bağlanması yönünde bir talepte bulunmuşsa da söz konusu talep Meclis-i Vala tarafından reddedilmiştir²⁰⁸.

1867 yılında Kürdistan Eyaleti lağvedilerek Diyarbakır Vilayeti kurulurken de Şirvan Siirt'e bağlı bir kaza olarak varlığını sürdürmüştür. 1869'da Hizan ve Zırki nahiyelerinden²⁰⁹ oluşurken 1870'da bunlara Espayirt eklenmiştir²¹⁰. 1873'te Espayirt nahiyesi Hizan ile birlikte idare edilmeye başlanmış ve bu tarihten itibaren Şirvan kazası Hizan ve Zırki nahiyelerinden teşekkül etmiştir²¹¹. 1880 yılında ise Zırki, Hizan ve Rızki nahiyelerinden oluşmaktaydı²¹².

1881 yılında Siirt Diyarbakır'dan ayrılarak Bitlis'e bağlanırken Şirvan kazası Siirt'e bağlılığını sürdürmüştür. Aynı düzenlemeyle Şirvan'a bağlı Hizan nahiyesi de Bitlis'e bağlanmıştır²¹³. 1881'de

²⁰³ BOA, İ. ŞD. 64/3748-2, (H) 08 C 1300, (17 Mart 1883).

²⁰⁴ BOA, DH. MKT. 1676/91, (H) 01 R 1307, (25 Kasım 1889).

²⁰⁵ BOA, DH. MKT. 1754/68, (H) 08 M 1308, (24 Ağustos 1890).

²⁰⁶ BOA, İ. ML. 4/13, (H) 12 C 1310, (02 Aralık 1892); BOA, BEO. 134/10018, (H) 15 C 1310, (05 Aralık 1892).

²⁰⁷ (H) 1316 BVS, s. 278.

²⁰⁸ BOA, MVL. 679/57, (H) 09 C 1280, (22 Ekim 1863).

²⁰⁹ (H) 1286 DVS, s. 138-139.

²¹⁰ (H) 1287 DVS, s. 67.

²¹¹ (H) 1290 DVS, s. 68.

²¹² (H) 1297 SDAO, s. 240.

²¹³ BOA, Y. A. RES. 10/25, (R) 18 Ma 1297, (30 Mart 1881).

Zırki nahiyesi de Sason'a bağlanmış ve Şirvan sadece Hiyan nahiyesinden teşekkül etmiştir²¹⁴. Zırki nahiyesi 1885 yılında Eruh kazasına, 1890 yılında tekrar Şirvan kazasına bağlanmıştır²¹⁵. Şirvan 1898 yılında doğuda Hizan, batıda Garzan, güneyde Botan kazaları ve kuzeyde Bitlis vilâyetiyle sınırdadır.²¹⁶ Aynı yıl yapılan değişiklikle kazaya Hasras, İskanbo ve Minar nahiyeleri bağlanmıştır²¹⁷.

1898 yılında yapılan değişiklikten sonra 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanına kadar Şirvan'ın idari statüsünde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

1.4.4. Eruh Kazası

Eruh, 1847 yılında Kürdistan Eyaleti oluşturulduğunda Siirt'e bağlı bir nahie statüsündedir. 1867 yılında Diyarbakır Vilayetinin kurulmasıyla birlikte yapılan düzenlemeyle Siirt'e bağlı kaza konumuna getirilmiştir. 1869 yılında Pervari ve Dergul nahiyeleri Eruh'a bağlıydı²¹⁸.

1881 yılında Siirt, Bitlis'e bağlanırken Eruh da Siirt'e bağlı bir kaza olarak idari durumunu devam ettirmiştir. Aynı düzenlemeyle Pervari kaza yapılarak Eruh'tan ayrılırken Beşiri nahiyesi Eruh'a bağlanmıştır²¹⁹. 1885 yılında yapılan düzenlemeyle Beşiri nahiyesi Rıdvan kazasına, Zırki nahiyesi Eruh kazasına dahil edilmiştir²²⁰. 1890 yılında Zırki nahiyesi Şirvan'a, merkezi Şirnak olan Dergul nahiyesi Eruh kazasına bağlanmıştır²²¹. 1898 yılında Eruh kazası, Botan kıtasının önemli bir mevkiinde bulunmakla, doğuda Van vilâyetinin Beytüşşebap ve Bitlis vilâyetinin Pervari ve güneyinde Musul vilâyetinin Zaho ve batısında ve güneyinde Diyarbakır vilâyetinin Midyat ve Cizre kazalarıyla çevrilmiş²²² ve Dergul, Fındık ve Lodi nahiyelerinden oluşmuştur²²³.

1918 yılında Siirt sancağının idari statüsünde yapılan yeni düzenlemeyle Eruh kazasına bağlı Dergul nahiyesi, lağvedilmiş

²¹⁴ (H) 1298 SDAO, s. 60.

²¹⁵ (H) 1302 SDAO, s. 55; (H) 1307 SDAO, s. 640.

²¹⁶ (H) 1316 BVS, s. 278.

²¹⁷ (H) 1316 BVS, s. 277.

²¹⁸ (H) 1286 DVS, s. 138-139.

²¹⁹ (H) 1298 SDAO, s. 60.

²²⁰ (H) 1302 SDAO, s. 55.

²²¹ (H) 1307 SDAO, s. 640.

²²² (H) 1316 BVS, s. 270.

²²³ (H) 1316 BVS, s. 269-270.

böylece Eruh kazası Fındık ve Lodi nahiyelerinden meydana gelmiştir²²⁴. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile birlikte oluşturulan yeni idari düzenlemede Eruh kazası Siirt'e bağlı konumunu sürdürmüştür.

1.4.5. Pervari Kazası

Pervari kazası, “*Botan kitabı*”²²⁵ olarak bilinen bölgede yer almaktadır²²⁶. 1847 yılında Kürdistan Eyaleti bünyesinde Siirt kazasına bağlı bir nihaye olan Pervari, 1867’de Diyarbakır Vilayetinin kurulmasıyla birlikte Siirt livasına bağlı Eruh kazasının bir nahiyesi haline getirilmiştir²²⁷. 1881 yılında Siirt Bitlis’e bağlanırken yapılan düzenlemeyle Pervari de kaza konumuna getirilmiştir²²⁸. Pervari kazası doğusunda Çatak ve Müküs, kuzeyinde Hizan, batısında Şirvan ve güneyinde Eruh kazalarıyla sınırdış olmuştur²²⁹.

Yapılan düzenlemeyle Hizan’dan alınarak Pervari’ye bağlanan Namran nahiyesi halkı, nahiyenin Pervari’ye uzak olduğunu, eskiden beri Hizan kazasına bağlı bulduklarını, bura ahaliyle ticari ilişkilerinin bulunduğunu, resmi işlemler için Pervari’ye gitmeleri gerektiği zaman hem mesafenin uzaklığı hem de buranın ahaliğini tanımadıklarından zor durumda kaldıklarını ve bu durumun mağduriyetlerine sebebiyet verdiğini ifade ederek nahiyenin tekrar Hizan’a bağlanmasını istemişlerdir. Halkın bu haklı talebi yerinde bulunarak 8 Mayıs 1885 tarihinde Namran tekrar Hizan’a bağlanmıştır²³⁰.

Bu dönemde Pervari’de adliye teşkilatı oluşturulmadığı için adli işlemler Siirt merkezde görülmekteydi. Ancak Siirt Pervari arasındaki mesafenin uzunluğu ve bununla beraber ulaşım imkânlarının sınırlı olması beraberinde birçok güçlüğü de getirmekteydi. Yapılan düzenlemeyle Bitlis’e bağlı Mutki kazasındaki adliyenin iş yükünün azlığı ve kazanın il merkezine yakınlığı dikkate

²²⁴ (R) 1333, 1334- (H) 1336 SDAO, s. 552-555.

²²⁵ Botan Kitabı: Bir taraftan Dicle ile Botan Suyu, diğer taraftan Meğara yakınında Dicle’ye dökülen küçük Habur arasında bulunan arazidir.

²²⁶ (H) 1316 BVS, s. 263.

²²⁷ (H) 1286 DVS, s. 62.

²²⁸ BOA, Y. A. RES. 10/25, (R) 18 Ma 1297, (30 Mart 1881).

²²⁹ (H) 1316 BVS, s. 263.

²³⁰ BOA, İ. ŞD. 1875/55, (H) 23 B 1302, (08 Mayıs 1885).

alınarak kapatılarak 1902'de Pervari'ye taşınmasına karar verilmiştir²³¹.

Pervari'nin idari durumu da 1923 yılına kadar herhangi bir değişikliğe uğramamış Siirt'e bağlı konumunu korumuştur.

1.4.6. Sason Kazası

Siirt Livası idaresi altında bulunan Sason, 1853 yılında daha önce birlikte idare edilen Garzan nahiyesiyle aralarındaki mesafelerin uzaklığı ve asayiş problemlerinden dolayı birbirlerinden ayrılmıştır²³².

1869 yılında Garzan'a bağlı bir nahiyeye olan Sason²³³, 1870 yılında yapılan düzenlemeyle kaza haline getirilerek Garzan'dan ayrılmıştır²³⁴. Bu tarihte yalnızca Hıyan nahiyesi Sason'a bağlıyken²³⁵ 1872'de nahiyeye yapılan Garzan da Sason'a bağlanmıştır²³⁶. 1873 ve 1877 yılları arasında Sason kazasına Hıyan ve Garzan nahiyesi bağlı bulunmaktaydı²³⁷.

1881 yılında Siirt Bitlis Vilayetine bağlanırken yapılan düzenlemeyle Sason Genç sancağına bağlanarak Siirt'ten ayrılmıştır. 1889 yılında ise Bitlis'e bağlı Muş sancağına dâhil edilmiştir²³⁸. 1889 yılında Sason kazası Bitlis vilayetinin diğer sancağı olan Muş sancağına dâhil edilmiştir²³⁹.

1911 yılında Sason (صاسون) adının yazılışı ile Samsun (صامسون)²⁴⁰ adının yazılışında karışıklık meydana gelmesi nedeniyle bu karışıklığı gidermek amacıyla Sason adının Sad, Elif, Sad, Vav, Nun harfleriyle yazılmasına karar verilmiştir²⁴¹. 1923 yılında

²³¹ BOA, İ. AZN. 47/27, (H) 18 Ca 1320, (20 Eylül 1902).

²³² BOA, İ. MVL. 273/10551-6, (H) 22 Ş 1269, (31 Mayıs 1853); BOA, A. MKT. MVL. 63/77, (H) 13 N 1269, (20 Haziran 1853).

²³³ (H) 1286 DVS, s. 63.

²³⁴ (H) 1287 DVS, s. 125-127.

²³⁵ (H) 1287 DVS, s. 66.

²³⁶ (H) 1289 DVS, s. 69-72; 1290 DVS, s. 68-70.

²³⁷ 1290 DVS, s. 70; 1291 DVS, s. 72; 1292 DVS, s. 71; 1293 DVS, s. 121; 1294 DVS, s. 122.

²³⁸ BOA, Y. A. RES, 10/25, (R) 18 Ma 1297, (30 Mart 1881).

²³⁹ (H) 1306 SDAO, s. 514.

²⁴⁰ Sason kazası, Sad, Elif, Sin, Vav, Nun harfleriyle yazılmaktaydı. Samsun ise Sad, Elif, Mim, Sin, Vav, Nun harfleriyle yazılmaktaydı. Yazılış şekli olarak sadece Mim harfi fazla bulunmaktaydı. Böylece yazılan yazışmalarda bazen Mim harfinin yazılışından dolayı okunmasında zorluk çekildiğinden ve bu durum karışıklığa neden olduğundan dolayı Sosan kazasının Sad, Elif, Sad, Vav, Nun harfleriyle yazılmasına karar verilmiştir. (Bkz. BOA, ŞD. 30/49, (H) 09 R 1329, (09 Nisan 1911).

²⁴¹ BOA, ŞD. 30/49, (H) 09 R 1329, (09 Nisan 1911).

Cumhuriyetin ilanıyla Sason²⁴² kazasının idari durumu Muş Sancağına bağlı olarak devam etmiştir.

1.4.7. Şırnak Kazası

Şırnak adını Botan bölgesinde yaşayan Şırnak aşiretinden almıştır²⁴³. Ayrıca Şırnak adının nereden geldiği konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Asurca ve Kürtçede alınması zor, savaşı zor olan anlamına gelen Şernekheş ile savaş istemeyen barışçılar diyarı anlamında Şernekhez kelimelerinden geldiği ileri sürülmüştür. Nuh Tufanından sonra geminin oturduğu Cudi dağının bu coğrafyada olması nedeniyle Şehr-i Nuh olarak da isimlendirilmiştir²⁴⁴. 1854 yılında Mardin sancağına bağlı bir nahiye statüsünde iken 1869 yılında Şırnak, Mardin sancağı Cizre kazasına bağlı Hacı Behrem adındaki nahiye dâhilinde idare edilmiştir. 1875 yılına kadar bu konumunu korumuştur. Şırnak kaza olarak 1875 yılında Diyarbakır Vilayetine bağlı Mardin sancağı idaresinde kaza statüsünde idare edilmeye başlanmıştır. Kaza statüsünde bulunan Şırnak'a bağlı Dergul ve Güyan nahiyeleri bağlanmıştır²⁴⁵.

9 Ocak 1887 tarihinde Diyarbakır'ın Mardin sancağına bağlı Şırnak kazası lağvedilerek nahiye haline getirilmiş ve Bitlis vilayetine bağlanmıştır. Alınan bu karar halkın memnuniyetsizliğine sebebiyet vermiş ve geri alınması için merkezi hükümete dilekçeler gönderilmiştir. Söz konusu dilekçelerde Şırnak kazasının nahiyyeye dönüştürülmesi nedeniyle bazı olumsuzluklara yol açtığını ve ahalinin mağduriyetlerine neden olduğu belirtilmiştir. Ayrıca burada yaşayan bazı aşiretlerin de yeni duruma uyum sağlayamadıkları ifade edilmiştir²⁴⁶. Dâhiliye Nezareti, Diyarbakır Valiliğine gönderdiği yazı

²⁴² 1926-1927 Devlet Salnamesine göre Sason kazası, Siirt iline bağlanmıştır. (Bkz. 1926-1927 Devlet Salnamesi, s. 903). 1929 yılında Muş vilayetine bağlanan Sason kazası 1935 yılında yine Siirt vilayetine bağlanmıştır. (Bkz. 2885 Sayılı Kanun - 25.12.1935-, *T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 3197, 04 Kânunusani 1936. 16 Mayıs 1990 Sason ilçesi aynı kanunla vilayet olan Batman'a bağlanmıştır. (Bkz. 3647 Sayılı Kanun -16.05.1990-, *T.C. Resmi Gazete*, Sayı Mük.-20522, 18 Mayıs 1990.

²⁴³ Kemal Gurulkan, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şırnak ve Çevresi", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti., Ankara 2010, s. 87.

²⁴⁴ Mehmet Rezan Ekinci, "Şırnak'ın İdari Taksimatı ve İdari Alanda Meydana Gelen Değişimler (1845-1918)", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti., Ankara 2010, s. 488.

²⁴⁵ (H) 1286 DVS, s. 69; (H) 1292 DVS, s. 76.

²⁴⁶ BOA, DH. MKT. 1388/56, (H) 03 R 1304, (09 Ocak 1887).

ile itiraz dilekçelerine rağmen Şırnak kazasının nahiye olarak tahsilatsız bir şekilde Bitlis Vilayetine bağlanmasına ilişkin kararın uygun olduğu ve Şırnak nahiyesinin Bitlis Vilayetinin Siirt sancağının Eruh kazasına bağlandığı bildirilmiştir²⁴⁷. 16 Haziran 1890 tarihinde bazı nahiyelerin durumu ve hangi nahiyenin hangi sancak idaresi altında olacağı değerlendirilmiş ve yeni yapılan düzenlemelerle Kuryan ve Gurkir nahiyelerinin Hakkâri sancağına, Dergul ve Peşkor nami diğer Şırnak nahiyelerinin Bitlis vilayetine, Silopi nahiyesinin Cizre sancağına bağlanması kararlaştırılmıştır²⁴⁸.

Şırnak, Bitlis Vilayetinin Siirt Sancağının Eruh Kazasına nahiye statüsünde bağlanmasıyla salname kayıtlarında Dergul nahiyesi ile birlikte Dergul adıyla idare edilmiştir²⁴⁹. Şırnak'ın bu durumu kaza statüsüne geçinceye kadar devam etmiştir.

1914 yılında Diyarbakır, Van ve Bitlis vilayetlerinin kesişme noktasında bulunması nedeniyle önemli bir coğrafi konuma sahip olan Şırnak'ın bölgede güvenliğin sağlanması ve bir güvenlik zaafiyeti yaşanmasının önünün alınması için birinci sınıf kaza statüsüne getirilmesi kararlaştırılmıştır²⁵⁰. 1918 yılında Siirt sancağının idari yapılanmasında gerçekleştirilen yeni düzenlemeyle Eruh kazasına bağlı Dergul nahiyesi lağvedilmiş ve Bitlis'e bağlı bulunan Şırnak, Siirt'e bağlanmıştır. Yine aynı düzenleme ile Şirvan kazasına bağlı Hasras nahiyesi Şırnak kazasına bağlanmıştır. Siirt'in 26 Eylül 1920 yılında bağımsız sancak haline getirilmesiyle Şırnak kazasının durumunda değişiklik olmamış ve Siirt'e bağlı kalma durumu Cumhuriyetin ilanına kadar devam etmiştir.

1.5. SİİRT'İN İDARİ YAPILANMASI

Siirt sancağının başında en yüksek mülkü amir olarak mutasarrıf bulunmaktaydı. Mutasarrıfla birlikte Naib, Muhasebeci, Müftü, Tahrirat Müdürü, Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı sancak idaresinde görevli diğer idarecilerdir. Mutasarrıfın başkanlığında beş asil ve beş yedek üyeden oluşan sancak idare meclisi bulunmaktadır.

²⁴⁷ BOA, DH. MKT. 1399/21, (H) 10 Ca 1304, (6 Mart 1887).

²⁴⁸ BOA, DH. MKT. 1732/68, (H) 27 L 1307, (16 Haziran 1890).

²⁴⁹ (H) 1310 BVS, s. 250.

²⁵⁰ BOA, MV. 235/7, (H) 07 C 1332, (03 Nisan 1914); BOA, A. DVN. MKL. 58A/100, (R) 02 H 1330, (15 Haziran 1914).

Beş asil üye Naib Efendi, Muhasebeci Efendi, Müftü Efendi, Nakip Efendi ve Murahhas Efendi'den oluşmaktaydı. Adli işlemleri bir ceza dairesi ve bir hukuk dairesi olmak üzere iki mahkeme tarafından yürütülmüş ve bu mahkemelerde birer mahkeme başkanı tarafından davalara bakılmıştır. İdari yapının diğer kurumları arasında icra dairesi, vergi dairesi, nüfus dairesi, telgraf dairesi, defter-i hakani dairesi ve belediye dairesi yer almıştır. Belediye bir başkan ve iki aza tarafından idare edilirken diğer daireler memurlar tarafından idare edilmiştir²⁵¹.

Siirt Sancağına bağlı bulunan Garzan, Şirvan, Erüh ve Pervari kazaları kaymakamlar tarafından idare edilmiştir. Kaymakam, Naib, Mal Müdürü ve Tahrirat Kâtibinin asil üye olarak yer aldığı idare meclisinde dört de yedek üye bulunmaktaydı. Mahkeme işlemleri bir başkan tarafından idare edilirdi. İdari yapının kurumları arasında nüfus idaresi, banka idaresi bulunmakta ve bu daireler memurlar tarafından idare edilmekteydi²⁵².

Tablo 1.3: Bitlis Salnamelerine Göre Siirt Sancağının İdari Yapılanması

ŞİİRT SANCAĞI		
Mutasarrıf		
Memur-i Liva		
Nâib	Müftü	Muhasebeci
Nakibü'l Eşraf Kaymakamı		Tahrirat Müdürü
Meclis-i İdare-i Liva		
Reis (Mutasarrıf)		
Aza-i Tabiiye (Doğal Üyeler)	Aza-i Müntehibe (Seçilmiş Üyeler)	
Naib		Aza
Müftü		Aza
Muhasebeci		Aza
Tahrirat Müdürü	Kâtip	Aza
Tahrirat Kalemî		
Müsevid		Mübeyyiz
Evrak Mukayyidi		Mübeyyiz
Mübeyyiz		Mübeyyiz
Muhasebe Kalemî		
Başkâtip		
Varidat Kâtibi		Mesalih-i Cariye Kâtibi
Masarifat Kâtibi		Cetvel Mübeyyizi
Varidat Kâtibi		Mübeyyiz
Masarifat Kâtibi		Sandık Emîni

²⁵¹ (H) 1310 BVS, s. 226-230.

²⁵² (H) 1310 BVS, s. 236-248.

Bidayet Mahkemesi				
Hukuk Dairesi			Ceza Dairesi	
Reis			Reis	
Aza			Müdde-i Umumi Muavini	
Aza			Aza	
Aza			Aza Mülazımı	
Mahkeme Kalemi				
Başkâtip			Müstantık	
Zabıt Kâtibi			Zabıt Kâtibi	
İcra Dairesi				
İcra Memuru			Mübaşir	
Vergi Dairesi				
Memur		Vergi Kâtibi		Defterci
Defter-i Hakani Dairesi				
Memur			Kâtip	
Nüfus Dairesi				
Memur			Kâtip	
Belediye Dairesi				
Reis			Doktor vekili	
Aza		Aza		Kâtip
Banka Şubesi				
Memur			Reis	
			Süvari Tahsildarı	
			Piyade Tahsildarı	
Telgraf Dairesi				
Müdür			Memur	
İcra Dairesi				
Memur		Mukavelat Muharriri		Mübaşir
Şerîye Dairesi				
Şerîye Kâtibi			Eytam Müdürü	
Nafia Dairesi				
Reis			Kâtip	
Aza		Aza		Aza
Evkaf Kalemi				
Müdür				
Evkaf Komisyonu				
Reis (Müftü Efendi)				
Aza		Aza		Aza
Maarif Komisyonu				
Reis			Kâtip	
Aza		Aza		Aza
Telgraf ve Posta Dairesi				
Müdür			Muhabere Memuru	
Duyun-i Umumiye Dairesi				
Nazır		Mühfettiş		Muhasebe Başkâtibi
			Tahrirat Başkâtibi	
Ticaret ve Sanayi ve Ziraat Odası Heyeti				
Reisi Evvel			Reisi Sani	
Aza		Aza		Aza
Zabtiye Taburu				
Tabur Ağası			Hesap Emni	
Piyade Bölüğü			Süvari Bölüğü	

<i>Polis Dairesi</i>				
Üçüncü Komiser		İkinci Komiser		Üçüncü Komiser
Polis	Polis	Polis	Polis	Polis

1.6. SİİRT SANCAĞINDA BULUNAN KAMU KURUMLARI

1.6.1. Mutasarrıflık

Liva diğer adıyla sancağın en üst idari birimidir. Sancaklarda mülki, mali, bayındırlık ve beledi yeniliklerin yapılması, güvenliğin sağlanması, hukuk kurallarının yerine getirilmesi, sancak idare meclisince alınan kararların uygulayıp denetlendiği dairedir. Bu dairenin başında mutasarrıf bulunurdu. Mutasarrıflık sancaktaki diğer kurumları denetleyip görevlerin aksamaması için gereken tedbirleri almakla görevlidir²⁵³.

1.6.2. Müftülük

Müftüler, Şeyhülislamın görevini eyalet ve sancaklarda yerine getiren görevlilerdir. Müslümanların din işlerine bakar, kendilerine şeriatla ilgili sorular hakkında görüş bildirirlerdi. Görüşlerinin bir bağlayıcılığı yoktu. Siirt Müftülüğü Tanzimat'tan sonra kurumsallaşmıştır. Müftüler sancaklardaki idare meclislerinin tabii üyeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca müftüler sancak ve kazalarda evkaf komisyonlarının başkanlığını yapmaktadır²⁵⁴.

Tablo 1.4: Siirt Sancağında Görev Yapan Müftüler

<i>Yıl</i>	<i>Müftünün Adı</i>
1869 ²⁵⁵	Hüseyin Efendi
1870 ²⁵⁶	Hüseyin Efendi
1871 ²⁵⁷	Hüseyin Efendi
1872 ²⁵⁸	Hüseyin Efendi
1873 ²⁵⁹	Hüseyin Efendi
1874 ²⁶⁰	Hüseyin Efendi

²⁵³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1997, s. 225.

²⁵⁴ Savur, *a.g.t.*, s. 36.

²⁵⁵ (H) 1286 DVS, s. 60.

²⁵⁶ (H) 1287 DVS, s. 64.

²⁵⁷ (H) 1288 DVS, s. 68.

²⁵⁸ (H) 1289 DVS, s. 66.

²⁵⁹ (H) 1290 DVS, s. 66.

1875 ²⁶¹	Hüseyin Efendi
1876 ²⁶²	Hüseyin Efendi
1877 ²⁶³	Hüseyin Efendi
1892 ²⁶⁴	Ahmet Tevfik Efendi
1898 ²⁶⁵	Ahmet Efendi
1899 ²⁶⁶	Ahmet Efendi
1900 ²⁶⁷	Ahmet Tevfik Efendi

1.6.3. Nakibü'l-Eşraf Kaymakamlığı

Nakibüleşraflar, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) soyundan gelen seyyid ve şerifleri kayıt altına alan ve bu soydan gelenlerin işlerini yapmak ve haklarını korumak için hükümet tarafından atanan memurlardır. Bu kurumun başındaki kişiye Nakibü'l-Eşraf, bunu eyalet ve sancaklardaki temsilcilerine Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı ünvanı verilmiştir. Abbasi devrinde kurumsallaşmıştır. Fatih Sultan Mehmet zamanında kaldırılmış, II. Beyazıt döneminde yeniden faaliyete alınmış, II. Meşrutiyet döneminde önemini yitirmiş ve 1922 tarihinde saltanatla birlikte kaldırılmıştır²⁶⁸. Siirt sancağında bu görevi yapan memurlar hakkında yalnızca 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnamesinde bilgi verilmiştir. Buna göre o dönemde Seyid Ahmed Efendi Nakibü'l Eşraf Kaymakamı olarak görünmektedir²⁶⁹.

1.6.4. Vakıflar İdaresi

1826 yılında vakıf işlerini yürütmek üzere merkezde Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti kurulurken taşrada Evkaf Müdürlükleri oluşturulmuştur. 1869 yılında Siirt evkafıyla Mardin evkafı müştereken çalışan müdürlük iken 1870'da Mamûre'tül-Aziz evkafı da bağlanmıştır. 1871'de bu müdürlük Diyarbakır evkafıyla birleştirilerek yeni bir müdürlük haline getirilmiştir. Evkaf Müdürlüğünde bir müdür, bir kâtip ve bir muhasebeci görev yapmıştır. Evkafların denetimi, 1924 yılına kadar Şeriye ve Evkaf

²⁶⁰ (H) 1291 DVS, s. 68.

²⁶¹ (H) 1292 DVS, s. 67.

²⁶² (H) 1293 DVS, s. 116.

²⁶³ (H) 1294 DVS, s. 116.

²⁶⁴ (H) 1310 BVS, s. 226.

²⁶⁵ (H) 1316 BVS, s. 240.

²⁶⁶ (H) 1317 BVS, s. 190.

²⁶⁷ (H) 1318 BVS, s. 192.

²⁶⁸ Seçkin, *a.g.e.*, s. 281; Savur, *a.g.t.*, s. 37.

²⁶⁹ (H) 1310 BVS, s. 226.

vekâletine, 5 Haziran 1935 tarihinde Vakıflar Kanunu ile Vakıflar Genel Müdürlüğüne tarafından yapılmıştır²⁷⁰.

Tablo 1.5: Siirt Sancağında Görev Yapan Vakıf Memurları

Yıl	Görevlinin Adı	Görevi
1865 ²⁷¹	Ahmet Nuri Efendi	Evkaf Müdürü
1866 ²⁷²	Kerim Bey	Evkaf Müdürü
1867 ²⁷³	Süleyman Efendi	Evkaf Müdürü
1868 ²⁷⁴	Süleyman Efendi	Evkaf Müdürü
1869 ²⁷⁵	Süleyman Efendi	Evkaf Müdürü
1870 ²⁷⁶	Neşet Efendi	Evkaf Müdürü
1871 ²⁷⁷	Neşet Efendi	Evkaf Müdürü
1872 ²⁷⁸	Neşet Efendi	Evkaf Müdürü
1873 ²⁷⁹	Mehmet Şerif Efendi	Evkaf Muhasebecisi
1874 ²⁸⁰	Mehmet Şerif Efendi	Evkaf Muhasebecisi
1875 ²⁸¹	Mehmet Şerif Efendi	Evkaf Muhasebecisi
1876 ²⁸²	Mehmet Şerif Efendi	Evkaf Muhasebecisi
1877 ²⁸³	Hüseyin Efendi	Evkaf Muhasebecisi V.
1898 ²⁸⁴	Hüseyin Efendi	Evkaf Müdürü
1899 ²⁸⁵	Hüseyin Efendi	Evkaf Müdürü
1900 ²⁸⁶	Hüseyin Efendi	Evkaf Müdürü

1.6.5. Belediye Dairesi

1854-1856 Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifakın etkisiyle Osmanlı Devleti'nde ilk belediye idaresi kurulması çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmaların başlamasında Avrupalı devletlerin İstanbul'da yüz binin üzerinde gayrimüslimin

²⁷⁰ Seçkin, *a.g.e.*, s. 282.

²⁷¹ (H) 1282 SDAO, s. 77.

²⁷² (H) 1283 SDAO, s. 82.

²⁷³ (H) 1284 SDAO, s. 99.

²⁷⁴ (H) 1285 SDAO, s. 110.

²⁷⁵ (H) 1286 DVS, s. 113.

²⁷⁶ (H) 1287 DVS, s. 112.

²⁷⁷ (H) 1288 DVS, s. 118.

²⁷⁸ (H) 1289 DVS, s. 122.

²⁷⁹ (H) 1290 DVS, s. 107.

²⁸⁰ (H) 1291 DVS, s. 118.

²⁸¹ (H) 1292 DVS, s. 129.

²⁸² (H) 1293 DVS, s. 117.

²⁸³ (H) 1294 DVS, s. 116.

²⁸⁴ (H) 1316 SDAO, s. 566.

²⁸⁵ (H) 1317 SDAO, s. 540.

²⁸⁶ (H) 1318 SDAO, s. 582.

bulunması nedeniyle bu ahalinin daha modern bir şehirde yaşamalarını istemeleri etkili olmuştur. İlk belediye çalışmaları neticesinde 1855 yılında İstanbul'da Şehremaneti kurulmuştur²⁸⁷. Belediyecilik olarak başlatılan şehremanetinin ilk denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine yeni düzenlemeler yapılmıştır. Paris'teki belediye teşkilatı örnek alınarak gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Galata ve Beyoğlu bölgelerinde belediye hizmetlerinin görülmesi amacıyla Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur²⁸⁸.

1869'da Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi çıkartılarak Beyoğlu ve Galata dışında tüm İstanbul'da yaygınlaştırılarak İstanbul Şehremaneti kurulmuştur²⁸⁹. 1870 yılında belediye idaresi tüm ülkede uygulanmaya başlanmış ve İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde birer belediye teşkilatı kurulması kararlaştırılmıştır²⁹⁰. Belediye reisi, vali veya mutasarrıf tarafından hükûmet memurları arasından görevlendirilmiştir. Belediye meclisine başkanlık eden reis, meclisin aldığı kararları uygulamakla da sorumludur. Sancağın mühendis, hükûmet tabibi gibi görevlileri müşavir sıfatıyla belediye bünyesinde çalışmışlardır²⁹¹. 1871/1872 yılında Siirt sancağında ilk belediye teşkilatı kurulmuş ve belediye başkanı atanmaya başlanmıştır²⁹².

Tablo 1.6: Siirt Sancağında Görev Yapan Belediye Reisleri

Yıl	Belediye Reisinin Adı
1871 ²⁹³	Hacı İsmail Efendi
1872 ²⁹⁴	Hacı İsmail Efendi
1873 ²⁹⁵	Hacı İsmail Efendi
1874 ²⁹⁶	Hacı Musa Efendi
1875 ²⁹⁷	Hacı Musa Efendi

²⁸⁷ Yeter Çiçek, "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Yerel Yönetimler", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, Yıl 2014, s. 57.

²⁸⁸ Ahmet Güven, Battal Dülger, "Osmanlı'dan Günümüze Yerel Hizmet Sunan Klasik Kurumların Dönüşümü", *Enderun Dergisi*, C. 1, S. 1, Yıl 2017, s. 50.

²⁸⁹ Çiçek, *a.g.m.*, s. 58.

²⁹⁰ Güven, Dülger, *a.g.m.*, s. 50.

²⁹¹ Savur, *a.g.t.*, s. 25.

²⁹² Duygu, *a.g.t.*, s. 12.

²⁹³ (H) 1288 DVS, s. 70.

²⁹⁴ (H) 1289 DVS, s. 69.

²⁹⁵ (H) 1290 DVS, s. 67.

²⁹⁶ (H) 1291 DVS, s. 69.

²⁹⁷ (H) 1292 DVS, s. 69.

1876 ²⁹⁸	Münhal
1877 ²⁹⁹	Hüseyin Efendi
1892 ³⁰⁰	Hacı Ömer Efendi
1898 ³⁰¹	Hamit Efendi
1899 ³⁰²	Münhal
1900 ³⁰³	Hamit Efendi

1.6.6. Adliye

Osmanlı Devleti'nde adalet işleri Tanzimat'a kadar kadılar tarafından yürütülmüştür. Ayrıca Şeriye Mahkemeleri dışında yargı görevini yapan başka organlar bulunmaktaydı. Yasama yetkisinin en yüksek karar organı Divan-ı Hümayun'dur. II. Mahmut zamanında 1837'de Divan-ı Humayun'un yasama yetkisini yapmak üzere Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye, eyalet ve sancaklarda ise Meclis-i Temyiz kurulmuştur. 1861'de Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, 1868'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şuray-ı Devlet olarak yeniden düzenlenmiştir³⁰⁴. Bu düzenleme ile şer'i mahkemelerden ayrı olarak idari ve adli yeni mahkemeler kurulmuştur. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi aynı yılda çıkartılmış ve aile, miras, vakıf konuları ile kişiye karşı işlenen suçlar şer'i mahkemelerin yetkisinden çıkartılmıştır³⁰⁵.

Adli işlerin başında kadılar bulunmaktadır. Kadı, insanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıklar ve çekişmeleri şer'i kurallara göre karara bağlamak üzere görevlendirilen kişilere verilen unvandır. Kadıların XIX. yüzyıla kadar görev yaptığı yerin mülki, adli, belediye ve askeri alanlarda görevleri bulunmaktadır. Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan değişiklikler ile kadıların idari yetkileri sonlandırılmıştır. Nizamiye mahkemelerinin kurulmasıyla kadıların yargı yetkileri daraltılarak yerlerine naiblerin görevlendirilmelerine başlanmıştır. Naib, şer'i mahkeme hâkimlerine verilen kadı yerine kullanılan unvandır. Tanzimatla beraber sancak dâhilindeki küçük kazaların hâkimlik işleri naibler tarafından yürütülmüştür³⁰⁶.

²⁹⁸ (H) 1293 DVS, s. 117.

²⁹⁹ (H) 1294 DVS, s. 117.

³⁰⁰ (H) 1310 BVS, s. 229.

³⁰¹ (H) 1316 BVS, s. 244.

³⁰² (H) 1317 BVS, s. 195.

³⁰³ (H) 1318 BVS, s. 197.

³⁰⁴ Seçkin, *a.g.e.*, s. 284.

³⁰⁵ Savur, *a.g.t.*, s. 33.

³⁰⁶ Savur, *a.g.t.*, s. 41-42.

Kadı, Şer'iyeye mahkemelerinde kararı veren yetkiliydi. Kadılar görevli buldukları bölgelerde davalara bakmak için naib adında görevlendirebilirdi. Bazen görev yerine dahi gitmeyerek yerlerine naibi görevlendirmişti. Naib olabilmek için medrese eğitimini tamamlamış ve fıkıh alanında karşısına çıkabilecek ihtilafları çözebilecek düzeyde tahsil görmüş olmak gereklidir³⁰⁷.

Siirt sancağında adalet işleri kadılarca yürütülmüştür. Siirt sancağında kadı bulunmadığı zamanlarda naib tarafından adli işlemler yürütülmüştür. Kadıların çok önemli davalara bakma yetkisi bulunmuyordu. Zira bu tür davalar idam veya sürgünle sonuçlanıyordu. Siyasi nitelikteki davalar Diyarbakır ya da Van'daki Meclis-i Şer'de görüşülürdü. Ancak bu türdeki davaların görüşülebilmesi Padişah iznine tabiydi. Önemli davalar ve Şer'iyeye mahkemelerin kararlarına yapılan itirazlar Divan-ı Hümâyün'da görüşülerek karara bağlanırdı. 1870 yılında Avrupa tarzında çalışan mahkemeler kurulmuştur. Bu tarihlerde Siirt'te Nizamiye Mahkemeleri statüsünde Bidayet Mahkemeleri kurulmuştur. 8 Nisan 1924 tarihinde Şeriye Mahkemeleri kapatılarak ilk derece mahkemeleri kurulmuştur³⁰⁸.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Şer'iyeye Mahkemeleri her türlü hukuki ihtilafların çözüldüğü makamlar olmuştur³⁰⁹. Kadılar tarafından yürütülen davalar kayıt altına alınmıştır. Mahkemelerdeki dava sonuçları ile mahkemeye gelen her türlü resmi yazışmaların kayıt altında alındığı defterlere Şer'iyeye Sicilleri ismi verilmiştir³¹⁰. Bu defterler ayrıca kadı sicili, kadı defteri, zabt-ı vekayi, sicillat defteri ve sicill-i mahfuz olarak adlandırılmıştır. Şer'iyeye sicilleri kayıt altına alınan şehrin sosyal ve kültürel hayatının aydınlatılmasında önemli belgeler olmuştur. Kaleme alındığı bölgedeki insanların günlük yaşamı, mahalle, köy, çarşıları, örf ve adetleri, hayat koşulları, vakıfları ve aşiretleri gibi birçok bilgilerin ortaya çıkarılmasında önemli veri kaynakları arasında yer almıştır³¹¹.

³⁰⁷ Ülke, *a.g.t.*, s. 57; Subaşı, *a.g.t.*, s. 21.

³⁰⁸ Seçkin, *a.g.e.*, s. 284.

³⁰⁹ Özer Küpeli, "Şeriye Sicillerinin Şehir Tarihçiliği ve Afyonkarahisar Tarihi İçin Önemi", *Taşpınar Dergisi*, Yıl 3, S. 3, Kasım 2001, s. 54.

³¹⁰ Duygu, *a.g.t.*, s. 1.

³¹¹ Savur, *a.g.t.*, s. 1; Subaşı, *a.g.t.*, s. 1.

Siirt sancağına ait 18 tane Şer'iyye sicili bulunmaktadır. Bu yönde akademik çalışmalar da yapılmıştır³¹².

Tablo 1.7: Siirt Sancağında Görev Yapan Adliye Yetkilileri

Yıl	Görevlinin Adı	Görevi
1869 ³¹³	Şükrü Efendi	Naib
1870 ³¹⁴	Muhammed Hulusi Efendi	Naib
1871 ³¹⁵	Muhammed Hulusi Efendi	Naib
1872 ³¹⁶	Sıdkı Efendi	Naib
1873 ³¹⁷	Yusuf Sıdkı Efendi	Naib
1874 ³¹⁸	Yusuf Sıdkı Efendi	Naib
1875 ³¹⁹	Salih Şerif Efendi	Naib
1876 ³²⁰	Salih Şerif Efendi	Naib
1877 ³²¹	Hasan Sabri Efendi	Naib
1878 ³²²	Hüseyin Sabri Efendi	Naib
1879 ³²³	Hüseyin Sabri Efendi	Naib
1880 ³²⁴	Ahmet Hulusi Efendi	Naib
1881 ³²⁵	Hüsnü Bey	Naib
1882 ³²⁶	Asım Efendi	Naib
1883 ³²⁷	Asım Efendi Ahmet Hulusi Efendi	Naib Hukuk Reisi

³¹² Siirt hakkında yapılan Şer'iyye Sicil çalışmaları: Abdulnâsır Yiner, *Şer'iyye Sicillerinden Sürt'e Bakış*, Sonçağ Yayıncılık, Ankara 2014; Hayrettin Savur, *Sürt'in Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1312-1317/1894-1900, 420 Nolu Sürt Şer'iyye Sicil Defterine Göre*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010; Naciye Subaşı, *422 Numaralı Bitlis Şer'iyye Siciline Göre "Sürt" H.131-1325 (1899-1907)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1998; İsmail Duygu, *426 numaralı (H. 1302-1317/M. 1885-1900) Sürt Şer'iyye Sicili Metin Çevirisi ve Değerlendirme*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2012.

³¹³ (H) 1286 DVS, s. 60.

³¹⁴ (H) 1287 DVS, s. 64.

³¹⁵ (H) 1288 DVS, s. 68.

³¹⁶ (H) 1289 DVS, s. 66.

³¹⁷ (H) 1290 DVS, s. 66.

³¹⁸ (H) 1291 DVS, s. 68.

³¹⁹ (H) 1292 DVS, s. 67.

³²⁰ (H) 1293 DVS, s. 116.

³²¹ (H) 1294 DVS, s. 116.

³²² (H) 1295 SDAO, s. 388.

³²³ (H) 1296 SDAO, s. 176.

³²⁴ (H) 1297 SDAO, s. 240.

³²⁵ (H) 1298 SDAO, s. 242.

³²⁶ (H) 1299 SDAO, s. 167.

³²⁷ (H) 1300 SDAO, s. 312.

	Hüsnü Bey	Ceza Reisi
1884 ³²⁸	Asım Efendi Ahmet Hulusi Efendi Hüsnü Bey	Naib Hukuk Reisi Ceza Reisi
1885 ³²⁹	İbrahim Edhem Efendi Bekir Sıtkı Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1886 ³³⁰	İbrahim Edhem Efendi Bekir Sıtkı Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1887 ³³¹	Şuayp Efendi Bekir Sıtkı Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1888 ³³²	Şuayp Efendi Bekir Sıtkı Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1889 ³³³	Mehmet Sabri Efendi Bekir Sıtkı Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1890 ³³⁴	Mehmet Sabri Efendi Hafız Ahmet Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1891 ³³⁵	Mehmet Sabri Efendi Hafız Ahmet Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1892 ³³⁶	Hüseyin Hüsnü Efendi Hafız Ahmet Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1892 ³³⁷	Hüseyin Hüsnü Efendi Hafız Ahmet Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1893 ³³⁸	Hüseyin Hüsnü Efendi Hafız Ahmet Akif Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1894 ³³⁹	Fazıl Efendi Ahmet Fevzi Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1895 ³⁴⁰	İbrahim Edhem Efendi Ahmet Fevzi Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1896 ³⁴¹	Osman Mecit Efendi Ahmet Fevzi Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1897 ³⁴²	Osman Mecit Efendi Ahmet Fevzi Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi

³²⁸ (H) 1301 SDAO, s. 312.

³²⁹ (H) 1302 SDAO, s. 539.

³³⁰ (H) 1303 SDAO, s. 457.

³³¹ (H) 1304 SDAO, s. 417.

³³² (H) 1305 SDAO, s. 327.

³³³ (H) 1306 SDAO, s. 514.

³³⁴ (H) 1307 SDAO, s. 640.

³³⁵ (H) 1308 SDAO, s. 633.

³³⁶ (H) 1309 SDAO, s. 661.

³³⁷ (H) 1310 SDAO, s. 669.

³³⁸ (H) 1311 SDAO, s. 705.

³³⁹ (H) 1312 SDAO, s. 723.

³⁴⁰ (H) 1313 SDAO, s. 755.

³⁴¹ (H) 1314 SDAO, s. 765.

³⁴² (H) 1315 SDAO, s. 765.

1898 ³⁴³	Ömer Fevzi Efendi Salih Sami Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1899 ³⁴⁴	Ömer Fevzi Efendi Salih Sami Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi
1900 ³⁴⁵	Ömer Fevzi Efendi Salih Sami Efendi	Naib ve Hukuk Reisi Ceza Reisi

1.6.7. Posta ve Telgraf İdaresi

Batılı tarzda ilk posta teşkilatı II. Mahmut zamanında kurulmuştur. 16 Kasım 1840 tarihinde ilk posta nizamnamesi³⁴⁶, ilk telgraf nizamnamesi 24 Ekim 1859 yılında yayımlanmıştır. Haberleşmenin verimliliğini arttırmak amacıyla 21 Eylül 1871'de posta nezareti ve telgraf müdürlüğü Posta ve Telgraf Nezareti adıyla birleştirilmiştir³⁴⁷. Ülkede bu nezarete bağlı müdürlükler kurulmaya başlanmıştır. Siirt sancağında bu hizmeti yapacak memurlar atanmıştır.

Tablo 1.8: Siirt sancağında Görev Yapan Posta ve Telgraf Memurları

Yıl	Müdür	Memur	Kurum
1869 ³⁴⁸	Nail Efendi	Cemal Efendi	Telgraf İdaresi
1870 ³⁴⁹	Nail Efendi	Mehmet Efendi	Telgraf İdaresi
1871 ³⁵⁰	Nail Efendi	Hazım Efendi	Telgraf İdaresi
1872 ³⁵¹	Nail Efendi	Hazım Efendi	Posta ve Telgraf İdaresi
1873 ³⁵²	Nail Efendi	Hazım Efendi	Posta ve Telgraf İdaresi
1874 ³⁵³	Reşit Efendi	Hasan Efendi	Posta ve Telgraf İdaresi
1875 ³⁵⁴	Reşit Efendi	Münhal	Posta ve Telgraf İdaresi
1876 ³⁵⁵	Reşit Efendi	Agop Efendi	Posta ve Telgraf İdaresi

³⁴³ (H) 1316 BVS, s. 242.

³⁴⁴ (H) 1317 BVS, s. 192.

³⁴⁵ (H) 1318 BVS, s. 194.

³⁴⁶ Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı." *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 3, 1992, s. 336.

³⁴⁷ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 346-346.

³⁴⁸ (H) 1286 DVS, s. 114.

³⁴⁹ (H) 1287 DVS, s. 107.

³⁵⁰ (H) 1288 DVS, s. 113.

³⁵¹ (H) 1289 DVS, s. 118.

³⁵² (H) 1290 DVS, s. 111.

³⁵³ (H) 1291 DVS, s. 111.

³⁵⁴ (H) 1292 DVS, s. 122.

³⁵⁵ (H) 1293 DVS, s. 117.

1877 ³⁵⁶	Reşit Efendi	Agop Efendi	Posta ve Telgraf İdaresi
1889 ³⁵⁷	İbrahim Efendi	-	Posta ve Telgraf İdaresi
1890 ³⁵⁸	İbrahim Efendi	-	Posta ve Telgraf İdaresi
1891 ³⁵⁹	İbrahim Efendi	-	Posta ve Telgraf İdaresi
1892 ³⁶⁰	İbrahim Efendi	-	Posta ve Telgraf İdaresi
1892 ³⁶¹	İbrahim Efendi	Cemil Efendi	Posta ve Telgraf İdaresi
1893 ³⁶²	İbrahim Edhem Efendi	-	Posta ve Telgraf İdaresi
1894 ³⁶³	İbrahim Edhem Efendi	-	Posta ve Telgraf İdaresi
1895 ³⁶⁴	İbrahim Edhem Efendi	-	Posta ve Telgraf İdaresi
1896 ³⁶⁵	İbrahim Edhem Efendi	-	Posta ve Telgraf İdaresi
1897 ³⁶⁶	İbrahim Edhem Efendi	-	Posta ve Telgraf İdaresi
1898 ³⁶⁷	Talat Efendi	Fazıl Efendi Şükrü Efendi	Posta ve Telgraf İdaresi
1899 ³⁶⁸	Fethi Efendi	Behcet Efendi Şükrü Efendi	Posta ve Telgraf İdaresi
1900 ³⁶⁹	Fethi Efendi	Behcet Efendi Şükrü Efendi	Posta ve Telgraf İdaresi

1.6.8. Muhasebe Kalemi

Sancağın her türlü mali işlemleri muhasebe kalemi tarafından yapılmaktadır. Muhasebe kaleminde birden fazla memur görev yapmıştır³⁷⁰. Bu memurların görev tanımları belirlenmiştir. Siirt'te görev yapan muhasebe yetkililerinin isimleri Diyarbakır, Bitlis ve Devlet Salnamelerinde kayıt altına alınmıştır.

³⁵⁶ (H) 1294 DVS, s. 118.

³⁵⁷ (H) 1306 SDAO, s. 514.

³⁵⁸ (H) 1307 SDAO, s. 640.

³⁵⁹ (H) 1308 SDAO, s. 633.

³⁶⁰ (H) 1309 SDAO, s. 661.

³⁶¹ (H) 1310 BVS, s. 229.

³⁶² (H) 1311 SDAO, s. 705.

³⁶³ (H) 1312 SDAO, s. 723.

³⁶⁴ (H) 1313 SDAO, s. 755.

³⁶⁵ (H) 1314 SDAO, s. 765.

³⁶⁶ (H) 1315 SDAO, s. 473.

³⁶⁷ (H) 1316 BVS, s. 244.

³⁶⁸ (H) 1317 BVS, s. 194.

³⁶⁹ (H) 1318 BVS, s. 196.

³⁷⁰ Ebru Polat, *H. 1310 (M. 1892) VE H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyet Sâlnâmelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006, s. 366.

Tablo 1.9: Siirt Sancağında Görev Yapan Muhasebe Kalemi Memurları

Yıl	Görevlinin Adı	Görevi
1869 ³⁷¹	Rüşdi Efendi	Varidat Kâtibi
	Osman Efendi	Varidat Kâtibi
	Mustafa Sabri Efendi	Masafırat Kâtibi
	Hacı Mahmud Efendi	Masafırat Kâtibi
1870 ³⁷²	Hacı Rüşdi Efendi	Varidat Kâtibi
	Osman Şevket Efendi	Varidat Kâtibi
	Mustafa Sabri Efendi	Masafırat Kâtibi
	Mehmet Ali Efendi	Masafırat Kâtibi
1871 ³⁷³	Ali Rıza Efendi	Varidat Kâtibi
	Mehmet Faik Efendi	Varidat Kâtibi
	Mustafa Sabri Efendi	Masafırat Kâtibi
	Şevket Efendi	Masafırat Kâtibi
1872 ³⁷⁴	Ali Rıza Efendi	Varidat Kâtibi
	Mehmet Faik Efendi	Varidat Kâtibi
	Mustafa Sabri Efendi	Masafırat Kâtibi
	Osman Şevket Efendi	Masafırat Kâtibi
1873 ³⁷⁵	Ali Rıza Efendi	Varidat Kâtibi
	Mehmet Faik Efendi	Varidat Kâtibi
	Mustafa Efendi	Masafırat Kâtibi
	Osman Şevket Efendi	Masafırat Kâtibi
1874 ³⁷⁶	Ali Rıza Efendi	Varidat Kâtibi
	Hacı Mahmud Efendi	Varidat Kâtibi
	Mustafa Efendi	Masafırat Kâtibi
	Osman Şevket Efendi	Masafırat Kâtibi
1875 ³⁷⁷	Ali Rıza Efendi	Varidat Kâtibi
	Hacı Mahmud Efendi	Varidat Kâtibi
	Mustafa Efendi	Masafırat Kâtibi
	Osman Şevket Efendi	Masafırat Kâtibi
1876 ³⁷⁸	Ali Rıza Efendi	Varidat Kâtibi
	Refik Efendi	Varidat Kâtibi
	Mustafa Efendi	Masafırat Kâtibi
	Osman Şevket Efendi	Masafırat Kâtibi
	Ali Rıza Efendi	Varidat Kâtibi

³⁷¹ (H) 1286 DVS, s. 61.

³⁷² (H) 1287 DVS, s. 65.

³⁷³ (H) 1288 DVS, s. 69.

³⁷⁴ (H) 1289 DVS, s. 68.

³⁷⁵ (H) 1290 DVS, s. 67.

³⁷⁶ (H) 1291 DVS, s. 69.

³⁷⁷ (H) 1292 DVS, s. 68.

³⁷⁸ (H) 1293 DVS, s. 116.

1877 ³⁷⁹	Necip Efendi	Varidat Kâtibi
	Mustafa Sabri Efendi	Masafırat Kâtibi
	Osman Şevket Efendi	Masafırat Kâtibi
1878 ³⁸⁰	Şükrü Efendi	Muhasebeci
1879 ³⁸¹	Şükrü Efendi	Muhasebeci
1880 ³⁸²	-	-
1881 ³⁸³	Hacı Şükrü Efendi	Muhasebeci
1882 ³⁸⁴	Hacı Şükrü Efendi	Muhasebeci
1883 ³⁸⁵	Selim Zeki Efendi	Muhasebeci
1884 ³⁸⁶	Selim Zeki Efendi	Muhasebeci
1885 ³⁸⁷	Mustafa Fevzi Efendi	Muhasebeci
1886 ³⁸⁸	Osman Aziz Efendi	Muhasebeci
1887 ³⁸⁹	Osman Aziz Efendi	Muhasebeci
1888 ³⁹⁰	Osman Aziz Efendi	Muhasebeci
1889 ³⁹¹	Osman Aziz Efendi	Muhasebeci
1890 ³⁹²	Lebib Efendi	Muhasebeci
1891 ³⁹³	Mustafa Murat Efendi	Muhasebeci
1892 ³⁹⁴	Nazım Efendi	Baş Kâtip
	Mustafa Efendi	Varidat Kâtibi
	Refik Halil Efendi	Varidat Kâtibi
	Behcet Efendi	Masarif Kâtibi
	Refik Mehmet Efendi	Masarif Kâtibi
	Abdurrahman Efendi	Mesalih-i Cariye Kâtibi
	Bekir Efendi	Mübeyyiz
	Süleyman Efendi	Cetvel Mübeyyizi
	Fethullah Efendi	Sanduk Emni
1893 ³⁹⁵	Mustafa Murat Efendi	Muhasebeci
1894 ³⁹⁶	Mustafa Murat Efendi	Muhasebeci

³⁷⁹ (H) 1294 DVS, s. 117.

³⁸⁰ (H) 1295 SDAO, s. 388.

³⁸¹ (H) 1296 SDAO, s. 176.

³⁸² (H) 1297 SDAO, s. 240.

³⁸³ (H) 1298 SDAO, s. 256.

³⁸⁴ (H) 1299 SDAO, s. 276.

³⁸⁵ (H) 1300 SDAO, s. 312.

³⁸⁶ (H) 1301 SDAO, s. 312.

³⁸⁷ (H) 1302 SDAO, s. 540.

³⁸⁸ (H) 1303 SDAO, s. 457.

³⁸⁹ (H) 1304 SDAO, s. 417.

³⁹⁰ (H) 1305 SDAO, s. 327.

³⁹¹ (H) 1306 SDAO, s. 514.

³⁹² (H) 1307 SDAO, s. 640.

³⁹³ (H) 1308 SDAO, s. 633.

³⁹⁴ (H) 1310 BVS, s. 226.

³⁹⁵ (H) 1311 SDAO, s. 705.

³⁹⁶ (H) 1312 SDAO, s. 723.

1895 ³⁹⁷	Mustafa Murat Efendi	Muhasebeci
1896 ³⁹⁸	Derviş Efendi	Muhasebeci
1897 ³⁹⁹	Derviş Efendi	Muhasebeci
1898 ⁴⁰⁰	Seyfeddin Efendi	Varidat Kâtibi
	Behcet Efendi	Masraf Kâtibi
	Mahmut Efendi	Mukayyit
	Halil Efendi	Mukayyit
	Osman Efendi	Mukayyit
1899 ⁴⁰¹	Seyfettin Efendi	Baş Kâtip
	Mustafa Efendi	Varidat Kâtibi
	Behcet Efendi	Masraf Kâtibi
	Mahmut Efendi	Mukayyit
	Halil Efendi	Mukayyit
	Osman Efendi	Mukayyit
1900 ⁴⁰²	Seyfettin Efendi	Baş Kâtip
	Mahmut Efendi	Merkez Kâtibi
	Mustafa Efendi	Varidat Kâtibi
	Halil Efendi	Varidat Kâtibi
	Mahmut Efendi	Medfûat Kâtibi
	Osman Efendi	Mesalihi Cariye Kâtibi
	Nuri Efendi	Yevmiye Kâtibi
	Beşar Efendi	Sanduk Emîni
	Hacı Mehmet Efendi	Hazine Dava Vekili

1.6.9. Rûsumat Müdürlüğü (Memleha İdaresi)

Memlehalâr, 1862 yılında Tuz Nizamnamesi ile devlet tekeli haline gelmiştir. Memlehalârın idari işlerini yapmak üzere Rûsumat Emaneti kurulmuştur. Taşra teşkilatında da Rûsumat Emanetine bağlı şubeler kurulmuştur. Devlet tarafından buralara müdür, sandık emîni ve başkâtip unvanlarında devlet memurları atanmıştır⁴⁰³. Siirt sancağı bünyesinde memurlar atanmış ve Tuz Nizamnamesinde belirlenen yetkiler çerçevesinde görevlerini ifa etmişlerdir.

³⁹⁷ (H) 1313 SDAO, s. 755.

³⁹⁸ (H) 1314 SDAO, s. 765.

³⁹⁹ (H) 1315 SDAO, s. 473.

⁴⁰⁰ (H) 1316 BVS, s. 341.

⁴⁰¹ (H) 1317 BVS, s. 191.

⁴⁰² (H) 1318 BVS, s. 193.

⁴⁰³ Ekin Kasım, “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 7, Ankara 2016, s. 6-8.

Tablo 1.10: Siirt Sancağında Görev Yapan Rüşumat Memurları

1869 ⁴⁰⁴	1870 ⁴⁰⁵
Siirt Memlehaler Müdürü Hasan Efendi	Siirt Memlehaler Müdürü Hüseyin Efendi
-	Başkâtip Mehmet Fehim Efendi
Melefan Memlehası Memuru İbrahim Efendi	Melefan Memlehası Memuru İbrahim Efendi
Kufre Memlehası Memuru İsmail Efendi	Kufre Memlehası Memuru İsmail Efendi
Sadah Memlehası Memuru Hacı Salih Efendi	Sadah Memlehası Memuru Hacı Salih Efendi
Sason Memlehası Memuru Abdurrahman Ef.	Sason Memlehası Memuru Abdurrahman Ef.
Sulha Memlehası Memuru Muhammed Bey	Sulha Memlehası Memuru Mehmet Esat Efendi
Kilis Memlehası Memuru İbrahim Efendi	Kilis Memlehası Memuru İbrahim Efendi
Zırki Memlehası Memuru Hacı Halil Efendi	Zırki Memlehası Memuru Hacı Halil Efendi
Serhel Memlehası Memuru Hafız Reyhan Ef.	Serhel Memlehası Memuru Hafız Reyhan Ef.
Siirt Sandık Emini Cebri Efendi	Siirt Sandık Emini Cebraîl Efendi
Garzan Sandık Emini Abram Efendi	Garzan Sandık Emini Ebrahim Efendi
Eruh Sandık Emini Hanna Efendi	Eruh Sandık Emini Ahmet Efendi
Şirvan Sandık Emini Kirokos Efendi	Şirvan Sandık Emini Ahmet Efendi
Sason Sandık Emini Münhal	Sason Sandık Emini Münhal
1871 ⁴⁰⁶	1872 ⁴⁰⁷
Siirt Memlehaler Müdürü Hüseyin Efendi	Siirt Memlehaler Müdürü Hüseyin Efendi
Başkâtip Mehmet Fehim Efendi	Başkâtip Mehmet Fehim Efendi
Melefan Memlehası Memuru Abdurrahman Ef.	Melefan Memlehası Memuru Abdurrahman Ef.
Kufre Memlehası Memuru İsmail Efendi	Kufre Memlehası Memuru İsmail Efendi
Sadah Memlehası Memuru Ahmet Efendi	Sadah Memlehası Memuru Ahmet Efendi
Sason Memlehası Memuru Abdurrahman Ef.	Sason Memlehası Memuru Derviş Ali Efendi
Sulha Memlehası Memuru Mehmet Esat Efendi	Sulha Memlehası Memuru Hafız Reyhan Efendi
Kilis Memlehası Memuru İbrahim Efendi	Kilis Memlehası Memuru İbrahim Efendi
Zırki Memlehası Memuru Mustafa Efendi	Zırki Memlehası Memuru Mustafa Efendi
Serhel Memlehası Memuru Hafız Reyhan Ef.	Serhel Memlehası Memuru Esat Efendi
Siirt Sandık Emini Cebraîl Efendi	Siirt Sandık Emini Ömer Efendi
Garzan Sandık Emini Ebrahim Efendi	Rıdvan Sandık Emini Ohannes Efendi
Eruh Sandık Emini Ahmet Efendi	Eruh Sandık Emini Melkon Efendi
Şirvan Sandık Emini Ahmet Efendi	Şirvan Sandık Emini Kiryakos Efendi
Sason Sandık Emini Münhal	Sason Sandık Emini Münhal

⁴⁰⁴ (H) 1286 DVS, s. 60-124.

⁴⁰⁵ (H) 1287 DVS, s. 64-120.

⁴⁰⁶ (H) 1288 DVS, s. 68-120.

⁴⁰⁷ (H) 1289 DVS, s. 115-128.

1873⁴⁰⁸	1874⁴⁰⁹
Siirt Memlehaler Müdürü Süleyman Saib Efendi	Siirt Memlehaler Müdürü Süleyman Saib Efendi
Başkâtip Mehmet Fehim Efendi	Başkâtip Mehmet Fehim Efendi
Melefan Memlehası Memuru Abdurrahman Ef.	Melefan Memlehası Memuru Mustafa Efendi
Kufre Memlehası Memuru İsmail Efendi	Kufre Memlehası Memuru Ahmet Efendi
Sadah Memlehası Memuru Ahmet Efendi	Sadah Memlehası Memuru Necip Efendi
Sason Memlehası Memuru Hüseyin Efendi	Sason Memlehası Memuru Ali Efendi
Sulha Memlehası Memuru Abdurrahman Efendi	Sulha Memlehası Memuru... Efendi
Kilis Memlehası Memuru İbrahim Efendi	Kilis Memlehası Memuru Süleyman Efendi
Zırki Memlehası Memuru Mustafa Efendi	Zırki Memlehası Memuru Mustafa Efendi
Serhel Memlehası Memuru Mehmet Efendi	Serhel Memlehası Memuru Ahmet Fehmi Ef.
Siirt Sandık Emimi Ömer Efendi	Siirt Sandık Emimi Ömer Efendi
Rıdvan Sandık Emimi Ohannes Efendi	Rıdvan Sandık Emimi Ohannes Efendi
Eruh Sandık Emimi Melkon Efendi	Eruh Sandık Emimi Melkon Efendi
Şirvan Sandık Emimi Kiryakos Efendi	Şirvan Sandık Emimi Kiryakos Efendi
Sason Sandık Emimi Münhal	Sason Sandık Emimi Münhal
1875⁴¹⁰	1876⁴¹¹
Siirt Memlehaler Müdürü Osman Efendi	Siirt Memlehaler Müdürü Osman Efendi
Başkâtip Mehmet Fehim Efendi	Başkâtip Mehmet Fehim Efendi
Melefan Memlehası Memuru Ahmet Efendi	Melefan Memlehası Memuru Ahmet Efendi
Kufre Memlehası Memuru Ahmet Efendi	Kufre Memlehası Memuru Mehmet Efendi
Sadah Memlehası Memuru Ali Efendi	Sadah Memlehası Memuru Ali Efendi
Sason Memlehası Memuru Ahmet Efendi	Sason Memlehası Memuru Rıfat Efendi
Sulha Memlehası Memuru İbrahim Efendi	Sulha Memlehası Memuru Zülfikar Efendi
Kilis Memlehası Memuru Halit Efendi	Kilis Memlehası Memuru Hasan Efendi
Zırki Memlehası Memuru Süleyman Efendi	Zırki Memlehası Memuru Süleyman Efendi
Serhel Memlehası Memuru Süleyman Efendi	Serhel Memlehası Memuru Süleyman Efendi
Siirt Sandık Emimi Hacı Salih Efendi	Siirt Sandık Emimi Hasan Tahsin Efendi
Rıdvan Sandık Emimi Ohannes Efendi	Rıdvan Sandık Emimi Hamza Efendi
Eruh Sandık Emimi Agop Efendi	Eruh Sandık Emimi Hacidor Efendi
Şirvan Sandık Emimi Abdulmecit Efendi	Şirvan Sandık Emimi Hamza Efendi
Sason Sandık Emimi Agop Efendi	Sason Sandık Emimi Agop Efendi
1877⁴¹²	1892⁴¹³
Siirt Memlehaler Müdürü Hakkı Efendi	Melefan Memlehası Memuru İbrahim Raif Ef.

⁴⁰⁸ (H) 1290 DVS, s. 109-119.

⁴⁰⁹ (H) 1291 DVS, s. 108-123.

⁴¹⁰ (H) 1292 DVS, s. 120-136.

⁴¹¹ (H) 1293 DVS, s. 117-121.

⁴¹² (H) 1294 DVS, s. 118-122.

⁴¹³ (H) 1310 BVS, s. 237-248.

Başkâtip Mehmet Hadi Efendi	Çay Memlehası Memuru Abdullah Bey
Melefan Memlehası Memuru Ahmet Efendi	Sulha Memlehası Memuru Mehmet Hurşit Ef.
Kufre Memlehası Memuru Mehmet Efendi	Sadah Memlehası Memuru Halil Efendi
Sadah Memlehası Memuru Ali Efendi	Garzan Sandık Emimi Nasri Efendi
Sason Memlehası Memuru Zülfikar Efendi	Eruh Sandık Emimi Mustafa Efendi
Sulha Memlehası Memuru Hüseyin Efendi	1898⁴¹⁴
Kilis Memlehası Memuru... Efendi	Melefan Memlehası Memuru Hüseyin Eşref Ef.
Zırki Memlehası Memuru Ragıp Efendi	Çay Memlehası Memuru Mehmet Efendi
Serhel Memlehası Memuru İbrahim Ethem Ef.	Kufre Memlehası Memuru Abdullah Efendi
Siirt Sandık Emimi Hasan Tahsin Efendi	Zırki Memlehası Memuru Tacettin Efendi
Rıdvan Sandık Emimi Seyyid Hamza Efendi	Garzan Sandık Emimi Ahmet Efendi
Eruh Sandık Emimi Galip Efendi	-
Şirvan Sandık Emimi Hamza Efendi	-
Sason Sandık Emimi Şeyh Mehmet Efendi	-
1899⁴¹⁵	1900⁴¹⁶
Melefan Memlehası Memuru Hüseyin Eşref Ef.	Melefan Memlehası Memuru Hüseyin Eşref Ef.
Çay Memlehası Memuru Hacı Bey	Çay Memlehası Memuru Hacı Bey
Sulha Memlehası Memuru Talha Efendi	Sulha Memlehası Memuru Talha Efendi
Sadah Memlehası Memuru Abdullah Efendi	Sadah Memlehası Memuru Abdullah Efendi
Kufre Memlehası Memuru İsmail Hakkı Efendi	Kufre Memlehası Memuru İsmail Hakkı Efendi
Zırki Memlehası Memuru Sabri Efendi	Zırki Memlehası Memuru İbrahim Fahri Efendi
Serhel Memlehası Memuru Mahmut Efendi	Serhel Memlehası Memuru Mahmut Efendi
Garzan Sandık Emimi Kabulî Efendi	Garzan Sandık Emimi Ahmet Efendi

1.6.10. Defter-i Hakani Müdürlüğü

Defter-i Hakani, kamu mal, mülk ve arazi işlerine bakan kurumdur. Günümüzdeki tapu ve kadastro dairesidir. Bağlı olduğu sancağa ilişkin emlak kayıtlarını ve nüfus işlerini, ilgili nizamnamelerde belirlenen hükümler çerçevesinde yerine getirmekle görevlidir. Siirt'te bu işlemleri yapmak üzere memurlar atanmıştır⁴¹⁷.

⁴¹⁴ (H) 1316 BVS, s. 255-277.

⁴¹⁵ (H) 1317 BVS, s. 203-216.

⁴¹⁶ (H) 1318 BVS, s. 205-219.

⁴¹⁷ Polat, a.g.t., s. 357.

Tablo 1.11: Defter-i Hakani Memurları

Yıl	Görevlinin Adı	Görevi
1869 ⁴¹⁸	Hacı Salih Efendi	Arazi Memuru
1870 ⁴¹⁹	Hacı Salih Efendi	Arazi Memuru
1871 ⁴²⁰	Hacı Salih Efendi	Arazi Memuru
1872 ⁴²¹	Ahmet Sıtkı Efendi Mustafa Nuri Efendi Hacı Salih Efendi	Defter-i Hakani Memuru Birinci Kâtip İkinci Kâtip
1873 ⁴²²	Abdurrahman Efendi Nuri Efendi Hacı Salih Efendi Musa Efendi	Defter-i Hakani Memuru Refiki Evvel Refiki Sani Tapu Kâtibi
1874 ⁴²³	Abdurrahman Efendi Nuri Efendi Hacı Salih Efendi Musa Efendi	Defter-i Hakani Memuru Refiki Evvel Refiki Sani Tapu Kâtibi
1875 ⁴²⁴	Abdurrahman Efendi Mustafa Nuri Efendi Hacı Ömer Efendi Ahmet Hilmi Efendi İsa Efendi Abdulaziz Efendi	Defter-i Hakani Memuru Refiki Evvel Refiki Sani Tapu Kâtibi Yoklama Kâtibi Yoklama Kâtibi
1876 ⁴²⁵	Abdurrahman Efendi Mustafa Nuri Efendi Hacı Ömer Fevzi Efendi Ahmet Hilmi Efendi Abdal Arif Efendi	Defter-i Hakani Memuru Refiki Evvel Refiki Sani Tapu Kâtibi Emlak Kâtibi
1877 ⁴²⁶	Abdurrahman Efendi Mustafa Nuri Efendi Hacı Ömer Fevzi Efendi Ahmet Hilmi Efendi İbrahim Efendi	Defter-i Hakani Memuru Refiki Evvel Refiki Sani Tapu Kâtibi Arazi Tahsildarı
1878 ⁴²⁷	Abdurrahman Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1879 ⁴²⁸	Tahsin Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1880 ⁴²⁹	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru

⁴¹⁸ (H) 1286 DVS, s. 111.

⁴¹⁹ (H) 1287 DVS, s. 111.

⁴²⁰ (H) 1288 DVS, s. 118.

⁴²¹ (H) 1289 DVS, s. 121.

⁴²² (H) 1290 DVS, s. 114.

⁴²³ (H) 1291 DVS, s. 117.

⁴²⁴ (H) 1292 DVS, s. 123.

⁴²⁵ (H) 1293 DVS, s. 117.

⁴²⁶ (H) 1294 DVS, s. 118.

⁴²⁷ (H) 1295 SDAO, s. 388.

⁴²⁸ (H) 1296 SDAO, s. 176.

1881 ⁴³⁰	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1882 ⁴³¹	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1883 ⁴³²	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1884 ⁴³³	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1885 ⁴³⁴	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1886 ⁴³⁵	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1887 ⁴³⁶	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1888 ⁴³⁷	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1889 ⁴³⁸	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1890 ⁴³⁹	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1891 ⁴⁴⁰	Ali Rıza Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1892 ⁴⁴¹	Ahmet Hafzi Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1892 ⁴⁴²	Fehmi Efendi Süleyman Efendi Abdulaziz Efendi	Defter-i Hakani Memuru Kâtip Vekili Tapu Kâtibi
1893 ⁴⁴³	Fehmi Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1894 ⁴⁴⁴	Fehmi Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1895 ⁴⁴⁵	Fehmi Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1896 ⁴⁴⁶	Fehmi Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1897 ⁴⁴⁷	Fehmi Efendi	Defter-i Hakani Memuru
1898 ⁴⁴⁸	Ali Fehmi Efendi Süleyman Efendi Musa Efendi	Defter-i Hakani Memuru Kâtip Tapu Kâtibi
1899 ⁴⁴⁹	Ali Fehmi Efendi Süleyman Efendi Musa Efendi	Defter-i Hakani Memuru Kâtip Tapu Kâtibi

⁴²⁹ (H) 1297 SDAO, s. 240.

⁴³⁰ (H) 1298 SDAO, s. 262.

⁴³¹ (H) 1299 SDAO, s. 331.

⁴³² (H) 1300 SDAO, s. 312.

⁴³³ (H) 1301 SDAO, s. 312.

⁴³⁴ (H) 1302 SDAO, s. 540.

⁴³⁵ (H) 1303 SDAO, s. 457.

⁴³⁶ (H) 1304 SDAO, s. 417.

⁴³⁷ (H) 1305 SDAO, s. 327.

⁴³⁸ (H) 1306 SDAO, s. 514.

⁴³⁹ (H) 1307 SDAO, s. 640.

⁴⁴⁰ (H) 1308 SDAO, s. 633.

⁴⁴¹ (H) 1309 SDAO, s. 661.

⁴⁴² (H) 1310 BVS, s. 228.

⁴⁴³ (H) 1311 SDAO, s. 705.

⁴⁴⁴ (H) 1312 SDAO, s. 723.

⁴⁴⁵ (H) 1313 SDAO, s. 755.

⁴⁴⁶ (H) 1314 SDAO, s. 765.

⁴⁴⁷ (H) 1315 SDAO, s. 473

⁴⁴⁸ (H) 1316 BVS, s. 243.

⁴⁴⁹ (H) 1317 BVS, s. 193.

1900 ⁴⁵⁰	Ali Fehmi Efendi Süleyman Efendi Musa Efendi	Defter-i Hakani Memuru Kâtip Tapu Kâtibi
---------------------	--	--

1.6.11. Duyun-ı Umumiye Bürosu

1854 yılında Kırım Harbi esnasında ilk kez dış borçlanmaya giden Osmanlı, Devleti zamanla bir çığ gibi büyüyen bu borcun altından kalkamaz hale gelmiştir. 1875 yılında Sadrazam Mahmut Nedim Paşanın görevi esnasında Osmanlı Devleti içerisinde bulunduğu mali kriz nedeniyle dış borçların ödemesini durdurmak zorunda kalmıştır. 20 Aralık 1881’de çıkarılan ve Muharrem Kararnamesi adıyla anılan düzenlemeyle Osmanlı Devleti’nin ve alacaklı Avrupa ülkelerinin temsilcilerinden oluşan ve Duyun-ı Umumiye Meclisi adıyla anılan bir karma komisyon oluşturulmuş ve bu komisyonun teşkilatına da Duyun-ı Umumiye İdaresi adı verilmiştir⁴⁵¹. Söz konusu idare aracılığıyla Osmanlı dış borçlarının düzenli bir şekilde Osmanlı hazinesinden tahsis edilen gelir kaynakları vasıtasıyla ödenmesi amaçlanmıştır. Gelir kaynakları arasında rüsumat-ı sitte adıyla anılan ve altı kalemden oluşan tütün, tuz, pul, içki ve balık avı resmi ile ipek öşürü gelirleri yer almaktaydı. Siirt’te memlehaların fazla olması nedeniyle Diyarbakır, Mardin, Bitlis ve Muş’un da bağlı olduğu bir Düyun-ı Umumiye İdaresi teşkilatlandırılmıştır⁴⁵². Siirt sancağında Düyun-ı Umumiye Nezareti adı altında teşkilatlanan idarede bir nazır, bir müfettiş ve diğer çalışanlar görev yapmıştır.

⁴⁵⁰ (H) 1318 BVS, s. 195.

⁴⁵¹ Bedri Gürsoy, “100. Yılında Duyun-u Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 40, S. 1-4, İstanbul 1984, s. 28; Cihan Yapıştırın, *19. Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013, s. 57.

⁴⁵² Önder Gülbahar, *Bitlis (1892, 1898, 1899, 1900 Tarihli Vilâyet Sâlnâmeleri’ne Göre Merkez Sâncağı)*, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1997, s. 247-250.

Tablo 1.12: Düyün-ı Umumiye Nezareti Memurları

Yıl	Görev Yeri	Nazır/Memur	Müfettiş/Kâtip	Diğer Görevliler
1886 ⁴⁵³	Siirt Sancağı	Nedim Efendi	-	-
1887 ⁴⁵⁴	Siirt Sancağı	Nedim Efendi	-	-
1888 ⁴⁵⁵	Siirt Sancağı	Nedim Efendi	-	-
1889 ⁴⁵⁶	Siirt Sancağı	Mehmet Tevfik Efendi	-	-
1890 ⁴⁵⁷	Siirt Sancağı	Mehmet Tevfik Efendi	-	-
1891 ⁴⁵⁸	Siirt Sancağı	Mehmet Tevfik Efendi	-	-
1892 ⁴⁵⁹	Siirt Sancağı	Mehmet Enver Bey	Mösyö Rigo	-
	Şirvan Kazası	Memur Şükrü Efendi	Kâtip A. Rezzak Efendi	Anbarcı Nasri Efendi
	Zırki Nahiyesi	Memur Said Efendi	Kâtip Agop Efendi	-
	Pervari Kazası	Memur Talha Bey	Kâtip Kasım Efendi	Anbarcı Davud Efendi
1893 ⁴⁶⁰	Siirt Sancağı	Mehmet Enver Bey	-	-
1894 ⁴⁶¹	Siirt Sancağı	Mehmet Enver Bey	-	-
1895 ⁴⁶²	Siirt Sancağı	Mehmet Enver Bey	-	-
1896 ⁴⁶³	Siirt Sancağı	Süleyman Fehmi Efendi	-	-
1897 ⁴⁶⁴	Siirt Sancağı	Mustafa Nuri Efendi	-	-
1898 ⁴⁶⁵	Siirt Sancağı	Mustafa Nuri Efendi	Cevdis Efendi	Kâtipler Halit ve Mustafa Efendiler
	Pervari Kazası	Memur Talha Bey	Kâtip A. Rezzak Efendi	Anbarcı Yusuf Efendi
1899 ⁴⁶⁶	Siirt Sancağı	Tevfik Efendi	Cevdis Efendi	Kâtipler Halit ve Mustafa Efendiler
1900 ⁴⁶⁷	Siirt Sancağı	Tevfik Efendi	Mösyö Mişel Baldini	Kâtipler Halit ve Mustafa Efendiler

⁴⁵³ (H) 1303 SDAO, s. 457.

⁴⁵⁴ (H) 1304 SDAO, s. 417.

⁴⁵⁵ (H) 1305 SDAO, s. 327.

⁴⁵⁶ (H) 1306 SDAO, s. 514.

⁴⁵⁷ (H) 1307 SDAO, s. 640.

⁴⁵⁸ (H) 1308 SDAO, s. 633.

⁴⁵⁹ (H) 1310 BVS, s. 229-251.

⁴⁶⁰ (H) 1311 SDAO, s. 705.

⁴⁶¹ (H) 1312 SDAO, s. 723.

⁴⁶² (H) 1313 SDAO, s. 755.

⁴⁶³ (H) 1314 SDAO, s. 765.

⁴⁶⁴ (H) 1315 SDAO, s. 473.

⁴⁶⁵ (H) 1316 BVS, s. 245-262.

⁴⁶⁶ (H) 1317 BVS, s. 195.

⁴⁶⁷ (H) 1318 BVS, s. 198.

1.6.12. Liva ve Kaza İdare Meclisi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la başlayan yenileşme hareketleri 1856 tarihinde Islahat Fermanı ile devam etmiştir. Islahat Fermanı ile Müslim ve Gayrimüslim halkın vilayet ve belediye meclislerinde temsil edilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu hüküm gereğince üyeleri seçimle belirlenen liva idare meclisleri kurulmuştur. Meclis ile halk temsilcileri her türlü konu ve sorunu özgürce tartışabilme olanağına sahip olmuştur⁴⁶⁸. Başkanlığını mutasarrıfın yaptığı liva idare meclisleri tabii ve seçilmiş üyelerden oluşturulmuştur. Meclisin tabii üyeleri mutasarrıf, naib, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü; seçilmiş üyeleri ise iki Müslüman ve iki Gayrimüslim temsilcilerinden oluşmaktaydı. Meclisin yazışmalarını yapan bir kâtip görev yapmıştır⁴⁶⁹. Siirt sancağına bağlı kazalarda kaza idare meclisleri bulunmaktadır. Başkanlığını kaymakamın yaptığı bu meclisin tabii ve seçilmiş üyeleri bulunmaktaydı. Meclisin tabii üyeleri kaymakam, tahrirat kâtibi, naib; seçilmiş üyeleri ise iki Müslüman ve iki gayrimüslim temsilcisinden oluşmaktaydı⁴⁷⁰.

Tablo 1.13: Liva ve Kaza İdare Meclis Üyeleri

Liva İdare Meclisi		
Reis Mutasarrıf		
Tabii Üyeler	Seçilmiş Üyeler	
Mutasarrıf	Müslim Temsilcileri	Gayrimüslim
Naib	Aza	Temsilcileri
Muhasebe Müdürü	Aza	Aza
Tahrirat Müdürü		Aza
Müftü		
Kâtip		
Kaza İdare Meclisi		
Reis Kaymakam		
Tabii Üyeler	Seçilmiş Üyeler	
Kaymakam	Müslim Temsilcileri	Gayrimüslim
Naib	Aza	Temsilcileri
Tahrirat Müdürü	Aza	Aza
		Aza

⁴⁶⁸ Seçkin, a.g.e, s. 283.

⁴⁶⁹ Savur, a.g.t, s. 18.

⁴⁷⁰ Savur, a.g.t, s. 22.

1.6.13. Nüfus İdaresi

Osmanlı Devleti'nde 1830 yılında tüm ülkede bir nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiştir. Nüfus işlemlerini yapmak üzere Ceride Nezareti kurulmuş ve nezarete bağlı olarak sancak merkezlerinde Defter Nazırlıkları faaliyete geçirilmiştir. Defter Nazırlıklarına memur olarak görev yapmak üzere defter nazırı, nüfus mukayyidi ve kâtipler tayin edilmeye başlanmıştır. Defter Nazırları şehirde ve şehre bağlı kasaba ve köylerde yeni doğanları, başka yerden gelip bölgeye yerleşen kimseleri nüfus defterlerine kaydetmek; ölenler ile göç edenleri defterden silmek, bunun yanı sıra seyahat etmek isteyenlerin almak zorunda oldukları mürur tezkerelerinin düzenlenmesiyle görevlendirilmiştir. Defter nazırları tarafından düzenlenen kayıtlar ilk başta üç ayda bir Ceride Nezareti'ne gönderilmeleri istenmiştir. Ancak sürenin kısa olması nedeniyle tutulan kayıtların altı ayda bir merkeze gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁷¹. 1868 yılında Siirt'te nüfus işlemlerini yapmak üzere 6 nüfus mukayyidi görevli bulunmaktaydı⁴⁷². Nüfus mukayyitleri zaman zaman görevlerini yerine getirmede yetersiz kalmıştır. Buna ilişkin olarak 1891'de Dâhiliye Nezareti, Bitlis vilayetine gönderdiği yazıda, Bitlis vilayetine bağlı Garzan, Zırki, Bitlis, Muş, Çabur, Şenk ve Varto kazalarının nüfus kayıtlarında silinti ve karalama olduğunu, kayıtların düzensiz ve karışık bir şekilde tutulması nedeniyle askeri ve mülki iskânlarda karışıklığa neden olduğundan, işlerini iyi yapmayan memurlar hakkında soruşturma açılmasını ve ehil olmayan memurların değiştirilerek yerlerine başka memurların atanmasını istemiştir⁴⁷³.

Tablo 1.14: Siirt Sancağında Görev Yapan Nüfus Mukayyitleri

	1869 ⁴⁷⁴	1870 ⁴⁷⁵	1871 ⁴⁷⁶	1872 ⁴⁷⁷	1873 ⁴⁷⁸
<i>Siirt</i>	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.
<i>Garzan</i>	Abdullah Ef.	Halil Efendi	Halil Efendi	-	-
<i>Beşiri</i>	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	-

⁴⁷¹ Güneş, *a.g.m.*, s. 227.

⁴⁷² BOA, NFS. D. 7449/2, (H) 29 Z 1284, (22 Nisan 1868).

⁴⁷³ BOA, DH. MKT. 1871/112, (H) 22 S 1309, (27 Eylül 1891); BOA, DH. MKT. 1894/83, (H) 24 R 1309, (27 Kasım 1891).

⁴⁷⁴ (H) 1286 DVS, s. 118-119.

⁴⁷⁵ (H) 1287 DVS, s. 116.

⁴⁷⁶ (H) 1288 DVS, s. 120.

⁴⁷⁷ (H) 1289 DVS, s. 125.

⁴⁷⁸ (H) 1290 DVS, s. 120.

<i>Rıdvan</i>	Osman Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	-
<i>Sason</i>	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Hüseyin Ef.	-
<i>Gurdılan</i>	Mustafa Ef.	-	-	-	-
<i>Eruh</i>	-	İsa Efendi	İsa Efendi	İsa Efendi	-
<i>Dergul</i>	-	Aziz Efendi	Aziz Efendi	Mustafa Ef.	-
<i>Pervari</i>	-	Hüseyin Ef.	Hüseyin Ef.	-	-
<i>Şirvan</i>	Derviş Ef.	Ahmet Ef.	Ahmet Ef.	Ahmet Ef.	-
<i>Hızan</i>	Arif Efendi	-	-	-	-
<i>Zırki</i>	Ali Efendi	Mahmut Ef.	Mahmut Ef.	Ali Efendi	-
<i>Isparet</i>	-	Arif Efendi	Arif Efendi	Arif Efendi	-
<i>Hıyan</i>	-	-	-	Derviş Ef.	-
	1874⁴⁷⁹	1875⁴⁸⁰	1876⁴⁸¹	1877⁴⁸²	
<i>Siirt</i>	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	
<i>Garzan</i>	-	-	Halil Efendi	Halil Efendi	
<i>Beşiri</i>	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	
<i>Rıdvan</i>	A.Gani Ef.	A.Gani Ef.	Bekir Fikri Ef.	Bekir Fikri Ef.	
<i>Sason</i>	-	Osman Ef.	Osman Nuri Ef.	İbrahim Ef.	
<i>Eruh</i>	İsa Efendi	İsa Efendi	İsa Efendi	İsa Efendi	
<i>Dergul</i>	Ahmet Ef.	Halil Efendi	Halil Efendi	-	
<i>Pervari</i>	Hüseyin Ef.	Hüseyin Ef.	Hasan Efendi	Yusuf Zıya Ef.	
<i>Şirvan</i>	Mehmet Ef.	Mehmet Ef.	Mehmet Ef.	-	
<i>Hızan</i>	Şemseddin Ef.	Şemseddin Ef.	Şemseddin Ef.	Şemseddin Ef.	
<i>Zırki</i>	Ali Efendi	Ali Efendi	Hacı Ali Ef.	Hacı Ali Ef.	
<i>Zılan</i>	-	-	-	Hacı Ahmet Ef.	
<i>Hıyan</i>	-	Derviş Ef.	Derviş Ef.	Derviş Ef.	

1.6.14. Maârif Komisyonu

Osmanlı Devleti'nde eğitim işlerini düzenlemek amacıyla 17 Mart 1857 tarihinde Maârif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Maârif Nezâreti 1881 yılından sonra vilayet merkezlerinde eğitim işlerini düzenlemek için Maârif Meclisleri, sancaklarda Maârif Komisyonları kurulmaya başlanmıştır. Siirt sancağı Maârif Komisyonu hakkındaki bilgiler 1898 yılından itibaren Bitlis salnamesinde yer almıştır. Maârif Komisyonu bir başkan, dört aza ve bir kâtipten oluşmuştur. Bu komisyon eğitim hizmetinin yürütülmesi için gerekli olan çalışmalarını yapan bir kuruluş olarak idari yapılanmada yer almıştır.

⁴⁷⁹ (H) 1291 DVS, s. 123.

⁴⁸⁰ (H) 1292 DVS, s. 131-132.

⁴⁸¹ (H) 1293 DVS, s. 117-121.

⁴⁸² (H) 1294 DVS, s. 118-122.

Tablo 1.15: Siirt Sancağı Maârif Komisyonu
MAÂRİF KOMİSYONU

1898 Yılı ⁴⁸³		
Reis (Başkan)	Aza (Üye)	Kâtip
Salih Sâmi Efendi	Mustafa Efendi	Hacı Hamza Efendi
	Hamid Efendi	
	Ali Rıza Efendi	
	Hoca Halil Efendi	
1899 Yılı ⁴⁸⁴		
Reis (Başkan)	Aza (Üye)	Kâtip
Mutasarrıf Lütfü Paşa	Münhal	Hacı Hamza Efendi
	Hoca Halil Efendi	
	Ali Rıza Efendi	
1900 Yılı ⁴⁸⁵		
Reis (Başkan)	Aza (Üye)	Kâtip
Hacı Abdulmecit Efendi	Hamid Efendi	Hacı Hamza Efendi
	Hoca Halil Efendi	
	Ali Rıza Efendi	

1.7. SİİRT SANCAĞINDA GÖREV YAPAN ÜST DÜZEY İDARECİLER

1.7.1. Merkez Kazasında Görev Yapan Mutasarrıflar

XIX. yüzyıla girildiğinde geniş bir coğrafyada hüküm sürmekte olan Osmanlı, uzun yıllardır Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uygulana gelen hükümet ve yurtluk-ocaklık sistemini merkezi otoriteyi zayıflatması nedeniyle 1838 yılında kaldırmıştır. Ancak bu durum, bölgedeki söz sahibi aşiret reislerinin çıkarlarına ters düşmesi nedeniyle bir takım isyanlara sebebiyet vermiştir. Bu isyanlar ancak 1847 yılında kontrol altına alınabilmiştir. Bu nedenle uygulanmaya çalışılan yeni sistemde aksamalar meydana gelmiş ve Siirt'e mülki idarecilerin gelişi gecikmiştir. 1852 yılından itibaren Siirt sancağına kaymakam atamaları başlamıştır.

1 Ağustos 1852 tarihinde Kenan Paşa'nın Kürdistan Eyaletinin merkezi olan Diyarbakır'a bağlı Siirt'e atanmasıyla yeni yönetim şekli

⁴⁸³ (H) 1316 BVS, s. 244.

⁴⁸⁴ (H) 1317 BVS, s. 194.

⁴⁸⁵ (H) 1318 BVS, s. 196.

Siirt'te hayata geçirilmiştir⁴⁸⁶. Kenan Paşa, göreve başladıktan hemen sonra bölgede asayişin sağlamaya yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Yeni başlatılan yönetim şekli buradaki söz sahipleri tarafından benimsenmemiş ve bir takım isyanlar başlamıştır. Kenan Paşa bu isyanları bastırarak ve yeni sistemi oturtmaya çalışmıştır. Bu isyanlar sırasında gösterdiği başarıdan dolayı kendisine mir-i miranlık rütbesi verilmiştir⁴⁸⁷. Kenan Paşa'nın görevi fazla uzun sürmemiştir. Zira bu dönemde Muş'ta bölge halkı arasında yaşanan bir takım huzursuzluklar nedeniyle daha tecrübeli ve dirayetli bir idarecinin atanması gerekliliği ortaya çıkmış ve yaklaşık olarak bir yıldır Siirt'e görev yapan Kenan Paşa'nın 1 Ağustos 1853 tarihinde Muş'a, Muş Kaymakamı Veli Ağa'nın da Siirt'e becayişlerine karar verilmiştir⁴⁸⁸. Böylece Siirt'in yeni kaymakamı Kapucubaşı Veli Ağa olmuştur. Kenan Paşa'nın Muş'taki görevi de fazla uzun sürmemiş, bir müddet sonra tekrar Siirt'teki görevine atanmıştır⁴⁸⁹. Kenan Paşa'nın 1859'da Hakkari'ye tayin olması üzerine yerine Mehmet Paşa kaymakam olarak gönderilmiştir⁴⁹⁰.

Siirt'te görev yapan kaymakamların görev süreleri çok fazla uzun olmamıştır. Kimi zaman bölgenin havasına ve suyuna alışamadıkları bahanesiyle kendileri görevden çekilirken kimi zaman da bölge halkıyla yaşadıkları problemler ve iyi birer idareci olmadıkları gerekçesiyle görevlerinden azledilmişlerdir. Bu durum Siirt'te çok sayıda kaymakamın atanmasına sebep olmuştur. Siirt kaymakamı Mehmet Paşa'nın görev süresi çok fazla uzun sürmemiş ve 24 Aralık 1859'da yerine İsmail Bey atanmıştır⁴⁹¹. İsmail Bey'den sonra 21 Şubat 1861 tarihinde Mardin kaymakamı Nazım Paşa'nın, Mardin'in suyuna ve havasına alışamaması üzerine Siirt kaymakamı İsmail Bey ile becayişlerine karar verilmiştir⁴⁹². Nazım Paşa'nın dört aylık görevinden sonra Siirt'e atanan Yusuf Kenan Bey, 11 Temmuz

⁴⁸⁶ BOA, A. MKT. NZD. 57/2, (H) 14 L 1268, (01 Ağustos 1852); BOA, A. TŞF. 11/83, (H) 14 L 1268, (01 Ağustos 1852); BOA, A. DVN. 92/78, (H) 09 M 1270, (12 Ekim 1853).

⁴⁸⁷ BOA, A. AMD. 42/10, (H) 23 R 1269, (03 Şubat 1853).

⁴⁸⁸ BOA, İ. MVL. 278/10842-2, (H) 25 L 1269 (1 Ağustos 1853).

⁴⁸⁹ (H) 1271 SDAO s. 70.

⁴⁹⁰ (H) 1275 SDAO s. 74.

⁴⁹¹ BOA, A. MKT. UM. 392/15-1, (H) 29 C 1276, (24 Aralık 1859); (H) 1277 SDAO s. 79.

⁴⁹² BOA, A. MKT. MVL. 125/11, (H) 10 Ş 1277, (21 Şubat 1861).

1861 günü şehre gelerek görevine başlamıştır⁴⁹³. Revandiz⁴⁹⁴ kaymakamı Rifat Paşa'nın azledilmesi üzerine 2 Şubat 1862'de Siirt kaymakamı Yusuf Kenan Bey, Revaniz kaymakamlığına naklen atanmıştır⁴⁹⁵. Yusuf Kenan Bey'in naklen gitmesi üzerine münhal kalan Siirt'e 20 Şubat 1862'de Asakir-i Şahane Mirlivalığı'ndan emekli Osman Nuri Paşa atanmıştır⁴⁹⁶. Ancak, 29 Mart 1862'de İçel kaymakamı Abdi Efendi'nin Siirt Kaymakamlığına, Osman Nuri Paşa'nın ise İçel kaymakamlığına becayişleri yapılmıştır⁴⁹⁷. 1864'te Siirt kaymakamlık görevini Ziya Paşa⁴⁹⁸, 1865'te Ali Kamil Bey atanmıştır⁴⁹⁹. Ali Kamil Bey'in görevini ihmal etmesi, göndermesi gereken cetvelleri ve defterleri zamanında göndermemesi nedeniyle Bâb-ı Âli tarafından kendisinden savunma istenmiştir. Ali Kamil Bey, 13 Mayıs 1865 günü cevaben yazdığı yazıda kaymakamlık görevi esnasındaki en büyük problemlerden birinin bölgedeki Kürt eşkıyalar ve aşiretlerin faaliyetleri olduğunu belirtmiş, bu yönde bölgedeki Kürt eşkıyalarını ve Kürt aşiret reislerini kontrol altına aldığını, devlet gelirlerini üç kat yükseltmiş olduğunu ifade ederek kendisini savunmaya çalışmıştır⁵⁰⁰. Ancak Ali Kamil Bey kötü idareciliği ve usulsüzlükleri nedeniyle hakkında soruşturma açılarak görevinden azledilmiştir⁵⁰¹.

Ali Kamil Bey'in azlinden sonra kaymakamlık görevine 1866'da Raşid Bey tayin edilmiştir. Raşid Bey, çok kısa sıra müddet görev yaptıktan sonra 30 Ocak 1867'de görevinden istifa etmiştir. Siirt'in Kürdistan Eyaleti'nin önemli bir mevkisinde bulunması, bazı Kürt aşiret reisleri hakkında bir takım iddiaların var olması ve bununla beraber bölgeyle ilgili bazı şikayetlerin Bâb-ı Âli'ye bildirilmesi

⁴⁹³ BOA, A. MKT. UM. 484/80 (H) 07 M 1278, (15 Temmuz 1861); BOA, A. MKT. UM. 491/54-2 (H) 07 S 1278, (14 Ağustos 1861); BOA, A. MKT. UM. 496/53-1 (H) 27 S 1278, (03 Eylül 1861).

⁴⁹⁴ Revandiz; Osmanlı Devleti döneminde Musul ilinin Şehrizer (Kerkük) sancâğına bağlı bir ilçe merkeziydi. (Bkz.

http://www.tarihtendersler.com/nbk.asp?mk_id=2483&id=29, E. T: 12.05.2018).

⁴⁹⁵ BOA, A. MKT. UM. 537/54, (H) 02 Ş 1278, (02 Şubat 1862).

⁴⁹⁶ BOA, A. MKT. MVL. 141/74, (H) 20 Ş 1278, (20 Şubat 1862).

⁴⁹⁷ BOA, A. MKT. MVL. 143/50, (H) 28 N 1278, (29 Mart 1862).

⁴⁹⁸ (H) 1281 SDAO, s. 72.

⁴⁹⁹ (H) 1282 SDAO, s. 71.

⁵⁰⁰ BOA, A. MKT. MHM. 331/92, (H) 17 Z 1281, (13 Mayıs 1865).

⁵⁰¹ BOA, İ. MVL. 555/24936, (H) 21 S 1283, (05 Temmuz 1866).

nedeniyle muktedir bir yönetici olduğuna inanılan Sivas eski mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın atanmasına karar verilmiştir⁵⁰².

1867 yılında Vilayet-i Umumiye Nizamnamesine bağlı olarak Kürdistan Eyaleti lağvedilmiş ve Diyarbakır Vilayeti kurulmuştur. Siirt bu yeni düzenleme ile Diyarbakır'a bağlılığını devam ettirmiştir. Ancak bu tarihten öncesine kadar Diyarbakır'a bağlı kaza durumunda iken yeni düzenleme ile sancak yapılmış ve mutasarrıf tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu düzenlemenin yapıldığı tarihte Siirt kaymakamlığını Ahmet Paşa yürütmekteydi. Böylece bu tarihten sonra Ahmet Paşa mutasarrıf olarak anılmaya başlanmış ve Siirt'in ilk mutasarrıfı olmuştur⁵⁰³.

Siirt'in ilk mutasarrıfı olan Ahmet Paşa görevi sırasında rahatsızlanmış ve 40 gün süren hastalığı sonrasında vefat etmiştir. Diyarbakır Valisi İsmail Paşa, Ahmet Paşa'nın vefatı üzerine merkezi hükümetten daha önce Siirt'te kaymakamlık yapan Kenan Paşanın atanmasını istemiştir⁵⁰⁴. İsmail Paşa'nın bu talebi de gözönünde bulundurularak 8 Ekim 1868'de Siirt mutasarrıflığına tecrübesi ve liyakatiyle temayüz eden daha önce Musul ve Siirt'te görev yapan Mardin mutasarrıfı Kenan Paşa tayin edilmiştir⁵⁰⁵. Kenan Paşa uzun yıllardır bölgede görev yapmış olmanın verdiği tecrübeyle 1872 yılına kadar Siirt mutasarrıflığını oldukça iyi bir şekilde yürütmüştür. Böylece uzun zamandır kısa süreli yapılan atamalar dönemi sona ermiş sancağın en önemli probleminin tecrübeli bir devlet adamına ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak Kenan Paşa'dan sonra tekrar kısa süreli görev yapan mutasarrıflar dönemi başlamıştır.

Siirt mutasarrıflığına Kenan Paşa'dan sonra 30 Mart 1872 tarihinde Ahmet Cemil Paşa tayin edilmiştir⁵⁰⁶. Böylece hız kesen mutasarrıf atamaları yeniden başlamıştır. Halk tarafından çok fazla sevilmediği anlaşılan Ahmet Cemil Paşa, hakkındaki çok sayıda şikâyet nedeniyle 6 Temmuz 1873'te azledilerek yerine bilgi ve tecrübesine güvenilen Cafer Tayyar Efendi atanmıştır⁵⁰⁷. 17 Temmuz

⁵⁰² BOA, İ. MVL. 566/25455, (H) 24 N 1283, (30 Ocak 1867).

⁵⁰³ (H) 1284 SDAO, s. 93; (H) 1285 SDAO, s. 105.

⁵⁰⁴ BOA, İ. ŞD. 10/491-2, (R) 08 A 1284, (12 Ağustos 1868).

⁵⁰⁵ BOA, İ. ŞD. 10/491-1, (H) 20 Ca 1285, (08 Ekim 1868).

⁵⁰⁶ BOA, DH. MKT. 2918/41, (R) 15 Şu 1327, (28 Şubat 1912).

⁵⁰⁷ BOA, A. MKT. MHM. 461/20, (H) 14 C 1290, (10 Temmuz 1873); BOA, DH. 671/46718-4, (H) 10 C 1290, (06 Temmuz 1873).

1874 tarihinde Siirt mutasarrıfı Cafer Tayyar Efendi azledilerek yerine Tulcea⁵⁰⁸ mutasarrıfı Mehmet Zeki Efendi görevlendirilmiştir⁵⁰⁹. Dönemin Diyarbakır Valisi İsmail Hakkı Bey, Sadaret makamına yazdığı yazıda, Siirt mutasarrıfı Mehmet Zeki Efendinin yeterince ehliyetli olmadığını ve bir takım yolsuzluklar ile uygunsuz hareketleri olduğunu belirtmiştir. Siirt sancağının idaresinin zorluğu dikkate alınarak Mehmet Zeki Efendinin azledilip yerine Mardin mutasarrıfı Salih Beyin atanmasını talep etmiştir⁵¹⁰. Ancak Sadaret makamı bu yöndeki talebi uygun bulmamıştır⁵¹¹. Bir müddet sonra Mehmet Zeki Efendi Varidat-ı Öşriye⁵¹² işlerinde usulsüzlük yaptığı iddiasıyla şikâyet edilmiş, yapılan soruşturma sonucunda kusurlu görülerek görevden alınmıştır. 26 Ocak 1876 tarihinde Mehmet Zeki Efendinin yerine Malatya eski mutasarrıfı Osman Nuri Bey tayin edilmiştir⁵¹³. 1876 yılının sonunda Siirt mutasarrıflık görevine Süleyman Bey getirilmiştir⁵¹⁴.

II. Mahmud'la başlayıp Tanzimat döneminde devam eden yenileşme hareketleri kapsamında merkezi otoritenin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar Siirt'te istenilen neticeyi sağlayamamıştır. Bunun da arkasındaki en büyük neden bölgeye atanacak dirayetli ve tecrübeli idarecilerin bulunamamasından kaynaklanmıştır. Karşılaşılan sorunların ve aşılması gereken problemlerin en kestirme çözümü olarak yeni bir idareci ataması yolu tercih edilmiştir. Ancak bu durum sorunların bir çığ gibi daha da büyümesine sebep olmuş ve bu durumdan en fazla halk mağdur olmuştur. Çünkü her yeni gelen mutasarrıf halka yüklenmiş ve fazla vergi toplayarak kendisini ispatlamaya çalışmıştır. Nitekim toplanan bu vergiler bazen zimmete geçirilmiş bazen de harcanması gereken yerlere harcanmayarak halk mağdur edilmiştir. İdareciler, halkı memnun edip huzuru, refahı, birlikteliği ve asayişini sağlamaları gerekirken yaptıkları yanlış uygulamalar nedeniyle halkı

⁵⁰⁸ Tulcea: Romanya'da bir şehir. (Bkz. <https://www.turkcebilgi.com/tulcea>, E. T: 25.07.2017)

⁵⁰⁹ BOA, İ. DH. 686/47806, (H) 02 Ca 1291, (17 Temmuz 1874).

⁵¹⁰ BOA, A. MKT. MHM. 477/33-1, (H) 29 Za 1291, (7 Ocak 1875).

⁵¹¹ BOA, A. MKT. MHM. 477/33-2, (H) 29 Z 1291, (6 Şubat 1875).

⁵¹² Varidat-ı Öşriye: Zirai Ürün vergisi. (Bkz.

<http://www.vergidunyasi.com.tr/Makaleler/3970>, E. T: 26.07.2017).

⁵¹³ BOA, İ. ŞD. 30/1416-6, (H) 29 Z 1292, (26 Ocak 1876)

⁵¹⁴ (H) 1294 DVS, s. 116.

fakirleştirmiş, asayişî sağlayamayarak huzur ortamını tesis edememişlerdir. Merkezi otoritenin belirlediği politiklardan uzak kalan bu mutasarrıflar, zor durumda bulunan devletin beklediği hizmeti yerine getirmemişlerdir.

23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti Meşrutiyet sistemine geçmiştir. Meşrutiyet döneminin ilk mutasarrıfı Süleyman Bey olmuştur. Her ne kadar yönetim sistemi değişmiş olsa da yöneticilerin eski alışkanlıklarını terk edemedikleri daha önceki dönemlerde meydana gelen şikâyetlerin ve usulsüzlerin devam ettiği görülmektedir. Diyarbakır Valisi Abdurrahman Paşanın Siirt mutasarrıfı Süleyman Bey hakkında Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şikâyet yazısı bunun açık bir göstergesidir. Vali, Süleyman Beyin hukuki işleri yerine getirirken aşırı kuşkulu davrandığını, ancak bununla beraber çoğu zaman kayıtsız davrandığı, halk ve diğer idareciler üzerinde yeterince nüfuz sahibi olamadığı, uygulamalarıyla kolluk kuvvetlerini zaafiyete düşürdüğü, zaman zaman kasaba ve nahiyelere ziyarette bulunarak oralarda devletin varlığını göstermesi gerektiği halde bunu yerine getirmediği ifade edilerek görevinden azledilmesi istemiştir. Abdurrahman Paşa, Siirt'in önemli bir mevkide olması nedeniyle Bağdat Alay Beyliğinde bulunan İbrahim Bey'in veya Diyarbakır mektupçusu Fevzi Efendinin atanmasını istemiştir⁵¹⁵. Hakkındaki şikâyetler üzerine Süleyman Bey görevinden azledilerek yerine Taiz eski mutasarrıfı Asaf Efendi 5 Eylül 1877 tarihinde Siirt mutasarrıflığına atanmıştır⁵¹⁶.

Asaf Efendi'nin görev süresi bir ay sürmüştür. Hakkari mutasarrıfı Refet Efendinin sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa etmesi üzerine Asaf Efendi Hakkari'ye atanmıştır. Siirt mutasarrıflığına ise 5 Ekim 1877 tarihinde Hudeybiye eski mutasarrıfı Vehbi Efendi tayin edilmiştir⁵¹⁷. Vehbi Bey kötü idareciliği ve hakkındaki şikâyetler üzerine azledilerek yerine 28 Şubat 1879'da mir-i miran rütbesiyle Said Paşa getirilmiştir⁵¹⁸.

Said Paşa, Siirt'te göreve başladıktan sonra şehri tanımaya çalışmış hatta bir lahiya kaleme alarak Yıldız'a da göndermiştir. Ancak kendisinden beklenen başarıyı gösterememiş yedi aylık bir

⁵¹⁵ BOA, DH. ŞFR. 109/66, (R) 02 A 1293, (14 Ağustos 1877).

⁵¹⁶ BOA, İMMS. 57/2631-2, (H) 26 Ş 1294, (5 Eylül 1877).

⁵¹⁷ BOA, İMMS. 57/2651, (H) 27 N 1294, (5 Ekim 1877).

⁵¹⁸ BOA, İMMS. 60/2858, (H) 06 Ra 1296, (28 Şubat 1879).

görev süresinden sonra Siirt mutasarrıflığından alınarak Mardin mutasarrıflığına atanmıştır. 12 Eylül 1879 tarihinde Siirt'e Banaluka⁵¹⁹ eski mutasarrıfı Salih Paşa atanmıştır⁵²⁰. Salih Paşa, bölgede ortaya çıkan asayiş sorununu çözmeye yönelik olarak Reşkotan ve Berikan aşiretlerinin iskân edilerek Reşkotan nahiyesinin kurulmasını sağlamış ve bu aşamada gösterdiği gayret ve hizmetine istinaden mir-i miranlık rütbesiyle taltif edilmiştir⁵²¹.

1881 yılında Bitlis sancağı vilayet haline getirilirken yapılan düzenlemeyle Siirt sancağı da Bitlis vilayetine bağlanmıştır. Bu düzenleme esnasında mutasarrıf olarak görev yapan Salih Paşa görevini sürdürmeye devam etmiş böylece Bitlis vilayetine bağlandıktan sonraki Siirt'in ilk mutasarrıfı olmuştur.

1883 yılında yaptığı usulsüzlükler ve başarısız idaresi nedeniyle şikâyet edilen Salih Paşa, 5 Temmuz 1883'te görevinden alınarak Muş mutasarrıflığına, Muş mutasarrıfı Süleyman Paşa da Siirt mutasarrıflığına atanmıştır⁵²². 1886'da Siirt'te Reşat Bey mutasarrıflık görevini yürütmüştür⁵²³. Kötü idareciliği nedeniyle bir yıldan kısa bir süre görevde bulunan Reşat Bey azledilmiş, yerine 21 Aralık 1886 tarihinde Erzurum Eyaleti mülga adliye müfettişliğinden ayrılma Davut Lütfü Bey atanmıştır⁵²⁴. Davut Lütfü Beyin istifası üzerine 7 Eylül 1887'de Siirt sancağı mutasarrıflığına Van mutasarrıflığından ayrılma Rauf Paşa atanmıştır⁵²⁵.

II. Abdulhamid döneminin en önemli politikalarından biri imparatorluğun ulaşım imkânlarının genişletilmesi olmuştur. Bu çerçevede binlerce kilometrelik demiryolu hattı döşenerek mal ve insan nakliyatinin kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Bu politika kapsamında Siirt'te de demiryolu yapılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede harbiye dairesince gerekli planlama ve araştırmalar yapılmıştır. Belirlenen politikanın icrasını yapmak üzere

⁵¹⁹ Banaluka (Banja Luka): Bosna Hersek'te bulunan bir şehir. (Bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/banaluka>, E. T: 29.07.2017).

⁵²⁰ BOA, İ. MMS. 64/3009, (H) 25 N 1296, (12 Eylül 1879).

⁵²¹ BOA, İ. ŞD. 64/3748-6, (H) 01 B 1300, (08 Mayıs 1883).

⁵²² BOA, İ. DH. 889/70746, (H) 29 Ş 1300, (05 Temmuz 1883).

⁵²³ (H) 1303 SDAO s. 456.

⁵²⁴ BOA, DH. MKT. 1386/75 (H) 24 Ra 1304, (21 Aralık 1886); BOA, İ. DH. 1017/80252, (H) 03 R 1304, (30 Aralık 1886); BOA, DH. MKT. 1391/30, (H) 15 R 1304, (11 Ocak 1887).

⁵²⁵ BOA, İ. DH. 1048/82347-5, (H) 18 Z 1304, (07 Eylül 1887); BOA, DH. MKT. 14552/29, (H) 13 M 1305, (01 Ekim 1887).

Genç mutasarrıflığında bulunan, yaptığı icraatlar ile tecrübeli olduğu anlaşılan ve demiryolu inşaatını gerçekleştirebileceği kanaatine varılan Mustafa Rıfka Paşa Siirt sancağına, Siirt sancağı mutasarrıfı Rauf Paşanın Genç mutasarrıflığına 2 Kasım 1887'de becayişleri yapılmıştır⁵²⁶. Siirt'in imarı ve demiryolu hattı inşaatı için atanan Mustafa Rıfka Paşa, kendisinden bekleneni yerine getirememiştir. Kötü idareciliği nedeniyle zabtiye, subay ve halk tarafından sevilmemiş ve hakkında yapılan şikâyetler sonucunda azledilerek yerine 1 Aralık 1888'de Ergani eski mutasarrıfı Ahmet Hamdi Paşa tayin edilmiştir⁵²⁷. Ahmet Hamdi Paşa, 29 Ocak 1889'da Siirt'e gelerek görevine başlamıştır⁵²⁸.

İdaresi oldukça müşkül olan Siirt'e tecrübesine güvenilerek atanan Ahmet Hamdi Paşa, hayli ilerlemiş olan yaşının da etkisiyle kendisinden beklenen başarıyı gösterememesi üzerine azledilerek 13 Ekim 1889 tarihinde yerine Said Paşa mutasarrıf olarak atanmıştır⁵²⁹. Said Paşa göreve başladıktan bir müddet sonra şehrin su ve havasına uyum sağlayamadığını belirterek yerinin değiştirilmesini istemiştir. Bununla birlikte halkla da çok iyi anlaşamayan Said Paşa talebi de gözönünde bulundurularak 15 Aralık 1893'te Hale mutasarrıflığına atanmış, Hale de görev yapan Ali Rıza Bey de Siirt'e görevlendirilmiştir⁵³⁰.

Hale sancağı mutasarrıflığı sırasındaki usulsüzlükleri ve hakkındaki şikâyetler gözönünde bulundurularak Said Paşayla yaptıkları becayiş neticesinde Siirt'e gelen Ali Rıza Bey, aynı usulsüzlükleri burada da sürdürmüştür. Kolluk kuvvetlerini kendi menfaatine kullanması ve idari açıdan kötü yönetimi sancakta cinayet olaylarının, asayiş problemlerinin ve kanunsuzluğun artmasına sebebiyet vermiştir. Ali Rıza Beyin bu kötü idaresi Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında istenmeyen bir takım olayların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum karşısında kazanın ileri gelenleri ve ulemasından oluşan yedi kişi kaleme aldıkları dilekçeyle

⁵²⁶ BOA, İ. DH. 1056/82905-3, (H) 15 S 1305, (02 Kasım 1887).

⁵²⁷ BOA, İ. DH. 1109/86872-4, (H) 27 Ra 1306, (01 Aralık 1888).

⁵²⁸ BOA, DH. MKT. 1360/42, (R) 20 My 1305, (01 Haziran 1889).

⁵²⁹ BOA, İ. DH. 1156/90395, (H) 17 S 1307, (13 Ekim 1889).

⁵³⁰ BOA, İ. DH. 1309/21-1, (H) 26 Ra 1311, (7 Ekim 1893); BOA, İ. DH. 1309/21-3, (H) 01 Ca 1311, (10 Aralık 1893); BOA, BEO. 312/23380, (H) 06 Ca 1311, (15 Aralık 1893); BOA, İ. DH. 1309/21-6 (H) 01 C 1309, (10 Kasım 1893); BOA, BEO. 312/23380, (H) 06 Ca 1311, (15 Aralık 1893).

sancaktaki asayiş probleminden bahsederek Ali Rıza Beyin değiştirilmesini talep etmişlerdir⁵³¹. Ali Rıza Beyin yerine Kerkük mutasarrıfı Celal Paşa'nın atanması düşünülmüş ise de hakkındaki şikâyetler nedeniyle görevinden azledilmiş olmasından dolayı atanması gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine aslen Diyarbakırlı olan Kürtçe bilen ve bölge halkını yakinen tanıyan Lazistan mutasarrıfı Behrem Paşanın atanmasına karar verilmiş⁵³² ve 20 Kasım 1895 tarihinde azledilen Ali Rıza Beyin yerine Behrem Paşa görevlendirilmiştir⁵³³. Bitlis valisiyle anlaşmazlık yaşayan Behrem Paşa iki yıla yakın bir süre görev yaptıktan sonra Kerkük mutasarrıflığına atanmıştır⁵³⁴. Onun yerine 29 Ekim 1897 tarihinde İşkodra⁵³⁵ eski mektupçusu Süleyman Faik Bey tayin edilmiştir⁵³⁶.

Süleyman Faik beyin görevi uzun sürmemiştir. Bitlis vilayetince 17 Eylül 1898 tarihinde Yıldız'a gönderilen yazıda, Süleyman Faik Beyin idareciliği sırasındaki kötü yönetimi ve hakkındaki şikâyetler nedeniyle azledilerek yerine bir başkasının atanması istenmiştir⁵³⁷. Hakkındaki şikâyetler ve Bitlis vilayetinin talebi dikkate alınarak azledilen Süleyman Faik Beyin yerine 13 Kasım 1898 tarihinde Preveze⁵³⁸ mutasarrıflığından ayrılma güvenilir, tecrübeli ve namuslu bir şahsiyet olarak bilinen Emin Bey atanmıştır⁵³⁹. Emin Bey göreve başladıktan sonra Siirt'in su ve havasına uyum sağlayamadığından dolayı hastalığını gerekçe göstererek becayış talebinde bulunulmuştur. Ancak becayış talebine cevap alamaması üzerine 2 Mart 1899 tarihinde istifa ederek mutasarrıflık görevinden ayrılmıştır⁵⁴⁰. Siirt mutasarrıflığından ayrılan

⁵³¹ BOA, DH. ŞFR. 180/63-2, (R) 11 E 1311, (23 Eylül 1895).

⁵³² BOA, İ. DH. 1328/12-3, (H) 23 R 1313, (13 Ekim 1895).

⁵³³ BOA, İ. DH. 1328/12-5, (H) 2 C 1313, (21 Ekim 1895); BOA, İ. DH. 1328/12-6, (H) 02 Ca 1313, (20 Kasım 1895); BOA, BEO. 674/50513, (H) 05 Ra 1313, (26 Ağustos 1895); BOA, BEO. 696/52175, (H) 05 Ca 1313, (23 Kasım 1895).

⁵³⁴ BOA, İ. DH. 1349/61-3, (H) 04 R 1315, (02 Eylül 1897).

⁵³⁵ İşkodra: Kuzeybatı Arnavutluk'ta tarihi bir şehir. (Bkz. <http://www.filozof.net/Turkce/tarihi-eserler-i/13884>, E. T: 05.08.2017).

⁵³⁶ BOA, İ. DH. 1351/16-3, (H) 02 Ca 1315, (29 Ekim 1897).

⁵³⁷ BOA, İ. HUS. 69/36, (H) 13 C 1316, (17 Eylül 1898).

⁵³⁸ Preveze: Yunanistan'ın Adriyatik Denizi'ne kıyısı bulunan şehirlerden biridir. (Bkz. <https://www.turkcebilgi.com/preveze>, E. T: 08.08.2017).

⁵³⁹ BOA, BEO. 1226/91913, (H) 28 Ca 1316, (13 Kasım 1898); BOA, İ. DH. 1359/16-2, (R) 01 Ts 1314, (13 Kasım 1898).

⁵⁴⁰ BOA, BEO. 1295/97060, (H) 19 Ş 1316, (02 Mart 1899).

Emin Bey 7 Ağustos 1899'da Urfa sancağına ataması yapılmıştır⁵⁴¹. Münhal bulunan Siirt sancağına 19 Ağustos 1899 tarihinde Sivas mektupçusu Musa Kazım Efendi tayin edilmiştir⁵⁴². Ancak görevi esnasında jandarma maaşlarının ödenmemesi nedeniyle tabur ağasıyla yaşadığı sorun üzerine Musa Kazım Efendinin Muş sancağına naklen ataması yapılmış, 5 Ocak 1900'da yerine Genç mutasarrıfı Lütfü Paşa gönderilmiştir⁵⁴³. Lütfü Paşanın da görev süresi uzun sürmemiş Bitlis valiliğinin yerine muktedir birinin atanmasını istemesi üzerine azledilerek yerine 8 Aralık 1900'de Dersim eski mutasarrıfı Yahya Nüzhet Paşa atanmıştır⁵⁴⁴.

Yahya Nüzhet Paşa, görevini kötüye kullanarak kendisine menfaatler sağlamasına dair şikâyetler üzerine hakkında soruşturma açılarak mahkemeye sevk edilmiş ve görevinden azledilmiştir. 11 Mayıs 1902'de Necid mutasarrıfı Musa Kazım Paşa tayin edilmiştir⁵⁴⁵. Zamanla Musa Kazım Paşa hakkında da bir kazaya çekilerek görevi başında bulunmadığı ve böylece görevini ihmal ettiği yönünde şikâyetler başlamıştır. Musa Kazım Paşa bu şikâyetlere cevaben 10 Ocak 1905 günü yazdığı mektupta Eruh ve Pervari aşiretleri arasındaki husumet nedeniyle kazalarda asayiş probleminin olduğunu, aşiretler arasındaki çatışmayı sonlandırmak ve uzun zamandır toplanmayan vergileri tahsil etmek için Ağustos ayından beri yaz kış, yağmur çamur, dağ bayır demeden dolaştığını ve görevinin başında olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin bunca gayretine rağmen takdir beklerken şikâyete maruz kalması nedeniyle çok üzüldüğünü belirterek başka bir yere naklini istemiştir⁵⁴⁶. Musa Kazım Paşa hakkındaki şikâyetler ve talebi dikkate alınmış Ergani mutasarrıfı ile becayişi uygun görülmüştür. Böylece 14 Ocak 1905'te Ergani mutasarrıfı Hüsamettin Bey Siirt sancağına, Musa Kazım Paşa da

⁵⁴¹ BOA, İ. DH. 1366/53, (H) 29 Ra 1317 (07 Ağustos 1899).

⁵⁴² BOA, İ. DH. 1367/37, (R) 07 A 1315, (19 Ağustos 1899).

⁵⁴³ BOA, BEO. 1428/107099, (H) 03 N 1317, (05 Ocak 1900); BOA, İ. DH. 1371/38, (H) 03 N 1317, (05 Ocak 1900).

⁵⁴⁴ BOA, BEO. 1593/119456, (H) 15 Ş 1318, (08 Aralık 1900); BOA, BEO. 1605/120358, 10 N 1318, (01 Ocak 1901); BOA, İ. DH. 1380/44 (H) 10 N 1318, (01 Ocak 1901).

⁵⁴⁵ BOA, BEO. 1848/138538, (R) 28 Ni 1318, (11 Mayıs 1902); BOA, İ. DH. 1397/22, (R) 28 Ni 1318, (11 Mayıs 1902); BOA, BEO. 1884/141284, (R) 29 H 1318, (12 Temmuz 1902).

⁵⁴⁶ BOA, DH. MKT. 927/36, (R) 28 Ke 1320, (10 Ocak 1905).

Ergani mutasarrıflığına gönderilmiştir⁵⁴⁷. Aynı yıl içinde Siirt mutasarrıflığına Ömer Osman Paşa görev yapmıştır⁵⁴⁸. Siirt sancağı mutasarrıflığına 22 Haziran 1907'de Görüce mutasarrıflığından ayrılma Fevzi Bey atanmıştır⁵⁴⁹.

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ikinci kez ilan edilirken toplumun tüm kesimleri tarafından hissedilen iyimser hava kendisini Siirt'te de göstermiştir. 31 Ağustos 1908 tarihinde Nakşibendi Şeyhlerinden Mahmut Celaleddin Bey tarafından ahali adına sadarete gönderilen bir telgrafta daha önce Siirt'te mutasarrıflık yapan adalet, hakkaniyet ve iyi yönetimiyle halkın memnuniyetini kazanmış olan Süleyman Faik Beyin tekrar mutasarrıf olarak tayin edilmesini istemiştir. Dâhiliye Nezareti ahali adına çekilen telgrafi dikkate alarak Bab-ı Aliye Siirt mutasarrıfı olarak yaklaşık on sene öncesinde görev yapan ve görevi sırasında iyi hizmetlerde bulunan Süleyman Faik Beyin, Siirt mutasarrıflığına ataması ile ilgili olumlu görüş bildirmiştir⁵⁵⁰. Bu talepler üzerine 18 Eylül 1908'de Divaniye eski mutasarrıfı Süleyman Faik Bey Siirt'e tayin edilmiştir⁵⁵¹. II. Meşrutiyetin ilk mutasarrıfı Süleyman Faik Beyin görevine başladıktan sonra yaptığı uygulamalar halkı ikiye bölmüştür. Bir kısım eşraf ve ulema yapılan uygulamalardan memnun olurken bir kısmı ise memnun olmamıştır. Bu durum mutasarrıf hakkında şikâyetler yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Yapılan şikâyetlerde Süleyman Faik Beyin usul ve kanuna aykırı hakaret ettiği, sancağa gelen zahire ve meyve yüklerine liva idare meclisi kararıyla vergileri arttırdığı, görev süresi bitmeyen meclis ve mahkeme azalarını değiştirdiği iddia edilmiştir⁵⁵². Bunun üzerine yine Siirt ulema, eşraf ve halkından oluşan 61 kişilik bir heyet, Dâhiliye Nezaretine Süleyman Faik Beyi destekleyen mahiyette bir telgraf çekmişlerdir. Bu telgrafta mutasarrıfın Siirt'e atamasının yapılmasını ahalinin talep ettiğini, o

⁵⁴⁷ BOA, DH. MKT. 2607/51, (H) 02 Za 1322, (08 Ocak 1905); BOA, İ. DH. 1430/30, (H) 08 Za 1322, (14 Ocak 1905); BOA, BEO. 2481/186043-3, (H) 01 Z 1322, (06 Şubat 1905); BOA, BEO. 2481/186043-2, (R) 26 Ke 1320, (08 Ocak 1905); (06 Şubat 1905); BOA, BEO. 2480/185926, (R) 27 Ke 1320, (09 Ocak 1905).

⁵⁴⁸ (H) 1323 SDAO, s. 790.

⁵⁴⁹ BOA, İ. DH. 1457/7, (H) 11 C 1325, (22 Haziran 1907); BOA, BEO. 3106/232891, (H) 11 Ca 1325, (22 Temmuz 1907).

⁵⁵⁰ BOA, DH. MKT. 1295/28 (H) 19 Ş 1326, (16 Eylül 1908).

⁵⁵¹ BOA, İ. DH. 1469/78, (R) 05 E 1324, (18 Eylül 1908).

⁵⁵² BOA, DH. MUİ. 4-2/65-6, (R) 28 E 1325, (11 Ekim 1909).

gelmeden önce Kanun-i Esasi hükümlerinin yerine getirilmediğini, Siirt'in karışık bir durumda bulunduğunu belirtmişlerdir. Yine Süleyman Faik Beyin gelip görevine başladıktan sonra Kanun-i Esasi hükümlerini uygulamaya koyduğunu, asayişi temin etmek için beyannameler yayımladığını, bu yönde nutuklar düzenlediğini, sancak dâhilinde eşitliği, hürriyeti ve adaleti sağladığını, sancak idaresinde görev yapan kötü ahlaklı memurları tespit ederek işten el çektirdiğini, eşkıyaların elindeki silahları topladığını belirterek Süleyman Faik Beyin idareciliğinden duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir⁵⁵³. Şikâyetler üzerine mutasarrıf hakkında soruşturma başlatılmış ve soruşturmanın içeriği nedeniyle Siirt'teki görevine devam etmesi uygun görülmeyle azledilmiştir. Bu karar üzerine Siirt ulemasından Halil Bey'in önderliğinde eşraftan oluşan 33 kişilik bir heyet, kaleme aldıkları bir mektupla karardan duydukları memnuniyetlerini belirterek Dâhiliye Nezaretine teşekkür etmişlerdir⁵⁵⁴. Mutasarrıflığa ise 6 Eylül 1909'da İçel mutasarrıfı Hüsrev Bey tayin edilmiştir⁵⁵⁵.

6 Aralık 1910'da Gümüşhane mutasarrıfı İbrahim Bey Siirt'e atanmıştır⁵⁵⁶. Ancak İbrahim Bey görevlendirilmesinden beş gün sonrasında 11 Aralık 1910 tarihinde bu görevinden alınarak Cezayir-i Bahri Sefid valiliğine tayin edilmiştir⁵⁵⁷. Münhal kalan Siirt mutasarrıflığına ise 25 Ocak 1911'de Adana Vilayeti tahrirat müdürü Sadrettin Bey atanmıştır⁵⁵⁸. Sadrettin Bey, yeni atandığı görevini gerektiği gibi yerine getirememiş ve kötü idareciliği nedeniyle azledilerek yerine 28 Nisan 1912'de Bitlis Vilayeti Tahrirat Müdürü Reşit Bey vekâleten atanmış; aynı yıl asaleti onaylanmıştır⁵⁵⁹. Ancak Reşit Bey de görevini yerine getiremeyerek kötü bir idarecilik sergilemiş hakkında yapılan şikâyetler üzerine azledilmiştir⁵⁶⁰. 2 Ekim

⁵⁵³ BOA, DH. MUİ. 12-2/29-2, (R) 04 N 1325, (17 Ağustos 1909).

⁵⁵⁴ BAO, DH. MUİ. 4-2/65-5, (R) 04 E 1325, (17 Eylül 1909).

⁵⁵⁵ BOA, İ. DH. 1477/15-2, (H) 20 Ş 1327, (06 Eylül 1909).

⁵⁵⁶ BOA, İ. DH. 1485/49-2, (H) 04 Z 1328, (07 Aralık 1910); BOA, BEO. 3832/287399, (R) 23 Ts 1326, (06 Aralık 1910).

⁵⁵⁷ BOA, BEO. 3834/287487, (R) 28 Ts 1326, (11 Aralık 1910).

⁵⁵⁸ BOA, BEO. 3850/288743, (R) 12 Ks 1326, (25 Ocak 1911).

⁵⁵⁹ BOA, BEO. 4033/302466, (R) 15 Ni 1328, (28 Nisan 1912); BOA, İ. DH. 1493/16, (H) 12 C 1330, (29 Nisan 1912); BOA, İ. DH. 1494/33, (H) 05 B 1330, (20 Haziran 1912).

⁵⁶⁰ BOA, BEO. 4054/303990, (H) 07 B 1330, (22 Haziran 1912).

1912’de Mekteb-i Mülkiye⁵⁶¹ mezunlarından Elbasan eski mutasarrıfı Mustafa Bey tayin edilmiştir⁵⁶². Mustafa Bey de kendisinden bekleneni karşılayamamış ve 15 Şubat 1913’te yerine Mehmet Ali Bey atanmıştır⁵⁶³. Başarısız bir idarecilik sergileyen Mehmet Ali Bey 6 Mayıs 1913 tarihinde azledilmiş⁵⁶⁴, yerine 7 Haziran 1913’te Ergiri mutasarrıflığı vekâletinden ayrılma Mustafa Abdülhaluk Efendi tayin edilmiştir⁵⁶⁵. Bitlis Valisi Mazhar Beyin azledilmesi üzerine Mustafa Abdülhaluk Efendi, 26 Mart 1914’te Bitlis valisi olarak görevlendirilmiştir⁵⁶⁶. Bunun üzerine Siirt’e vekâleten Adilcevaz Kaymakamı Ali Firuzan Bey görevlendirilmiş ve 3 Mayıs 1914’te asaleten ataması yapılmıştır⁵⁶⁷. Ali Firuzan Beyin Kerkük mutasarrıflığına atanması üzerine Siirt’e 9 Şubat 1915’te Gümüşhane mutasarrıfı Hilmi Bey tayin edilmiştir⁵⁶⁸.

Hilmi Beyin Genç mutasarrıfı Asaf Bey ile 13 Eylül 1915’te becayiş yapmıştır⁵⁶⁹. Osmanlı Devleti’nin Almanya ile ittifak kurarak girdiği I. Dünya Savaşı devam ederken Asaf Bey, görevi sırasında yaptığı bir uygulama ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Paşanın Bitlis vilayetine yazdığı yazıda Asaf Beyin yaptığı uygulama nedeniyle ruhsal durumunun incelenmesini istemiştir. Buna sebebiyet veren olay ise Asaf Beyin Siirt’te hastalanarak ölen bir

⁵⁶¹ Mekteb-i Mülkiye: 1859 yılında kurulan Mekteb-i Mülkiye ilk mezunlarını 1861 yılında vermiştir. II. Abdulhamid dönemine kadar orta halli bir yönetici okulu olarak varlığını sürdüren Mekteb-i Mülkiye II. Abdulhamid döneminden itibaren yüksekokul hürriyetini kazanmıştır. Günümüzde Ankara Üniversitesi Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak varlığını sürdürmektedir. (Bkz. Resul BABAĞLU, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Mekteb-i Mülkiye (1859-1960)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2017.)

⁵⁶² BOA, BEO. 4093/306952 (H) 24 L 1330, (06 Ekim 1912); BOA, İ. DH. 1495/72, (H) 23 L 1330, (05 Ekim 1912).

⁵⁶³ BOA, BEO. 4145/310860, (R) 02 Şu 1328, (15 Şubat 1913).

⁵⁶⁴ BOA, BEO. 4179/313401, (H) 29 C 1331, (06 Mayıs 1913); BOA, İ. DH. 1498/12, (H) 10 Ra 1331 (17 Şubat 1913); BOA, İ. DH. 1499/24, (H) 27 Ca 1331, (03 Haziran 1913).

⁵⁶⁵ BOA, İ. DH. 1499/29, (H) 02 B 1331, (07 Haziran 1913); BOA, BEO. 4180/313496, (H) 03 B 1331, (08 Haziran 1913).

⁵⁶⁶ BOA, İ. MMS. 179/14, (H) 28 R 1332, (26 Mart 1914); BOA, BEO. 4271/320276, (H) 28 R 1332, (26 Mart 1914).

⁵⁶⁷ BOA, İ. DH. 1508/6, (H) 07 Ca 1332, (03 Mayıs 1914); BOA, BEO. 4282/321104, (H) 08 C 1332, (04 Nisan 1914).

⁵⁶⁸ BOA, BEO. 4336/325180, (H) 24 Ra 1333, (09 Şubat 1915); BOA, İ. DH. 1512/58, (H) 28 Ra 1333, (13 Şubat 1915).

⁵⁶⁹ BOA, İ. DH. 1516/32, (R), 31 A 1331, (13 Eylül 1915).

Alman askerine bir bağın içerisinde oldukça ihtişamlı bir anıt mezar yaptırarak bu mevkiye Alman bağı ismini vermiş olmasıdır. Yaptırdığı bu anıt mezardan kaleme aldığı bir mektupla Alman sefaretini de haberdar eden Asaf Bey, her yıl burada bir merasim yapılacağını da ifade etmiştir. Mektubun Alman sefiri tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirmesi üzerine olaydan haberdar olan Talat Paşa, Bitlis valiliğinden mutasarrıfın bu uygulamasının Osmanlılığa ve memuriyetine uygun düşmediğini, bu uygulaması nedeniyle mutasarrıfın şuurunun yerinde olmadığını belirterek müşahade altına alınmasını istemiştir⁵⁷⁰. Hakkında yapılan incelemeler sonucunda Asaf Bey 22 Mart 1916'da azledilmiş ve yerine Muş mutasarrıfı Bayram Fehmi Bey vekâleten görevlendirilmiştir⁵⁷¹. Arnavut milliyetçiliğinin önemli isimlerinden biri olan Bayram Fehmi Beyin görevini yapmaktaki gayreti dikkate alınarak 20 Ağustos 1916'da asaleten atanması yapılmıştır⁵⁷². Bayram Fehmi Beyin 10 Şubat 1917'de Hama mutasarrıfı Firuzan Bey ile becayış yapması üzerine Siirt mutasarrıflık görevine Firuzan Bey getirilmiştir⁵⁷³.

12 Aralık 1917'de Marmaris kaymakamı Cevdet Bey Siirt mutasarrıfı olarak tayin edilmiştir⁵⁷⁴. İzin alarak İstanbul'a giden Cevdet Beyin görev yerine gitmeyeceğini beyan ederek affını talep etmesi üzerine yerine 28 Temmuz 1919'da Mekteb-i Mülkiye mezunu Oltu eski kaymakamı Süleyman Nazif Bey atanmıştır⁵⁷⁵. 23 Aralık 1920'de mutasarrıflığa Münip Bey tayin edilmiştir⁵⁷⁶. Bu arada 28 Şubat 1921'de Siirt bağımsız bir sancak haline getirilmiştir. 28 Aralık 1921'de Münip Bey görevden alınarak yerine Mardin mutasarrıfı Şevki Bey atanmıştır⁵⁷⁷. Şevki Bey 19 Ağustos 1923'te Van'a tayin

⁵⁷⁰ BOA, DH. ŞFR. 60/121, (R) 12 Ks 1331, (25 Ocak 1916).

⁵⁷¹ BOA, DH. ŞFR. 514/30, (R) 09 Ma 1332, (22 Mart 1916).

⁵⁷² Said Olgun, "Bayram Fehmi Bey / Bajo Topulli (1867-1930): Öğretmenlikten Çeteciliğe Çetecilikten Kaymakamlığa Bir Arnavut Milliyetçisinin Sıra Dışı Hayat Öyküsü", *History Studies*, C. 10, S. 1, 2018, s. 130; BOA, DH. ŞFR. 517/75, (R) 12 Ma 1332 (25 Mart 1916); BOA, İ. DUİT. 42/38, (H) 20 L 1334, (20 Ağustos 1916); BOA, BEO. 4427/331979, (H) 24 L 1334 (24 Ağustos 1916).

⁵⁷³ BOA, İ. DUİT. 42/48, (H) 17 R 1335, (10 Şubat 1917); BOA, BEO. 4455/334092, (H) 24 R 1335, (17 Şubat 1917); BOA, BEO. 4455/334092, (H) 24 R 1335, (17 Şubat 1917).

⁵⁷⁴ BOA, İ. DUİT. 42/77, (H) 27 S 1336, (12 Aralık 1917); BOA, BEO. 4496/337150, (H) 04 Ra 1336, (18 Aralık 1917).

⁵⁷⁵ BOA, İ. DUİT. 43/15, (H) 29 L 1337, (28 Temmuz 1919).

⁵⁷⁶ Seçkin, *a.g.e.*, s. 138.

⁵⁷⁷ BCA, 30.18.1.1/4.42.1, (R) 28 Ke 1337, (28.12.1921).

edilirken⁵⁷⁸ münhal bulunan Siirt sancağı mutasarrıflığına da 2 Aralık 1923'te Elbistan Kaymakamı Arif Bey atanmıştır⁵⁷⁹. Böylece Arif Bey, Osmanlı dönemindeki Siirt'in son mutasarrıfı, Cumhuriyet dönemi Siirt'in ilk Siirt Valisi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketi kapsamında merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla merkezden mutasarrıf atamaları başlamıştır. Yeni oluşturulmaya başlanan düzen söz sahibi beylerin işine gelmediğinden idarede sorunlara yol açmıştır. Sancağa atanan mutasarrıfların da daha önce herhangi bir tecrübeye sahip olmamaları, bölgeyi tanımamaları, ahalinin kültür ve yaşantısından uzak olmaları, hükümetin belirlediği politikalara aykırı yönetim tarzı sergilemeleri yeni düzenin faydasını şehirde göstermemiştir. Siirt'in coğrafi şartları, sancağa bağlı bölge sınırlarının genişliği, şehrin birçok etnik gruptan oluşması, ayrı dil ve din farklılığının fazla olması ile kültür değişikliği bulunması yönetimi zorlaştırmıştır. Ayrıca şehirdeki aşiret yapısı, aşiretlerin tarikatlarla bağlılığı ve bu tarikatlardaki şeyhlerin söz sahibi olması yönetimde karşılaşılan diğer zorlaştırıcı sebepler arasında yer almıştır.

Siirt sancağında mutasarrıf olarak görev yapan Said Paşanın 1893 yılında düzenlediği rapor sancağın durumunu ortaya koymuştur. Raporla Siirt halkının değişik milletlerden meydana geldiğini, bu milletlerin İslam, Ermeni, Keldani, Katolik, Süryani, Protestan ve Yezidi'lerden oluştuğunu, merkez kazanın yerel dili Arapça olmakla birlikte değişik milletlerden oluşan halk kendi aralarında Türkçe, Kürtçe ve Ermenice konuştuğunu belirtmiştir. Said Paşa, kazalara ilişkin olarak dört kazada ve nahiyelerde oturan ahali arasında göçebe olarak yaşayan kabilelerin bulunduğunu, Kürt aşiretlerin Nakşibendi ve Kadiri tarikatına mensup olduğunu, her kabile ve aşiret içinde bu tarikatlara mensup birer ikişer şeyh bulunduğunu, şeyhlerin giderlerinin bu aşiret ve kabileler tarafından karşılandığını, şeyhlerin söz, vaaz ve nasihatlerinin kabileler ile aşiretler tarafından dillenilip kabul edildiğini, Ermenilerin Kürtler hakkındaki şikâyetlerin bazen bu şeyhler tarafından çözümlendiğini raporunda ifade etmiştir⁵⁸⁰.

⁵⁷⁸ BCA, 30.18.1.1/7.28.12, (R) 19 A 1339, (19.08.1923).

⁵⁷⁹ BCA, 30.18.1.1/8.42.2, (R) 02 Ke 1339, (02.12.1923).

⁵⁸⁰ BOA, Y. EE. KP. 4/398-2, (R) 19 H 1309, (1 Temmuz 1893).

Osmanlı hükümeti sancağın idaresinde karşılaşılan başarısız yönetime çözüm olarak sık sık idareci değişikliği yoluna gitmiştir. Hükümetin sorunu çözmek yerine idareci değişikliğine yönelik politikasının faturası sürekli ahaliye kesilmiştir. Yeni gelen mutasarrıfların daha fazla vergi toplamak için uyguladıkları baskıya dayalı yönetim tarzı, ahalinin sorunlarını çözmek yerine kendi menfaatlerine yönelik hareket etmeleri, şehirde görev yapmak istemedikleri için bahaneler üreterek görev yerlerinin değiştirmesini istemeleri, bölgedeki problemlerin çözümünden ziyade daha artmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlının XIX. yüzyıldaki zor durumu Siirt sancağına olumsuz yansımış ve bu yüzyıl zorluklarla mücadeleyle son bulmuştur.

Tablo 1.16: Merkez Kazasında Görev Yapan Mutasarrıflar

Sıra No	Göreve Başlama Tarihi	Adı	Geldiği Yer	Eski Görevi
1	01.08.1852	Kenan Paşa	-	Kaymakam
2	01.08.1853	Veli Ağa	-	Kaymakam
3	1855	Kenan Paşa	-	Kaymakam
4	1859	Mehmet Paşa	-	Kaymakam
5	1860	İsmail Bey	-	Kaymakam
6	21.02.1861	Nazım Paşa	Mardin	Kaymakam
7	11.07.1861	Yusuf Kenan Bey	-	Kaymakam
8	20.02.1862	Osman Nuri Paşa	Emekli Asakir-i Şahane Mirlivalığı	Kaymakam
9	29.03.1862	Abdi Efendi	İçel	Kaymakam
10	1864	Ziya Paşa	-	Kaymakam
11	1865	Ali Kamil Bey	-	
12	1866	Raşid Bey	Belgrad	Muhasebeci
13	1867	Ahmet Paşa	Sivas	Mutasarrıf
14	08.10.1868	Kenan Paşa	Mardin	Mutasarrıf

15	30.03.1872	Ahmet Cemil Paşa	-	Mutasarrıf
16	06.07.1873	Cafer Tayyar Efendi	-	Mutasarrıf
17	17.07.1874	Mehmet Zeki Efendi	Tulcea	Mutasarrıf
18	16.01.1876	Osman Nuri Bey	Malatya	Mutasarrıf
19	1876	Süleyman Bey	-	Mutasarrıf
20	05.09.1877	Asaf Efendi	Taiz	Mutasarrıf
21	05.10.1877	Vehbi Bey	Hudeybiye	Mutasarrıf
22	28.02.1879	Said Paşa	-	Mutasarrıf
23	12.09.1879	Salih Paşa	Banaluka	Mutasarrıf
24	05.07.1883	Süleyman Paşa	Muş	Mutasarrıf
25	1886	Reşat Bey	-	Mutasarrıf
26	21.12.1886	Davut Lütü Bey	Erzurum	Adliye Müfettişi
27	07.09.1887	Rauf Paşa	Van	Mutasarrıf
28	02.11.1887	Mustafa Rıfki Paşa	Genç	Mutasarrıf
29	01.12.1888	Ahmet Hamdi Paşa	Ergani	Mutasarrıf
30	13.10.1889	Said Paşa	-	Mutasarrıf
31	15.12.1893	Ali Rıza Bey	Hale	Mutasarrıf
32	20.11.1895	Behrem Paşa	Lazistan	Mutasarrıf
33	29.10.1897	Süleyman Faik Efendi	İşkodra	Mektupçu
34	13.11.1898	Emin Bey	Preveze	Mutasarrıf
35	19.08.1899	Musa Kazım Efendi	Sivas	Mektupçu
36	05.01.1900	Lütü Paşa	Genç	Mutasarrıf
37	08.12.1900	Yahya Nüzhet Paşa	Dersim	Mutasarrıf
38	11.05.1902	Musa Kazım Paşa	Necid	Mutasarrıf
39	08.01.1905	Hüsametdin Bey	Ergani	Mutasarrıf
40	1905	Ömer Osman Paşa	-	Mutasarrıf
41	22.06.1907	Fevzi Bey	Görüce	Mutasarrıf

42	18.09.1908	Süleyman Faik Bey	Divaniye	Mutasarrıf
43	06.09.1909	Hüsrev Bey	İçel	Mutasarrıf
44	06.12.1910	İbrahim Bey	Gümüşhane	Mutasarrıf
45	25.01.1911	Sadrettin Bey	Adana	Tahrirat Müdürü
46	28.04.1912	Reşit Bey	Bitlis	Tahrirat Müdürü
47	02.10.1912	Mustafa Bey	İlbasan	Mutasarrıf
48	15.02.1913	Mehmet Ali Bey	-	Mutasarrıf
49	07.06.1913	Mustafa Abdülhaluk Efendi	Ergiri	Mutasarrıf
50	1914	Ali Firuzan Bey	Adilcevaz	Kaymakam
51	09.02.1915	Hilmi Bey	Gümüşhane	Mutasarrıf
52	13.09.1915	Asaf Bey	Genç	Mutasarrıf
53	22.03.1916	Bayram Fehmi Bey	Muş	Mutasarrıf
54	10.02.1917	Firuzan Bey	Hama	Mutasarrıf
55	12.12.1917	Cevdet Bey	Marmaris	Kaymakam
56	28.07.1919	Süleyman Nazif Bey	Oltu	Kaymakam
57	23.12.1920	Münip Bey	-	Mutasarrıf
58	28.12.1921	Şevki Bey	Mardin	Mutasarrıf
59	02.12.1923	Arif Bey	Elbistan	Kaymakam
60		Son Mutasarrıf ve İlk Vali Arif Bey		

1.7.2. Garzan Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Siirt sancağı dâhilinde bulunan Garzan ve Sason nahiyeleri birlikte idare edilmekte iken kazalar arasındaki mesafenin fazla olması güvenlik zafiyetine sebep olduğundan 31 Mayıs 1853 tarihinde iki nahiyenin ayrılmasına karar verilmiştir. Buna bağlı olarak Garzan nahiyeye müdürlüğüne 20 Haziran 1853'te Abdulfettah Ağa tayin

edilmiştir⁵⁸¹. Abdulfettah Bey, idareciliği sırasında yaptığı uygulamalar nedeniyle hakkında şikâyetler üzerine azledilmiş yerine 1 Haziran 1861'de Hamid Bey atanmıştır⁵⁸².

1867 yılında Kürdistan Eyaleti lağvedilip Diyarbakır Vilayeti kurulmuştur. Bu kapsamda yapılan düzenlemeyle Garzan kaza yapılmış ve böylece Garzan'a kaymakam ataması yapılmaya başlanmıştır. 1869 yılında Abdulfettah Bey kaymakam olarak görev yapmıştır⁵⁸³. 1872 yılında Garzan nahiyeye dönüştürülerek Sason'a bağlı olarak idare edilmeye başlanmış ve 1873 yılında müdürlük görevini Bedirhan Bey yerine getirmiştir⁵⁸⁴. 1876'da Yusuf Bey⁵⁸⁵ ve 1877'de Hüseyin Efendi⁵⁸⁶ müdür olarak görev yapmışlardır.

Siirt sancağının 1881'de Diyarbakır'dan ayrılarak Bitlis'e bağlanmasıyla Garzan nahiyesi tekrar kaza haline getirilmiş ve bu tarihten itibaren Garzan'da kaymakamlar görev yapmaya başlanmıştır. Yapılan düzenlemeye bağlı olarak 17 Haziran 1881'de Mehmet Emin Efendi kaymakam olarak atanmıştır.

Garzan kaymakamı Mehmet Emin Efendinin görevini icra ederken İslam dininin esaslarını ihlal ettiği, akadi esaslara gereken hassasiyeti göstermeyerek aykırı şekilde konuşması nedeniyle azledilmesine karar verilmiştir. Yerine 30 Mayıs 1883'te eski Kemerli Edremit kaymakamı Osman Nuri Efendi tayin edilmiştir⁵⁸⁷. Görevi sırasında başarılı bir idare tarzı sergilemeyen Osman Nuri Efendi, asayiş sağlayamamış ve kötü idareciliği nedeniyle ahali tarafından şikâyet edilmiştir. Ayrıca yanında bir takım zararlı evrakları bulundurması ve hakkındaki şikâyetler dikkate alınarak soruşturma başlatılmıştır. Soruşturma sonucunu beklemeden kazadaki görev yerinin değiştirilmesini talep etmesi üzerine soruşturmanın devam etmesi nedeniyle bu yöndeki talebi uygun görülmemiştir⁵⁸⁸. Görev değişikliği talebinin reddedilmesi üzerine Osman Nuri Efendi

⁵⁸¹ BOA, İ. MVL. 273/10551-6, (H) 22 Ş 1269, (31 Mayıs 1853); BOA, A. MKT. MVL. 63/77, (H) 13 N 1269, (20 Haziran 1853); BOA, A. AMD. 45/43, (H) 21 Ş 1269, (28 Temmuz 1853); BOA, A. MKT. NZD. 81/74, (H) 16 N 1269, (23 Haziran 1853).

⁵⁸² BOA, A. MKT. NZD. 354/51, (H) 22 Za 1277, (01 Haziran 1861).

⁵⁸³ (H) 1286 DVS, s. 63.

⁵⁸⁴ (H) 1290 DVS, s. 70.

⁵⁸⁵ (H) 1293 DVS, s. 121.

⁵⁸⁶ (H) 1294 DVS, s. 122.

⁵⁸⁷ BOA, İ. DH. 886/70559, (H) 23 B 1300, (30 Mayıs 1883).

⁵⁸⁸ BOA, DH. MKT. 1373/119, (H) 24 M 1304, (23 Ekim 1886).

görevinden istifa ederek İstanbul'a gitmiştir⁵⁸⁹. Münhal durumda kalan Garzan kaymakamlığına 18 Ocak 1888'de İbrahim Nazmi Efendinin ataması yapılmıştır⁵⁹⁰. Yaklaşık on dört aylık görevinin ardından İbrahim Nazmi Efendinin görevinden istifa etmesi üzerine yerine 20 Nisan 1889'de Kesendere mal müdürlüğünden ayrılma Halil Efendi tayin edilmiştir⁵⁹¹.

Halil Efendi'nin görevini yerine getirmede yetersiz görülmesi üzerine yeri değiştirilerek 14 Haziran 1890'da Akçadağ kaymakamı Eşref Efendi göreve getirilmiştir⁵⁹². Eşref Efendinin istifası üzerine yerine 31 Ekim 1892'de Yakova eski kaymakamı Bekir Sıtkı Efendi tayin edilmiştir⁵⁹³. Kazanın önemi dikkate alınarak yetersiz görülmesi üzerine Bekir Sıtkı Efendi azledilerek 5 Mayıs 1896'da Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Edhem Fehmi Bey atanmıştır⁵⁹⁴. Edhem Fehmi Bey, bir yıllık görevinin ardından 6 Haziran 1897'de Hizan kaymakamı Nuri Bey ile becayiş yapılmıştır⁵⁹⁵.

Nuri Beyin istifası üzerine yerine 23 Eylül 1898'de Mutki kaymakamı Hüseyin Rüştü Bey, naklen atanmıştır⁵⁹⁶. Kaymakamlık görevinin birinci yılını dolduran Hüseyin Rüştü Beyin Ahlat kaymakamlığına naklen atanması üzerine münhal kalan Garzan kaymakamlığına 5 Kasım 1899'da Manastır Mekteb-i İdadi Müdürlüğünden ayrılma ve Mekteb-i Mülkiye mezunu Ahmet Besim Efendinin ataması yapılmıştır⁵⁹⁷. 26 Şubat 1901'de Bitlis vilayetinin Ahlat kaymakamı İsmail Enver Bey ile Garzan kaymakamı Ahmet Besim Beyin becayişlerine karar verilmiştir⁵⁹⁸. İsmail Enver Bey,

⁵⁸⁹ BOA, DH. MKT. 1398/87, (H) 15 Ca 1304, (11 Mart 1887).

⁵⁹⁰ BOA, DH. MKT. 1478/45, (H) 04 C 1305, (18 Ocak 1888).

⁵⁹¹ BOA, DH. MKT. 1617/127, (H) 19 Ş 1306, (20 Nisan 1889).

⁵⁹² BOA, DH. MKT. 1731/94, (H) 25 L 1307, (14 Haziran 1890); BOA, DH. MKT. 1746/27, (H) 07 Z 1307, (25 Temmuz 1890). BOA, DH. MKT. 1745/56, (H) 05 Z 1307, (23 Temmuz 1890).

⁵⁹³ BOA, İ. DH. 1299/17-4, (H) 09 R 1310, (31 Ekim 1892); BOA, A. MKT. MHM. 676/7, (H) 24 N 1313, (09 Mart 1896); BOA, BEO. 98/7347, (H) 10 R 1310, (01 Kasım 1892).

⁵⁹⁴ BOA, İ. DH. 1333/54, (H) 22 Za 1313, (05 Mayıs 1896).

⁵⁹⁵ BOA, A. MKT. MHM. 681/24, (H) 05 M 1315, (06 Haziran 1897).

⁵⁹⁶ BOA, İ. DH. 1358/56, (H) 07 C 1316, (23 Eylül 1898); BOA, A. MKT. MHM. 683/42, (H) 11 C 1316, (27 Eylül 1898).

⁵⁹⁷ BOA, İ. DH. 1369/47, (H) 01 B 1317, (05 Kasım 1899); BOA, A. MKT. MHM. 684/5, (H) 08 Ca 1317, (14 Ekim 1899); BOA, A. MKT. MHM. 684/17, (H) 05 B 1317, (09 Kasım 1899).

⁵⁹⁸ BOA, İ. DH. 1381/53-7, (H) 07 Za 1318, (26 Şubat 1901); BOA, DH. MKT. 2443/59, (H) 07 N 1318, (29 Aralık 1900).

nüfuzunu kullanarak rüşvet aldığı ve böylece haksız kazanç sağladığı gerekçesiyle hakkında açılan soruşturma neticesinde görevinden azledilmiştir. Kaymakamlık görevine 23 Ağustos 1902'de Çerkes kaymakamı Ali Kemal Efendi atanmıştır⁵⁹⁹. Ali Kemal Bey kötü yönetimi nedeniyle hakkında başlatılan soruşturmaya görevinden azledilmiş ve yerine 4 Temmuz 1905'te Malazgirt kaymakamı Cevdet Bey atanmıştır⁶⁰⁰.

Garzan kaymakamlığına 4 Nisan 1909'da Mekteb-i Mülkiye mezunu ve Bursa Mekteb-i İdadisi Müdürü Halil Efendi tayin edilmiştir⁶⁰¹. Kaymakam Halil Beyin Zeytun kaymakamlığına atanması üzerine yerine 12 Haziran 1909'da eski Basrülharir kaymakamı Rıfat Bey atanmıştır⁶⁰². Rıfat Bey, kaymakamlık görevini yaklaşık dokuz ay yaptıktan sonra 24 Şubat 1910'da Pervari kaymakamı Süleyman Nahifi Bey ile becayiş yapmıştır⁶⁰³. Süleyman Nahifi Beyin istifa etmesi üzerine Garzan kaymakamlığına 20 Mart 1912'de Birecik eski kaymakamı Hilmi Bey tayin edilmiştir⁶⁰⁴. Hilmi Beyin kaymakamlık görevi kısa sürmüş ve görevinin üçüncü ayında Mamuratülaziz vilayeti Çarsacak kazası kaymakamlığına atanmıştır⁶⁰⁵. 15 Haziran 1912'de boş bulunan kaymakamlık görevine Mekteb-i Mülkiye mezunu eski Harim kaymakamı Şaban Efendi getirilmiştir⁶⁰⁶. Göreve başlayan Şaban Efendi, dokuz aylık görevinin ardından 22 Mart 1913'te Bulanık kaymakamı Lütfü Bey ile becayiş yaparak görevinden ayrılmıştır⁶⁰⁷. 7 Ekim 1914'te Kaymakam Lütfü

⁵⁹⁹ BOA, İ. DH. 1402/22, (H) 18 C 1320, (23 Ağustos 1902).

⁶⁰⁰ BOA, İ. DH. 1436/35, (H) 01 C 1323, (04 Temmuz 1905).

⁶⁰¹ BOA, İ. DH. 1474/13, (H) 13 Ra 1327, (04 Nisan 1909); BOA, BEO. 3531/2644759, (H) 16 Ra 1327, (07 Nisan 1909).

⁶⁰² BOA, İ. DH. 1475/73, (H) 23 C 1327, (12 Haziran 1909); BOA, BEO. 3595/269561, (H) 22 C 1327, (11 Haziran 1909); BOA, BEO. 3604/270251, 25 C 1327, (14 Haziran 1909).

⁶⁰³ BOA, İ. DH. 1480/85, (H) 13 S 1328, (24 Şubat 1910); BOA, BEO. 3708/278075, (H) 13 S 1328, (24 Şubat 1910).

⁶⁰⁴ BOA, İ. DH. 1492/38, (H) 01 R 1330, (20 Mart 1912); BOA, BEO. 4018/301309, (H) 01 R 1330, (20 Mart 1912).

⁶⁰⁵ BOA, BEO. 4036/302647, (H) 19 Ca 1330, (05 Haziran 1912).

⁶⁰⁶ BOA, İ. DH. 1493/32, (H) 29 Ca 1330, (15 Haziran 1912); BOA, BEO. 4040/302984, (H) 29 Ca 1330, (15 Haziran 1912).

⁶⁰⁷ BOA, BEO. 4155/311611, (H) 13 R 1331, (22 Mart 1913).

Beyin Pervari kaymakamlığına ve Garzan kaymakamlığına ise Mutki kazası kaymakamı Galip Beyin atamaları yapılmıştır⁶⁰⁸.

Garzan kaymakamlığına 31 Mayıs 1915 tarihinde Ali Sabri Bey getirilmiştir⁶⁰⁹. Yaklaşık beş aylık bir görev süresinin ardından Ali Sabri Bey azledilmiş yerine 14 Ekim 1915'te Vulçitrın eski kaymakamı Celal Bey getirilmiştir⁶¹⁰. Celal Beyin görevi bir yıldan az sürmüş ve 20 Temmuz 1916'da Eruh kaymakamı Azmi Bey ile becayiş yapmıştır⁶¹¹. Görevi sırasında vefat eden Azmi Beyin yerine 19 Mart 1918'de Mamure kaymakamı Halif Efendi atanmıştır⁶¹². İktidar ve ehliyetten mahrum olduğu ve hükümet işlerinden anlamadığı gerekçesiyle Halif Efendi azledilmiş, yerine 15 Ekim 1919'da Mutki kaymakamı Ahmet Hayri Bey tayin edilmiştir⁶¹³.

16 Ocak 1920'de Garzan kaymakamlığına Mamuratülaziz Umur-ı Hukukiye eski Müdürü Musa Kazım Efendi tayin edilmiştir⁶¹⁴. 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra yapılan idari düzenlemeyle Garzan kazası, Siirt vilayetine bağlı olarak kalmıştır.

Tablo 1.17: Garzan Kazası Görev Yapan Kaymakamlar

Sıra No	Göreve Başlama Tarihi	Adı	Geldiği Yer	Görevi
1	20.06.1853	Abdulfettah Ağa	-	Müdür
2	01.06.1861	Hamid Bey	-	Müdür
3	1869	Abdulfettah Bey	-	Kaymakam
4	1873	Bedirhan Bey	-	Müdür
5	1876	Yusuf Bey	-	Müdür
6	1877	Hüseyin Bey	-	Müdür

⁶⁰⁸ BOA, İ. DH. 1510/13, (H) 17 Za 1332, (07 Ekim 1914); BOA, BEO. 4315/323558, (H) 20 Za 1332, (10 Ekim 1914).

⁶⁰⁹ BOA, İ. DH. 1514/22, (H) 17 B 1333, (31 Mayıs 1915); BOA, BEO. 4358/326811, (H) 18 B 1333, (01 Haziran 1915).

⁶¹⁰ BOA, İ. DH. 1516/68, (H) 05 Z 1333, (14 Ekim 1915); BOA, BEO. 4379/328418, (H) 07 Z 1333, (16 Ekim 1915).

⁶¹¹ BOA, İ. DUİT. 44/49, (H) 19 N 1334, (20 Temmuz 1916).

⁶¹² BOA, İ. DUİT. 46/78, (H) 06 Ca 1336, (19 Mart 1918); BOA, BEO. 4504/337761, (H) 08 Ca 1336, (21 Mart 1918).

⁶¹³ BOA, DH. ŞFR. 648/79, (R) 15 Te 1335, (15 Ekim 1919).

⁶¹⁴ BOA, İ. DUİT. 43/36, (H) 24 R 1338, (16 Ocak 1920); BOA, BEO. 4611/345777, (H) 26 R 1338, (18 Ocak 1920).

7	17.06.1881	Mehmed Emin Efendi	-	Kaymakam
8	30.05.1883	Osman Nuri Efendi	Kemer	Kaymakamı
9	18.01.1888	İbrahim Nazmi Efendi	Şirvan	Kaymakam
10	20.04.1889	Halil Efendi	Kesendere	Kaymakam
11	14.06.1890	Eşref Efendi	Akçadağ	Kaymakam
12	31.10.1892	Bekir Sıtkı Efendi	Yakova	Kaymakam
13	05.05.1896	Edhem Fehmi Efendi	Mekteb-i Mülkiye	Kaymakam
14	06.06.1897	Nuri Bey	Hizan	Kaymakam
15	23.09.1898	Hüseyin Rüşdi Bey	Mutki	Kaymakam
16	05.11.1899	Ahmed Besim Efendi	Manastır	Kaymakam
17	26.02.1901	İsmail Enver Bey	Ahlat	Kaymakam
18	23.08.1902	Ali Kemal Efendi	Çerkes	Kaymakam
19	04.07.1905	Cevdet Efendi	Malazgirt	Kaymakam
20	04.04.1909	Halil Efendi	Bursa İdadî Mütürü	Kaymakam
21	12.06.1909	Rıfat Bey	Basrülharir	Kaymakam
22	20.02.1910	Süleyman Nahifi Bey	Pervari	Kaymakam
23	20.03.1912	Hilmi Bey	Birecik	Kaymakam
24	15.06.1912	Şaban Efendi	Harim	KAYmakam
25	22.03.1913	Lütfü Bey	Bulanık	Kaymakam
26	07.03.1914	Galip Bey	Mutki	Kaymakam
27	31.05.1915	Ali Sabri Bey	-	Kaymakam
28	14.10.1915	Celal Bey	Vulçitrın	Kaymakam
29	20.07.1916	Azmi Bey	-	Kaymakam
30	19.03.1918	Halif Efendi	Mamure	Kaymakam
31	15.10.1919	Ahmet Hayri Bey	Mutki	Kaymakam
32	16.01.1920	Musa Kazım Efendi	Hukukiye Mütürü	Kaymakam

1.7.3. Rıdvan Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

1852 yılına kadar Diyarbakır merkez sancağına bağlı olarak idare edilen Rıdvan, aynı yıl Siirt livasına bağlı bir nahiye haline getirilmiştir. Bilinen ilk müdürü Hüseyin Ağa görevine 15 Haziran 1852'de atanmıştır⁶¹⁵.

10 Eylül 1858'de Rıdvan kazası müdürlüğüne atanan Ahmet Ağa, zimmetine para geçirmesi nedeniyle azledilmiş ve yerine 18 Ekim 1860'da Erzurumlu Mustafa Ağa vekâleten görevlendirilmiştir⁶¹⁶.

Rıdvan, 1869 ve 1871 yılları arasında Garzan kazasına bağlı bir nahiye, 1872 yılından sonra bağımsız bir kaza konumuna gelmiştir. Rıdvan nahiye müdürlüğünü 1869 ve 1870 yıllarında Yusuf Bey⁶¹⁷, 1871 yılında Ömer Efendi yapmıştır⁶¹⁸. 1872 yılından itibaren kaza olan Rıdvan'da aynı yıl Cevri Efendi⁶¹⁹, 1873'te Abdurrahim Efendi⁶²⁰, 1874'te Ahmet Bey⁶²¹, 1875'te Ahmet Nuri Bey⁶²², 1876'da Ahmet Derviş Efendi⁶²³, 1877'de Abdulkadir Efendi kaymakam olarak görev yapmışlardır⁶²⁴. Kötü idareciliği nedeniyle Abdulkadir Efendi azledilmiş ve yerine Niğbolu eski kaymakamı Salih Efendi tayin edilmiştir. 28 Aralık 1879 tarihinde ise Salih Efendinin istifası üzerine yerine Muklay eski kaymakamı Ali Rıza Efendi atanmıştır⁶²⁵.

Rıdvan kaymakamlığına 28 Nisan 1884 yılında Tonya⁶²⁶ kaymakamlığından ayrılma Veliyüddin Efendi atanmıştır⁶²⁷. Veliyüddin Efendinin istifası üzerine yerine 22 Mart 1885'te Ahlat eski kaymakamı Ahmet Şakir Efendi tayin edilmiştir⁶²⁸. 9 Şubat 1886'da Rıdvan kazası kaymakamlığına Nuri Efendi tayin edilmiştir.

⁶¹⁵ BOA, A. MKT. NZD. 78/79, (R) 03 H 1268, (15 Haziran 1852).

⁶¹⁶ BOA, MVL. 604/10, (H) 02 R 1277, (18 Ekim 1860); BOA, A. MKT. MVL. 122/21, (H) 26 R 1277, (11 Kasım 1860).

⁶¹⁷ (H) 1286 DVS, s. 63; (H) 1287 DVS, s. 66.

⁶¹⁸ (H) 1288 DVS, s. 71.

⁶¹⁹ (H) 1289 DVS, s. 69.

⁶²⁰ (H) 1290 DVS, s. 68.

⁶²¹ (H) 1291 DVS, s. 70.

⁶²² (H) 1292 DVS, s. 69.

⁶²³ (H) 1293 DVS, s. 118.

⁶²⁴ (H) 1294 DVS, s. 119.

⁶²⁵ Seçkin, *a.g.e.*, s. 201.

⁶²⁶ Tonya: Trabzon'a bağlı ilçedir. (Bkz. <https://www.nereyebagli.com/tonya-ilcesi-nerede>, E. T: 11.07.2018).

⁶²⁷ BOA, DH. MKT. 1344/35, (H) 02 B 1301, (28 Nisan 1884).

⁶²⁸ BOA, İ. DH. 946/74905-4, (H) 05 Ca 1302, (22 Mart 1885).

Nuri Efendi Rıdvan kaymakamlığının yanı sıra Hizan ve Mutki kaymakamlıklarına vekâlet etmiştir⁶²⁹. 1888’de Ahmet Fikri Efendi mukteditir bir idareci olmaması nedeniyle azledilirken yerine 9 Eylül 1888’de Sinop Aşar eski müdürü Hasan Fikri Efendi atanmıştır⁶³⁰. 1889’da Rıdvan nahiyeye dönüştürülmüş ve o esnada kaymakamlık görevini yürüten Hasan Fikri Beyin yerine 4 Ağustos 1889’da Abdurrahman Ağa müdür olarak atanmıştır⁶³¹.

1892’de nahiyeye müdürü Abdurrahman Asaf⁶³² ile Zırki nahiyesi müdürü Ahmet Zarif Efendi arasında yapılan becayişle 13 Haziran 1892 tarihinde Ahmet Zarif Efendi, Rıdvan nahiyeye müdürlüğüne görevine başlamıştır⁶³³.

1898’de Şükrü Efendi müdürlük yapmıştır.⁶³⁴ 1899’da nahiyeye müdürü olarak görev yapan Mehmet Agah Efendi idaresindeki işlere “fesat” karıştırması nedeniyle azledilmiş⁶³⁵ aynı yıl Hacı Abdullah Ağa müdürlük görevine getirilmiştir⁶³⁶. 1900 yılında ise boş bulunan müdürlüğe müdür yardımcısı Melkon Ağa atanmıştır⁶³⁷.

Tablo 1.18: Rıdvan Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Sıra No	Göreve Başlama Tarihi	Adı	Geldiği Yer	Görevi
1	15.06.1852	Hüseyin Ağa	-	Kaymakam
2	10.09.1858	Ahmet Ağa	-	Kaymakam
3	18.10.1860	Mustafa Ağa	-	Kaymakam
4	1869	Yusuf Bey	-	Müdür
5	1870	Yusuf Bey	-	Müdür

⁶²⁹ Seçkin, *a.g.e.*, s. 202; BOA, DH. MKT. 1682/2, (H) 21 M 1307, (09 Şubat 1886).

⁶³⁰ BOA, İ. DH. 1098/86055-4, (H) 03 M 1306, (09 Eylül 1888); BOA, İ. DH. 1098/86055-4, (H) 04 M 1306, (10 Eylül 1888).

⁶³¹ BOA, DH. MKT. 1739/41, (H) 16 Za 1307, (04 Temmuz 1890); BOA, DH. MKT. 1646/8, (H) 07 Z 1306, (04 Ağustos 1889); BOA, DH. MKT. 1646/110, (H) 09 Z 1306, (06 Ağustos 1889).

⁶³² (H) 1310 BVS, s. 241.

⁶³³ BOA, DH. MKT. 1960/90, (H) 17 Za 1309, (13 Haziran 1892).

⁶³⁴ (H) 1316 BVS, s. 256.

⁶³⁵ BOA, BEO, 1400/104939-2, (H) 26 Ca 1317, (01 Kasım 1899); BOA, DH. MKT. 2277/121, (R) 06 Ts 1315, (18 Kasım 1899).

⁶³⁶ (H) 1317 BVS, s. 203.

⁶³⁷ (H) 1318 BVS, s. 205.

6	1871	Ömer Efendi	-	Müdür
7	1872	Cevri Efendi	-	Kaymakam
8	1873	Abdurrahim Efendi	-	Kaymakam
9	1874	Ahmet Bey	-	Kaymakam
10	1875	Ahmet Nuri Bey	-	Kaymakam
11	1876	Ahmet Derviş Efendi	-	Kaymakam
12	1877	Abdulkadir Efendi	-	Kaymakam
13		Salih Efendi	Niğbolu	Kaymakam
14	1879	Ali Rıza Efendi	Muklay	Kaymakam
15	28.04.1884	Veliyüddin Efendi	Tonya	Kaymakam
16	22.03.1885	Ahmet Şakir Efendi	Ahlat	Kaymakam
17	09.02.1886	Nuri Efendi	-	Kaymakam
18		Ahmet Fikri Efendi	-	Kaymakam
19	09.09.1888	Hasan Fikri Efendi	-	Kaymakam
20	04.08.1889	Abdurrahman Ağa	-	Müdür
21	1892	Abdurrahman Asaf	-	Müdür
22	13.06.1892	Ahmet Zarif Efendi	-	Müdür
23		Mehmet Ağâh	-	Müdür
24	1898	Şükrü Efendi	-	Müdür
25	1899	Hacı Abdullah Ağa	-	Müdür
26	1900	Melkon Ağa	-	Müdür Yrd.

1.7.4. Şirvan Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

1847 yılında yapılan düzenlemeyle Siirt'e bağlı bir nahiye haline getirilen Şirvan'a ilk müdür olarak atanan kişi Said Bey olmuştur. Said Bey, Şirvan'da ilk başlarda burada söz ve nüfuz sahibi olan Bedirhaniler ile birlikte hareket ederek kazayı idare etmeye çalışmıştır. Ancak nahiyenin bulunduğu bölgede isyan çıkmış ve isyanı bastırmakta güçlük çekmiştir. Said Bey, isyanı bastırmak için

gelen Müşir Osman Paşa'yı destekleyerek Bedirhanilerle olan ilişkisini kesmiştir. Said Bey, isyanın bastırılmasında gösterdiği gayretinden dolayı kapucubaşılık rütbesi verilmiştir. Ancak isyan öncesi uygulamalarından memnun olmayan nahiye ahalisi, Said Beyden şikâyetçi olmuş ve bu yönde gerekli mercilere şikâyetlerini bildirmişlerdir. Nahiyenin bulunduğu bölgenin hassas yapısı ve karşılaşılan idari problemler ile ahalinin yaptığı şikâyetler dikkate alınarak hakkında soruşturma başlatılan Said Bey azledilmiştir. Yapılan soruşturmaya esas olmak üzere Diyarbakır'a götürülerek tutuklanmasına karar verilmiştir. Şirvan müdürlüğüne ise oranın aşar ve rüsumunu ihale yoluyla almış, yerli halktan olması nedeniyle burayı iyi tanıyan ve idarecilik görevinde başarı göstereceği kanaatine varılan Mehmet Said Efendi 11 Nisan 1848'de atanmıştır⁶³⁸.

Mehmet Said Efendinin yönetim tarzı, ahali tarafından takdir toplamıştır. Ahalinin bu memnuniyeti dikkate alınarak Mehmet Said Efendiye Kapuculuk rütbesi verilmiştir⁶³⁹. Mehmet Said Efendi Şirvan'da yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra yerine 1850'de yine buranın yerli halkı Şir Bey tayin edilmiştir. Şir Bey, zamanla bölgede despot bir yönetim tarzı benimsemiş ve bu yönetim şekline dolayı merkeze şikâyet dilekçeleri gönderilmiştir. Şikâyete konu dilekçede, Şirvan Nahiyesine üç yüz köyün bağlı bulunduğu, Şir Beyin dokuz seneden beri müdürlük görevini sürdürdüğü, oğulları Osman ve İsmail ile kardeşinin oğulları Cafer ve Mehmet Beylerin Şirvan'da söz sahibi oldukları, nahiyede istedikleri gibi hareket ettikleri, ahaliye zulüm ve eziyet ettikleri, bu şahısların Şir Beyden aldıkları güçle ahalinin elindeki hayvanları gasp ettikleri, kendilerine karşı gelenlere eziyet ettikleri, ırz ve namuslarının Şir Beyin elinde kaldığını belirterek gereğinin yapılması talep edilmiştir⁶⁴⁰. Yapılan şikâyetler dikkate alınarak Şir Bey görevinden azledilmiş ve yerine 1 Haziran 1861'de Hurşit Bey atanmıştır⁶⁴¹.

Göreve başlamasından kısa bir müddet sonra Hurşit Bey hakkında da şikâyetler dile getirilmeye başlanmıştır. Bunlardan biri Diyrek Köyündeki kilisenin papazı olmuştur. Yapılan şikâyette, Hurşit Beyin atamadan altı ay öncesinde yaklaşık 300 adamıyla köyü basarak

⁶³⁸ BOA, MVL. 24/55, (H) 16 C 1264, (20 Nisan 1848).

⁶³⁹ BOA, A. MKT. MVL. 22/53, (H) 29 M 1266, (15 Aralık 1849).

⁶⁴⁰ BOA, MVL. 581/35, (H) 05 Ca 1275, (10 Ocak 1859).

⁶⁴¹ BOA, A. MKT. MVL. 128/34, (H) 22 Za 1277, (01 Haziran 1861).

kendisini beş defa darp edip 2.500 akçesini gasp ettiğini, köy ahalisine eziyet ettiklerini, bu adamlar arasında bulunan Emin isimli şahsın köyde bulunan kiliseye girerek 24.000 kuruş nakit para ile kilisenin mal ve eşyalarını gasp ettiğini belirtmiştir. Hurşit Beyin yaptığı zulmün dikkate alınarak azledilmesi ve yerine münasip birinin ataması talep edilmiştir. Yapılan şikâyet üzerine Hurşit Bey hakkında soruşturma açılmıştır⁶⁴². Başka bir şikâyetle ise Diyarbakır Meclis azası Şeyh Ağa ve Siirtli Hamit Beyin tahrikiyle hareket eden Hurşit ve amcaoğlu Şerif Bey yanlarındaki 14 arkadaşıyla yol üzerinde eşkıyalık yaparak kaza ahalisinden Hasan ve Hüseyin'i öldürerek mallarını, eşyalarını ve nakit paralarını gasp ettikleri ve bu nedenle haklarında yürütülen bir dava bulunduğu belirtilmiştir⁶⁴³. Hakkındaki şikâyetler üzerine Hurşit Bey azledilmiş yerine 9 Ekim 1861'de Kapucubaşı Handan Ağa tayin olunmuştur⁶⁴⁴. 15 Haziran 1864'te müdürlük görevine İsmail Bey getirilmiştir⁶⁴⁵.

Kürdistan Eyaletinin 1867 yılında lağvedilip yerine Diyarbakır Vilayetinin kurulmasıyla Şirvan, Siirt Livasına bağlı kaza konumuna gelmiştir. Şirvan'ın kaza olmasıyla birlikte buraya kaymakam ataması yapılmaya başlanılmıştır. 1869'da Abdulfettah Efendi kaymakam olarak görev yapmıştır⁶⁴⁶. 1870 yılında Fethi Efendi⁶⁴⁷, 1871'de Yasin Efendi⁶⁴⁸, 1873'de Hacı Said Efendi⁶⁴⁹, 1874'te Derviş Efendi⁶⁵⁰, 1876'da Ahmet Efendi⁶⁵¹, 1877'de Şerif Efendi⁶⁵² kaymakam olarak Şirvan'da bulunmuşlardır.

Şirvan kaymakamı Şerif Efendi sergilediği kötü yönetim nedeniyle azledilmiş yerine 22 Nisan 1877'de Yalvaç kaymakamlığından ayrılma Ali Rıza Efendi tayin edilmiştir⁶⁵³. Görülen lüzum üzerine Ali Rıza Efendi görevden alınarak yerine 11 Kasım 1878'de Rasülayn eski kaymakamı Mehmet Lütfü Bey

⁶⁴² BOA, A. MKT. UM. 490/79, (H) 05 S 1278, (09 Ağustos 1861).

⁶⁴³ BOA, A. MKT. UM. 546/25, (H) 07 N 1278, (08 Mart 1862).

⁶⁴⁴ BOA, A. MKT. UM. 505/39, (H) 04 R 1278, (09 Ekim 1861).

⁶⁴⁵ BOA, MVL. 679/57, (H) 10 M 1281, (15 Haziran 1864).

⁶⁴⁶ (H) 1286 DVS, s. 64.

⁶⁴⁷ (H) 1287 DVS, s. 67.

⁶⁴⁸ (H) 1288 DVS, s. 72.

⁶⁴⁹ (H) 1290 DVS, s. 68.

⁶⁵⁰ (H) 1291 DVS, s. 70.

⁶⁵¹ (H) 1293 DVS, s. 119.

⁶⁵² (H) 1294 DVS, s. 120.

⁶⁵³ BOA, İ. DH. 745/60925, (H) 08 R 1294, (22 Nisan 1877).

getirilmiştir⁶⁵⁴. Kaymakam Mehmet Lütü Beyin istifa etmesi üzerine münhal duruma düşen Şirvan kaymakamlığına 25 Nisan 1881'de Zaho eski kaymakamı Ali Zihni Efendi atanmıştır⁶⁵⁵. 16 Nisan 1883'de Ali Zihni Efendinin Sason kazasına atanması üzerine yerine Erüh kaymakamı Mustafa Hasib Bey atanmıştır⁶⁵⁶.

1886'da kaymakam olarak görev yapan Ahmet Şakir Efendi, görevini yerine getirmede gösterdiği yetersizlikten dolayı azledilmiş yerine 15 Nisan 1886'da Kızıl Kilise eski kaymakamı İbrahim Edhem Efendi tayin edilmiştir⁶⁵⁷. Yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra İbrahim Edhem Beyin azledilmesi üzerine yerine 9 Mayıs 1887'de Tavşanlı nahiyesi eski müdürü İsmail Hakkı Efendi getirilmiştir⁶⁵⁸. Şirvan kaymakamı İsmail Hakkı Efendinin vefat etmesi üzerine 13 Nisan 1889'da Rıdvan eski kaymakamı Ahmet Lütü Efendinin ataması yapılmıştır⁶⁵⁹. Vergi toplama işinde usulsüzlük yapması üzerine Ahmet Lütü Efendi azledilmiş yerine 4 Ocak 1891'de Rıdvan kazası eski müdürü Hasan Fikri Bey tayin edilmiştir⁶⁶⁰. Ancak Hasan Fikri Bey, Şirvan'ın idaresi için gereken tecrübeye sahip olmaması nedeniyle Anadolu'da daha az öneme sahip bir yere ataması yapılmak üzere görevden alınmış ve yerine görev yerinin değiştirilmesini talep eden Beytüşşebap kazası kaymakamı Mehmet Şevki Efendi 1 Kasım 1891'de atanmıştır⁶⁶¹. Kaymakam Mehmet Şevki Efendi hakkında Mahmudi ilçesi kaymakamlığı esnasında Makuri nahiyesi müdürü Timur Ağanın öldürülmesi olayının azmettiricisi olduğu şüphesiyle soruşturma başlatılmıştır. Soruşturma neticesinde ihbarlar ve şahitlerin beyanlarıyla suçu sabit görülerek işten el çektirilmiş ve adliyeye teslim edilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁶². Mehmet Şevki Efendinin hakkında çıkan karar sonucunda görev yerini bırakarak kaçması üzerine yerine 10 Temmuz 1894'te Akdağ eski kaymakamı Mehmet Ali Efendi atanmıştır⁶⁶³.

⁶⁵⁴ BOA, İ. DH. 776/63158, (H) 16 Za 1295, (11 Kasım 1878).

⁶⁵⁵ BOA, İ. DH. 826/66537, (H) 25 C 1298, (25 Nisan 1881).

⁶⁵⁶ BOA, İ. DH. 881/70258, (H) 08 Ca 1300, (16 Nisan 1883).

⁶⁵⁷ BOA, İ. DH. 988/78000, (R) 03 Ni 1302, (15 Nisan 1886).

⁶⁵⁸ BOA, İ. DH. 1032/81287, (H) 15 Ş 1304, (09 Mayıs 1887).

⁶⁵⁹ BOA, DH. MKT. 1615/99, (H) 12 Ş 1306, (13 Nisan 1889); BOA, İ. DH. 1133/88442, (H) 22 Ş 1306, (23 Nisan 1889).

⁶⁶⁰ BOA, İ. DH. 1208/94548, (H) 23 C 1308, (04 Ocak 1891).

⁶⁶¹ BOA, İ. DH. 1248/97752, (H) 28 Ra 1309, (01 Kasım 1891).

⁶⁶² BOA, İ. DH. 1323/39, (H) 05 Z 1312, (30 Mayıs 1895).

⁶⁶³ BOA, İ. DH. 1314/10, (H) 06 M 1312, (10 Temmuz 1894).

Mehmet Ali Efendi'nin vefat etmesi üzerine kaymakamlık görevine 19 Eylül 1895 tarihinde Çal eski kaymakamı Mehmet Hafid Efendi tayin edilmiştir⁶⁶⁴. 26 Ocak 1897'de Mekteb-i Mülkiye mezunu Ömer Fevzi Efendi atanmıştır⁶⁶⁵. Ömer Fevzi Efendinin istifa etmesi üzerine yerine 4 Ekim 1898'de Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Manisa İdadisi Müdürü ve Simav eski kaymakamı Ali Rıza Efendi tayin edilmiştir⁶⁶⁶. 20 Kasım 1900'de Ali Rıza Efendi ile Bulanık kaymakamı Mehmet Necip Bey becayiş yapmışlardır⁶⁶⁷. 14 Mayıs 1901'de kaymakam Mehmet Necip Bey ve Erüh kaymakamı Mehmet Tevfik Beyin becayiş yapmalarına karar verilmiştir⁶⁶⁸. 29 Ağustos 1904'te ise bu kez kaymakam Mehmet Tevfik Efendi ile Pervari kaymakamı Cevat Efendinin becayişi gerçekleşmiştir⁶⁶⁹. Cevat Efendinin Van'ın Çölemerik kazasına atanması üzerine yerine 14 Ağustos 1908'de Hizan kaymakamı Arif Efendi naklen atanmıştır⁶⁷⁰. 25 Ağustos 1909'da Arif Efendinin Bulanık kaymakamlığına atanması üzerine yerine Haçin eski kaymakamı Abdulhalim Efendi tayin edilmiştir⁶⁷¹. Kısa bir görev süresinden sonra 6 Ekim 1909'da Şirvan kaymakamlığına Meclis-i Maarif eski azalarından Mustafa Mahzuni Beyin ataması yapılmıştır⁶⁷². Ancak Mustafa Mahzuni Beyin görev yerine gitmemesi üzerine kaymakamlık görevine 5 Eylül 1910'da Bitlis eski Maarif Muhasebecisi Abdulaziz Efendi getirilmiştir⁶⁷³. Kısa bir görev süresinden sonra Abdulaziz Efendi 27 Aralık 1910 tarihinde İspir kaymakamlığına atanmıştır⁶⁷⁴.

Münhal durumda kalan Şirvan kaymakamlığına 02 Ocak 1911'de Emin Şükrü Efendi tayin edilmiştir⁶⁷⁵. 18 Şubat 1913'te

⁶⁶⁴ BOA, İ. DH.1326/27, (H) 29 Ra 1313, (19 Eylül 1895).

⁶⁶⁵ BOA, İ. DH. 1343/43, (H) 22 Ş 1314, (26 Ocak 1897); BOA, A. MKT. MHM. 679/12, (H) 24 Ş 1314, (28 Ocak 1897).

⁶⁶⁶ BOA, İ. DH. 1358/34, (H) 18 C 1316, (04 Ekim 1898); BOA, A. MKT. MHM. 683/39, (H) 21 Ca 1316, (06 Kasım 1898).

⁶⁶⁷ BOA, İ. DH. 1379/24, (H) 27 B 1318, (20 Kasım 1900).

⁶⁶⁸ BOA, DH. ŞFR. 260/24, (R) 01 My 1317, (14 Mayıs 1901).

⁶⁶⁹ BOA, A. MKT. MHM. 685/39, (H) 17 Ca 1322, (29 Ağustos 1904).

⁶⁷⁰ BOA, BEO. 3375/253067, (H) 16 B 1326, (14 Ağustos 1908).

⁶⁷¹ BOA, BEO. 3624/271786, (H) 08 Ş 1327, (25 Ağustos 1909).

⁶⁷² BOA, BEO. 3645/273364, (H) 21 N 1327, (06 Ekim 1909).

⁶⁷³ BOA, İ. DH. 1483/21, (H) 29 Ş 1328, (05 Eylül 1910).

⁶⁷⁴ BOA, İ. DH. 1485/43, (H) 24 Z 1328, (27 Aralık 1910).

⁶⁷⁵ BOA, BEO. 3841/288005, (H) 01 M 1329, (02 Ocak 1911).

Şirvan'a Sason eski kaymakamı Hazım Bey tayin edilmiştir⁶⁷⁶. Hazım Bey kazanın ehemmiyetini kavrayacak nitelikte olmaması ve idari açıdan acziyete düşmesi üzerine azledilmiş ve yerine 24 Temmuz 1913'te Luma kaymakam vekili Halid Bey atanmıştır⁶⁷⁷. Ancak bu kaymakam da kaza için istenilen tecrübe ve niteliklere sahip olmadığı gerekçesiyle azledilmiş ve yerine 11 Eylül 1913'te Kunfuda kaymakamı Galip Bey naklen atanmıştır⁶⁷⁸. 6 Ağustos 1914'te Galip Beyin naklen Mutki kaymakamlığına atanması üzerine Şirvan kaymakamlığına mülkiye müfettişi Sıdkı Efendi getirilmiştir⁶⁷⁹. Kısa bir görev süresinden sonra Sıdkı Efendi 4 Kasım 1914'te Ezine kaymakamlığına atanmıştır⁶⁸⁰.

Münhal kalan Şirvan kaymakamlığına 21 Kasım 1914'te Kataba kaymakamı Reşit Bey getirilmiştir⁶⁸¹. Reşit Beyin Humus kaymakamlığına ataması üzerine yerine 14 Kasım 1915'te Baalbek kaymakamı Abdulfettah Bey atanmıştır⁶⁸². Ancak görev süresi kısa süren Abdulfettah Beyin 1 Ocak 1916'da Ceyhan kaymakamlığına atanması⁶⁸³ üzerine yerine 16 Ocak 1916'da Tafiye kaymakamı Emin Bey getirilmiştir⁶⁸⁴. Yaklaşık üç ay sonra 7 Mart 1916'da Kalecik kaymakamının azledilmesi üzerine Emin Bey Kalecik'e ataması üzerine Şirvan'dan ayrılmıştır⁶⁸⁵.

Münhal bulunan Şirvan kaymakamlığına 25 Haziran 1917'de Bulanık kaymakamı Mahmut Şahap Bey atanmıştır⁶⁸⁶. 7 Haziran 1919'da Şirvan kaymakamlığına Ziyaeddin Bey tayin edilmiştir⁶⁸⁷. Kısa bir görevden sonra 25 Ağustos 1919'da Hizan kaymakamı Hayri Bey becayış yapmışlardır⁶⁸⁸. Cumhuriyetin ilanıyla yeni yapılan idari

⁶⁷⁶ BOA, İ. DH. 1497/68, (H) 11 Ra 1331, (18 Şubat 1913); BOA, BEO. 4146/310894, (H) 13 Ra 1331, (20 Şubat 1913).

⁶⁷⁷ BOA, İ. DH. 1500/6, (H) 19 Ş 1331, (24 Temmuz 1913).

⁶⁷⁸ BOA, İ. DH. 1500/79, (H) 09 L 1331, (11 Eylül 1913).

⁶⁷⁹ BOA, İ. DH. 1509/63, (H) 14 N 1332, (06 Ağustos 1914).

⁶⁸⁰ BOA, İ. DH. 1510/36, (H) 15 Z 13322, (04 Kasım 1914).

⁶⁸¹ BOA, İ. DH. 1511/4, (H) 03 M 1333, (21 Kasım 1914).

⁶⁸² BOA, İ. DH. 1518/18, (H) 06 M 1334, (14 Kasım 1915).

⁶⁸³ BOA, İ. DH. 1518/62, (H) 24 S 1334, (01 Ocak 1916).

⁶⁸⁴ BOA, BEO. 4394/329483, (H) 10 Ra 1334, (16 Ocak 1916).

⁶⁸⁵ BOA, İ. DH. 1519/82, (H) 02 C 1334, (07 Mart 1916).

⁶⁸⁶ BOA, İ. DUİT. 45/82, (H) 05 N 1335, (25 Haziran 1917).

⁶⁸⁷ BOA, İ. DUİT. 18/7, (H) 08 N 1337, (07 Haziran 1919).

⁶⁸⁸ BOA, İ. DUİT. 48/42, (H) 28 Za 1337, (25 Ağustos 1919).

teşkilat yapılanmasında Siirt vilayetine bağlı olarak kalan Şirvan kazası kaymakamlığını Mustafa Bey yapmıştır⁶⁸⁹.

Tablo 1.19: Şirvan Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Sıra No	Göreve Başlama Tarihi	Adı	Geldiği Yer	Görevi
1	1847	Said Bey	-	Müdür
2	11.04.1848	Mehmet Said Efendi	-	Müdür
3	1850	Şir Bey	-	Müdür
4	01.06.1861	Hurşit Bey	-	Müdür
5	09.10.1861	Handan Ağa	-	Müdür
6	15.06.1864	İsmail Bey	-	Müdür
7	1869	Abdulfettah Efendi	-	Kaymakam
8	1870	Fethi Efendi	-	Kaymakam
9	1871	Yasin Efendi	-	Kaymakam
10	1873	Hacı Said Efendi	-	Kaymakam
11	1874	Derviş Efendi	-	Kaymakam
12	1876	Ahmet Efendi	-	Kaymakam
13	1877	Şerif Efendi	-	Kaymakam
14	22.04.1877	Ali Rıza Efendi	Yalvaç	Kaymakam
15	11.11.1878	Mehmet Lütfü Bey	Rasûlayn	Kaymakam
16	25.04.1881	Ali Zihni Efendi	Zaho	Kaymakam
17	16.04.1883	Mustafa Hasib Bey	Eruh	Kaymakam
18	1884-1885	Ahmet Şakir Efendi	-	Kaymakam
19	15.04.1886	İbrahim Edhem Efendi	Kızıl Kilise	Kaymakam
20	09.05.1887	İsmail Hakkı Efendi	Tavşanlı	Kaymakam
21	13.04.1889	Ahmet Lütfü Efendi	Rıdvan	Kaymakam
22	04.01.1891	Hasan Fikri Bey	Rıdvan	Kaymakam

⁶⁸⁹ BCA, 30.11.1.0/10.6.1, (R) 15 Şu 1341, (15.02.1925).

23	01.11.1891	Mehmet Şevki Bey	Beytüşşebap	Kaymakam
24	10.07.1894	Mehmet Ali Efendi	Akdağa	Kaymakam
25	19.09.1895	Mehmed Hafid Efendi	Çal	Kaymakam
26	26.01.1897	Ömer Fevzi Efendi	Mekteb-i Mülkiye	Kaymakam
27	04.10.1898	Ali Rıza Efendi	Manisa	İdadi Mektebi Müdürü
28	20.11.1900	Mehmet Necip Bey	Bulanık	Kaymakam
29	14.05.1901	Mehmet Tevfik Bey	Eruh	Kaymakam
30	29.08.1904	Cevat Efendi	Pervari	Kaymakam
31	14.08.1908	Arif Efendi	Hizan	Kaymakam
32	25.08.1909	Abdulhalim Efendi	Haçin	Kaymakam
33	06.10.1909	Mustafa Mahzuni Bey	Meclis-i Maarif	Kaymakam
34	05.09.1910	Abdulaziz Efendi	Maarif Muhasebecisi	Kaymakam
35	02.01.1911	Emin Şükrü Efendi	-	Kaymakam
36	18.02.1913	Hazım Bey	Sason	Kaymakam
37	24.07.1913	Halid Bey	Luma	Kaymakam
38	11.09.1913	Galip Bey	Kunfuda	Kaymakam
39	06.08.1914	Sıdkı Efendi	Mülkiye Müfettişi	Kaymakam
40	21.11.1914	Reşit Bey	Kataba	Kaymakam
41	14.11.1915	Abdulfettah Bey	Baalbek	Kaymakam
42	16.01.1916	Emin Bey	Tafile	Kaymakam
43	25.06.1917	Mahmud Şahap Bey	Bulanık	Kaymakam
44	07.06.1919	Ziyaeddin Bey	-	Kaymakam
45	25.08.1919	Hayri Bey	Hizan	Kaymakam
46	1923	Mustafa Bey	-	Kaymakam

1.7.5. Eruh Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Eruh nahiyesinin bilinen ilk müdürü Handan Ağadır. Handan Ağa, Eruh'un su ve havasına uyum sağlayamadığını gerekçe göstererek istifa etmiştir. Botan bölgesinin asayişinin tam olarak sağlanamamış olması, bölgenin hassas bir coğrafyada bulunması, buraya atanacak idarecilerin tecrübe sahibi olmasını gerektirdiğinden 30 Kasım 1859 tarihinde bölgeyi bilen, halkın özelliklerine vakıf ve buralarda daha önce görev yapmış olan Başo Beyin ataması yapılmıştır⁶⁹⁰. Ancak Başo Bey liyakat ve ehliyeti hakkında yapılan inceleme neticesinde kefilinin muteber olmaması nedeniyle görevden alınarak yerine 17 Kasım 1860'ta Erzurum hanedanından Mustafa Ağa tayin edilmiştir⁶⁹¹. 15 Temmuz 1861'de Eruh müdürü Mustafa Ağa ile Hani müdürü Reşit Efendinin becayişleri yapılmıştır⁶⁹². 11 Şubat 1862'de Reşit Ağanın istifa etmesi üzerine yerine Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Ahmet Rüştü Efendi atanmıştır⁶⁹³. 5 Eylül 1862'de Ahmet Rüştü Efendinin görev yeri değiştirilmiş ve Pervari müdürü Bekir Bey ile becayiş yapmasına karar verilmiştir⁶⁹⁴.

1867'de Kürdistan eyaleti lağvedilerek yerine Diyarbakır Vilayeti kurulurken Eruh, Siirt livasına bağlı kaza konumuna getirilmiş ve kaymakam atamaları yapılmaya başlanmıştır. 1869 yılında Sadık Efendi⁶⁹⁵. 1870'de Emin Efendi⁶⁹⁶, 1871'de Ahmet Şevki Efendi⁶⁹⁷, 1872'de Hacı Abdurrahman Efendi⁶⁹⁸, 1873'te Mehmet Emin Efendi⁶⁹⁹, 1875'te İsmail Efendi atanmıştır⁷⁰⁰. 1877 yılı Eruh için kaymakamlık ataması yönünden oldukça zengin bir yıl olmuştur. Aynı yıl içerisinde önce Hacı Abdurrahman Ağa⁷⁰¹, arkasından Mehmet Ali Efendi ve 14 Ağustos 1877'de Harem eski kaymakamı Mehmet Said Efendi tayin edilmiştir⁷⁰².

⁶⁹⁰ BOA, MVL. 594/45, (H) 02 B 1276, (25 Ocak 1860).

⁶⁹¹ BOA, MVL. 605/85, (H) 03 C 1277, (17 Kasım 1860).

⁶⁹² BOA, A. MKT. MHM. 129/71, (H) 07 M 1278, (15 Temmuz 1861).

⁶⁹³ BOA, A. MKT. MHM. 141/17, (H) 11 Ş 1278, (11 Şubat 1862).

⁶⁹⁴ BOA, MVL. 634/61, (H) 10 Ra 1279, (05 Eylül 1862).

⁶⁹⁵ (H) 1286 DVS, s. 62.

⁶⁹⁶ (H) 1287 DVS, s. 68.

⁶⁹⁷ (H) 1288 DVS, s. 73.

⁶⁹⁸ (H) 1289 DVS, s. 71.

⁶⁹⁹ (H) 1290 DVS, s. 69.

⁷⁰⁰ (H) 1292 DVS, s. 70.

⁷⁰¹ (H) 1294 DVS, s. 121.

⁷⁰² BOA, İ. DH. 753/61498, (H) 04 Ş 1294, (14 Ağustos 1877).

30 Mart 1881'de Siirt Bitlis'e bağlanırken Eruh kaymakamlığı görevini Abdulvehap Efendi yürütmekteydi. Ancak idarecilikteki yetersizliği ve hakkındaki şikâyetler dikkate alınarak Abdulvehap Efendi azledilmiş yerine 3 Ağustos 1881'de Kuruçay eski kaymakamı Mustafa Hasbi Efendi atanmıştır⁷⁰³. 17 Mart 1883'te Mustafa Hasbi Efendinin Şirvan kaymakamlığına naklen atanması üzerine yerine Sason kaymakamı İbrahim Edhem Efendi getirilmiştir⁷⁰⁴. İstifa ederek görevinden ayrılan İbrahim Edhem Efendinin yerine 18 Aralık 1884'te Mehmet Ali Efendi tayin edilmiştir⁷⁰⁵.

Mehmet Ali Efendi'nin görevini yerine getirmede yetersizliği üzerine bu görevden alınırken yerine 14 Haziran 1890'da Ahtapolu kaymakamı Salih Hulusi Bey getirilmiştir. Salih Hulusi Bey 27 Ağustos 1890 tarihinde Eruh'a gelerek görevine başlamıştır⁷⁰⁶. Malazgirt kaymakamı Yusuf Ziyaeddin Efendinin hakkındaki dava sonucunda görevden uzaklaştırma cezası alması üzerine Salih Hulusi Efendi Malazgirt'e atanmıştır. 22 Ekim 1891'de Eruh kaymakamlığına İnöz kaymakamlığından ayrılma İbrahim Fehmi Efendi tayin edilmiştir⁷⁰⁷. İbrahim Fehmi Efendinin başka bir kazaya atanması üzerine yerine 24 Ekim 1892'de Ahmet Bey atanmıştır⁷⁰⁸. 31 Ocak 1895'te Ahmet Bey kazadaki güvenliği ve asayişi sağlayamaması nedeniyle azledilerek yerine Zebit eski kaymakamı Ahmet Rıfat Bey tayin edilmiştir⁷⁰⁹. 8 Nisan 1895'te Ahmet Rıfat Bey ile Suriye vilayeti dâhilinde Hasbiye kaymakamı Mehmet Necip Beyle becayişlerine karar verilmiştir⁷¹⁰.

28 Ocak 1897'de Muş sancağına bağlı Varto kazası kaymakamı İsmail Bey ve Eruh kaymakamı Mehmet Necip Beyin

⁷⁰³ BOA, İ. DH. 834/67104, (H) 07 N 1298, (03 Ağustos 1881).

⁷⁰⁴ BOA, İ. DH. 881/70258, (H) 08 C 1300, (17 Mart 1883); BOA, DH. MKT. 1344/34, (H) 02 B 1301, (28 Nisan 1884).

⁷⁰⁵ BOA, Y. A. RES. 26/51, (H) 29 S 1302, (18 Aralık 1884); BOA, İ. DH. 958/75735, (H) 28 L 1302, (10 Ağustos 1885).

⁷⁰⁶ BOA, DH. MKT. 1731/94, (H) 25 L 1307, (14 Haziran 1890); BOA, DH. MKT. 1745/56, (H) 05 Z 1307, (23 Temmuz 1890); BOA, DH. MKT. 1755/62, (H) 11 M 1308, (27 Ağustos 1890).

⁷⁰⁷ BOA, DH. MKT. 1881/74, (H) 18 Ra 1309, (22 Ekim 1891); BOA, DH. MKT. 1887/47, (H) 05 R 1309, (08 Kasım 1891); BOA, DH. MKT. 1897/31, (H) 01 Ca 1309, (02 Ocak 1892).

⁷⁰⁸ BOA, DH. MKT. 2014/20, (H) 02 R 1310, (24 Ekim 1892).

⁷⁰⁹ BOA, DH. MKT. 339/6, (H) 04 Ş 1312, (31 Ocak 1895); BOA, BEO. 575/43107, (H) 25 Ş 1312, (21 Şubat 1895).

⁷¹⁰ BOA, BEO. 602/45133, (H) 22 L 1312, (18 Nisan 1895).

becayaşine karar verilmiştir⁷¹¹. İsmail Bey'in Hizan kaymakamlığına atanması üzerine 18 Ağustos 1899'da Bulanık kazası kaymakamlığından ayrılma Bilal Edip Beyin ataması yapılmıştır⁷¹². Ancak Bilal Edip Beyin görevini yerine getirememesi ve Eruh'un önemli bir mevkide bulunması dikkate alınarak 19 Haziran 1900'de Çapakçur kaymakamı Mehmet Tevfik Efendi ile becayişlerine karar verilmiştir⁷¹³. 7 Haziran 1901 tarihinde Mehmet Tevfik Efendi ve Şirvan kaymakamı Hacı Necip Beyin becayişlerine karar verilmiştir⁷¹⁴. Kaymakam Hacı Necip Bey başarısız yönetimi nedeniyle azledilmiş, yerine 12 Ağustos 1903'te Sivas Vilayetinde görevli bulunan Mekteb-i Mülkiye mezunu Arif Tevfik Efendi atanmıştır⁷¹⁵. 8 Eylül 1908'de Malazgirt Kaymakamı Nahifi Bey Eruh kaymakamlığına atanırken Arif Tevfik Efendi ise Varto kaymakamlığında görevlendirilmiştir⁷¹⁶.

25 Mart 1909 tarihinde Eruh kaymakamı Nahifi Beyin Pervari kazasına atanması üzerine yerine Midyat eski kaymakamı Cemil Bey göreve getirilmiştir⁷¹⁷. Cemil Beyin Mutki'ye atanması üzerine yerine 7 Ocak 1912'de İstanbul Vilayeti birinci sınıf tahkik memuru ve Darülfünun mezunu Abdülaziz Efendi atanmıştır⁷¹⁸. 8 Aralık 1912'de Abdülaziz Bey azledilerek yerine İskirapar kazası eski kaymakamı Mustafa Nureddin Bey tayin edilmiştir⁷¹⁹. Eruh'un coğraf açıdan önemli bir yerde olması ve iyi bir idarecilik yapamaması Mustafa Nureddin Beyin azledilmesine sebep olmuştur. Yerine 17 Temmuz 1913'te Margarıç kaymakamı Sabri Bey atanmıştır⁷²⁰. Sabri Bey 18

⁷¹¹ BOA, A. MKM. MHM. 680/30, (H) 24 Ş 1314, (28 Ocak 1897).

⁷¹² BOA, DH. MKT. 2235/18, (H) 10 R 1317, (18 Ağustos 1899).

⁷¹³ BOA, DH. MKT. 2362/55, (H) 20 S 1318, (19 Haziran 1900).

⁷¹⁴ BOA, DH. MKT. 2494/98, (H) 19 S 1319, (07 Haziran 1901).

⁷¹⁵ BOA, A. MKT. MHM. 685/21, (H) 18 C 1321, (12 Ağustos 1903); BOA, İ. DH. 1413/11, (H) 16 Ca 1321, (09 Eylül 1903).

⁷¹⁶ BOA, DH. MKT. 1291/39, 11 Ş 1326, (08 Eylül 1908); BOA, BEO. 3396/254680, (H) 18 Ş 1326, (15 Eylül 1908).

⁷¹⁷ BOA, DH. MKT. 2776/18, (H) 03 Ra 1327, (25 Mart 1909); BOA, İ. DH. 1474/15, (H) 13 Ra 1327, (04 Nisan 1909); BOA, BEO. 3531/264765, (H) 15 R 1327, (06 Mayıs 1909).

⁷¹⁸ BOA, İ. DH. 1491/7, (H) 17 M 1330, (07 Ocak 1912). BOA, BEO. 3988/299038, (H) 19 M 1330, (09 Ocak 1912).

⁷¹⁹ BOA, İ. DH. 1496/57, (H) 28 Z 1330, (08 Aralık 1912); BOA, BEO. 4122/309091, (H) 29 Z 1330, (09 Aralık 1912).

⁷²⁰ BOA, İ. DH. 1499/77, (H) 12 Ş 1331, (17 Temmuz 1913); BOA, BEO. 4199/314668, (H) 13 Ş 1331, (18 Temmuz 1913).

Haziran 1914'te naklen Beşiri kazasına tayin edilmiştir⁷²¹. Münhal bulunan kaza kaymakamlığına 9 Temmuz 1914'te emekli kolağası Kemal Bey atanmıştır⁷²².

6 Kasım 1915'te Eruh kaymakamlığına Marmara nahiyesi müdürü Halil Azmi Bey tayin edilmiştir⁷²³. 24 Temmuz 1916'da Halil Azmi Bey ile Garzan kaymakamı Celal Beyin becayişleri yapılmıştır⁷²⁴. 19 Temmuz 1919'da Malazgirt kaymakamı Hayri Bey ile Eruh kaymakamı Celal Beyin becayiş yapmaları kararlaştırılmıştır⁷²⁵. 22 Ekim 1919 tarihinde Eruh kaymakamlığına Zekeriya nahiyesi eski müdürü Şefik Bey atanmıştır⁷²⁶. 1925 yılında kaymakamlık görevinde Ahmet Şemsi Bey bulunuyordu⁷²⁷.

Tablo 1.20: Eruh Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Sıra No	Göreve Başlama Tarihi	Adı	Geldiği Yer	Görevi
1		Handan Ağa	-	Müdür
2	30.11.1859	Mustafa Ağa	Hani	Müdür
3	15.07.1861	Reşit Efendi	-	Müdür
4	11.02.1862	Ahmet Rüştü Efendi	-	Müdür
5	05.09.1862	Bekir Bey	Pervari	Müdür
6	1869	Sadık Efendi	-	Kaymakam
7	1870	Emin Efendi	-	Kaymakam
8	1871	Ahmet Şevki Efendi	-	Kaymakam
9	1872	Hacı A.Rahman Efendi	-	Kaymakam
10	1873	Mehmet Emin Efendi	-	Kaymakam

⁷²¹ BOA, BEO. 4293/321903, (H) 24 B 1332, (18 Haziran 1914).

⁷²² BOA, İ. DH. 1509/26, (H) 15 Ş 1332, (09 Temmuz 1914); BOA, DH. ŞFR. 434/15, (R) 07 T 1330, (20 Temmuz 1914).

⁷²³ BOA, İ. DH. 1517/17, (H) 28 Z 1333, (06 Kasım 1915); BOA, BEO. 4382/328634, (H) 30 Z 1333, (08 Kasım 1915).

⁷²⁴ BOA, BEO. 4423/331667, (H) 23 N 1334, (24 Temmuz 1916).

⁷²⁵ BOA, DH. ŞFR. 638/18, (R) 19 T 1335, (19 Temmuz 1919).

⁷²⁶ BOA, BEO. 4597/344714, (H) 27 M 1338, (22 Ekim 1919).

⁷²⁷ 1925-1926 SDAO, s. 643.

11	1875	İsmail Efendi	-	Kaymakam
12	1877	Hacı Abdurrahman Ağa	-	Kaymakam
13	1877	Mehmet Ali Efendi	-	Kaymakam
14	14.08.1877	Mehmet Sait Efendi	Harem	Kaymakam
15		Abdulvehap Efendi	-	Kaymakam
16	03.08.1881	Mustafa Hasbi Efendi	Kuruçay	Kaymakam
17	17.03.1883	İbrahim Edhem Efendi	Sason	Kaymakam
18	18.12.1884	Mehmet Ali Efendi	-	Kaymakam
19	14.06.1890	Salih Hulusi Bey	Ahtapolu	Kaymakam
20	22.10.1891	İbrahim Fehmi Efendi	İnöz	Kaymakam
21	24.10.1892	Ahmet Bey	-	Kaymakam
22	31.01.1895	Ahmet Rıfat Bey	Zebit	Kaymakam
23	18.04.1895	Mehmet Necip Bey	Hasbiye	Kaymakam
24	28.01.1897	İsmail Bey	Varto	Kaymakam
25	18.08.1899	Bilal Edip Bey	Bulanık	Kaymakam
26	19.06.1900	Mehmet Tevfik Efendi	Çapakçur	Kaymakam
27	07.06.1901	Hacı Necip Bey	Şirvan	Kaymakam
28	12.08.1903	Arif Tevfik Bey	Sivas	Kaymakam
29	08.09.1908	Nahifi Bey	Malazgirt	Kaymakam
30	25.03.1909	Cemil Bey	Midyat	Kaymakam
31	07.01.1912	Abdülaziz Efendi	İstanbul	Kaymakam
32	08.12.1912	Mustafa Nureddin Bey	İskırpar	Kaymakam
33	17.07.1913	Sabri Bey	Margırıc	Kaymakam
34	09.07.1914	Kemal Bey	-	Kaymakam
35	06.11.1915	Halil Azmi Bey	Marmara	Kaymakam
36	24.07.1916	Celal Bey	Garzan	Kaymakam

37	10.07.1919	Hayri Bey	Malazgirt	Kaymakam
38	22.10.1919	Şefik Bey	Zekeriya	Kaymakam
39	1925	Ahmet Şemsi Bey	--	Kaymakam

1.7.6. Pervari Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Pervari nahiyesinin ilk müdürü Abdulfettah Bey olmuştur. 30 Mayıs 1853'te Abdulfettah Beyin Garzan kazasına naklen gitmesi üzerine yerine Beşiri eski kaza müdürü Rüstem Ağa tayin edilmiştir⁷²⁸.

10 Eylül 1858'de nahiye müdürlüğüne Halil Ağa getirilmiştir⁷²⁹. Halil Ağanın iklime uyum sağlayamadığı gerekçesiyle istifa etmesi üzerine yerine daha önce bu bölgede müdürlük yapmış halkın tabiatına vakıf, bölgenin idaresine yönelik tecrübesi ve iktidarı bulunan Yusuf Sıdkı Efendi 28 Temmuz 1859'da vekâleten tayin edilmiştir. Yusuf Sıdkı Efendinin 24 Ekim 1859'da asaleti onaylanmıştır⁷³⁰. Ancak Yusuf Sıtkı Beyin istifa etmesi üzerine 18 Kasım 1859'da Halil Ağa yeniden Pervari'ye atanmıştır⁷³¹. Halil Ağanın istifası üzerine 9 Temmuz 1860'ta Kapıcıbaşı Ali Bey Pervari'ye müdür olarak atanmıştır⁷³².

1862 yılında daha önce Eruh kazasına atanmış olmasına rağmen Kürtçe bilmediği için halkla iletişim kurmakta zorlanan Mekteb-i Mülkiye mezunu Ahmet Rüştü Efendi Pervari müdürlüğüne tayin edilmiştir. Ancak Eruh'ta yaşadığı problemi Pervari'de de yaşaması üzerine 24 Temmuz 1862'de istifa ederek görevinden ayrılmıştır⁷³³. Ahmet Rüştü Efendinin istifa etmesi üzerine yerine 3 Eylül 1862'de Yusuf Ağa⁷³⁴, 29 Ağustos 1864'te Malatya eski Müdürü Mustafa Ağa⁷³⁵, 12 Haziran 1868'de Eğil eski müdürü

⁷²⁸ BOA, A. AMD. 45/43, (H) 21 Ş 1269, (30 Mayıs 1853).

⁷²⁹ BOA, MVL. 574/100, (H) 01 S 1275, (10 Eylül 1858).

⁷³⁰ BOA, İ. MVL. 423/18567-2, (H) 25 S 1275, (04 Ekim 1858); BOA, İ. MVL. 423/18567-9, (H) 27 Ra 1276, (24 Ekim 1859); BOA, A. MKT. MVL. 111/38, (H) 11 R 1276, (07 Kasım 1859).

⁷³¹ BOA, İ. MVL. 424/18608, (H) 22 R 1276, (18 Kasım 1859).

⁷³² BOA, A. MKT. MVL. 117/92, (H) 20 Z 1276, (09 Temmuz 1860); BOA, MVL. 597/13, (H) 20 N 1276, (11 Nisan 1860).

⁷³³ BOA, MVL. 638/97-1, (R) 12 T 1278, (24 Temmuz 1862).

⁷³⁴ BOA, MVL. 638/97-3, (R) 22 A 1278, (03 Eylül 1862); BOA, MVL. 638/97-5, (H) 29 Ca 1279, (22 Aralık 1862).

⁷³⁵ BOA, MVL. 711/58, (H) 26 Ra 1281, (29 Ağustos 1864).

Mehmet Bey⁷³⁶, 1869'da Abdullah Efendi, 1870'de Fettah Efendi, 1873'de Süleyman Ağa, 1876'da Ömer Efendi, 1877'da Halil Ağa müdürlük görevini yürütülmüştür⁷³⁷.

Siirt'in 1881 yılında Bitlis'e bağlanmasıyla Pervari kaza durumuna getirilmiş ve bu tarihten itibaren kaymakam atamaları yapılmaya başlanmıştır. 1886 yılında Hasan Şakir Efendi kaymakamlık görevinde bulunmuştur⁷³⁸. Pervari kazasının vekâletle idare edilmesi nedeniyle kaza müdürlüğüne 26 Ağustos 1887'de Müntefek Sancağına bağlı Himar kaymakamlığından ayrılma Arif Efendinin tayin edilmesi Sadaret'e arz edilmiştir⁷³⁹. Bunun üzerine Pervari kazası kaymakamlığına 9 Eylül 1887'de Arif Efendi atanmıştır⁷⁴⁰. Ancak Arif Efendi görev yerine gitmemesi üzerine yerine 11 Mart 1888'de Şehripazar eski kaymakamı Derviş Efendi tayin edilmiştir⁷⁴¹.

Derviş Efendinin Hizan kaymakamlığına atanması üzerine 4 Aralık 1889'da Çekmece Sancağı Meclis-i Temyiz Başkâtipliği görevinde bulunmuş olan İbrahim Bey kaymakam olarak atanmıştır⁷⁴². İbrahim Bey'in Ahlat kaymakamlığına atanması üzerine Pervari kaymakamlığına 12 Ağustos 1890'da Mutki eski kaymakamı Bilal Edip Bey getirilmiştir⁷⁴³. Bilal Edip Beyin 29 Haziran 1896'da Bulank kaymakamlığına atanması üzerine Pervari kazasına Mekteb-i Mülkiye mezunu Basrülharir kaymakamı Mustafa Hilmi Efendi tayin edilmiştir⁷⁴⁴. Mustafa Hilmi Efendinin Malazgirt Kaymakamlığına atanmasıyla yerine 11 Şubat 1900'de Biga eski Kaymakamı Hamdi

⁷³⁶ BOA, İ. ŞD. 4/230-4, (H) 20 S 1285, (12 Haziran 1868); BOA, A. MKT. MHM. 410/68, (H) 24 S 1285, (16 Haziran 1868).

⁷³⁷ (H) 1286 DVS, s. 62; (H) 1287 DVS, s. 68; (H) 1290 DVS, s. 69; (H) 1293 DVS, s. 120; (H) 1294 DVS, s. 121.

⁷³⁸ BOA, İ. ŞD. 82/4886, (H), 20 Z 1303, (19 Eylül 1886).

⁷³⁹ BOA, DH. MKT. 1443/4, (H) 06 Z 1304, (26 Ağustos 1887).

⁷⁴⁰ BOA, İ. DH. 1048/82351-5, (H) 20 Z 1304, (09 Eylül 1887); BOA, DH. MKT. 1452/48, (H) 14 M 1305, (02 Ekim 1887).

⁷⁴¹ BOA, DH. MKT. 1493/87, (H) 27 Ca 1305, (11 Mart 1888); BOA, İ. DH. 1075/84357, (H) 12 B 1305, (25 Mart 1888); BOA, DH. MKT. 1506/32, (H) 22 Ş 1305, (04 Mayıs 1888).

⁷⁴² BOA, DH. MKT. 1679/11, (H) 10 R 1307, (04 Aralık 1889); BOA, İ. DH. 1163/90896, (H) 15 R 1307, (09 Aralık 1889); BOA, DH. MKT. 1689/135, (H) 20 Ca 1307, (11 Şubat 1890).

⁷⁴³ BOA, DH. MKT. 1749/119, (H) 25 Z 1307, (12 Ağustos 1890); BOA, DH. MKT. 1764/97, (H) 10 S 1308, (25 Eylül 1890).

⁷⁴⁴ BOA, A. MKT. MHM. 675/10. (H) 18 M 1314, (29 Haziran 1896); BOA, İ. DH. 1335/14-7, (H) 18 M 1314, (29 Haziran 1896)

Efendi getirilmiştir⁷⁴⁵. Hamdi Efendi, 20 Mayıs 1900'de Hayfa'ya atanmış ve yerine 27 Ekim 1900'de Halep Vilayetinde daha önce görev yapmış olan Mekteb-i Mülkiye mezunu Mahmut Cevat Bey getirilmiştir⁷⁴⁶.

Mahmut Cevat Bey ile Şirvan kaymakamı Mehmet Tevfik Efendinin 30 Temmuz 1904 tarihinde becayişlerine karar verilmiştir⁷⁴⁷. Pervari kaymakamı Mehmet Tevfik Efendi, 2 Aralık 1906'da Varto kaymakamı İsmail Bey ile becayiş yapmışlardır⁷⁴⁸. İsmail Bey'in 5 Ağustos 1907'de emekli olması üzerine⁷⁴⁹ kaymakamlık görevine 15 Şubat 1908'de Bitlis Vilayeti Evrak Müdürü Osman Efendi vekâleten görevlendirilmiştir⁷⁵⁰. 20 Mart 1908'de eski Peklin kaymakamı Ali Rıza Efendi Pervari kaymakamlığına atanmıştır⁷⁵¹. Ali Rıza Efendi, 13 Ekim 1908'de azledilmiştir⁷⁵².

4 Nisan 1909'da Pervari kaymakamlığına Eruh kaymakamı Süleyman Nahifi Efendi tayin edilmiştir⁷⁵³. Süleyman Nahifi Efendi 24 Şubat 1910'da Garzan kaymakamı Rıfat Bey ile becayiş yapmıştır⁷⁵⁴. Rıfat Bey hakkında açılan soruşturma nedeniyle azledilmiş ve yerine 21 Mart 1912'de Bitlis Vilayeti Tahrirat Kalemi Mümeyyizi Abdulmecit Vehbi Efendi tayin edilmiştir⁷⁵⁵.

Kaymakamlık görevine 11 Temmuz 1912'de Hay eski kaymakamı Osman Memduh Efendi getirilmiştir⁷⁵⁶. Osman Memduh

⁷⁴⁵ BOA, DH. MKT. 2305/116, (R) 30 Ks 1315, (11 Şubat 1900); BOA, DH. MKT. 2306/108, (H) 15 L 1317, (16 Şubat 1900); BOA, A. MKT. MHM. 684/27, (H) 12 Za 1317, (14 Mart 1900).

⁷⁴⁶ BOA, İ. DH. 1374/30, (H) 20 M 1318, (20 Mayıs 1900); BOA, BEO, 1490/111687, (H) 23 M 1318, (23 Mayıs 1900); BOA, İ. DH. 1378/58, (H) 03 B 1318, (27 Ekim 1900).

⁷⁴⁷ BOA, A. MKT. MHM. 685/39, (H) 17 C 1322, (30 Temmuz 1904).

⁷⁴⁸ BOA, BEO. 2955/221570, (H) 15 L 1324, (02 Aralık 1906).

⁷⁴⁹ BOA, ŞD. 1061/47, (H) 25 Ca 1325, (05 Ağustos 1907); BOA, Y. A. RES. 148/50, (H) 25 Ca 1325, (05 Ağustos 1907).

⁷⁵⁰ BOA, DH. MKT. 1233/35, (H) 12 M 1326, (15 Şubat 1908).

⁷⁵¹ BOA, BEO. 3274/245481, (H) 16 S 1326, (20 Mart 1908);

⁷⁵² BOA, DH. MKT. 2901/87, (H) 28 B 1327, (15 Ağustos 1909).

⁷⁵³ BOA, İ. DH. 1474/15, (H) 13 Ra 1327, (04 Nisan 1909).

⁷⁵⁴ BOA, BEO. 3708/278075, (H) 13 S 1328, (24 Şubat 1910).

⁷⁵⁵ BOA, BEO. 4007/300505, (H) 07 Ra 1330, (25 Şubat 1912); BOA, BEO. 4018/301307, (H) 02 R 1330, (21 Mart 1912).

⁷⁵⁶ BOA, 4061/304534, (H) 26 B 1330, (11 Temmuz 1912).

Beyin Mutki kaymakamlığına atanması üzerine yerine 10 Ekim 1914'te Garzan kaymakamı Ömer Lütfi Bey atanmıştır⁷⁵⁷.

Ömer Lütfi Efendi, asker çağına gelmiş kişilerin işlemlerini yapmakta ihmalkâr davranması, görevini kötüye kullanması ve rüşvet alması nedeniyle hakkında soruşturma açılarak Divan-ı Harbe sevk edilmiş⁷⁵⁸ ve 13 Temmuz 1916'da azledilmiştir⁷⁵⁹. Ömer Lütfi, kazanın ihtiyaç duyduğu düzeni ve memurlar arasındaki dengeyi sağlayamaması iddiaları üzerine yapılan yargılama sonucunda üç ay hapsi ve altı ay memuriyetten uzaklaştırılma cezasına çarptırılmıştır⁷⁶⁰.

Pervari kaymakamlığına 14 Eylül 1917'de Malazgirt kaymakamı Nurettin Bey tayin edilmiştir⁷⁶¹. Nurettin Bey iki aşiret arasında yaşanan çatışmada taraf tuttuğu, kazadaki memurlarla yüzgöz olduğu ve kötü idarecilik yaptığı yönündeki şikâyetler üzerine 7 Temmuz 1919'da azledilmiştir⁷⁶². Kaymakamlık görevine 30 Temmuz 1919'da Gediz eski kaymakamı Hulusi Bey tayin edilmiştir⁷⁶³. 1923 yılında kaymakamlık görevini Şaban Vasfi Bey yürütmüştür⁷⁶⁴.

Tablo 1.21: Pervari Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Sıra No	Göreve Başlama Tarihi	Adı	Geldiği Yer	Görevi
1	1852	Abdül Fettah Bey	-	Müdür
2	30.05.1853	Rüstem Ağa	Beşiri	Müdür
3	10.09.1858	Halil Ağa	-	Müdür
4	28.07.1859	Yusuf Sitki Bey	-	Müdür
5	10.11.1859	Halil Ağa	-	Müdür
6	09.07.1860	Ali Bey	-	Müdür

⁷⁵⁷ BOA, BEO. 4315/323558, (H) 20 Za 1332, (10 Ekim 1914).

⁷⁵⁸ BOA, DH. ŞFR. 503/21-2, (R) 15 Ke 1331, (28 Aralık 1915).

⁷⁵⁹ BOA, BEO. 4422/331593, (H) 15 N 1334, (16 Temmuz 1916).

⁷⁶⁰ BOA, İ. DUİT. 114/13-2, (R) 28 H 1332, (11 Temmuz 1916).

⁷⁶¹ BOA, İ. DUİT. 46/2, (H) 27 Za 1335, (14 Eylül 1917); BOA, BEO. 4484/336255, (H) 28 Za 1335, (15 Eylül 1917).

⁷⁶² BOA, DH. ŞFR. 636/106, (R) 07 T 1335, (07 Temmuz 1919).

⁷⁶³ BOA, İ. DUİT. 48/45, (H) 02 Za 1337, (30 Temmuz 1919); BOA, BEO. 4589/344120, (H) 04 Z 1337, (31 Ağustos 1919).

⁷⁶⁴ BCA, 30.11.1.0/2.7.3, (R) 16 Ke 1339, (16.12.1923).

7	1861	Ahmet Rüştü Bey	-	Müdür
8	03.09.1862	Yusuf Ağa	-	Müdür
9	29.08.1864	Mustafa ağa	Malatya	Müdür
10	12.06.1868	Mehmed Bey	Eğil	Müdür
11	1869	Abdullah Efendi	-	Müdür
12	1870	Fettah Efendi	-	Müdür
13	1873	Süleyman Ağa	-	Müdür
14	1876	Ömer Efendi	-	Müdür
15	1877	Halil Ağa	-	Müdür
16	1886	Hasan Şakir Efendi	-	Kaymakam
17	09.09.1887	Arif Efendi	Hımar	Kaymakam
18	11.03.1888	Derviş Efendi	Şehirpazar	Kaymakam
19	04.12.1889	İbrahim Bey	Çekmece	Kaymakam
20	12.08.1890	Bilal Edip Bey	Mutki	Kaymakam
21	29.06.1896	Mustafa Hilmi Efendi	Basrülharir	Kaymakam
22	11.02.1900	Hamdi Efendi	Biga	Kaymakam
23	27.10.1900	Mahmud Cevat Bey	Halep	Kaymakam
24	30.07.1904	Mehmet Tevfik Efendi	Şirvan	Kaymakam
25	02.12.1906	İsmail Bey	Varto	Kaymakam
26	15.02.1908	Osman Efendi	Bitlis	Kaymakam
27	20.03.1908	Ali Rıza Efendi	Peklin	Kaymakam
28	04.04.1909	Süleyman Nahifi	Eruh	Kaymakam
29	24.04.1910	Rıfat Bey	Garzan	Kaymakam
30	21.03.1912	A.Mecid Vehbi Efendi	Bitlis	Kaymakam
31	11.07.1912	Osman Memduh Efendi	Hay	Kaymakam
32	10.10.1914	Ömer Lütfi Bey	Garzan	Kaymakam

33	14.09.1917	Nurettin Bey	Malazgirt	Kaymakam
34	30.07.1919	Hulusi Bey	Gediz	Kaymakam
35	1923	Şaban Vasfi Bey		Kaymakam

1.7.7. Sason Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

1847 yılından itibaren Sason'a müdür ataması yapılmaya başlanmıştır. İlk atanan müdür İbrahim Ağa olmuştur. İbrahim Ağa zimmetine para geçirdiği ve halka zulmettiği yönündeki şikâyetler üzerine bir inceleme geçirmiştir. Yapılan soruşturma neticesinde şikâyetlerin aslı olmadığı kanaatine varılmıştır. Ancak inceleme neticesinde İbrahim Ağanın bölgedeki Kürt eşkiyasının faaliyetlerini engellemeye yönelik çabalarının yetersiz olduğu görülmüş bu nedenle azledilerek yerine 14 Temmuz 1850'de Ali Ağa tayin edilmiştir⁷⁶⁵.

Garzan ve Sason nahiyeleri birlikte idare edilirken 31 Mayıs 1853'te iki nahiyenin ayrılmasına karar verilmiştir. Sason müdürlüğüne 20 Haziran 1853'te Abdülkerim Ağa atanmıştır⁷⁶⁶. 10 Eylül 1858'de kaza müdürlüğüne Hacı Mehmet Ağa getirilmiştir⁷⁶⁷. Sason müdürü Hacı Mehmet Ağanın istifası üzerine yerine 25 Ekim 1859'da adaşı Hacı Mehmet Ağa tayin edilmiştir⁷⁶⁸. Hacı Mehmet Ağa Sason'da güvenliği sağlayamadığından azledilmiş yerine Başo Bey tayin edilmiştir. Ancak Başo Bey de dirayetsiz olması nedeniyle azledilmiş ve yerine 28 Aralık 1861'de Kemahlı İbrahim Ağa getirilmiştir⁷⁶⁹. Müdürlük görevine 10 Mart 1863'te Mehmet Rıfat Efendi getirilmiştir⁷⁷⁰. Sason müdürü Abdullatif Efendi yetersizliği nedeniyle azledilmiş yerine 24 Ağustos 1867'de Mehmet Emin Ağa atanmıştır⁷⁷¹.

⁷⁶⁵ BOA, MVL. 233/42, (H) 04 N 1266, (14 Temmuz 1850); BOA, A. MKT. NZD. 12/94, (H) 12 L 1266, (21 Ağustos 1850); BOA, A. MKT. MVL. 30/43, (H) 12 L 1266, (21 Ağustos 1850).

⁷⁶⁶ BOA, İ. MVL. 273/10551-6, (H) 22 Ş 1269, (31 Mayıs 1853); BOA, A. MKT. MVL. 63/77, (H) 13 N 1269, (20 Haziran 1853).

⁷⁶⁷ BOA, MVL.574/100, (H) 01 S 1275, (10 Eylül 1858).

⁷⁶⁸ BOA, MVL. 589/24, (H) 08 Ra 1276, (25 Ekim 1859); BOA, A. MKT. MVL. 111/38, (H) 11 R 1276, (07 Kasım 1859).

⁷⁶⁹ BOA, MVL. 621/32-1, (H) 28 Ca 1278, (28 Aralık 1861).

⁷⁷⁰ BOA, MVL. 643/88, (H) 19 N 1279, (10 Mart 1863).

⁷⁷¹ BOA, MVL. 738/62-3, (H) 23 R 1284, (24 Ağustos 1867).

Sason, 1869 yılında Garzan kazasına bağlı nahiye durumundaydı. Bu tarihte nahiye müdürlüğünü Hamid Bey yapmıştır⁷⁷². 1870 yılında Sason'un idari yapılanmasında yeniden değişiklik yapılarak kaza haline getirilmiş ancak kaymakam ataması yapılmamıştır⁷⁷³. 1871 ile 1875 yılları arasında İzzet Ağa kaymakamlık görevini yerine getirmiştir⁷⁷⁴. 1876 yılında Ahmet Bey⁷⁷⁵, 1877 yılında ise Mustafa Efendi tarafından idare edilmiştir⁷⁷⁶.

Sason kaymakamı Raşit Efendinin Şırnak kaymakamlığına atanması üzerine yerine 10 Şubat 1880'de Plevne kaymakamı Hüseyin Raif Efendi atanmıştır⁷⁷⁷. 30 Mart 1881'de Siirt'in Diyarbakır'dan ayrılarak Bitlis'e bağlanması yönündeki düzenlemeyle Sason'un idari durumu da değişmiştir. Bu tarihten itibaren Sason, Bitlis vilayetinin Genç sancağına bağlanarak Siirt'ten ayrılmıştır⁷⁷⁸.

Kaymakam Hüseyin Raif Efendi görevini yerine getiremediğinden yerine 1 Kasım 1881'de Meksen kaymakamlığından ayrılma Ziya Bey atanmıştır⁷⁷⁹. Ziya Beyin istifa etmesi üzerine kaymakamlığa 2 Şubat 1882'de Ahi Çelebi eski kaymakamı İbrahim Edhem Efendi getirilmiştir⁷⁸⁰. 15 Şubat 1883'te ise Şırvan kaymakamı Zihni Efendi naklen atanmıştır⁷⁸¹.

13 Ekim 1890 tarihinde Ramiz Beyin görevden el çektilmesi üzerine yerine vekâleten Hadi Efendi getirilmiştir. Ramiz Beye yeniden görevine başlayana kadar yarım maaş ödenmiştir⁷⁸². Kısa bir süre sonra Ramiz Bey, görevi sırasındaki kötü yönetimi nedeniyle

⁷⁷² (H) 1286 DVS, s. 63.

⁷⁷³ (H) 1287 DVS, s. 69.

⁷⁷⁴ (H) 1288 DVS, s. 74; (H) 1289 DVS, s. 72; (H) 1290 DVS, s. 70; (H) 1291 DVS, s. 72; (H) 1292 DVS, s. 71.

⁷⁷⁵ (H) 1293 DVS, s. 121.

⁷⁷⁶ (H) 1294 DVS, s. 122.

⁷⁷⁷ BOA, İ. DH. 798/064741-6, (H) 28 D 1297, (10 Şubat 1880).

⁷⁷⁸ Sason kazası 1935 yılında yine Siirt'e bağlanmıştır. 1990 yılına kadar Siirt'e bağlı kalan ve bu tarihten itibaren Batman'a bağlanmıştır. Günümüzde halen Batman'a bağlı bir ilçe konumunda yer almaktadır. Çalışmamızda Sason'un genel olarak Osmanlı döneminde Siirt'e bağlı olarak bilinmesi bu çalışmamızda tarihleri ve kaynakları verilerek nihai bir sonuca bağlanmıştır. Çalışmamızda 1881 yılından sonra Genç sancağına bağlı bulunan Sason'un idari yöneticileri bu tarihten sonra sonlandırılmamış ve Sason'un tarihine katkı sağlamak amacıyla 1881 yılından sonra yapılan atamalar Cumhuriyet'e kadar devam ettirilmiştir.

⁷⁷⁹ BOA, İ. DH. 839/67450-2, (H) 08 Z 1298, (01 Kasım 1881).

⁷⁸⁰ BOA, İ. DH. 846/67960-2, (H) 13 Ra 1299, (02 ŞUBAT 1882).

⁷⁸¹ Seçkin, *a.g.e.*, s. 174.

⁷⁸² BOA, DH. MKT. 1806/30, (H) 25 C 1308, (06 Ocak 1891).

azledilerek yerine 17 Mayıs 1891'de Timurcan kaymakamlığından ayrılma Mehmet Kamil Efendi getirilmiştir⁷⁸³. Mehmet Kamil Beyin istifa etmesi üzerine 11 Nisan 1893 Mondros nahiyesi eski müdürü Süleyman Rakım Efendi kaymakam olarak tayin edilmiştir⁷⁸⁴. Süleyman Rakım Efendi 2 yıllık görevi sonrasında Alucra kazası kaymakamlığına tayin edilmiştir⁷⁸⁵. Münhal bulunan kaymakamlık görevine 16 Ağustos 1895 tarihinde Bulanık kazası kaymakamlığından ayrılma İsmail Hakkı Efendi atanmıştır⁷⁸⁶. 1900 yılında Bitlis eski maarif müdürü İbrahim Edhem Bey kaymakamlık görevini yapmıştır⁷⁸⁷. 1900 yılında Muş sancağına tabi Sason merkezi olan Hazo kasabasında bir belediye teşkiline karar verilmiş ve burada yeni bir belediye binası yapılmıştır⁷⁸⁸. Aynı yılda kaymakamlık görevini vekâleten yürüten Abdulkadir Efendinin idareciliği sırasında başarılı yönetim göstermesi üzerine 29 Eylül 1900 yılında asaleten atanmıştır⁷⁸⁹. 1903 yılında kaymakamlık görevini Cevdet Bey yürütmüştür⁷⁹⁰.

1904 yılında Bitlis vilayetinden, Sason kazasına yapılacak atamalara ilişkin olarak Bâb-ı Âliye görüş bildirmiştir. Yazılan yazıda Sason'un bulunduğu yer itibariyle önemli bir mevkide bulunduğu, kazada farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadıkları, bölgenin idaresinin güç olduğu, atanan kaymakamların tecrübesiz ve bölgeyi tanımamaları nedeniyle görevlerini hakkıyla yerine getiremedikleri ve yapılan atamların birçoğunun da vekâletle olduğu belirtilmiştir. Kazaya, Genç ve Muş sancaklarında tahrirat müdüriyetlerinde bulunması nedeniyle bölgeyi iyi tanıyan Süleyman Faik Efendi'nin atanmasının uygun olacağı yönünde görüş bildirilmiştir⁷⁹¹. Buna bağlı olarak Sadaret Makamı, Sason'un idaresinde yaşanan sorunlar ve bölgedeki Ermeni eşkiyalarının faaliyetlerini dikkate alınarak 10 Mart 1904'te Mekteb-i Mülkiye mezunu Muhdi Tayar Beyi atamıştır⁷⁹².

⁷⁸³ BOA, İ. DH. 1227/96066, (H) 08 L 1308, (17 Mayıs 1891).

⁷⁸⁴ BOA, İ. DH. 1303/30-4, (H) 24 N 1310, (11 Nisan 1893); BOA, BEO. 183/13700, (H) 26 N 1310, (13 Nisan 1893).

⁷⁸⁵ BOA, İ. DH. 1323/56-3, (H) 19 Z 1312, (13 Haziran 1895).

⁷⁸⁶ BOA, İ. DH. 1325/33-4, (H) 24 S 1313, (16 Ağustos 1895).

⁷⁸⁷ BOA, MF. MKT. 625/23, (H) 28 Za 1319, (08 Mart 1902).

⁷⁸⁸ BOA, ŞB. 389/20-3, (H) 04 M 1318, (04 Mayıs 1900).

⁷⁸⁹ BOA, İ. DH. 1378/8, (H) 04 Ca 1318, (29 Eylül 1900).

⁷⁹⁰ (H) 1321 SDAO, s. 704.

⁷⁹¹ BOA, A.) MKT. MHM. 685/26-3, (H) 24 Za 1321, (11 Şubat 1904).

⁷⁹² BOA, A.) MKT. MHM. 685/28-3, (H) 22 Z 1321, (10 Mart 1904).

Sason kaymakamlığa 7 Mayıs 1904'te Erzurum Vilayeti Namervan kaymakamı Mustafa Asım Efendi tayin edilmiştir⁷⁹³. Mustafa Asım Bey, Haç farizasını yerine getirmek üzere görevinden ayrılmıştır⁷⁹⁴. Sason'a 24 Haziran 1905'te Mansur Abdulhamid Bey atanmıştır⁷⁹⁵. Kaymakamlık görevine 14 Eylül 1907'te Palu kaymakamlığından ayrılma Hüseyin Nesimi Efendi getirilmiştir⁷⁹⁶.

Sason'a 20 Ağustos 1908'de Mekteb-i Mülkiye mezunu Hasan Zeki Efendi atanmıştır⁷⁹⁷. 24 Haziran 1909'da Raniye eski kaymakamı Lütfi Efendi⁷⁹⁸ Sason'a atanması üzerine 1 Ağustos 1909'da görev yerine giderek göreve başlamıştır⁷⁹⁹. Lütfi Bey 31 Mart 1910'da Namervan kaymakamlığına tayin olmuştur⁸⁰⁰. Münhal bulunan Sason kaymakamlığına 12 Haziran 1910'da İzmir Jandarma Tensikat Dairesinden Yüzbaşı Firuzan Bey atanmıştır⁸⁰¹. Firuzan Bey'den sonra kaymakamlık görevine 30 Ekim 1910 yılında Rıfat Bey getirilmiştir⁸⁰². 1911 tarihinde kaymakamlık görevini Ali Firuzan yapmıştır⁸⁰³.

7 Nisan 1912'de Sason kaymakamlığına Aziziye kaymakamı Hazım Bey tayin edilmiştir⁸⁰⁴. Hazım Beyin istifası üzerine yerine 25 Kasım 1912'de Hoşap kazası kaymakamı Halid Hüsrev Bey atanmıştır⁸⁰⁵. Halid Hüsrev Beyin azledilmesi üzerine yerine 9 Mayıs 1914'te Mat kaymakamlığından ayrılma Esat Bey tayin edilmiştir⁸⁰⁶. 7 Aralık 1914'te Esat Bey⁸⁰⁷ naklen Bulanık kaymakamlığına atanması üzerine yerine 14 Şubat 1918'de Gülänber kaymakamı Sultan Efendi

⁷⁹³ BOA, İ. DH. 1422/7-6, (H) 21 S 1322, (07 Mayıs 1904).

⁷⁹⁴ BOA, İ. HUS. 123/58, (H) 13 N 1322, (21 Kasım 1904); BOA, BEO.2454/183988, (H) 14 N 1322, (22 Kasım 1904).

⁷⁹⁵ BOA, A.) MKT. MHM. 685/63, (H) 20 R 1323, (24 Haziran 1905).

⁷⁹⁶ BOA, BEO. 3147/235959-2, (H) 06 Ş 1325, (14 Eylül 1907).

⁷⁹⁷ BOA, İ. DH. 1468/42-2, (H) 22 Recep 1326, (20 Ağustos 1908).

⁷⁹⁸ BOA, BEO. 3557/266721, (H) 05 Ca 1327, (24 Haziran 1909).

⁷⁹⁹ BOA, DH. MKT. 2889/6, (H) 14 B 1327, (01 Ağustos 1909).

⁸⁰⁰ BOA, BEO, 3726/279435, (H) 21 Ra 1328, (02 Nisan 1910).

⁸⁰¹ BOA, İ. DH. 1481/33, (H) 03 Ca 1328, (12 Haziran 1910); BOA, BEO.3749/281152, (H) 04 Ca 1328, (13 Haziran 1910).

⁸⁰² BOA, İ. DH. 1484/17-2, (H) 25 L 1328, (30 Ekim 1910).

⁸⁰³ (H) 1327 SDAO, s. 570.

⁸⁰⁴ BOA, İ. DH. 1492/53-2, (H) 19 R 1330, (07 Nisan 1912).

⁸⁰⁵ BOA, İ. DH. 1496/48-2, (H) 15 Z 1330, (25 Kasım 1912).

⁸⁰⁶ BOA, BEO. 4276/320639, (H) 13 Ca 1332, (09 Mayıs 1914); BOA, İ. DH. 1507/19-2, (H) 13 Ca 1332, (09 Mayıs 1914).

⁸⁰⁷ BOA, 4325/324329, (H) 19 M 1333, (07 Aralık 1914).

*Gülänber: Kuzey Irak bölgesinde bir yer adı.

tain edilmiştir⁸⁰⁸. Sason kaymakamlığını 1925 yılında Derviş Bey yürütmüştür.⁸⁰⁹

Tablo 1.22: Sason Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Sıra No	Göreve Başlama Tarihi	Adı	Geldiği Yer	Görevi
1		İbrahim Ağa	-	Müdür
2	14.07.1850	Ali Ağa	-	Müdür
3	20.06.1853	Abdulkerim Ağa	-	Müdür
4	10.09.1858	Hacı Mehmet Ağa	-	Müdür
5	25.10.1859	Hacı Mehmet Ağa	-	Müdür
6		Baço Bey	-	Müdür
7	28.12.1861	İbrahim Ağa	-	Müdür
8	10.03.1863	Mehmet Rıfat Efendi	-	Müdür
9		Abdullatif Efendi	-	Müdür
10	24.08.1867	Mehmet Emin Ağa	-	Müdür
11		Raşid Efendi	-	Kaymakam
12	1869	Hamid Bey	-	Müdür
13	1871-1875	İzzet Ağa	-	Kaymakam
14	1876	Ahmet Bey	-	Kaymakam
15	1877	Mustafa Efendi	-	Kaymakam
16	10.02.1880	Hüseyin Raif Efendi	Plevne	Kaymakam
17	01.11.1881	Ziya Bey	Meksen	Kaymakam
18	02.02.1882	İbrahim Edhem Efendi	Ahi Çelebi	Kaymakam
19	15.02.1883	Zihni Efendi	-	Kaymakam
20	1890	Ramiz Bey	-	Kaymakam
21		Hadi Bey	-	Kaymakam

⁸⁰⁸ BOA, DH. ŞFR. 84/98, (R) 14 Şu 1334, (14 Şubat 1918).

⁸⁰⁹ 1925-1926 Devlet Salnamesi, s. 862.

22	17.05.1891	Mehmet Kamil Efendi	Timurcan	Kaymakam
23	11.04.1893	Süleyman Rakım Efendi	Mondros	Kaymakam
24	16.08.1895	İsmail Hakkı Efendi	-	Kaymakam
25	1900	İbrahim Edhem Bey	-	Kaymakam
26	1900	Abdulkadir Efendi	-	Kaymakam
27	1903	Cevdet Bey	-	Kaymakam
28	10.04.1904	Muhdi Tayyar Bey	-	Kaymakam
29	07.05.1904	Mustafa Asım Efendi	Namervan	Kaymakam
30	24.06.1905	Mansur Abdulhamid	-	Kaymakam
31	14.09.1907	Hüseyin Nesimi Efendi	Palu	Kaymakam
32	20.08.1908	Hasan Zeki Efendi	-	Kaymakam
33	24.06.1909	Lütfi Efendi	Raniye	Kaymakam
34	12.06.1910	Firuzan Bey	-	Kaymakam
35	30.10.1910	Rıfat Bey	-	Kaymakam
36	1911	Ali Firuzan Bey	-	Kaymakam
37	07.04.1912	Hazım Bey	Aziziye	Kaymakam
38	25.11.1912	Halid Hüsrev Bey	Hoşap	Kaymakam
39	09.05.1914	Esat Bey	-	Kaymakam
40	14.02.1918	Sultan Efendi	Gülenber	Kaymakam
41	1925	Derviş Bey	-	Kaymakam

1.7.8. Şırnak Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Şırnak kazasında görev yapan kaymakamları belirleyebilmek için idari konumunda yapılan değişiklikleri takip etmek gerekmektedir. 1854'te Mardin'e bağlı nahiye iken 1869 yılından itibaren Mardin sancağı Cizre kazasına bağlı Hacı Behrem nahiyesi dâhilinde idare edilmiştir. 1869'da Hacı Behrem nahiyesi müdürlüğünü Ali Ağa yapmıştır⁸¹⁰. 1870'te İbrahim Bey⁸¹¹, 1871'de

⁸¹⁰ (H) 1286 DVS, s. 69.

⁸¹¹ (H) 1287 DVS, s. 73.

Sadık Bey⁸¹², 1872-1874 yılları arasında Abdullah Efendi nahiyeye müdürlüğünü yürütmüştür⁸¹³.

Şırnak, 1875 yılında Mardin sancağına bağlı kaza konumuna getirilmiş ve ilk kaymakamlık görevine Yasin Efendi atanmıştır⁸¹⁴. Kaymakamlık görevini 1876'da Rıza Efendi⁸¹⁵, 1877'de Abdullah Efendi yapmıştır⁸¹⁶. Abdullah Efendi görevi sırasında sergilediği kötü yönetimi ve uygulamaları nedeniyle azledilmiş ve yerine ahalden tecrübeli ve liyakati olduğu kanaatine varılan Veli Sabri Efendi 22 Haziran 1879 tarihinde tayin edilmiştir⁸¹⁷. Kaymakam Veli Sabri Efendinin Avine kazası kaymakamlığına naklen atanması üzerine yerine 10 Ekim 1879'da bölgeyi iyi bilen Ahmet Bey atanmıştır⁸¹⁸.

Şırnak kazasına 1880 yılında Reşit Efendi tayin edilmiştir. Reşit Efendinin görevi sırasında vefat etmesi üzerine yerine 1882'de Nasrullah Efendinin ataması yapılmıştır⁸¹⁹. Nasrullah Efendi yetersizliği nedeniyle azledilmiş ve yerine 24 Ağustos 1883'te Mekteb-i Mülkiye mezunu Ahmet Hasan Bey atanmıştır⁸²⁰. Ahmet Hasan Bey'in istifa etmesi üzerine 11 Mart 1884'te Enderin eski kaymakamı Ali Ata Efendi tayin edilmiştir⁸²¹.

9 Ocak 1887'de Diyarbakır'ın Mardin sancağına bağlı Şırnak kazası lağvedilerek nahiyeye konumuna getirilmiş ve Bitlis vilayetinin Siirt sancağının Eruh kazasına bağlanmıştır⁸²². Bu değişiklikle Ali Ata Efendinin kaymakamlık görevi sona ermiştir. Siirt'in Bitlis'e bağlanmasıyla Şırnak, Eruh kazasına bağlı Dergul nahiyesiyle birlikte Dergul adıyla idare edilmiştir⁸²³. 1892 yılında Dergul nahiyesi müdürlüğünü Şakir Efendi, 1898-1900 tarihleri arasında Abdurrahman Ağa yapmıştır⁸²⁴.

⁸¹² (H) 1288 DVS, s. 78.

⁸¹³ (H) 1289 DVS, s. 76; (H) 1290 DVS, s. 74; (H) 1291 DVS, s. 76.

⁸¹⁴ (H) 1292 DVS, s. 76.

⁸¹⁵ (H) 1293 DVS, s. 114.

⁸¹⁶ (H) 1294 DVS, s. 115.

⁸¹⁷ BOA, İ. DH. 787/63952-2, (H) 04 B 1296, (22 Haziran 1879).

⁸¹⁸ BOA, İ. DH. 789/64111-2, (H) 23 L 1296, (10 Ekim 1879).

⁸¹⁹ (H) 1300 DVS, s. 82.

⁸²⁰ BOA, İ. DH. 894/71177-1, (H) 20 L 1300, (24 Ağustos 1883); BOA, İ. DH. 894/71177-3, (H) 27 Za 1300, (29 Eylül 1883);

⁸²¹ BOA, İ. DH. 910/72329-4, (H) 13 C 1301, (11 Mart 1884); 1302 DVS, s. 121.

⁸²² BOA, DH. MKT. 1399/21, (H) 10 Ca 1304, (6 Mart 1887).

⁸²³ (H) 1310 BVS, s. 250.

⁸²⁴ (H) 1310 BVS, s. 250; (H) 1316 BVS, s. 269; (H) 1317 BVS, s. 208; (H) 1318 BVS, s. 210.

1914 yılında Şırnak'ın idari konumunda değişiklik yapılmış Diyarbakır, Van ve Bitlis vilayetlerinin kesişme noktasında bulunması nedeniyle bölgede güvenliğin sağlanması için birinci sınıf kaza statüsüne getirilmiştir⁸²⁵. 3 Şubat 1914 tarihinde Şırnak kaymakamlığına Tiran⁸²⁶ kaymakamlığından ayrılma Tahifi Bey atanmıştır⁸²⁷. 24 Haziran 1914'te Cizre kaymakamı Halil Sami Bey tayin edilmiştir⁸²⁸. 5 Temmuz 1914'te Preşova⁸²⁹ eski kaymakamı İsmail Hakkı Beyin ataması yapılmıştır⁸³⁰.

21 Mart 1916'da Şırnak kaymakamı Nureddin Bey, hastalığı nedeniyle görevini yerine getiremediğini belirterek başka bir yere tayininin yapılmasını talep etmiştir. Ancak talebi uygun görülmemiş ve bunun üzerine istifa etmiştir. 8 Haziran 1916'da Şırnak kaymakamlığına Mutki kazasında da görev yapmış olan Ahlat kaymakamı Hasan Hayri Bey tayin edilmiştir⁸³¹. 1 Kasım 1916'da Hasan Hayri Bey ile Sincar kaymakamı Niyazi Beyin becayişleri yapılmıştır⁸³².

28 Temmuz 1917'de kaymakamlık görevine Pozantı nahiye müdürü Niyazi Efendi tayin edilmiştir⁸³³. 23 Haziran 1918'de Mamuratülaziz Mektupçusu Abdülmecit Vehbi Bey atanmıştır⁸³⁴. 8 Ağustos 1918'de kaymakam Abdülmecit Vehbi Efendinin Bitlis

⁸²⁵ BOA, MV. 235/7, (H) 07 C 1332, (03 Nisan 1914); BOA, A. DVN. MKL. 58A/100, (R) 02 H 1330, (15 Haziran 1914).

⁸²⁶ Tiran: Arnavutluk'un başkentidir. (Bkz. <https://gezimanya.com/arnavutluk/tiran-nerededir>, E. T: 04.04.2018).

⁸²⁷ BOA, İ. DH. 1505/52, (H) 07 Ra 1332, (03 Şubat 1914).

⁸²⁸ BOA, DH. EUM. MEM. 48/23 ve BOA, DH. EUM. LVZ. (H) 08 Ca 1332, (04 Mayıs 1914); BOA, DH. ŞFR. 431/81, (R) 11 H 1330, (24 Haziran 1914).

⁸²⁹ Preşova: Sırbistan'da bir şehir. (Bkz. <https://www.dunyahulteni.net/balkanlar/balkanlarda-son-osmanli-islam-topraklari-sancakin-gelecegi-h430151.html>, E. T: 04.05.2018).

⁸³⁰ BOA, İ. DH. 1509/16-2, (H) 11 Ş 1332, (05 Temmuz 1914); BOA, BEO. 4297/322243, (H) 12 Ş 1332, (06 Temmuz 1914).

⁸³¹ BOA, DH. ŞFR. 514/5, (R) 08 Ma 1332, (21 Mart 1916); BOA, İ. DUİT. 44/35-1, (H) 06 Ş 1334, (08 Haziran 1916); BOA, BEO. 4418/331280, (H) 07 Ş 1334, (09 Haziran 1916).

⁸³² BOA, DH. ŞFR. 535/29, 03 Te 1332, (16 Ekim 1916); BOA, İ. DUİT. 44/97-1, (H) 05 M 1335, (01 Kasım 1916); BOA, BEO. 4438/332776-1, (H) 08 M 1335, (04 Kasım 1916).

⁸³³ BOA, DH. ŞFR. 560/66, (R) 28 T 1333, (28 Temmuz 1917).

⁸³⁴ BOA, İ. DUİT. 46/125-1, (H) 14 N 1336, (23 Haziran 1918); BOA, BEO. 4521/339018, (H) 15 N 1336, (24 Haziran 1918).

vilayeti mektupçuluğuna tayini yapılmıştır⁸³⁵. 22 Haziran 1919'da münhal bulunan Şırnak kaymakamlığına Mekteb-i Aliye mezunlarından Hasan Hakkı Bey atanmıştır⁸³⁶. Hasan Hakkı Beyin görevi onüç gün sürmüştür ve 5 Temmuz 1919'da Siirt tahrirat müdürü Ferhat Efendi kaymakam olarak tayin edilmiştir⁸³⁷. 20 Ekim 1919'da kaymakamlık görevine Domaniç⁸³⁸ nahiyesi müdürü Abdulhadi Bey getirilmiştir⁸³⁹. 1925 yılında Şırnak kaymakamlığını Şevket Bey yapmıştır.⁸⁴⁰

Tablo 1.23: Şırnak Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Sıra No	Göreve Başlama Tarihi	Adı	Geldiği Yer	Görevi
1	1869	Ali Ağa	-	Müdür
2	1870	İbrahim Bey	-	Müdür
3	1871	Sadık Bey	-	Müdür
4	1872	Abdullah Efendi	-	Müdür
5	1873	Abdullah Efendi	-	Müdür
6	1874	Abdullah Efendi	-	Müdür
7	1875	Yasin Efendi	-	Kaymakam
8	1876	Rıza Efendi	-	Kaymakam
9	1877	Abdullah Efendi	-	Kaymakam
10	22.06.1879	Veli Sabri Efendi	-	Kaymakam
11	10.10.1879	Ahmet Bey	-	Kaymakam
12	1880	Reşid Efendi	-	Kaymakam
13	1882	Nasrullah Efendi	-	Kaymakam
14	24.08.1883	Ahmet Hasan Bey	-	Kaymakam

⁸³⁵ BOA, BEO. 4528/339593, (H) 08 Za 1336, (15 Ağustos 1918); BOA, DH. ŞFR. 591/121, (R) 08 A 1334, (08 Ağustos 1918).

⁸³⁶ BOA, DH. İ. UM. EK. 113/47-2, (H) 23 N 1337, (22 Haziran 1919).

⁸³⁷ BOA, DH. ŞFR. 636/27, (R) 05 T 1335, (05 Temmuz 1919).

⁸³⁸ Domaniç: Kütahya iline bağlı bir ilçe. (Bkz. <https://www.haritatr.com/domaniç-haritasi-j24f>, E. T: 12.06.2018).

⁸³⁹ BOA, İ. DUİT. 48/80-1, (H) 25 M 1338, (20 Ekim 1919).

⁸⁴⁰ 1925-1926 SDAO, s. 643.

15	11.04.1884	Ali Ata Efendi	Enderin	Kaymakam
16	1892	Şakir Efendi	-	Müdür
17	1898	Abdurrahman Ağa	-	Müdür
18	03.02.1914	Tahifi Bey	Tiran	Kaymakam
19	24.06.1914	Halil Sami Bey	Cizre	Kaymakam
20	05.07.1914	İsmail Hakkı Bey	Preşova	Kaymakam
21		Nureddin Bey	-	Kaymakam
22	08.06.1916	Hasan Hayri Bey	Ahlat	Kaymakam
23	01.11.1916	Niyazi Bey	Sincar	Kaymakam
24	28.07.1917	Niyazi Efendi	Pozantı	Kaymakam
25	23.06.1918	Abdülmecit Vehbi Bey	Mamuratülaziz	Kaymakam
26	22.06.1919	Hasan Hakkı Bey	-	Kaymakam
27	05.07.1919	Ferhat Efendi	-	Kaymakam
28	20.10.1919	Abdulhadi Bey	Domaniç	Kaymakam
29	1925	Şevket Bey	-	Kaymakam

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİİRT SANCAĞINDA SOSYAL HAYAT

2.1. NÜFUS

Osmanlı Devleti, 1517 yılında yapılan Mısır seferiyle Diyarbakır'ı hâkimiyeti aldıktan sonra bölgede tahrir işlemi başlatmıştır. Bölgedeki ilk tahrir işlemi, 1518 tarihinde tamamlanmıştır. 1526 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde ikinci tahrir, 1568 yılında II. Selim döneminde son tahrir yapılmıştır.

Siirt'e ait ilk tahrir kayıtları 1526 yılına aittir. Söz konusu tahrire göre o dönemde Siirt, 4 mahalle, 25 köy ve 5 mezradan oluşan bir yerleşim yeridir. Mahallelerde Müslüman nüfusu 406 hane 76 mücerred⁸⁴¹ bulunmaktaydı. Hane halkını 5 kişi kabul ederek mücerred sayısını eklediğimizde Müslüman nüfus 2.106 kişiden meydana geliyordu. Köylerde ise 304 hane ve 60 mücerred bulunmaktaydı. Köylerdeki hane sayısını da 5 kabul edip mücerred sayısını eklediğimizde köy nüfusu 1.580 kişiden meydana gelmekte olup bu nüfusun 558'ini Gayrimüslim ahali oluşmaktaydı. Siirt Merkezde Gayrimüslim nüfusu ise Ermeniler 217 hane 74 mücerred olmak üzere 1.159 kişi, Yahudiler 14 hane 4 mücerred olmak üzere 74 kişiden oluşmaktaydı⁸⁴². Böylece Siirt'in 1526 yılındaki Müslüman nüfusu Merkezde 2.106 iken köylerde 1.022 kişidir. Gayrimüslim nüfusu ise Merkezde 1.233 iken köylerde 558 kişidir. 1526 yılında Siirt'te 3.128'i Müslüman ve 1.791'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 4.919 kişi bulunmaktaydı.

Siirt'in 1526 yılındaki nüfusuna ilişkin değişik bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu bilgilerdeki rakamlar yukarıda belirtilen tahrir kayıtlarına oldukça yakındır. Metin Tuncel, 1526'da Siirt'in dört mahallesi bulunan bir yerleşim yeri olduğunu, bu mahallelerde 406 hane 58'i bekâr erkek Müslüman, 217 hane 74'ü bekâr erkek Hıristiyan (Ermeni), 14 hane 4'ü bekâr erkek Yahudi olmak üzere 637

⁸⁴¹ Mücerred: Tek başına yaşayan evlenmemiş bekâr kişilere için kullanılmıştır. (Bkz. <https://www.turkcebilgi.com/mucerred>, E. T: 02.08.2017).

⁸⁴² Uğur Demlikoğlu, "XVI. Yüzyılda Siirt'in Sosyo Ekonomik Durumu", *History Studies*, C. 10, S. 1, Şubat 2018, s. 64-67.

hanede ve yaklaşık 3500-4000 nüfusu bulunduğunu belirtmiştir⁸⁴³. Metin Tuncel'in verdiği bilgilere göre hane sayısını 5 kabul ettiğimizde Siirt'te Müslüman nüfusu 406 hane ve 58 bekâr erkek olmak üzere 2.088 kişidir. Gayrimüslim nüfusu ise 231 hane ve 78 bekâr erkek olmak üzere 1.233 kişidir. Böylelikle Tuncel'in verdiği bilgilere göre Siirt nüfusu 3.321 kişiden oluşmaktaydı.

Suraiya Faroqhi ise Siirt'in 1526 tarihindeki nüfusunu 406 hane 58'i bekâr erkek Müslüman, 448 hane 152'si bekâr erkek Hıristiyan olmak üzere 4500-5000 civarında olduğunu ifade etmiştir⁸⁴⁴. Suraiya Faroqhi'nin verdiği bilgilere göre hane sayısını 5 kabul ettiğimizde Siirt'te Müslüman nüfusu 406 hane ve 58 bekâr erkek olmak üzere 2.088 kişidir. Gayrimüslim nüfusu ise 448 hane ve 152 bekâr erkek olmak üzere 2.392 kişidir. Böylelikle Faroqhi'nin verdiği bilgilere göre Siirt nüfusu 4.480 kişiden oluşmaktaydı.

1568 yılında yapılan tahrir çalışmasıyla ortaya çıkan rakamlara göre Siirt'in mahalle sayısı değişmemiştir. Ancak köy ve mezra sayısında az olmakla birlikte bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu tarihlerde Siirt'te 27 köy 7 mezra bulunmaktadır. Siirt merkezdeki tahmini Müslüman nüfusu 5.000'dir. Köylerde 477 hane, 198 mücerred kişiden oluşmaktaydı. Hane halkını 5 kişi kabul ederek mücerred sayısını eklediğimizde Müslüman nüfusu 2.583 kişidir. Gayrimüslim nüfusu ise 1.226 Ermeni, 1.694 Süryani ve 159 Yahudi olmak üzere 3.079 nüfustan meydana gelmektedir. Böylece 1568 yılında Siirt nüfusu 7.583 Müslüman, 3.079 Gayrimüslim olmak üzere 10.662 nüfustan meydana gelmiştir. 1526 tarihli tahrir kayıtlarında Siirt'te Süryani nüfus görünmezken 1568 yılı tahrir kayıtlarında Süryanilere de rastlanmaktadır⁸⁴⁵.

⁸⁴³ Tuncel, *a.g.e.*, 174; Mehmet Salih, Erpolat, *XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1999, s. 553. (Erpolat, tahrir kaydını 1523 yılında yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca 406 hane Müslüman nüfusunu 402 hane olarak göstermiştir).

⁸⁴⁴ Suraiya, Faroqhi, *a.g.e.*, s. 573.

⁸⁴⁵ Demlikoğlu, *a.g.m.*, s. 66-68.

Tablo 2.1: 1526 ve 1568 Yıllarındaki Siirt Nüfusu

Yıl	Mahalle	Köy	Mezra	Müslüman	Gayrimüslüm	Toplam
1526	4	25	5	3.128	1.791	4.919
1568	4	27	7	7.583	3.079	10.662

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımı yapılmamıştır. Bu tarihe kadar nüfus miktarı tahrir defterlerindeki bilgilere dayanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Osmanlı nüfus istatistikleri, önemli idari ve askeri ihtiyaçları karşılamak için yapılmıştır. Sayımlar arazi tetkikleri ve kalıcı bir nüfus kayıt sistemi XIX. yüzyıl idaresi açısından önem kazanmıştır. Modern bir orduya asker alınması, ordunun etkin ve yedek birimler olarak örgütlenme zorunluluğu, erkek nüfusun yaşı ve sayısı hakkında doğru bilgi edinmeyi gerektirmiştir. Bu amaçla askeri hizmet için uygun Müslüman sayısının belirlenmesi ve cizyenin yeniden tayin edilmesini sağlamak amacıyla nüfus sayımı yapılması kararlaştırılmıştır⁸⁴⁶. 1828-1829 Osmanlı Rus savaşından sonra 1830 tarihinde kurulan Meclis-i Şura'da Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerdeki erkek nüfusu tespit etmek ve mali kaynakları yeniden belirleyebilmek amacıyla bir nüfus sayımı yapılmasına, bu sayımın Anadolu ve Rumeli'deki bütün eyaletleri kapsamına karar verilmiştir⁸⁴⁷. Yapılacak sayımda sadece erkek nüfus sayılacaktı. Sayımın yapılması için talimatnameler düzenlenerek gereken hazırlıklar yapılmıştır. Bu hazırlıklar kapsamında sayım sonuçlarını değerlendirmek üzere Ceride Nezareti kurulmuştur. Sancak merkezlerinde ise bu nezarete bağlı olarak Defter Nazırlıkları kurulmuştur. Defter Nazırları, sancaklarda doğan, ölen, göç eden veya sancağa gelip yerleşenlerin kayıtlarını tutmakla görevlendirilmiştir. Defter Nazırlıklarına memur olarak görev yapmak üzere defter nazırı, nüfus mukayyidi ve kâtipler tayin edilmiştir. 1830 yılında kararlaştırılan nüfus sayımına 1831 yılında başlanmıştır⁸⁴⁸.

⁸⁴⁶ Kemal Haşim Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 44.

⁸⁴⁷ Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 99.

⁸⁴⁸ Ahmet Aksın, Erdal Karakaş, "Nüfus İcmal Defterine Göre 19. Yüzyılda Arabgir", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 13, 2002, s. 98; Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Akademik Barış Dergisi*, C. 8, S. 15, Ankara 2014, s. 227.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. Bu sayımda sadece erkek nüfus sayılmış ve bulunan sonuç beş ile çarpılarak Osmanlı nüfusu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu sayımda bütün eyaletlerde sayım yapılmasına karar verilmesine karşın Bosna, Arnavutluk, Teselya, Erzurum, Diyarbakır ve Van eyaletlerinde sayım yapılmamıştır⁸⁴⁹. Osmanlı'da 1831 yılında yapılan ve sadece erkek nüfusun sayıldığı ilk nüfus sayımdan sonra 1844 yılında ikinci sayım yapılmıştır. Bu sayımda da sadece erkek nüfus sayılmıştır. Diyarbakır nüfus sayımı 1846 yılında tamamlanmıştır⁸⁵⁰.

Siirt bu tarihlerde Diyarbakır'a bağlı olması nedeniyle aynı tarihlerde Siirt'in nüfus sayımının tamamlanmış olması ihtimal dâhilindedir. Ancak nüfus defterleri arasında Siirt'in nüfusuna ilişkin herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Sadece bu tarihlerde icmal defterlerinde Siirt'in nüfusuna ilişkin bilgiler tespit edilmiştir.

İcmal defterleri nüfus sayım defterinin taşıdığı özellikleri taşımamaktadır. Zira nüfus defterlerinde boy, meslek, yaş, fiziki görünüş gibi özellikler kayıt altına alınmıştır. İcmal defterlerinde bu tür ayrıntılı bilgiler yer almamakla birlikte sadece erkek nüfusa ilişkin yaş guruplarına göre bir tasnif söz konusudur. İcmal defterlerinde

⁸⁴⁹ Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, 2007, s. 148.

⁸⁵⁰ Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 101.

* ***İcmal Defterlerinde Yer Alan Terimler:***

1- Müslüman Nüfus için Defterde Kullanılan Terimler

a-Tüvana: Güçlü, kuvvetli. (13-44 arası genç)

b-Sıbyan (Sabi): Baliğ olmamış erkek çocuk. (0-13 arası çocuk)

c-Musinn: Yaşlı, kocamış, ihtiyar. (45 sonrası ise yaşlı)

d-Nizamiye: Askerlik çağına gelmiş gençler.

e-Redif-i Cedid: Terhis edilerek ihtiyata geçirilen kur'a asker.

f- Mahall-i Aher: Başka mahale gidenler veya başka mahalde bulunanlar.

2- Gayrimüslim Nüfus için Defterde Kullanılan Terimler

a-A'la: En yüksek cizye oranı üzerinden vergi veren kişilerdir.

b-Evsat: Orta gelir seviyesi üzerinden vergi veren kişilerdir.

c-Edna: En düşük cizye oranı üzerinden vergi veren kişilerdir.

d-Sıbyan: Gayr-i Müslimlerin cizye verme durumunda olmayan, erkek çocuklarının kastedildiği terim olarak kullanılmaktadır.

e-Mande: Cizye verme yükümlülüğü düşmüş, yaşlı gayrimüslimler için kullanılan bir tabir.

f- Mürahik: Büluğ yaşına yaklaşmış erkek çocuk.

g- Mahall-i Aher: Başka mahale gidenler ve başka mahalde bulunanlar.

h- Bila Varak: Resmi kayıt belgesi olmayan gayrimüslimler kastedilmektedir. (Bkz. Aksın, Karakaş, *a.g.m.*, s. 99-100.)

ayrıca hane sayıları da verilmiştir⁸⁵¹. 1846 yılında Siirt'in icmal defterinde yer alan veriler ışığında Siirt'in nüfus bilgilerine sahip olabilmekteyiz. Yine Siirt hakkında nüfus sayımı ışığında elde edilen ilk veriler olması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. İcmal defteri verilerine göre Siirt Merkez kazasına bağlı 14 mahalle 2 köy bulunmaktadır. 14 mahallenin 2'sinde sadece Gayrimüslim, 1'inde hem Müslim hem Gayrimüslim ahali ikamet etmektedir. 12 mahallede ise sadece Müslüman halk yaşamaktadır. Merkeze bağlı 2 köyden birinde Müslümanlar birinde Gayrimüslim ahali ikamet etmektedir. Merkeze bağlı mahallelerdeki Gayrimüslim tebaa Ermenilerden, köydeki Gayrimüslim tebaa ise Keldanilerden meydana gelmektedir. Merkeze bağlı 12 mahalle ve 1 köydeki toplam Müslüman nüfusu 483 hane ve 1.220 erkek nüfustan oluşmaktadır. Yine 3 mahalle ve köydeki Gayrimüslim nüfusu 222 hane ve 737 erkek nüfustan meydana gelmektedir. Gayrimüslimlerin 201 hane ve 694'ü Ermeni tebaadan, 21 hane ve 43'ü Keldani tebaadan oluşmaktadır. 1846 yılındaki Siirt Merkez kazasının toplam nüfusu 705 hane ve 1.957 erkekten oluşmuştur⁸⁵².

Tablo 24.2: 1846 Tarihli İcmal Defterine Göre Siirt Merkez Kazası Nüfus Dağılımı

ŞİİRT MERKEZ KAZASI

Müslim							
Mahalle	Hane	Tüvana	Sıbyan	Musinn	Nizamiye	Redif-i Cedid	Toplam
Babudarp Mahallesi (Algül Mah.)	44	59	30	16	2	4	111
Karakol Mahallesi (Karakol Mah.)	43	62	32	9	1	5	109
Kassar Mahallesi (İnönü Mah.)	51	90	35	12	-	4	141
Re's Mahallesi (Ulus Mah.)	66	98	43	14	5	3	163
Nazif Mahallesi (Sakarya Mah.)	49	71	28	15	1	2	117
Sok Mahallesi (Batı Mah.)	32	51	17	8	1	1	78

⁸⁵¹ Aksın, Karakaş, *a.g.m.*, s. 99.

⁸⁵² BOA, NFS. D. 3732-22, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846); BOA, NFS. D. 3734-3, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846); BOA, NFS. D. 3735-15, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

Verras Mahallesi (Dumlupınar Mah.)	33	56	17	7	2	-	82
Suvayka Mahallesi (Conkbayır Mah.)	34	52	31	14	2	3	102
Sor Mahallesi (Dumlupınar Mah.)	22	43	19	8	-	2	72
Birinskak Mahallesi (Conkbayır Mah.)	29	37	11	7	-	-	55
Holaniye Mahallesi (Doğan Mah.)	18	26	9	8	1	-	44
Şeyh Halef Mahallesi (Ülkü Mah.)	47	67	32	18	4	2	123
Tolukembe (?) Köyü	15	15	3	5	-	-	23
Toplam	483	727	307	141	19	26	1.220

Gayrimüslim

<i>Mahalle</i>	<i>Hane</i>	<i>Evsat</i>	<i>Edna</i>	<i>Sıbyan</i>	<i>Mande</i>	<i>Mahall-i Aher/*Bila Varak</i>	<i>Toplam</i>
Şeyh Halef Mahallesi (Ülkü Mah.) "Ermeni"	127	112	169	155	2	1	439
Ayn Salib Mah. (Ulus Mah.) "Ermeni"	48	52	51	67	3	*1	174
Yakubi Mahallesi "Ermeni"	26	24	33	23	1	-	81
Deyrmir Köyü "Keldani"	21	11	12	18	2	-	43
Toplam	222	199	265	263	8	2	737

Toplam Nüfus Miktarı

Müslim
1.220

Gayrimüslim
737

Toplam
1.957

Garzan kazası 1846 yılı sayımında, 642 hane Müslim, 280 hane Gayrimüslim (reaya) ve 101 hane Yezidi olmak üzere 1.023 hane bulunmaktadır. Kazaya bağlı 58 köy bulunmasına karşın bu köylerin

14'ünde Müslim, 3'ünde Gayrimüslim, 41'inde Müslim, Gayrimüslim ve Yezidi ahali yaşamaktadır. Müslim nüfusu 1.485 kişi, Gayrimüslim nüfusu 668 kişi, Yezidi nüfusu 231 kişi olmak üzere 2.384 kişilik bir nüfusa sahiptir⁸⁵³.

Tablo 2.3: Garzan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı

GARZAN KAZASI									
<i>Hane</i>	<i>Müslim</i>		<i>Gayrimüslim</i>		<i>Yezidi</i>	<i>Karma</i>		<i>Toplam</i>	
	642	280	101	-	1.023				
<i>Köy</i>	14	3	-	41	58				
Müslim									
<i>Tüvana</i>	<i>Sıbyan</i>		<i>Musinn</i>		<i>Nizamiye</i>	<i>Mahall-i Aher</i>		<i>Toplam</i>	
855	341	223	20	46	1.485				
Gayrimüslim									
<i>A'la</i>	<i>Evsat</i>	<i>Edna</i>	<i>Sıbyan</i>	<i>Mande</i>	<i>Mürahik</i>	<i>Bila Varak</i>	<i>Mahall-i Aher</i>	<i>Toplam</i>	
1	87	251	242	18	28	34	7	668	
Yezidi									
<i>Tüvana</i>			<i>Sıbyan</i>		<i>Musinn</i>		<i>Toplam</i>		
186			44		1		231		
Toplam Nüfus Miktarı									
<i>Müslim</i>			<i>Gayrimüslim</i>			<i>Yezidi</i>		<i>Toplam</i>	
1.485			668			231		2.384	

1846 yılına ait icmal defterine göre Şirvan'da, 1430 hane Müslim, 61 hane Göçebe, 367 hane Gayrimüslim (reaya), 14 hane Kıpti Müslim⁸⁵⁴, 49 hane Yezidi, 464 hane reayayı mektûme⁸⁵⁵ olmak üzere toplam 2.385 hane bulunmaktadır. Ayrıca kazada 3 mahalle ve 1 mezrada Müslüman ahali yaşamaktaydı. Kazaya bağlı 187 köyden 105'i Müslim, 67'si Gayrimüslim, 15'i Müslim, Gayrimüslim, Yezidi'den meydana gelmektedir. Kazada göçebe ve kıpti Müslimlerin yaşadığı 1 kale vardı. Kazanın nüfus dağılımı ise 3.586'sı

⁸⁵³ BOA, NFS. D. 3735-49-51-53, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

⁸⁵⁴ Kıpti Müslim: İcmal defterinde Kıptilerin Müslüman olmasından sonra kayıtları tutulurken böyle bir ayırım içine gidilmiştir. Aslında bahsedilen kesim Müslümanlar arasında kayıt edilmesi gerekirken böyle bir kayıt tarzı yapılmıştır. (Bkz. <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501349>, E. T: 09.09.2017).

⁸⁵⁵ İcmal defterinde reayayı mektûme diye kayıt alınan veriler 1264 yılına ait olduğuna ilişkin şerh bulunmaktadır. Reayayı mektûme nüfus kütüğüne kaydedilmemiş kişiler anlamında kullanılmıştır. Tabloda kısaltma olarak Re. Mek. Kullanılmıştır. (Bkz. <https://www.osmanice.com/osmanlica-18287-nedir-ne-demek.html>, E. T: 15.09.2017).

Müslim, 2.711'i Gayrimüslim, 108'i Yezidi ve 36'sı Kıpti Müslim, olmak üzere 6.441 kişilik bir nüfus yoğunluğuna sahip olmuştur⁸⁵⁶.

Tablo 2.4: Şirvan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı

ŞİRVAN KAZASI								
	Müslim	Göçebe	Gayrimüslim	Kıpti Müslim	Yezidi	Reayayı Mektüme	Karma	Toplam
Hane	1430	61	367	14	49	464	-	2385
Köy	105	-	67	-	-	-	15	187
Mah.	3	-	-	-	-	-	-	3
Mezra	1	-	-	-	-	-	-	1
Kale	-	-	-	-	-	-	1	1
Müslim								
	Tüvana	Sıbyan	Musinn	Toplam				
Göçebe-91								
Yerli-2271								
	2.381	779	426				3.586	
Gayrimüslim								
	A'la	Evsat	Edna	Sıbyan	Mande	Mürahik	Bila Varak	Toplam
	0	685	1119	847	13	26	21	2.711
Yezidi								
	Tüvana	Sıbyan	Musinn	Toplam				
	66	38	4				108	
Kıpti Müslim								
	Nizamiye	Redif-i Cedid	Kebir	Sağır	Toplam			
	4	3	23	6				36
Toplam Nüfus Miktarı								
	Müslim	Gayrimüslim	Yezidi	Kıpti Müslim	Toplam			
	3.586	2.711	108	36				6.441

1846 yılına ait icmal defterine göre Rıdvan'da, 261 hane Müslim, 461 hane Gayrimüslim (reaya), 539 hane Yezidi, 7 hane Kıpti Müslim olmak üzere toplam 1.268 hane bulunmaktadır. Kazaya bağlı 58 köyden 5'i Müslim, 13'ü Yezidi, 40'ı Müslim, Gayrimüslim, Kıpti Müslim ve Yezidi köyünden meydana gelmektedir. Kazadaki nüfus dağılımı 550'si Müslim, 1.132'i Gayrimüslim, 1.276'sı Yezidi, olmak üzere 2.981 kişilik bir nüfusa sahiptir. Kıpti Müslim nüfus sayısı Yezidi milleti arasında gösterilmiştir⁸⁵⁷.

⁸⁵⁶ BOA, NFS. D. 3735-73-75, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

⁸⁵⁷ BOA, NFS. D. 3735-45-47, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

Tablo 2.5: Rıdvan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı

RIDVAN KAZASI								
	Müslim	Gayrimüslim	Yezidi	Kıpti Müslim	Karma	Toplam		
<i>Hane</i>	261	461	539	7	-	1.268		
<i>Köy</i>	5	-	13	-	40	58		
Müslim								
<i>Tüvana</i>	<i>Sıbyan</i>	<i>Musinn</i>	<i>Nizamiye</i>	<i>Mahall-i Aher</i>	<i>Toplam</i>			
308	130	95	7	10	550			
Gayrimüslim								
<i>A'la</i>	<i>Evsat</i>	<i>Edna</i>	<i>Sıbyan</i>	<i>Mande</i>	<i>Mürahik</i>	<i>Bıla Varak</i>	<i>Mahall-i Aher</i>	<i>Toplam</i>
24	153	470	356	35	36	43	15	1.132
Yezidi								
<i>Tüvana</i>	<i>Sıbyan</i>	<i>Musinn</i>	<i>Toplam</i>					
798	310	168	1.276					
Kıpti Müslim								
<i>Kebir</i>	<i>Sağır</i>	<i>Toplam</i>						
14	9	23						
Toplam Nüfus Miktarı								
<i>Müslim</i>	<i>Gayrimüslim</i>	<i>Yezidi</i>	<i>Kıpti Müslim</i>	<i>Toplam</i>				
550	1.132	1.276	23	2.981				

1846 yılı icmal defterinde Gurdilan adında Siirt'te bağlı bir kazanın nüfus dağılımı verilmiştir. Kazada 215 hane Müslim, 60 hane Gayrimüslim olmak üzere 275 hane bulunmaktadır. Kazaya bağlı 5 köyde Müslim, 4 köyde ise Müslim ve Gayrimüslimler birlikte yaşamaktadır. Kazanın nüfus dağılımı 521'i Müslim, 136'sı Gayrimüslim olmak üzere 657 erkek kişiden oluşmaktaydı⁸⁵⁸.

Tablo 2.6: Gurdilan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı

GURDILAN KAZASI						
	Müslim	Gayrimüslim	Karma	<i>Toplam</i>		
<i>Hane</i>	215	60	-	275		
<i>Köy</i>	5	-	4	9		
Müslim						
<i>Tüvana</i>	<i>Sıbyan</i>	<i>Musinn</i>	<i>Nizamiye</i>	<i>Mahali Aher</i>	<i>Toplam</i>	
258	142	103	14	4	521	
Gayrimüslim						
<i>A'la</i>	<i>Evsat</i>	<i>Edna</i>	<i>Sıbyan</i>	<i>Mande</i>	<i>Mahali Aher</i>	<i>Toplam</i>
0	22	56	42	9	7	136

⁸⁵⁸ BOA, NFS. D. 3732-25, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846); BOA, NFS. D. 3735-57, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

Toplam Nüfus Miktarı		
Müslim	Gayrimüslim	Toplam
521	136	657

1846 yılındaki defterdeki bir diğer kaza Bohtan kazasıdır. Kazada 1.721 hane Müslim, 1.454 hane Gayrimüslim olmak üzere 3.175 hane bulunmaktaydı. Kazaya bağlı 88 köyün 79'unda Müslim, 79'unda Gayr-i Müslim ve 1 köyde de Müslim ile Gayrimüslimler birlikte yaşamaktaydı. Kazanın 3 mahallesinde Müslim, 2 mahallesinde Gayrimüslimler ayrı ayrı bulunmaktaydı. Kazanın nüfus dağılımı 2.724 Müslim, 4.402 Gayrimüslim olmak üzere 7.126 erkek kişiden oluşmaktaydı⁸⁵⁹.

Tablo 2.7: Bohtan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı

BOHTAN KAZASI						
Hane	Müslim	Gayrimüslim	Karma	Toplam		
Köy	88	79	1	168		
Mahalle	3	2	-	5		
Müslim						
Tüvana	Sıbyan	Musinn	Toplam			
1.638	613	473	2.724			
Gayrimüslim (Ermeni)						
A'la	Evsat	Edna	Sıbyan	Mande	Mahali Aher	Toplam
27	1.562	1.145	1.618	46	4	4.402
Toplam Nüfus Miktarı						
Müslim	Gayrimüslim	Toplam				
2.724	4.402	7.126				

1846 yılında Siirt'e bağlı olarak icmal defterinde yer alan diğer kaza Hizan kazasıdır. Kazada 1.030 hane Müslim, 558 hane Gayrimüslim (Ermeni) olmak üzere 1.588 hane bulunmaktaydı. Kazaya bağlı 113 köyün 57'sinde Müslim, 56'sında Gayrimüslim (Ermeni) ahali yaşamaktaydı. Kazanın nüfus dağılımı 3.164 Müslim, 1.820 Gayrimüslim olmak üzere 4.984 erkek kişiden oluşmaktaydı⁸⁶⁰.

⁸⁵⁹ BOA, NFS. D. 3735-118-121, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

⁸⁶⁰ BOA, NFS. D. 3735-212-215, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

Tablo 2.8: Hizan Kazası 1846 Yılı Nüfus Dağılımı

HİZAN KAZASI						
	Müslim		Gayrimüslim (Ermeni)		Toplam	
<i>Hane</i>	1.030		558		1.588	
<i>Köy</i>	57		56		113	
Müslim						
<i>Yerli</i>	<i>Nizamiye</i>		<i>Mahalli Aher</i>		<i>Toplam</i>	
3.021	142		1		3.164	
Gayrimüslim (Ermeni)						
<i>A'la</i>	<i>Evsat</i>	<i>Edna</i>	<i>Sıbyan</i>	<i>Mande</i>	<i>Mahali Aher</i>	<i>Toplam</i>
0	543	348	727	33	169	1.820
Toplam Nüfus Miktarı						
<i>Müslim</i>		<i>Gayrimüslim</i>			<i>Toplam</i>	
3.164		1.820			4.984	

1846 yılı icmal defterindeki kayıtlara göre Siirt'in Merkez kazası, Garzan, Şirvan, Rıdvan, Gurdilan, Bohtan ve Hizan kazasının nüfus dağılımı verilmiştir. Siirt'in kazalarla birlikte nüfusu 13.250 Müslim, 11.606 Gayrimüslim, 1.615 Yezidi ve 59 Kıpti Müslim olmak üzere toplam 26.530 kişiydi. 1846 yılındaki icmal defterinde sadece Merkez kazası ile Garzan, Şirvan, Rıdvan, Gurdilan, Bohtan ve Hizan kazalarına ilişkin nüfus kayıtları dikkate alınmıştır. Nitekim 1850 tarihinde Siirt'in idari yapılanmasındaki ilk kayıtlara göre Siirt'e bağlı başka kaza ve nahiyelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Siirt'in nüfus miktarının tam olarak ortaya çıkabilmesi için tüm kaza ve nahiyelere ilişkin nüfus verilerinin hesaplanması gerekmektedir. Ancak Siirt'in bu yöndeki verileri oldukça yetersizdir. Nitekim Siirt Livasına ilişkin 1846 yılında ayrıntılı nüfus defteri bulunmamaktadır. İcmal defterindeki veriler sayesinde Siirt'in Merkez kazası, Garzan, Şirvan, Rıdvan, Gurdilan, Bohtan ve Hizan kazalarının nüfusu hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Tablo 2.9: Siirt Livasının 1846 Yılı Nüfus Dağılımı

SİİRT VE KAZALARIN NÜFUS DAĞILIMI				
Müslim	Gayrimüslim	Yezidi	Kıpti Müslim	Toplam
13.250	11.606	1.615	59	26.530

Siirt'te yaşayan Gayrimüslümlerin nüfusunu 1854 tarihli reaya defteri üzerinden tespit edebilmekteyiz. Defter verileri Gayrimüslim

reayayı nefer⁸⁶¹ ve zimmi olarak ikiye ayırarak kayıt altına almıştır. Bu tarihte Siirt'in kazalarıyla birlikte Gayrimüslim nüfus oranı daha geniş bir biçimde kayıt altında alınmıştır. Defterdeki bilgilere göre 1854 yılında Siirt Merkez kazasında 755 kişi, Şirvan kazasında 4.108 kişi, Gurdilan kazasında 318 kişi, Rıdvan kazasında 1.402 kişi, Hizan kazasında 2.689 kişi, Garzan kazasında 2.055 kişi, Sason kazasında 1.335 kişi, Botan, Dergul, Eruh ve Pervari kazalarında 4.392 kişi olmak üzere Siirt'te toplam 17.074 Gayrimüslim yaşamaktaydı⁸⁶². 1854 yılındaki reaya defterinde Siirt'e bağlı kaza sayısı fazla olduğu için 1854 yılındaki Gayrimüslim nüfus miktarı 1846 yılındaki Gayrimüslim nüfus miktarından daha fazladır. Yenileşme hareketleri kapsamında yeni kurulan vilayet nizamnamesine göre idari yapılanma tam olarak oturmamıştır. Kazalara ait nahiye ve köy sayılarında değişiklikler olması nedeniyle nüfus dağılımındaki oranlar birbiriyle uyuşmamaktadır. Siirt'in nüfus dağılımında Gayrimüslim nüfusunu hatırı sayılır bir orana sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2.10: Siirt Livasının 1854 Yılındaki Gayrimüslim Nüfus Dağılımı

ŞİİRT LİVASI			
<i>Merkez Kazası</i>	<i>Şirvan Kazası</i>	<i>Gurdilan Kazası</i>	<i>Rıdvan Kazası</i>
Nefer-756	Nefer-3403	Nefer-226	Nefer-1339
Zimmi-19	Zimmi-705	Zimmi-92	Zimmi-63
<i>Hizan Kazası</i>	<i>Garzan Kazası</i>	<i>Sason Kazası</i>	<i>Botan, Dergul, Eruh ve Pervari Kazaları</i>
Nefer-2251	Nefer-1357	Nefer-1335	Nefer-4392
Zimmi-438	Zimmi-698	Zimmi-0	Zimmi-0
GAYRİMÜSLİM NÜFUS TOPLAMI			
<i>Nefer</i>	<i>Zimmi</i>	<i>Toplam</i>	
15.059	2.015	17.074	

XIX. yüzyılda Siirt ve çevresini gezen seyyahlar bölgenin nüfusu hakkında çeşitli bilgiler vermişlerdir. XIX. yüzyılın başlarında Macdonald Kinneir şehir nüfusunun 3000 kişi olduğundan

⁸⁶¹ Yukarıdaki belgelerde geçen nefer ibaresi avarız vergisine muhatap olan kişileri belirtmektedir. Avarız vergisi Osmanlı'da olağanüstü koşullarda ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için alınan vergi türüdür. (Bkz. <http://www.turktoresi.com/viewtopic.php?f=18&t=630>, E. T: 04.12.2017).

⁸⁶² BOA, NFS. D. 3868, (H) 29 Z 1270, (22 Eylül 1854).

bahsetmiştir⁸⁶³. J. Shiel ise 1836 tarihinde şehir nüfusunun 1000 hane olduğunu söylemektedir. Ainsworth şehir nüfusunun 5000 olduğunu kaydetmiştir. Helmut Von Moltke 1838'de şehrin Osmanlı-Mısır savaşı nedeniyle önemli bir bölümünün harap olduğunu, sokaklarda sadece yaşlı adamlar ve çocukların bulunduğunu söylemiş, şehir nüfusunun 600 hane Müslüman, 200 hane Hıristiyan olduğunu ancak Müslümanların askere gitmesi nedeniyle 400 haneye düştüğünü ifade etmiştir. 1864 yılına ait bilgi veren Alexander Schlaefli, Siirt'i Bohtan (Botan) suyu vadisinin ekonomik merkezi olarak belirtmiştir⁸⁶⁴. Seyyahların verdiği bu bilgiler, resmi nüfus sayımı sonucu elde edilen veriler kadar gerçekçi değildir. Bu nedenle Siirt'in XIX. yüzyıl ilk yarısındaki nüfusu yukarıda açıklanan icmal defterine göre belirlemek ve kabul etmek doğru olacaktır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Siirt'in idari yapılanmasında meydana gelen düzenlemeler nüfus hareketlenmelerine sebep olmuştur. 1869'da Şirvan'ın merkez kazasına bağlı 107 köy, Zırki nahiyesine bağlı 25 köy, Hizan nahiyesine bağlı 197 köy; Garzan'ın merkez kazasına bağlı 115 köy, Rıdvan nahiyesine bağlı 41 köy, Beşiri nahiyesine bağlı 81 köy, Sason nahiyesine bağlı 155 köy; Eruh merkez kazasına bağlı 84 köy, Pervari nahiyesine bağlı 85 köy, Dergul mahiyesine bağlı 90 köy olmak üzere toplam 980 köy bulunmaktadır⁸⁶⁵. 1870 yılında idari yapılanmada değişikliğe gidilerek bu kez Sason nahiyeden kaza konumuna getirilmiştir. Böylelikle Siirt'in kaza sayısı dörde yükselmiştir. 1871 yılında Siirt, Şirvan, Garzan, Sason ve Eruh kazalarından meydana gelmiştir. Şirvan merkez kazasına bağlı 107 köy, Zırki nahiyesine bağlı 25 köy, Hizan kazasına bağlı 233 köy; Garzan merkez kazasına bağlı 105 köy, Rıdvan nahiyesine bağlı 41 köy; Sason merkez kazasına bağlı 26 köy, Beşiri nahiyesine bağlı 106 köy, Hıyan nahiyesine bağlı 114 köy; Eruh merkez kazasına bağlı 84 köy, Pervari nahiyesine bağlı 28 köy, Dergul nahiyesine bağlı 153 köy olmak üzere toplam 1.022 köy bulunmaktadır⁸⁶⁶. Siirt'in idari teşkilatında yapılan bu değişiklikle

⁸⁶³ John Macdonald Kinneir, *Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, John Murray, Albemarle Street, London, 1818, s. 409.

⁸⁶⁴ Besim Darkot, "Siird" *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 620; Tuncel, *a.g.e.*, s. 174; Faroqhi, *a.g.e.*, s. 574.

⁸⁶⁵ (H) 1286 DVS, s. 138-139.

⁸⁶⁶ (H) 1287 DVS, s. 125-127.

Siirt'e bağlı kaza, nahiye ve köy sayısında değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler nüfus oranının değişmesine neden olmuştur. 1864 yılında uygulamaya konulan vilayet nizamnamesiyle oluşturulmaya çalışılan yeni uygulamalar nüfus dağılımının değişmesine yol açmıştır. Nitekim her yeni uygulamanın hayata geçirilmesinde bu tür zorlukların yaşanması olağandır. Yeni düzen oturuncaya kadar idari yapılanmada bu tür değişiklikler her zaman yapılmıştır.

Tablo 2.11: 1869 ve 1870 Siirt'in İdari Yapılanmasında Meydana Gelen Değişlikler

Yıllar	Siirt Livası							
	1869			1870				
Kazalar	<i>Şirvan</i>	<i>Garzan</i>	<i>Eruh</i>	<i>Şirvan</i>	<i>Garzan</i>	<i>Sason</i>	<i>Eruh</i>	
Nahiyeler	Merkez	Merkez	Merkez	Merkez	Merkez	Merkez	Merkez	Merkez
(Köy Sayısı)	(107 Köy)	(115 Köy)	(84 Köy)	(107 Köy)	(105 Köy)	(26 Köy)	(84 Köy)	
	Zırki	Rıdvan	Pervari	Zırki	Rıdvan	Beşiri	Pervari	
	(25 Köy)	(41 Köy)	(85 Köy)	(25 Köy)	(41 Köy)	(106 Köy)	(28 Köy)	
	Hizan	Beşiri	Dergul	Hizan		Hıyan	Dergul	
	(197 Köy)	(81 Köy)	(90 Köy)	(233 Köy)		(114 Köy)	(153 Köy)	
Köy Sayısı	329	392	259	365	146	246	265	
Köy Toplamı		980			1022			

1871 yılında Siirt'in idari teşkilatlanmasında yapılan düzenlemeyle kaza sayısında herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte nahiye ve köy sayısında bir artış olmuştur. Bu artışa paralel olarak nüfus hareketlerinde değişiklikler yaşanmıştır. 1871 yılında Siirt, Garzan, Şirvan, Eruh ve Sason kazalarından meydana gelmekteydi. Söz konusu dönemde Siirt Merkez 15 köy ve 1235 hane olmak üzere 4.519 kişi, Garzan kazası 268 köy ve 8236 hane olmak üzere 18.194 kişi, Şirvan kazası 329 köy ve 5.778 hane olmak üzere 19.130 kişi, Eruh kazası 249 köy ve 9231 hane olmak üzere 19.215 kişi, Sason kazası 154 köy ve 2854 hane olmak üzere 8.391 kişiden oluşmaktaydı. Böylelikle Siirt'in 1871 tarihindeki kazalarla beraber

toplam nüfusu 1.015 köy ve 28.334 hanede olmak üzere toplam 69.449 kişiydi. Bu nüfusun 52.143'ü Müslüman ve 17.306'sı Gayrimüslim ahalden meydana gelmiştir⁸⁶⁷. Bu tarihteki kayıtlara göre Şirvan kazası 329 köy ile en fazla köye, 5.778 Gayrimüslim ile en fazla Gayrimüslim nüfusa, Eruh kazası 9.231 hane ile en fazla haneye, 13.387 Müslim ile en fazla Müslüman nüfusa sahip kazalar arasında yer almışlardır.

Tablo 2.12: Siirt'in 1871 Yılındaki Ayrıntılı Nüfus Dağılımı

ŞİİRT LİVASI				
<i>Şiirt Merkez</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
15	1235	3275	1244	4519
ŞİRVAN KAZASI				
<i>Şirvan Merkez</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
107	2885	7676	4738	12414
Şirvan Kazasına Bağlı Nahiyeler				
<i>Espayirt ve Zırki ve Hizan Nahiyeleri</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
222	2893	5711	4005	9716
GARZAN KAZASI				
<i>Garzan Merkez</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
101	2429	5122	1198	6320
Garzan Kazasına Bağlı Nahiyeler				
<i>Beşiri Nahiyesi</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
92	3661	4627	2347	6974
<i>Rıdvan Nahiyesi</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
65	1656	2097	1494	3591
<i>Gurdilan Nahiyesi</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
10	487	999	310	1309
SASON KAZASI				
<i>Sason Merkez</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
120	1612	3772	2081	5853

⁸⁶⁷ (H) 1288 DVS, s. 211-212.

Sason Kazasına Bağlı Nahiyeler***Hıyan Nahiyesi***

Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
34	1242	1547	991	2538

ERUH KAZASI***Eruh Merkez***

Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
84	2156	3049	1010	4059

Eruh Kazasına Bağlı Nahiyeler***Dergul ve Zilan Nahiyeleri***

Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
133	4799	11313	398	11711

Pervari Nahiyesi

Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
32	1276	2955	490	3445

ŞİİRT LİVASININ KAZALAR DÂHİL TOPLAM NÜFUSU

Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
1.015	28.334	52.143	17.306	69.449

1872 yılında yapılan değişiklikle Garzan kazasına bağlı Rıdvan nahiyesi kaza statüsüne, Garzan kazası da nahiyeye durumuna getirilerek Sason kazasına bağlanmıştır⁸⁶⁸. Siirt'in merkez kazasının nüfusu 1874-1876 yıllarında 4.446 Müslim, 1.590 Gayrimüslim olmak üzere 6.036 kişiden meydana gelmiştir⁸⁶⁹. 1877 yılında Siirt merkez kazasının nüfusunda bir değişiklik olmamıştır. Bu tarihte Siirt Livası, Şirvan, Rıdvan, Sason ve Eruh kazalarından oluşmaktaydı. Şirvan'ın merkez kazasına bağlı 89 köy, Zırki nahiyesine bağlı 25 köy, Hizan nahiyesine bağlı 218 köy; Rıdvan'ın merkez kazasına bağlı 41 köy, Garzan⁸⁷⁰ nahiyesine bağlı 116 köy, Beşiri nahiyesine bağlı 96 köy; Sason'un merkez kazasına bağlı 26 köy, Hıyan nahiyesine bağlı 134 köy; Eruh'un merkez kazasına bağlı 66 köy, Pervari nahiyesine bağlı 38 köy, Dergul nahiyesine bağlı 183 köy bulunmaktadır⁸⁷¹. 1877

⁸⁶⁸ (H) 1289 DVS, s. 69-72; (H) 1290 DVS, s. 68-70.

⁸⁶⁹ (H) 1291 DVS, s. 152; (H) 1292 DVS, s. 160; (H) 1293 DVS, s. 155.

⁸⁷⁰ Siirt, 1877 yılında Diyarbakır vilayetine bağlı bir liva olması nedeniyle Siirt hakkındaki bilgiler için bu tarihlerdeki salname kayıtları önemli bir kaynak olmaktadır. İdari yapılanmaya ilişkin kayıtlar incelendiğinde Garzan nahiyesi Sason kazasına bağlı olarak gösterilmiştir. Aynı salnamede nahiyeye ve köy dağılımı bölümünde Garzan nahiyesi Rıdvan kazasına bağlı olarak gösterilmiştir. Bu yöndeki kayıtlarda bir hata söz konusudur. Ancak genel olarak Siirt'in nüfusu incelendiğinden bu yazım hatası istatistiklerimizin toplamında herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. (Bkz. (H) 1294 DVS, s. 122 ve 224).

⁸⁷¹ (H) 1294 DVS, s. 224 (50).

yılındaki kayıtlarda Siirt merkez kazası 1.679 hane, 4.446 Müslim, 1.590 Gayrimüslim olmak üzere 6.036 kişi; Rıdvan kazası 200 hane, 122 Müslim, 374 Gayrimüslim olmak üzere 496 kişi; Sason kazası 234 hane, 188 Müslim, 352 Gayrimüslim olmak üzere 540 kişi; Eruh kazası 278 hane, 5 Müslim, 790 Gayrimüslim olmak üzere 795 kişiden oluşmuştur. Böylelikle Siirt livasının toplam nüfusu 2.391 hane, 4.761 Müslim ve 3.106 Gayrimüslim olmak üzere 7.867 kişidir⁸⁷². 1877 yılındaki bu kayıtlar Siirt ve kaza merkezlerinin nüfusuna ilişkin olarak düzenlenmiştir. Bu tarihlerde Şirvan kazasının nüfusuna ilişkin herhangi bir kayıt yer almamış, nahiyeye ve köylerdeki nüfus bilgileri bu hesaba katılmamıştır. Bu nedenle nüfus toplamı 1871 yılından daha az görünmektedir. Ayrıca bu tarihlerdeki nüfus sayımında sadece erkek nüfusun sayımı yapıldığı unutulmamalıdır. Siirt'in bu tarihteki nüfus bilgileri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kemal Haşim Karpat, 1877/78 yılında Siirt'in nüfusunu Eruh, Şirvan, Rıdvan ve Sason kazalarıyla birlikte 9.200 hane olmak üzere 15.000 kişi olarak göstermiştir⁸⁷³.

Tablo 2.13: 1877 Yılındaki Siirt Nüfus Dağılımı

ŞİİRT LİVASI			
<i>Siirt Merkez</i>			
Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
1679	4446	1590	6036
RİDVAN KAZASI			
<i>Rıdvan Merkez</i>			
Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
200	122	374	496
SASON KAZASI			
<i>Sason Merkez</i>			
Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
234	188	352	540
ERUH KAZASI			
<i>Eruh Merkez</i>			
Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
278	5	790	795
ŞİİRT MERKEZ VE KAZA MERKEZLERİNİN TOPLAM NÜFUSU			
Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
2391	4761	3106	7867

⁸⁷² (H) 1294 DVS, s. 148-149.

⁸⁷³ Karpat, a.g.e, s. 160.

Tablo 2.14: 1877 Yılındaki Siirt'in İdari Yapısı

SİİRT LİVASI				
Yıl	1877			
Kazalar	Şirvan	Rıdvan	Sason	Eruh
Nahiyeler	Merkez (89 Köy)	Merkez (41 Köy)	Merkez (26 Köy)	Merkez (66 Köy)
(Köy Sayısı)	Zırki (25 Köy)	Garzan (116 Köy)	Hıyan (134 Köy)	Pervari (38 Köy)
	Hızan (218 Köy)	Beşiri (96 Köy)		Dergul (183 Köy)
Köy Sayısı	332	253	160	287
Köy Toplamı	1032			

1878-1880 istatistiklerine göre Siirt Livasının erkek nüfusu 23.549 Müslim, 11.839 Gayrimüslim olmak üzere 35.388 kişidir. Gayrimüslimlerin 11.052'si Gregorian (Ermeni), 173'ü Protestan, 399'u Keldani ve 215'i de Katoliktir⁸⁷⁴.

Tablo 2.15: 1878-1880 Yılındaki Siirt Livasının Nüfus Dağılımı

SİİRT LİVASI			
Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus	
23.549	11.839	35.388	
Gayrimüslim Nüfus Dağılımı			
Gregorian (Ermeni)	Protestan	Keldani	Katolik
11.052	173	399	215

30 Mart 1881 tarihinde Siirt, Diyarbakır vilayetinden ayrılarak Bitlis vilayetine bağlanmıştır. Yapılan bu değişiklikle beraber Siirt sancağı Eruh, Rıdvan, Garzan, Şirvan ve Pervari kazalarından oluşmaktaydı⁸⁷⁵. Bu değişikliğe bağlı olarak Siirt'in nüfus dağılımında da bir takım değişiklikler olmuştur.

1881 yılında Osmanlı Devleti'nde kadınların da dâhil edildiği bir nüfus sayımı yapılmaya başlanmıştır. Nüfus sayımında erkeklerin yanında kadın nüfusunun da sayılmasına karar verilmesi halk tarafından olumlu karşılanmamış ve bu durum sayım işlemleri esnasında bir takım problemlere sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda Siirt sancağında nüfus sayımı 25 Nisan 1883 tarihinde başlamıştır.

⁸⁷⁴ Karpat, *a.g.e.*, s. 230.

⁸⁷⁵ BOA, Y. A. RES, 10/25, (R) 18 Ma 1297, (30 Mart 1881).

Devletin birçok bölgesinde olduğu gibi Siirt halkı da nüfus sayımı esnasında kadınların isimlerinin kayıt altına alınmasına itiraz etmiş ve bu konuda sayım yapan memurlara bir takım zorluklar çıkarmışlardır. Bu yönde başkent İstanbul'a çok sayıda telgraf çekilmiş ve nihayetinde itirazların fazlalığı nedeniyle çıkabilecek sorunların önüne geçmek amacıyla hükümet kadınların isimlerinin yazılması uygulamasından vazgeçmiştir. Buna rağmen Siirt halkı nüfus sayımı esnasında bir takım sorunlar çıkarmaya devam etmiş ancak hükümetin kararlı politikası ile nüfus sayımı 15 Eylül 1883 yılında nüfus sayımı tamamlanmıştır⁸⁷⁶.

Yapılan nüfus sayımına göre Siirt sancağının Müslüman nüfusu 22.181'i kadın ve 26.914'ü erkek olmak üzere toplam 49.095 kişi; Gayrimüslim nüfusu 7.472'si kadın ve 9.100'ü erkek olmak üzere toplam 16.572 kişiden meydana gelmiştir. Gayrimüslimlerin nüfus dağılımı 5.457 kadın, 6.514 erkek Ermeni, 1.058 kadın, 1.388 erkek Katolik, 202 kadın, 233 erkek Protestan, 755 kadın, 965 erkek Süryaniden oluşmaktaydı⁸⁷⁷.

Tablo 2.16: 1881-1893 Yılları Arasındaki Siirt'in Nüfus Dağılımı

SİİRT SANCAĞI				
	Erkek	Kadın	Toplam	Nüfus Toplamı
Müslim	26.914	22.181	49.095	
Gayrimüslim	9.100	7.472	16.572	
				65.667
Gayrimüslimlerin Nüfus Dağılımı				
Gayrimüslim	Ermeni	Katolik	Protestan	Süryani
Erkek	6.514	1.388	233	965
Kadın	5.457	1.058	202	755

Siirt sancağı Diyarbakır vilayetine bağlı iken mutasarrıf olarak 12 Eylül 1879 tarihinde ataması yapılan Mehmet Salih Paşa yaklaşık dört yıl boyunca burada görev yapmıştır. Görevi sırasında Siirt'in idari durumunda değişiklik olmuş ve Siirt, Bitlis vilayetine bağlanmıştır. Mehmet Salih Paşa burada kurulan Reşkotan ve Berikan nahiyelerinin

⁸⁷⁶ BOA, DH. ŞFR, 116/56, (R) 13 Ni 1299, (25 Nisan 1883); BOA, DH. ŞFR, 118/86, (R) 03 E 1299, (15 Eylül 1883).

⁸⁷⁷ Karpat. a.g.e, s. 170-171.

kurulma aşamasında fiilen görev yapmıştır. Mehmet Salih Paşa, 5 Temmuz 1883'te Muş mutasarrıflığı görevine atanmıştır. Bölgeyi iyi bilen ve bölgenin her yerini gezen Mehmet Salih Paşa Bitlis vilayeti dâhilindeki Bitlis, Muş, Siirt ve Genç sancaklarının nüfusuna ilişkin incelemeler yapmıştır. Mehmet Salih Paşa, Siirt sancağı hakkında verdiği bilgilere göre burada görev yaptığı süre zarfında sancağa bağlı 6 kaza ve 4 nahiye bulunduğunu, burada 11 aşiretin yaşadığını belirtmiştir. Burada 125.398 Müslim, 29.385 Ermeni, 2.352 Süryani, 3.042 Katolik, 268 Proteston olmak üzere 160.345 kişilik bir nüfus yoğunluğunun bulunduğunu belirtmiştir. Dergul nahiyesinde bulunan Raman ve Dudiran aşiretlerinin nüfuslarını 10.250 kişi, Batuvan aşiretinin ise 4.250 kişiden meydana geldiğini tespit etmiştir. Bitlis vilayeti dâhilindeki Bitlis, Muş, Siirt ve Genç sancaklarına ilişkin nüfus dağılımı hakkında genel bir bilgi vermiştir. Bu bölgede yaşayan halkın % 80'inin Müslüman % 20'sinin Ermeni ve diğer milletlerden olduğunu belirtmiştir. Ahalinin büyük çoğunluğunun Kürtlerden meydana geldiğini, Kürtlerin yiğit, cesur ve savaşçı bir millet olduklarını, dindar ve hilafete bağlı bulduklarını belirtmiştir. Kürtler için ıslahat çalışmalarının yapılması gerektiğini, ıslahat çalışmalarıyla eğitim verilmesi halinde burada Ermenilerin meydana getirecekleri karışıklıkları önleyeceklerine ilişkin kanaat bildirmiştir. Bölgede yaşayan Ermenilerin, Kürtlerin varlık sürmeleri nedeniyle karışıklık çıkarmaya cesaret edemeyeceklerini, Ermenilerin çoğunun Ermenice bilmediklerini ve Kürtçe konuştuğunu, kendi hallerinde bulduklarını, karışıklık çıkarmak niyetinde bulunmadıklarını ancak bölge dışında yaşayan eğitilmiş Ermenilerin buraya gelerek Ermenileri kışkırtma ihtimali bulunduğunu belirtmiştir⁸⁷⁸.

⁸⁷⁸ BOA, Y. PRK. UM, 19/64, (H) 01 R 1308, (14 Kasım 1890).

Tablo 2.17: Mehmet Salih Paşa'ya Göre 1879-1883 Yılları Siirt'in Nüfus Dağılımı

SİİRT SANCAĞI		
Sancağa Bağlı Kaza ve Nahiyeler		
Kaza Sayısı	Nahiye Sayısı	Aşiret Sayısı
6	4	11
	Nüfus Dağılımı	
Müslim	Gayrimüslim	Aşiret Nüfusu
125.398	29.385 (Ermeni)	10.250 (Raman ve Dudiran)
	2.352 (Süryani)	4.250 (Batuvan)
	3.042 (Katolik)	
	268 (Protestan)	
Toplam 125.398	Toplam 35.047	Toplam 14.500

Siirt'in 1881 yılında Bitlis vilayetine bağlanmasıyla birlikte bu tarihten itibaren Siirt sancağı hakkında Bitlis Vilayet Salnamelerinde bilgiler yer almaktadır. Bitlis Vilayet Salnameleri 1892, 1898, 1899 ve 1900 olmak üzere dört adet düzenlenmiştir. Siirt'in nüfusuna ilişkin 1892 yılındaki salname kayıtlarında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bu salname kayıtlarına göre Siirt merkeze bağlı 32 köy, 3401 hane bulunmaktadır. Burada 7714'ü Kadın, 7608'i Erkek olmak üzere 15.322 Müslüman; 1763'ü kadın, 1894'ü erkek olmak üzere 3.657 Gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı. Şirvan kazası ile Zırki nahiyesinde 155 köy ve 3003 hanede, 5938'i kadın, 7482'si erkek olmak üzere 13.420 Müslüman; 1008'i kadın, 1299'u erkek olmak üzere 2307 Gayrimüslim; Eruh kazası ile Dergul nahiyesinde 230 köy ve 7962 hanede, 6531'i kadın, 7958'i erkek olmak üzere 14.489 Müslüman; 1006'sı kadın, 1308'i erkek olmak üzere 2314 Gayrimüslim; Garzan kazası ile Rıdvan nahiyesinde 173 köy ve 3401 hanede, 5844'ü kadın, 6552'si erkek olmak üzere 12.396 Müslüman; 2989'u kadın, 3138'i erkek olmak üzere 5941 Gayrimüslim; Pervari kazasında 75 köy ve 2462 hanede, 1770'i kadın, 2090'nı erkek olmak üzere 3860 Müslüman; 909'u kadın, 1135'i erkek olmak üzere 2044 Gayrimüslim nüfusa sahiptiler. Böylelikle Siirt'in kazalarıyla birlikte toplam nüfusu 27797'si kadın, 31690'nı erkek olmak üzere 59.487'si Müslüman, 7675'i kadın, 8774'ü erkek olmak üzere 16.449'i Gayrimüslimden meydana gelen bir nüfusu bulunmaktaydı⁸⁷⁹.

⁸⁷⁹ (H) 1310 BVS, s. 283-284.

Tablo 2.18: 1892 Yılı Siirt'in Ayrıntılı Nüfus Dağılımı

ŞİİRT SANCAĞI				
<i>Şiirt Merkez</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
32	3401	7714 (Kadın) 7608 (Erkek)	1763 (Kadın) 1894 (Erkek)	18.979
ŞİRVAN KAZASI				
<i>Şirvan Kazası ve Zirki Nahiyesi</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
155	3003	5938 (Kadın) 7482 (Erkek)	1008 (Kadın) 1299 (Erkek)	15.727
ERUH KAZASI				
<i>Eruh Kazası ve Dergul Nahiyesi</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
230	7962	6531 (Kadın) 7958 (Erkek)	1006 (Kadın) 1308 (Erkek)	16.803
GARZAN KAZASI				
<i>Garzan Kazası ve Rıdvan Nahiyesi</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
173	3401	5844 (Kadın) 6552 (Erkek)	2989 (Kadın) 3138 (Erkek)	18.337
PERVARI KAZASI				
<i>Pervari Kazası</i>				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
75	2462	1770 (Kadın) 2090 (Erkek)	909 (Kadın) 1135 (Erkek)	5.904
ŞİİRT VE KAZALARIN TOPLAM NÜFUSU				
Köy	Hane	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
665	20.229	27.797 (Kadın) 31.690 (Erkek)	7.675 (Kadın) 8.774 (Erkek)	35.472 (Kadın) 40.464 (Erkek)
ŞİİRT VE KAZALARIN GENEL TOPLAM NÜFUSU				
	Müslim	Gayrimüslim	Toplam Nüfus	
	59.487	16.449	75.936	

Tablo 2.19: 1892 Yılı Siirt'in Gayrimüslim Ayrıntılı Nüfus Dağılımı

SİİRT SANCAĞI							
Gayrimüslimlerin Nüfus Dağılımı							
Siirt Merkez							
Gayrimüslim	Kıpti	Yezidi	Keldani	Süryani	Protestan	Katolik	Ermeni
Kadın	-	41	276	141	123	208	974
Erkek	-	52	306	175	133	270	958
Şirvan Kazası ve Zırki Nahiyesi							
Gayrimüslim	Kıpti	Yezidi	Keldani	Süryani	Protestan	Katolik	Ermeni
Kadın	51	-	-	625	-	-	332
Erkek	58	-	-	813	-	-	428
Eruh Kazası ve Dergul Nahiyesi							
Gayrimüslim	Kıpti	Yezidi	Keldani	Süryani	Protestan	Katolik	Ermeni
Kadın	-	20	210	75	-	-	701
Erkek	-	30	239	72	-	-	967
Garzan Kazası ve Rıdvan Nahiyesi							
Gayrimüslim	Kıpti	Yezidi	Keldani	Süryani	Protestan	Katolik	Ermeni
Kadın	-	627	-	389	75	186	1712
Erkek	-	642	-	405	79	166	1846
Pervari Kazası							
Gayrimüslim	Kıpti	Yezidi	Keldani	Süryani	Protestan	Katolik	Ermeni
Kadın	-	-	409	-	-	-	500
Erkek	-	-	550	-	-	-	585
Siirt Sancağında Yaşayan Gayrimüslim Toplamı							
Gayrimüslim	Kıpti	Yezidi	Keldani	Süryani	Protestan	Katolik	Ermeni
Kadın	51	688	895	1230	198	394	4219
Erkek	58	724	1095	1465	212	436	4784
Gayrimüslim Toplam Nüfus							
Kadın			7.675				
Erkek			8.774		16.449		

Siirt sancağının nüfusu hakkında 1891 yılında basılan Vital Cuinet'in eserinde ayrıntılı bilgiler yer almıştır. V. Cuinet 1890 tarihinde Siirt nüfusunu 64.448 Müslüman, 36.294 Gayrimüslim olmak üzere 100.742 kişi olarak vermiştir⁸⁸⁰. V. Cuinet'in verdiği bilgiler ile salnamelerde yer alan bilgiler arasında 24.806 kişi kadar fark bulunmaktadır. Ancak V. Cuinet'in elde ettiği verileri hangi çalışma sonucundan elde ettiğine ilişkin bilgiler bulunmamaktadır.

⁸⁸⁰ Vital Cuinet, *La Turquie D'asie: Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'asie-Mineure*, Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891, s. 597.

Osmanlı Devleti tarafından yazılan salname kayıtları resmi kayıtlar olduğu için bu bilgilerin güvenilirliği daha gerçekçidir. Yine XIX. Yüzyılda başlayan milliyetçilik akımı sonucu Osmanlının, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla yaptığı yenilikler gayrimüslimlere yeni hakların verilmesi ve bunun sonucunda batının gayrimüslimlerin koruyuculuğunu üstlenerek Osmanlının iç işlerine karışmaya yönelik politikaları dikkate alındığında bu tür kayıtların güvenilirliğini azaltmaktadır. Batının bu yöndeki politikalarını geliştirmek için gayrimüslim nüfusu fazla göstererek müdahale etme gerekçesini kuvvetlendirmek istemesi nüfus verilerinin doğruluğunu sorgulama gerekliliğini doğurmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerde nüfus sayımlarına ilişkin çalışmaları bulunması, nüfus sayımı için nüfus mukayyidi adında devlet memuru ataması Osmanlı Devleti tarafından verilen verilerin doğruluğunu daha da kuvvetlendirmektedir. Siirt sancağının nüfus verileri Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtları doğrultusunda değerlendirmek nüfusa ilişkin daha sağlıklı bilgiler elde etmemize yardımcı olacaktır.

Şemsettin Sami'nin 1889-1898 yılları arasında kaleme aldığı *Kamusu'l-A'lam* adlı eserin 1894 yılındaki cildinde Siirt'in nüfusunun 64.448 Müslüman, 28.119 Ermeni, 1000 Ermeni Katolik, 1033 Ermeni Protestan, 2600 Keldani Katolik, 4250 Yakubi Suryani, 1096 Yezidi olmak üzere toplam 102.546 kişi olduğunu yazmıştır⁸⁸¹. Siirt'in Şirvan kazasının nüfusu hakkında Jelle Verheij'in verdiği bilgiler nüfus dağılımı hakkında bizleri bilgi sahibi yapmaktadır. Verheij 1895 tarihi itibarıyla Şirvan'daki Hıristiyan köylerin Müslüman köylere göre daha geniş olduğunu, nüfusun % 20'sinin Süryanilerden (Suriye Ortodoksu) meydana geldiğini belirtmiştir. Şirvan halkının daha çok göçebelere oluştuğunu, bunların yazın yaylalara çıktıklarını ve ahalinin Kürt aşiretlerine mensup bulduklarını söylemiştir⁸⁸². Siirt sancağının nüfusuna ilişkin 1897 yılında yapılan altı doğu vilayetindeki Müslüman ve Gayrimüslim nüfus bilgilerine göre nüfus dağılımı 68.845 Müslüman, 9.359

⁸⁸¹ Şemsettin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, Mihran Matbaası, C. 4, İstanbul 1302, s. 2574.

⁸⁸² Jelle Verheij, "The 1895 Massacres in Hizan and Şirvan (Bitlis vilayeti)", *Études Arméniennes Contemporaines* 10, December 2017, s. 129.

Ortodoks, 3.049 Katolik, 449 Protestan, 2.784 eski Suriyeli olmak üzere toplam 84.486 kişi şeklindeydi⁸⁸³.

Siirt'in Cumhuriyet öncesi son nüfus durumunu 1914 yılındaki nüfus sayımı ortaya koymaktadır. Yapılan sayıma göre Siirt'in kazalarla birlikte nüfusu 86.463 Müslüman, 19.345 Gayrimüslim olmak üzere toplam 105.808 kişiden oluşmaktaydı. Nüfus yoğunluğuna göre Müslümanlar nüfusun %81,7'sini oluştururken Gayrimüslim tebaa ise %18,3'ünü oluşturmaktaydı. Gayrimüslim tebaa içinden en fazla nüfus Ermenilere aittir. Ermeniler gayrimüslim nüfusun yarısından fazlasına sahiptirler⁸⁸⁴.

Tablo 2.20: Siirt'in 1914 Yılı Nüfus Dağılımı

SİİRT SANCAĞI VE KAZALARI						
	Siirt	Eruh	Pervari	Şirvan	Garzan	Toplam
Müslüman	27.649	22.677	6.415	15.181	14.541	86.463
Gayrimüslim	4.954	3.558	3.107	2.278	5.448	19.345
Toplam	32.603	26,235	9.522	17.459	19.989	105.808
GAYRİMÜSLİM NÜFUS DAĞILIMI						
	Siirt	Eruh	Pervari	Şirvan	Garzan	Toplam
Ermeni	2.218	1.890	1.326	1.169	4.225	10.828
Protestan	412	-	-	-	107	519
Süryani	775	714	-	1.109	1.044	3.642
Keldani	1.549	954	1.781	-	72	4.356
Toplam	4.954	3.558	3.107	2.278	5.448	19.345

Cumhuriyetin ilanından sonra 1926 yılında nüfus sayımını yapmak üzere İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuş ve 2 Haziran 1926 tarihinde nüfus sayımı hakkında 896 Sayılı İlk Genel Nüfus Sayımı Kanunu çıkarılmıştır. 28 Ekim 1927 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımı yapılmıştır⁸⁸⁵. Bu tarihte yapılan nüfus sayımına göre Siirt vilayetinin nüfusu 98.459 Müslüman

⁸⁸³ Karpat, *a.g.e.*, s. 233.

⁸⁸⁴ Karpat, *a.g.e.*, s. 212-213; Barış Aslan, *Tek Parti Döneminde Siirt (1923-1950)*, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Siirt 2017, s. 25; Mehmet Zeydin Yıldız, Hüseyin Saraçoğlu, "19. Yüzyıldan Günümüze Siirt İlinin İdari ve Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişimler", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 632.

⁸⁸⁵ Savaş Sertel, "1927 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Elazığ Nüfusu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, S 1, Elazığ 2015, s. 304.

ve 3.974 Gayrimüslim olmak üzere toplam 102.433 kişiden meydana gelmiştir⁸⁸⁶.

Tablo 2.21: Siirt Vilayetinin 1927 Yılı Nüfus Dağılımı

SİİRT VİLAYETİ VE KAZALARI							
Müslim							
Erkek	48.444						
Kadın	50.015						
Toplam	98.459						
Gayrimüslim							
	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hıristiyan	Diğer Dinler	Dini Bilinmeyen
Erkek	54	23	1	760	76	991	4
Kadın	113	18	5	825	8	1.095	1
Toplam	167	41	6	1.585	84	2.086	5
1927 Yılı Nüfus Toplamı							
Müslim	Gayrimüslim						Toplam
98.459	3.974						102.433

Siirt'in nüfusu değişik kaynaklarda değişik miktarlarda verilmiştir. Siirt'in idari yapılanmasında meydana gelen değişiklikler nedeniyle kaza ve nahiye merkezleri zaman zaman değişmiştir. Bu değişiklikler nüfus dağılımını etkilemiştir. İdari yapılanma sürecinde Siirt'e yeni kaza, nahiye ve köylerin eklenmesi de nüfus dağılımının değişmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda bulunduğu zor durumu, yenileşme hareketleri kapsamında oluşturulan vilayet nizamnameleriyle yeni oluşturulan idari yönetim tarzı istenilen sonuçları vermemiştir. Osmanlının yaptığı bu değişikliklerle merkezi otoriteyi güçlendirme politikası kapsamında atamaları yapılan idareciler yetersiz kalmıştır. İdarecilerin yönetim anlayışları, bilgi ve deneyimlerinin yetersizliği, görevleri sırasında uyguladıkları yönetim tarzı Osmanlının uygulamak istediği yönetim politikaları karşısında yetersiz kalmıştır. Bölgede nüfuz sahibi bey ve ağaların yaptıkları zulümler, meydana gelen çekirge istilaları, kuraklık, vergi yükünün fazlalığı çeşitli göç hareketlerine neden olmuştur. Örneğin 1867 yılında Pervari kazası hakkındaki belgede Pervari kazasında birçok ahalinin yerli bey ve ağaların baskısı ve zorbalıkları karşısında mallarını ve Emlaklarını geride bırakarak Pervari'yi terk edip Van'a

⁸⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, "Umumi Nüfus Tahriri", Ankara 1929, s. 224.

ve Muş'a gitmişlerdir. Bu ahalinin göç sebebi araştırılmış ve yapılan zulüm nedeniyle yurtlarını terk ettikleri belirlenmiştir. Ahalinin öncelikle Van'a ve Muş'a yerleştirilmeleri, bunu kabul etmemeleri halinde Van'da kötü olayları engellemek amacıyla Pervari'ye geri gönderilmelerine karar verilmiştir⁸⁸⁷. 1887 tarihinde benzer durum Eruh kazasında görülmüştür. Buna ilişkin belgede Siirt sancağının Eruh kazasının yaklaşık olarak 20.000 nüfusu bulunmasına karşın, ahali adına vekâleten İbrahim ve Yusuf beyler tarafından gönderilen telgrafta, ahalinin meydana gelen çekirge istilas ve kuraklık nedeniyle yaşadıkları geçim sıkıntısı nedeniyle göç ettiklerini belirtmişlerdir. Göç nedenleri arasında arazi ve emlak vergileri ile gayrimüslim halkın vermekte oldukları askerlik bedellerinin yüksek olması, yine Müslüman halkın ürettikleri tarım ürünlerine karşılık verdikleri öşür vergisinin fazlalığı, buna karşılık kazada üretilen kök boya ve tiftik fiyatlarının düşük olması gerekçe olarak belirtilmiştir. Bu olumsuzlukların giderilmemesi karşısında geriye kalan halkın da göç etme niyetinde oldukları nedeniyle Bitlis vilayetince gerekli tedbirlerin alınarak halkın refahının sağlanarak göçün engellenmesi istenmiştir⁸⁸⁸. Bu ve buna benzer olaylar nüfus dağılımını etkilemiştir. Bu nedenle çeşitli zamanlarda yapılan nüfus sayımları arasında farklılıklar meydana gelmiştir. Siirt bölgesinde yaşayan ahali arasında göçebe sayısının fazla olması da nüfus dağılımını etkileyen bir diğer unsurdur. Göçebelerin nüfus sayımlarında kendilerini yazdırmaması veya yaylalarda buldukları zamanlarda yapılan nüfus tahrir işlemlerinde Siirt'te bulunmamaları nüfusun tespitinde değişik rakamların ortaya çıkmasının nedenleri arasında bulunmaktadır. Nüfus oranlarında birtakım farklılıklar olmasına karşın Siirt ve çevresinde yaşayan nüfusun niteliğinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Siirt Sancağının nüfusu çeşitli etnik din ve dillere sahip haklardan meydana gelmiştir. Halkın büyük bir çoğunluğu Müslüman olmakla beraber Ermeniler, Keldaniler, Katolikler, Süryaniler, Protestan ve Yezidiler hep beraber yaşamış ve bunun bir neticesi olarak şehrin sokaklarında Arapça, Türkçe, Kürtçe, Keldanice, Süryanice ve Ermenice konuşulan diller arasında yer almıştır⁸⁸⁹.

⁸⁸⁷ BOA, MVL. 1053/44, (H) 11 Ş 1284, (08 Aralık 1867).

⁸⁸⁸ BOA, DH. MKT. 1470/112, (R) 05 Ke 1303, (17 Aralık 1887).

⁸⁸⁹ (H) 1310 BVS, s. 231; (H) 1316 BVS, s. 272-280.

Osmanlı Devleti'nin 1830 yılı sonrasında uygulamaya koyduğu nüfus sayımı politikası çerçevesinde nüfus işlemlerini yapmak üzere Ceride Nezareti kurulmuştur. Nezarete bağlı olarak sancak merkezlerinde Defter Nazırlıkları faaliyete geçirilmiştir. Defter Nazırlıklarına memur olarak görev yapmak üzere defter nazırı, nüfus mukayyidi ve kâtipler tayin edilmeye başlanmıştır. Defter Nazırları şehirde ve şehre bağlı kasaba ve köylerde doğanları, başka yerden gelip bölgeye yerleşen kimseleri nüfus defterlerine kaydetmek; ölenler ile göç edenleri defterden silmek, bunun yanı sıra seyahat etmek isteyenlerin almak zorunda oldukları mürur tezkereleri işiyle görevlendirilmiştir. Defter nazırları tarafından düzenlenen kayıtlar ilk başta üç ayda bir Ceride Nezareti'ne gönderilmeleri istenmiştir. Ancak sürenin kısa olması nedeniyle tutulan kayıtların altı ayda bir merkeze gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Sancak merkezlerinde nüfus işlemlerinin yapılması için Defter Nazırı Dairesi açılmıştır⁸⁹⁰. 1868 yılında Siirt'te nüfus işlemlerini yapmak üzere 6 nüfus mukayyidi görevli bulunmuştur⁸⁹¹. Nüfus mukayyitleri zaman zaman görevlerini yerine getirmede yetersiz kalmıştır. Buna ilişkin 1891 tarihli belgelerde Dâhiliye Nezareti Bitlis vilayetine yazı yazarak, Bitlis vilayetine bağlı Garzan, Zırki, Bitlis, Muş, Çabur, Şenk ve Varto kazalarının nüfus kayıtlarında silinti ve karalama olduğu, kayıtların düzensiz ve karışık bir şekilde tutulması nedeniyle askeri ve mülki iskânlarda karışıklığa neden olduğundan, işlerini iyi yapmayan memurlar hakkında soruşturma açılmış ve ehil olmayan memurların değiştirilerek yerlerine başka memurların atanması istemiştir⁸⁹². Nüfus sayımında bu tür aksaklıklar yaşanmış olmasına karşın nüfus sayımı bu mukayyitler tarafından icra edilmiştir. Yeri geldiği zaman görevini yerine getirmeyen memurlar azledilerek yerine başka memurların atamaları yapılmıştır. Siirt sancağında değişik tarihlerde kaza ve nahiyelerde nüfus mukayyitleri görevlendirilmiştir.

⁸⁹⁰ Güneş, *a.g.m.*, s. 227.

⁸⁹¹ BOA, NFS. D. 7449/2, (H) 29 Z 1284, (22 Nisan 1868).

⁸⁹² BOA, DH. MKT. 1871/112, (H) 22 S 1309, (27 Eylül 1891); BOA, DH. MKT. 1894/83, (H) 24 R 1309, (27 Kasım 1891).

Tablo 2.22: Siirt Sancağında Görev Yapan Nüfus Mukayitleri

	1869 ⁸⁹³	1870 ⁸⁹⁴	1871 ⁸⁹⁵	1872 ⁸⁹⁶	1873 ⁸⁹⁷
<i>Siirt</i>	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.
<i>Garzan</i>	Abdullah Ef.	Halil Efendi	Halil Efendi	-	-
<i>Beşiri</i>	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	-
<i>Rıdvan</i>	Osman Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	-
<i>Sason</i>	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Hüseyin Ef.	-
<i>Gurdilan</i>	Mustafa Ef.	-	-	-	-
<i>Eruh</i>	-	İsa Efendi	İsa Efendi	İsa Efendi	-
<i>Dergul</i>	-	Aziz Efendi	Aziz Efendi	Mustafa Ef.	-
<i>Pervari</i>	-	Hüseyin Ef.	Hüseyin Ef.	-	-
<i>Şirvan</i>	Derviş Ef.	Ahmet Ef.	Ahmet Ef.	Ahmet Ef.	-
<i>Hızan</i>	Arif Efendi	-	-	-	-
<i>Zırki</i>	Ali Efendi	Mahmut Ef.	Mahmut Ef.	Ali Efendi	-
<i>Isparet</i>	-	Arif Efendi	Arif Efendi	Arif Efendi	-
<i>Hıyan</i>	-	-	-	Derviş Ef.	-

	1874 ⁸⁹⁸	1875 ⁸⁹⁹	1876 ⁹⁰⁰	1877 ⁹⁰¹	
<i>Siirt</i>	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	Zülfikar Ef.	-
<i>Garzan</i>	-	-	Halil Efendi	Halil Efendi	-
<i>Beşiri</i>	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	A.Kadir Ef.	-
<i>Rıdvan</i>	A.Gani Ef.	A.Gani Ef.	Bekir Fikri Ef..	Bekir Fikri Ef..	-
<i>Sason</i>	-	Osman Ef.	Osman Nuri Ef.	İbrahim Ef.	-
<i>Eruh</i>	İsa Efendi	İsa Efendi	İsa Efendi	İsa Efendi	-
<i>Dergul</i>	Ahmet Ef.	Halil Efendi	Halil Efendi	-	-
<i>Pervari</i>	Hüseyin Ef.	Hüseyin Ef.	Hasan Ef.	Yusuf Ziya Ef..	-
<i>Şirvan</i>	Mehmet Ef.	Mehmet Ef.	Mehmet Ef.	-	-
<i>Hızan</i>	Şemseddin Ef..	Şemseddin Ef..	Şemseddin Ef..	Şemseddin Ef..	-
<i>Zırki</i>	Ali Efendi	Ali Efendi	Hacı Ali Ef.	Hacı Ali Ef.	-
<i>Zılan</i>	-	-	-	Hacı Ahmet Ef.	-
<i>Hıyan</i>	-	Derviş Ef.	Derviş Ef.	Derviş Ef.	-

⁸⁹³ (H) 1286 DVS, s. 118-119.

⁸⁹⁴ (H) 1287 DVS, s. 116.

⁸⁹⁵ (H) 1288 DVS, s. 120.

⁸⁹⁶ (H) 1289 DVS, s. 125.

⁸⁹⁷ (H) 1290 DVS, s. 120.

⁸⁹⁸ (H) 1291 DVS, s. 123.

⁸⁹⁹ (H) 1292 DVS, s. 131-132.

⁹⁰⁰ (H) 1293 DVS, s. 117-121.

⁹⁰¹ (H) 1294 DVS, s. 118-122.

2.2. GAYRİMÜSLİMLER

Gayrimüslim, Müslüman olmayan gruplar için kullanılan bir ifadedir. İslâm dininde Gayrimüslimler, ehli kitap ve ehli kitap olmayanlar şeklinde iki gruba ayrılır⁹⁰² Osmanlı Devleti kurulduğu coğrafya itibariyle gayrimüslim halkların yoğun olarak yaşadığı bir yerdir. Gayrimüslim tebaa zimmi diye isimlendirilmiştir. Zimmi, İslam devletinin fethettiği yerlerde Müslüman olmayı kabul etmeyen, kendilerinin can, mal, namus ve din muhafazası ve serbestliği karşısında belirlenen bir bedel ödeyerek bu devletin himayesinde yaşayan Gayrimüslim kişiler için kullanılan bir ifade şeklindedir⁹⁰³. Zimmi ifadesi İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren gayrimüslimler için kullanılan bir terimdir⁹⁰⁴.

Fatih Sultan Mehmet zimmiler için uyguladığı politikayla İstanbul'u çok dinli bir şehir haline getirmek için İstanbul merkezinde teşkilatlanmalarına izin vermiş ve önceki İslâm devletlerinin zimmi uygulamasına yenilik getirmiştir⁹⁰⁵. Gayrimüslim tebaaya kendi ruhani liderlerini seçebilme hürriyeti, örf ve adetlerine göre bir düzen kurma izni vermiştir. Mezheplere göre ayrılan zimmi cemaatlerin dini işlerine karışılmaz, medeni hakları kendi dini kurallarına göre yapılır, davalara kiliselerde bakılırdı. Böylelikle devletin hâkimiyeti altındaki tüm topraklardaki halkların millet sistemiyle yönetilmesi meydana getirilmiştir⁹⁰⁶.

Fransız İhtilaliyle başlayan milliyetçilik akımı Osmanlı'ya da etkilemiştir. XIX. yüzyılda devletin içinde bulunduğu zor durum nedeniyle batılı devletler gayrimüslimlerin koruyuculuğunu üstlenerek iç işlerine karışmaya yönelik çalışmalar başlatmışlardır. Osmanlı, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için başlattığı yenileşme hareketlerine gayrimüslimleri içine almıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaa için yeni hukuki düzenlemeler

⁹⁰² Gülcan Avşin Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, C. 1, S. 2, Yıl 2015, s. 3.

⁹⁰³ Belkıs Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, C. 64, S. 1, Yıl 2015, s. 172.

⁹⁰⁴ İbrahim Özcoşar, "19. Yüzyılda Siirt'te Gayrimüslimler", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 324.

⁹⁰⁵ Güneş, a.g.m, s. 16.

⁹⁰⁶ Özcoşar, a.g.m, s. 324.

yapılarak, 1876 yılındaki Kanun-i Esasi'nin ilanıyla bu düzenlemeler anayasa güvencesi altına alınmıştır⁹⁰⁷.

2.2.1. Gayrimüslim Nüfusu

Siirt sancağında yaşayan ahalinin çoğunluğu Müslüman olmakla beraber Ermeniler, Keldaniler, Katolikler, Süryaniler, Protestan ve Yezidiler hep birlikte yaşamış ve bunun bir neticesi olarak şehrin sokaklarında Arapça, Türkçe, Kürtçe ve Ermenice konuşulan diller arasında yer almıştır⁹⁰⁸.

Siirt, kazalarıyla birlikte farklı dinlere ve dillere mensup unsurların bir arada yaşadığı bir sancaktır. Nüfus bölümünde ayrıntılı olarak verilen bilgiler ışığında ifade edilebilir ki Siirt'teki gayrimüslim nüfusu hatırı sayılır bir orandaydı. Bu bölümde Müslüman nüfus verileri dikkate alınmayarak sadece Gayrimüslim nüfusuna ilişkin bilgiler verilecektir. 1846 yılındaki icmal defteri kayıtlarına göre Siirt Merkez kazasına bağlı 14 mahalleden 2'sinde yalnızca Ermeniler yaşarken, 1 mahallesinde ise Müslümanlar ve Gayrimüslimler birlikte yaşamaktaydılar. Yine Merkeze bağlı 2 köyden birinde Keldaniler yaşamaktaydı. Bu tarihteki Gayrimüslim nüfusu 222 hane ve 737 erkek nüfustan oluşmaktadır. 201 hane ve 694'ü Ermeni, 21 hane ve 43'ü Keldani'dir⁹⁰⁹.

1846 yılında Siirt'in Garzan kazasında 280 hane Gayrimüslim ve 101 hane Yezidi olmak üzere 1.023 hane bulunmaktadır. Kazaya bağlı 58 köyden 41'inde Müslim, Gayrimüslim ve Yezidi karışık olarak yaşarken, 3 köyde ise Gayrimüslim nüfus mevcuttur. Gayrimüslimler 668 kişi, Yezidiler 231 kişi olmak üzere 2.384 kişilik bir nüfusu vardır⁹¹⁰.

Şirvan kazasında 1846 yılında 367 hane Gayrimüslim, 49 hane Yezidi olmak üzere 416 hane bulunmaktadır. Kazaya bağlı 187 köyden 67'si Gayrimüslim, 15'i Müslim, Gayrimüslim, Yezidilerin

⁹⁰⁷ Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri'nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 9, S.9, Yıl 1998, s. 159.

⁹⁰⁸ (H) 1310 BVS, s. 231.

⁹⁰⁹ BOA, NFS. D. 3732-22, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846); BOA, NFS. D. 3734-3, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846); BOA, NFS. D. 3735-15, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

⁹¹⁰ BOA, NFS. D. 3735-49-51-53, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

birlikte yaşadıkları köylerdir. Kaza 2.711'i Gayrimüslim, 108'i Yezidi olmak üzere toplam 2.819 erkekten oluşmaktaydı⁹¹¹.

Aynı tarihte Rıdvan kazasında 461 hane Gayrimüslim ve 539 hane Yezidi, olmak üzere toplam 1.000 hane bulunmaktadır. Kazaya bağlı 58 köyden 40'ında Müslim, Gayrimüslim, Kıpti Müslim, Yezidiler bir arada yaşarken 13 köyde sadece Yezidiler yaşamaktadır. Kaza, 1.276'sı Yezidi ve 1.132'yi Gayrimüslim olmak üzere toplam 2.408 erkekten oluşmaktaydı. Bu kayıta Kıpti Müslim nüfusu Yezidilerle birlikte verilmiştir⁹¹².

1846 yılında Gurdilan kazasında 60 hane Gayrimüslim olmakla kazaya bağlı 4 köyde Müslim ve Gayrimüslim ahali birlikte bulunmaktadır. Kazada 136 Gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktadı⁹¹³.

Siirt'in Bohtan kazasında 1.454 hane Gayrimüslim bulunmaktadır. Kazanın 2 mahalle ve 79 köyünde de Gayrimüslim ahali vardı. Yine kazaya bağlı 1 köyde Müslim ve Gayrimüslim ahali birlikte yaşamaktadır. Kazada Gayrimüslim nüfusu olarak 4.402 erkek kişi bulunmaktaydı⁹¹⁴.

Siirt'e bağlı diğer kaza olan Hizan'da 558 hane Ermenilerden oluşan Gayrimüslim ahali bulunmaktaydı. Kazaya bağlı 56 köyde Ermeni bulunmakla birlikte kazada 1.820 kişi Gayrimüslim yaşamaktaydı⁹¹⁵.

1846 yılında kazalarla birlikte Siirt'te 13.221 Gayrimüslim erkek vardı. Bu nüfusun 11.606'sı Gayrimüslim ve 1.615'i Yezidilerden oluşuyordu.

Siirt sancağının Gayrimüslim nüfusu hakkındaki diğer kaynağımız, 1854 yılındaki reaya defteridir. 1854 yılında Siirt'in kazalarıyla birlikte toplam Gayrimüslim nüfusu 17.074'tü⁹¹⁶.

Helmut Von Moltke 1838'de Siirt'te 200 hane Hıristiyanın yaşadığını belirtmiştir⁹¹⁷.

⁹¹¹ BOA, NFS. D. 3735-73-75, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

⁹¹² BOA, NFS. D. 3735-45-47, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

⁹¹³ BOA, NFS. D. 3732-25, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846); BOA, NFS. D. 3735-57, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

⁹¹⁴ BOA, NFS. D. 3735-118-121, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

⁹¹⁵ BOA, NFS. D. 3735-212-215, (H) 29 Z 1262, (18 Aralık 1846).

⁹¹⁶ BOA, NFS. D. 3868, (H) 29 Z 1270, (22 Eylül 1854).

⁹¹⁷ Resul Babaoğlu, Abdurrezzak Çelik, "Cumhuriyet İdaresine Geçiş Sürecinde Siirt'te Demografik Göstergeler", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 11, S. XXXIV, Haziran 2018, s. 534.

1871 yılında kazalarla birlikte Siirt'te 17.306 Gayrimüslim bulunuyordu⁹¹⁸. 1877 yılında verilen nüfus bilgilerinde Merkez kaza dahil olmak üzere sadece kaza merkezlerine ilişkin nüfus bilgileri verilmiştir. Bu tarihte Siirt'te 3.105 Gayrimüslim bulunuyordu⁹¹⁹. Nahiye ve köylerdeki nüfus hesaba katılmadığı için nüfus oranı 1871 yılından daha az görünmektedir.

1878-1880 istatistiklerine göre Siirt'te 11.839 Gayrimüslim erkek bulunuyordu. Bu nüfusun 11.052'si Gregorian (Ermeni), 173'ü Protestan, 399'u Keldani, 215'i Katolik'ti⁹²⁰.

Diyarbakır Vilayetine bağlı bir sancak olan Siirt 30 Mart 1881 tarihindeki değişiklikle Bitlis Vilayetine bağlanmıştır⁹²¹. Bu değişiklikle Siirt'te yeni idari yönetim başlamıştır. Osmanlı'da nüfus çalışmaları da aynı yılda gelişmeler göstermiş ve ilk nüfus sayımı başlatılmıştır. Yeni sayımda erkek nüfusun yanında kadın nüfusa ilişkin sayımlar da yapılmasına karar verilmiştir. Sayım işlemi, Siirt'te 25 Nisan 1883 tarihinde başlamış, 15 Eylül 1883 tarihinde bitirilmiştir. Siirt Sancağı'nın bu sayımla ortaya çıkan Gayrimüslim nüfusu 7.472'si kadın ve 9.100'ü erkek olmak üzere toplam 16.572 kişiydi. Gayrimüslimlerden Ermeni nüfusu 5.457 kadın, 6.514 erkektir. Ayrıca Katolik olarak 1.058 kadın, 1.388 erkek bulunurken Protestan olarak 202 kadın, 233 erkek nüfus vardır. Ayrıca Süryani nüfusu 755 kadın, 965 erkekten oluşmaktadır⁹²².

1892 yılında ilki düzenlenen Bitlis Vilayet Salnamesine göre köylerle birlikte Siirt Merkez kazasında 1763'ü kadın, 1894'ü erkek olmak üzere 3.657 Gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Ayrıca Şirvan kazası ile Zırki nahiyesinde 1008'i kadın, 1299'u erkek olmak üzere 2307 Gayrimüslim; Eruh kazası ile Dergul nahiyesinde 1006'sı kadın, 1308'i erkek olmak üzere 2314 Gayrimüslim; Garzan kazası ile Rıdvan nahiyesinde 2989'u kadın, 3138'i erkek olmak üzere 5941 Gayrimüslim; Pervari kazasında 909'u kadın, 1135'i erkek olmak üzere 2044 Gayrimüslim nüfus vardı. Siirt'in kazalarıyla birlikte

⁹¹⁸ (H) 1288 DVS, s. 211-212.

⁹¹⁹ (H) 1294 DVS, s. 148-149.

⁹²⁰ Karpat, *a.g.e.*, s. 230.

⁹²¹ BOA, Y. A. RES, 10/25, (R) 18 Ma 1297, (30 Mart 1881).

⁹²² Babaoğlu, Çelik, *a.g.m.*, s. 535-536.

toplam nüfusu 7675'i kadın, 8774'ü erkek olmak üzere 16.449'i Gayrimüslimden meydana gelen bir nüfusu bulunmaktaydı⁹²³.

Şemsettin Sami'nin 1894 yılındaki Kamusu'l-A'lam adlı eserinde Siirt nüfusunun 28.119 Ermeni, 1000 Ermeni Katolik, 1033 Ermeni Protestan, 2600 Keldani Katolik, 4250 Yakubi Süryani ve 1096 Yezidi olmak üzere toplam 38.098 olduğundan bahsetmiştir⁹²⁴. 1897 yılında altı doğu vilayetindeki nüfus belirlenmiştir. Bu sayımda Siirt'te 9.359 Ortodoks, 3.049 Katolik, 449 Protestan 2.784 eski Suriyeli olmak üzere 84.486 Gayrimüslimin bulunduğu tespit edilmiştir⁹²⁵.

1902 yılında Eruh kazasında Cami yapılması için yapılan talep bizlere kazadaki Gayrimüslim nüfusa ilişkin bilgi vermektedir. Bitlis Valiliği Yıldız'a gönderdiği yazıda Eruh kazası merkezinde Camii Şerif bulunmaması nedeniyle Cuma namazının kılınmadığını, kazada Ermenilerin oldukça büyük kilisesinin bulunmasına karşın bir mescidin dahi bulunmamasının üzücü bir durum olduğunu belirtilmiştir. Kazada askeri ve sivil memurlar ile 5-10 hane Müslim bulunduğu ifade edilmiştir⁹²⁶. Bu belge, Eruh kaza merkezinde Gayrimüslim nüfus yoğunluğunun Müslümanlara oranla daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

1914 yılında yapılan nüfus sayımında kazalarıyla birlikte Siirt'te 19.345 Gayrimüslim yaşadığı tespit edilmiştir. Gayrimüslimler, nüfusun % 18,3'ünü oluşturmaktadır. Ermeniler, Gayrimüslim tebaa içinde yarıdan fazla bir nüfusa sahiptir⁹²⁷.

Cumhuriyetin ilanından sonra 28 Ekim 1927 tarihinde ilk genel nüfus sayımı yapılmıştır⁹²⁸. Bu tarihte Siirt'in nüfusu 98.459 Müslüman ve 3.974 Gayrimüslim olmak üzere toplam 102.433'tü⁹²⁹.

Siirt sancağı çeşitli din, dil ve mezheplere bağlı bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. Bazı yerlerde sadece Gayrimüslim bulunurken bazı yerlerde Müslümanlarla birlikte yaşamaktadırlar. Müslim ve Gayrimüslim nüfusu ilişkin bilgiler iki kesimin bir arada yaşadıklarını,

⁹²³ (H) 1310 BVS, s. 283-284.

⁹²⁴ Sami, *a.g.e.*, s. 2574.

⁹²⁵ Karpat. *a.g.e.*, s. 233.

⁹²⁶ BOA, Y. MTV. 235/40, (H) 08 B 1320, (11 Ekim 1902).

⁹²⁷ Yıldız, Saraçoğlu, *a.g.m.*, s. 632.

⁹²⁸ Sertel, *a.g.m.*, s. 304.

⁹²⁹ *Umumi Nüfus Tahriri*, s. 224.

birbirleriyle iletişim ve etkileşim içinde olduklarını göstermektedir. Bu farklılıklar Siirt'in toplumsal yapısını etkilemiş ve kültürel zenginliklerini arttırmıştır. Batılı devletlerin milliyetçilik akımı sonrasında Osmanlı'yı parçalamaya yönelik çalışmaları başarılı olmasaydı günümüzde üç dilli kardeş şehir olarak bilinen Siirt, çok dinli ve çok dilli şehir olarak tarihte yerini alacaktı. Bu yönüyle nüfus çeşitliliğinin azalması Siirt'in kültürel zenginliğini zayıflatmıştır.

2.2.2. Siirt'te Misyonerlik Faaliyetleri

Misyoner, “görevli kimse, görevli rahip veya papaz” anlamlarını ifade eder. Misyonerler, özel olarak seçilmiş ve Hıristiyanlığı yaymak için çaba gösteren kişilere verilen bir unvandır⁹³⁰.

Batılı devletler, kapitülasyonlar vasıtasıyla elde etmiş oldukları imtiyazlarla Gayrimüslim tebaayı himaye etme hakkı elde etmeye başlamışlardır. Çok sayıda okul, hastane, yetimhane ve çıkardıkları yayınlarla misyonerlik faaliyetlerini yürütmüşlerdir. İlk sistemli misyonerlik faaliyeti Fener Patrikhanesi tarafından Ortodokslar tarafından başlamıştır. Misyonerler bu faaliyetle Ortodoks kiliselerinin varlığını korumak, Bizans'ı yeniden diriltme idealini canlı tutmak, Ortodoksları Rumlaştırmak ve Osmanlı hâkimiyet alanını Balkanlarda ve Anadolu'da zayıf düşürmek amacıyla hareket etmişlerdir⁹³¹.

Diğer bir misyonerlik faaliyeti gösteren grup ise Katolik Cizvitleridir. Bu konuda ilk adımı atan Fransa, Cizvit papazlardan oluşturduğu misyoner teşkilatı vasıtasıyla Osmanlı ülkesinde Katolik propagandası yapmıştır. Bu propagandanın amacı hem Katolik mezhebini yaymak hem de Fransa'nın siyasî, iktisadî ve ticarî menfaatlerini korumaya ve artırmaya yönelik olmuştur. Özellikle 1673 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonlarla farklı mezheplerden Katolik mezhebine geçişler artmıştır. Bunun arkasındaki en büyük neden, Fransa'ya verilen kapitülasyonlardan Katolik mezhebine mensup Osmanlı tebaasının da yararlanma hakkına sahip olmasıdır. Fransa'nın yardım ve himayesinde matbaa ve okullar vasıtasıyla yoğun bir propaganda faaliyeti başlamıştır. Bu durumdan rahatsız olan

⁹³⁰ Erkan Işıқтаş, “Bazı Arşiv Kaynaklarına Göre Siirt'te Misyonerlik Faaliyetleri”, *II. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Nizip 2016, s. 187.

⁹³¹ Işıқтаş, *a.g.m.*, s. 188.

Ermeniler ve Rumlar, tedbirler alınması yönünde Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya başlamış ve nihayet misyonerlere yönelik sıkı bir takip başlamış ve açmış oldukları bazı kurumlar kapatılarak Gayrimüslimlerin mezhep değiştirmesi yasaklanmıştır. Alınan tedbirlere rağmen Katolik propagandası devam etmiştir⁹³².

Osmanlı Devleti'nde Protestanlar, misyonerlik faaliyetlerini başlatan diğer bir etnik gruptur. Etkinliğini XIX. Yüzyılın ikinci yarısında azınlıkları bahane olarak kullanan ve ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanarak misyonerlik faaliyetlerini devam ettirmişlerdir⁹³³.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlının içinde bulunduğu zor durum, Milliyetçilik akımının Osmanlı topraklarındaki etkileri nedeniyle misyonerlik faaliyetleri artarak devam etmiştir. Yenileşme hareketleri kapsamında ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla devletin içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve azınlıkları dış devletlerin müdahalelerine karşı korumak için ıslahatlar yapılmıştır. Ancak bu ıslahatlar, azınlıklara misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirebilecek hakları ve buna uygun ortamı da hazırlamıştır⁹³⁴.

Siirt sancağı ve bağlı bulunduğu Bitlis vilâyeti, oldukça kozmopolit bir yapı arz etmektedir. “*Akvam-ı muhtelif ve aşair*” olarak ifade edilen İslam, Ermeni, Keldani, Katolik, Süryani, Protestan ve Yezidiler mahallî lisan Arapça'nın yanı sıra Türkçe, Kürtçe ve Ermenice de konuşulmuştur⁹³⁵. Siirt'in bu yapısı misyonerlik faaliyetlerine uygun bir zemin oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti, ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi Siirt'te de Gayrimüslim unsurların dinlerini özgür bir şekilde yaşamaları ve ibadetlerini rahat bir şekilde yapmaları için her türlü ortam ve imkânı sunmaktan geri kalmamıştır. XIX. yüzyılda Siirt'te Ermenilere ait en eski kiliselerden biri Surp Nişan kilisesidir. Uzun zamandır Siirt'te yaşayan Ermeniler tarafından kullanılan Surp Nişan Kilisesi, zamanla çürümüş ve artık içerisinde ayin dahi yapılamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine Ermeni tebaanın talebi ve Siirt Naibi Halil Rüşdü'nün yazıyla

⁹³² Cevdet Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat”, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler (13-14 Mart 1985, Ankara)*, 2. Baskı, TTK Yay, Ankara, 1994, s. 15.

⁹³³ Işıktaş, *a.g.m.*, s. 188.

⁹³⁴ Işıktaş, *a.g.m.*, s. 188.

⁹³⁵ BOA, Y. EE. KP. 4/398, (H) 16 Z 1310, (01 Temmuz 1893).

kilisenin tamiri için gerekli izini sağlayan fetva, 1844 yılının Mart ayında çıkmıştır. Alınan bu izin ile Siirt Surp Nişan kilisesinin tamiri gerçekleştirilmiştir⁹³⁶.

Siirt'te faaliyet gösteren misyoner gruplardan biri Fransızlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Siirt'te görülmeye başlayan Fransız misyonerler açmış oldukları okullar ve kiliseler ile bölgedeki Ermenileri Katolik mezhebine çekmeye çalışmışlardır. Bu noktada kısmen başarılı olmuşlardır. Hatta Katolik olan bazı Ermenilerin Gregoryan Ermenilere ait kiliseyi zor kullanarak gasp ettikleri yönünde bazı şikâyetler de olmuştur⁹³⁷.

XIX. yüzyılın sonlarında Bitlis vilâyetinde çoğunluğunu Yezidilerin oluşturduğu köy sayısı otuz beştir. Bu köylerden zaman zaman münferit olarak ihtida⁹³⁸ edenler olmaktadır. Osmanlı hükûmeti, ihtida edenlerin gönlünü İslamiyet'e ısındırmak ve ihtida edenlerin sayısı artırmak için teşvik edici bazı uygulamalara başvurmuştur. Bu çerçevede 1887 yılında Babıali tarafından Bitlis valiliğine gönderilen bir yazı ile Siirt sancağının Garzan kazasına bağlı ve çoğunluğu Yezidi olan Batri köyünden otuz kişinin ihtida etmesi üzerine Müslüman cemaatin istifade edeceği bir cami ile çocuklarının eğitim alacakları bir iptidai mektep inşası için keşif yapılması istenilmiştir. Yapılan keşif neticesinde cami ve mektep binası için 8930 kuruşa gerek duyulduğu tespit edilmiştir. 5 Kasım 1890 tarihinde Bitlis valiliğine gönderilen bir yazıyla gereksinim duyulan paranın Hazine-i Hassa-i Şahane tarafından karşılanacağı ve 8930 kuruşa 1070 kuruş daha ilave edilerek 10 bin kuruş gönderileceği belirtilmiştir⁹³⁹.

Zaman zaman Ermeni Patriği veya Siirt'te bulunan Ermeni din adamları, yerel yöneticilerin ve Müslüman halkın Ermenilere iyi davranmadığına yönelik şikâyetlerde bulunmuşlardır. Bu şikâyetlerin arakasındaki en önemli sebeplerden biri, yabancı devletlerin ve Avrupa ülkelerinin kamuoylarının dikkatini çekerek Osmanlı hükûmetlerini zor duruma düşürmek olmuştur. Bu çerçevede 1906 yılının ilk günlerinde Ermeni Patriği tarafından Adliye ve Mezahib

⁹³⁶ BOA, A. MKT. 9/97, (H) 20 S 1260, (11 Mart 1844).

⁹³⁷ Işıktaş, *a.g.m.*, s. 190.

⁹³⁸ İhtida: Dininden dönerek Müslüman olan kişiler için kullanılan bir terimdir. (Bkz. <https://www.seslisozluk.net/ihida-nedir-ne-demek>, E. T: 13.06.2018).

⁹³⁹ BOA, A. MKT. MHM. 01/30, (H) 22 Ra 1308, (05 Kasım 1890).

Nezaretine yazılan bir yazıda Muş ve havalisi ile Siirt sancağının Garzan ve Şirvan kazalarında “Ermeniler hakkında muamelât-ı gayr-i lâyika vukua” geldiği ifadeleriyle söz konusu yerlerde Ermenilere kötü muamelede bulunduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine Babıali, 7 Ocak 1906 tarihinde konunun hızlı bir şekilde tahkik edilmesi ve gereğinin yapılması için Dâhiliye Nezaretini görevlendirmiştir⁹⁴⁰.

1899 yılında Siirt’te iki rahip ve üç rahibeden oluşan beş kişilik bir Latin Katolik misyoner gurubu bulunmaktaydı. Söz konusu Katolik misyonerlerin en büyük destekçisi Fransız sefreti olmuştur⁹⁴¹. Zaman zaman Fransız sefreti tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazılar ile halkın ve yerel memurların Gayrimüslimlere kötü davrandıkları onları tahkir ettikleri belirtilmişse de yapılan incelemeler neticesinde bunların asılsız olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede 1899 yılında on beş yıldan beri ikamet ettikleri evi boşaltmak zorunda kalan Latin rahiplerin satın almış oldukları ev ve arsanın satışının söz konusu rahiplerin “*hükümet-i seniyyeye hasım oldukları*” gerekçesiyle tanınmadığını ifade eden Fransız sefretinin yazısı üzerine yapılan inceleme neticesinde iddiaların asılsız olduğu tespit edilmiştir⁹⁴². Aynı yıl Fransız Sefreti tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen bir başka yazıda Katolik rahip ve rahibelere mahallî memurlar tarafından kötü muamelede bulunduğu, Müslümanların sokakta karşılaştıkları rahip ve rahibelerin mezhep ve isimleri aleyhinde aşağılayıcı sözler sarf ettikleri, bazı kişilerin “*latife suretiyle*” bunların yollarını keserek yere düşürmeye çalıştıkları ve bu duruma mahallî memurların aymazlıklarının sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Babıali’nin isteği üzerine Bitlis valiliği tarafından yapılan tahkikat neticesinde tüm bu ifadelerin asılsız olduğu tespit edilmiştir⁹⁴³.

Bir yandan tüm bu iddiaların asılsız olduğu yönünde merkeze yazılar gönderilirken bir yandan da Fransa’da yaşayan Ermeniler, Fransa Dışişleri Bakanlığına müracaat ederek Bitlis’te diğer devletlerin olduğu gibi Fransa’nın da bir konsolos bulundurmasını talep etmişlerdir. 24 Eylül 1902 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından sadarete gönderilen bir yazıda Fransız sefretiyle yapılan görüşmeler

⁹⁴⁰ BOA, A. MKT. MHM. 615/7, (H) 13 Za 1323, (09 Ocak 1906).

⁹⁴¹ BOA, BEO. 1302/97617, (H) 22 Z 1316, (03 Mayıs 1899).

⁹⁴² BOA, A. MKT. MHM. 702/31, (H) 23 S 1317, (03 Temmuz 1899).

⁹⁴³ BOA, BEO. 1302/97617, (H) 22 Z 1316, (03 Mayıs 1899).

neticesinde Bitlis veya Siirt'te bir Fransız konsolosunun bulundurulması düşüncesinin arkasındaki esas nedenin birkaç yıldır Siirt'te yaşayan Fransız rahip ve rahibelere karşı mahallî memurların çıkartmış oldukları güçlükler olduğunun kendilerine ifade edildiği belirtilmiştir⁹⁴⁴.

Siirt'teki Katolik misyoner rahipler, bölgede yaşayan Süryanileri Katolik mezhebine geçirmek için çok yoğun faaliyetler yürütmüşlerdir. Fransız misyoner rahipler Keldani keşişi Hadil vasıtasıyla Şirvan'ın bazı köylerinde Süryanilerin Katolikliğe geçerek papayı tanımaları karşılığında karşı karşıya gelecekleri tehditlerden korunmaları ve borçlarının kapatılmasını içeren bir belgeyi imzalatarak kendi mezheplerini yaymaya çalışmışlardır. Hatta söz konusu belgeyi on beş Süryani imzalamıştır. Ancak o dönemdeki bu girişimleri çok da karşılık görmemiştir⁹⁴⁵.

Fransız Katolik misyonerlerin bölgedeki Hıristiyan tebaayı Katolik mezhebine geçirmeye çalışmaları ve bu doğrultuda mektepler ve kiliseler açmaları, şehrin hâkim noktalarında ev ve arsalar satın almaları Siirt ulemasını rahatsız etmiştir. 10 Ağustos 1889 tarihinde on beş ulemanın imzasıyla Sadarete gönderilen bir telgrafla Fransız misyonerlerin söz konusu faaliyetlerinin engellenmesi istenilmiştir⁹⁴⁶.

1902 yılının Kasım ayında Siirt'te Ermeni eşkıyalar tarafından Fransız Dominiken rahiplerine ait bir mülkün etrafındaki duvar yıkılmıştır. Rahipler tarafından bu durum mahallî hükûmete şikâyet edilmiş ancak istenilen sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Fransız Sefareti tarafından da Hariciye Nezaretine bir muhtıra verilerek söz konusu eşkıyanın tedibi, yıkılan duvarın tekrar inşası için gerekli masrafın karşılanması ve rahiplerin haklarının korunması için Bitlis vilayetine gerekli emirlerin verilmesi istenilmiştir⁹⁴⁷.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda yaptığı ıslahatlarla Gayrimüslimlere çeşitli sosyal, siyasal ve ekonomik haklar tanıyarak batılı devletlerin ülkenin iç işlerine karışmalarını engellemeyi

⁹⁴⁴ BOA, BEO. 1924/144265, (H) 21 C 1320, (26 Ağustos 1902).

⁹⁴⁵ BOA, BEO. 1877/140706, (H) 25 Ra 1320, (02 Temmuz 1902); BOA, BEO. 1883/141191, (H) 07 R 1320, (14 Temmuz 1902).

⁹⁴⁶ BOA, Y. PRK. AZJ. 39/44, (H) 25 R 1317, (02 Eylül 1899); BOA, DH. MKT. 2234/3, (H) 08 R 1317, (16 Ağustos 1899); BOA, DH. MKT. 2238/72, (H) 17 R 1317, (25 Ağustos 1899).

⁹⁴⁷ BOA, BEO. 1954/146530, (H) 23 Ş 1320, (25 Kasım 1902); BOA, BEO. 1991/149315, (H) 06 Za 1320, (04 Şubat 1903).

çalışmıştır. Yine bu yıllarda artan misyonerlik faaliyetlerini yakından takip etmiş, bu yöndeki çalışmaların önüne geçmeye yönelik adımlar atmıştır. Gayrimüslimlerin ortaya çıkan sorunlarını çözmek için gerekli tüm çabayı imkânlar dâhilinde yapmış, batılı devletlerin bu yöndeki etkisini azaltmaya yönelik çalışmalarda gayret sarf etmiştir. Ancak devletin içinde bulunduğu zor durum, milliyetçilik akımının etkisi, batılı ülkelerin baskısına karşılık devlet istediği amaca ulaşamayarak başarısız olmuştur.

2.2.3. Siirt'te Görev Yapan Gayrimüslim İdareciler

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanıyla, gayrimüslimlerin devlet hizmetine kabul edilmelerine, ehliyet ve kabiliyetlerine göre memuriyetlerde istihdam edilmelerine karar verilmiştir. 1867 yılında uygulamaya konulan Vilayet Nizamnamesiyle taşradaki idare meclislerinde, yeni kurulan belediye idarelerinde, kaza ve vilayet meclislerinde gayrimüslimler görev almaya başlamışlardır⁹⁴⁸.

Diyarbakır'a bağlı bulunduğu dönemde Siirt Liva İdare Meclisinde Gayrimüslimleri temsilen, Bali Efendi⁹⁴⁹, Şemas Abus Efendi⁹⁵⁰, Minas Efendi⁹⁵¹ Ermeni Murahhası Bedros Efendi, Keldani Murahhas vekili Mansur Efendi, Yakubi Reisi Gorgis Efendi, Protestan Reisi İlyas Efendi⁹⁵², Süryani Murahhas vekili Abdüşşuyu Efendi⁹⁵³ değişik tarihlerde görev almıştır. Yine Siirt'in Temyiz-i Hukuk Meclisinde aza olarak Polis Efendi⁹⁵⁴, Melkon Efendi⁹⁵⁵, Pavlos Efendi⁹⁵⁶, Belkut Efendi⁹⁵⁷ Abraham Efendi⁹⁵⁸ görev yapmışlardır.

Bitlis'e bağlı bulunduğu dönemde Siirt Liva İdare Meclisinde aza olarak Basmacıyan Minas Efendi⁹⁵⁹, Makdis Ohan Efendi⁹⁶⁰

⁹⁴⁸ Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 3, S. 3, Aralık 2017, s. 21.

⁹⁴⁹ (H) 1286 DVS, s. 60.

⁹⁵⁰ (H) 1286 DVS, s. 60.

⁹⁵¹ (H) 1290 DVS, s. 66.

⁹⁵² (H) 1291 DVS, s. 68.

⁹⁵³ (H) 1294 DVS, s. 116.

⁹⁵⁴ (H) 1286 DVS, s. 60.

⁹⁵⁵ (H) 1286 DVS, s. 60.

⁹⁵⁶ (H) 1287 DVS, s. 65.

⁹⁵⁷ (H) 1289 DVS, s. 67.

⁹⁵⁸ (H) 1291 DVS, s. 69.

⁹⁵⁹ (H) 1310 BVS, s. 226.

⁹⁶⁰ (H) 1317 BVS, s. 190.

hizmet etmiştir. Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi azası olarak Melkon Efendi⁹⁶¹, Polis Dairesinde Üçüncü Komiser Cercis Efendi⁹⁶², Polis Bedros Efendi⁹⁶³, İcra Dairesinde mübaşir olarak Tomas Ağa⁹⁶⁴, Heyet-i Tahsiliye Süvari Tahsildarı Agop Efendi⁹⁶⁵ görev yapmıştır. Ayrıca Ticaret ve Sanayi ve Ziraat Odası Heyeti azası olarak Basmacıyan Agop Efendi⁹⁶⁶, Korkisyan Bedros Efendi⁹⁶⁷, Korkisyan Mansur Efendi⁹⁶⁸, Tedkik-i Senedat Komisyonu azası olarak Harunyan Babi Efendi⁹⁶⁹, Korkisyan Yakup Ağa⁹⁷⁰, Karabetyan Babi Efendi⁹⁷¹ görev almıştır.

Eruh kazası İdare Meclisinde aza olarak Ohannes Ağa⁹⁷², Bedros Ağa⁹⁷³, Bidayet Mahkemesi azası Korkis Efendi⁹⁷⁴, Hokas Ağa⁹⁷⁵, Tapu Kâtibi Agop Efendi⁹⁷⁶, Polis Dairesinde Polis Korkis Efendi⁹⁷⁷ ve Vesait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu azası Bedros Ağa⁹⁷⁸ görev yapmıştır.

Pervari kazasında İdare Meclisi azası olarak Serkis Ağa⁹⁷⁹ ve Boğos Ağa⁹⁸⁰ görev yapmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Vilâyet-i Sitte olarak anılan Sivas, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Erzurum'da bir takım ıslahatlar yapılmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda Vilayat-ı Sitte Muamele-i Islahat Layihası hazırlanmıştır. Layihada bazı kaza kaymakam muavinliğine gayrimüslim tebaadan birinin seçilmesine karar verilmiştir. Buna bağlı

⁹⁶¹ (H) 1317 BVS, s. 190.

⁹⁶² (H) 1316 BVS, s. 247.

⁹⁶³ (H) 1318 BVS, s. 200.

⁹⁶⁴ (H) 1310 BVS, s. 228.

⁹⁶⁵ (H) 1316 BVS, s. 248.

⁹⁶⁶ (H) 1316 BVS, s. 246.

⁹⁶⁷ (H) 1317 BVS, s. 197.

⁹⁶⁸ (H) 1317 BVS, s. 197.

⁹⁶⁹ (H) 1317 BVS, s. 197.

⁹⁷⁰ (H) 1317 BVS, s. 197.

⁹⁷¹ (H) 1318 BVS, s. 199.

⁹⁷² (H) 1310 BVS, s. 247.

⁹⁷³ (H) 1310 BVS, s. 247.

⁹⁷⁴ (H) 1310 BVS, s. 247.

⁹⁷⁵ (H) 1317 BVS, s. 205.

⁹⁷⁶ (H) 1310 BVS, s. 248.

⁹⁷⁷ (H) 1316 BVS, s. 268.

⁹⁷⁸ (H) 1316 BVS, s. 269.

⁹⁷⁹ (H) 1310 BVS, s. 251.

⁹⁸⁰ (H) 1316 BVS, s. 261.

olarak Şirvan kaymakam muavinliğine 17 Ekim 1896'da Sergis Efendi⁹⁸¹, 21 Şubat 1903'te Kostaki Efendi⁹⁸², 25 Mayıs 1903'te Yuvanaki Efendi⁹⁸³, 25 Haziran 1909'da Teryanda Filos Efendi⁹⁸⁴ atanmıştır.

Şirvan kazasında ayrıca Meclis-i İdare azası Serkis Ağa⁹⁸⁵, Bidayet Mahkemesi azası Korkis Efendi⁹⁸⁶, Bidayet Mahkemesi Mübaşiri Tomas Ağa⁹⁸⁷, Hey'et-i Tahsiliye Süvari Tahsildarı Bağdo Efendi⁹⁸⁸ hizmet etmiştir. Ayrıca Küfre Memlehası Ambar Emmini Cercis Efendi⁹⁸⁹, Minar Nahiyesi Müdür Muavini Hokas Efendi⁹⁹⁰, Zirki Nahiyesinin Düyun-ı Umumiye Memurları arasında Ambar memuru İstegan Efendi ve Kâtip olarak da Agop Efendi⁹⁹¹ görev yapmıştır.

Garzan kazasının İdare Meclisinde aza olarak Serkis Ağa⁹⁹², Haço Ağa⁹⁹³, Koyunlu Ohan Ağa⁹⁹⁴, Zoklu Ohannes Ağa⁹⁹⁵, Bidayet Mahkemesi azası Korkis Efendi⁹⁹⁶, Meclis-i İdare Mahkeme azası Haço Ağa⁹⁹⁷, Polis Dairesinde polis olarak Bedros Efendi⁹⁹⁸, Çay Memlahası Kâtibi Agop Efendi⁹⁹⁹ ve Melfan Memlahası Ambar Memuru Agop Efendi¹⁰⁰⁰ görev almıştır. Rıdvan Nahiyesi Nahiye Müdür Muavini Melkon Efendi¹⁰⁰¹, Barınç Nahiyesi Nahiye Müdür

⁹⁸¹ BOA, DH. TMIK. S. 2/98, (H) 10 C 1314, (17 Ekim 1896).

⁹⁸² BOA, DH. MKT. 656/68, (H) 23 Za 1320, (21 Şubat 1903).

⁹⁸³ BOA, BEO. 2076/155685, (H) 27 S 1321, (25 Mayıs 1903).

⁹⁸⁴ BOA, BEO. 3558/266819, (H) 06 Ca 1327, (25 Haziran 1909).

⁹⁸⁵ (H) 1310 BVS, s. 242.

⁹⁸⁶ (H) 1310 BVS, s. 247.

⁹⁸⁷ (H) 1310 BVS, s. 242.

⁹⁸⁸ (H) 1317 BVS, s. 211.

⁹⁸⁹ (H) 1316 BVS, s. 276.

⁹⁹⁰ (H) 1316 BVS, s. 277.

⁹⁹¹ (H) 1310 BVS, s. 245.

⁹⁹² (H) 1310 BVS, s. 236.

⁹⁹³ (H) 1316 BVS, s. 253.

⁹⁹⁴ (H) 1317 BVS, s. 200.

⁹⁹⁵ (H) 1317 BVS, s. 200.

⁹⁹⁶ (H) 1317 BVS, s. 201.

⁹⁹⁷ (H) 1316 BVS, s. 253.

⁹⁹⁸ (H) 1316 BVS, s. 254.

⁹⁹⁹ (H) 1316 BVS, s. 255.

¹⁰⁰⁰ (H) 1317 BVS, s. 203.

¹⁰⁰¹ (H) 1316 BVS, s. 256.

Muavini Ohan Efendi¹⁰⁰² ve Melfan Nahiyesi Nahiye Müdür Muavini Beydo Ağa¹⁰⁰³ görevli kişiler arasında yer almışlardır.

2.2.4. Gayrimüslim Ruhani Liderler

Siirt sancağında bulunan bazı cemaatlerin ruhani liderlerinin isimleri hem Devlet Salnamelerinde hem de Diyarbakır Vilayet Salnamelerinde kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlara göre Siirt'e görev yapan ruhani liderlerin isimleri şöyledir: Rahip Bederos¹⁰⁰⁴, Keldani Piskopos Minhail¹⁰⁰⁵, Ermeni Rahip Ohannes Efendi¹⁰⁰⁶, Keldani Seriskopos Patras Efendi¹⁰⁰⁷, Butros Efendi¹⁰⁰⁸, Protestan Murahhas İlyas Efendi¹⁰⁰⁹, Garzan Ermeni Murahhas vekili Batras Efendi¹⁰¹⁰.

2.3. AŞİRETLER

Aşiret kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup, aynı soydan gelen akraba ve kendilerini birbirlerine kan bağıyla bağlı gören aile topluluğu anlamına gelir. Genellikle konar-göçer şekilde yaşayıp yaz ve kış mevsimlerinde ayrı yerlerde konaklayan Kürtlere aşir denilmektedir. Aşiretler Mal¹⁰¹¹, Malbat¹⁰¹², Baf-Baw¹⁰¹³ ve Kabile¹⁰¹⁴ öğelerinden meydana gelmektedir. Bir aşiretin oluşması için belirli bazı şartların olması gerekir. Buna göre her aşiretin şeyh¹⁰¹⁵, molla¹⁰¹⁶, servan¹⁰¹⁷, şivan¹⁰¹⁸, abid¹⁰¹⁹, gevende¹⁰²⁰, şihar¹⁰²¹,

¹⁰⁰² (H) 1316 BVS, s. 256.

¹⁰⁰³ (H) 1318 BVS, s. 206.

¹⁰⁰⁴ (H) 1285 SDAO, s. 125.

¹⁰⁰⁵ (H) 1279 SDAO, s. 100.

¹⁰⁰⁶ (H) 1286 DVS, s. 120.

¹⁰⁰⁷ (H) 1286 DVS, s. 121.

¹⁰⁰⁸ (H) 1289 DVS, s. 67.

¹⁰⁰⁹ (H) 1292 DVS, s. 133.

¹⁰¹⁰ (H) 1293 DVS, s. 144.

¹⁰¹¹ Mal: Ev veya aile anlamına gelir ve baba, oğul, torun, torunoğlu, torunun torunu ve bunlardan doğan tüm çocukların teşekkül ettiği bütündür.

¹⁰¹² Malbat: Her bir beş göbök olan birden fazla malın birleşiminden meydana gelen topluluktur.

¹⁰¹³ Baf-Baw (Ata): En az iki malbatın birleşiminden meydana gelen topluluktur.

¹⁰¹⁴ Kabile: En az iki veya daha fazla malbattan oluşur. Bu yapının oluşması için 30 göbeğin geçmesi gerekmektedir.

¹⁰¹⁵ Şeyh: Aşiretin genel terbiyecisidir.

¹⁰¹⁶ Molla: Aşiretin din temsilcisidir.

¹⁰¹⁷ Servan: Aşirete ait atların bakıcısıdır.

¹⁰¹⁸ Şivan: Aşiret çobanıdır.

¹⁰¹⁹ Abid: Aşiretin kahve ve posta hizmetini gören kişidir.

¹⁰²⁰ Gevende: Aşiretin düğün ve bayramlarda davul ve zurna çalma işini yapan kişidir.

arif¹⁰²² adı verilen kişilere sahip olması gerekir. Ayrıca her aşiretin zozan denilen ve aşirete izafe edilen bir yaylağı ile bir reisinin bulunması gerekir¹⁰²³.

Tablo 2.23: Aşiretleri Oluşturan Unsurlar ve İdarecileri

Topluluğun Adı	Büyüğüne Verilen İsim	Karşılığı
Mal	Mezin	Aile
Malbat	Malmezin	Oba
Baf-Baw	Peşi	Ata
Kabile	Beg	Oymak
Aşiret	Reis	Boy
Abr, Berag, Begar	Paşe	Beylik
Bend	Mir	-

1883 yılında Siirt'te mutasarrıf olarak görev yapan Mehmet Salih Paşa Siirt'e bağlı 6 kaza ve 4 nahiyede 11 aşiretin yaşadığını belirtmiştir¹⁰²⁴. 1893 yılında Siirt mutasarrıfı Said Paşa Siirt sancağının durumu hakkında kaleme aldığı layihada aşiretlere ilişkin bilgiler vermiştir. Raporda Siirt'e bağlı kazalarda bulunan Kürt aşiretlerin konar-göçer bir yaşantılarının bulunduğunu, bu aşiretlerin Nakşibendi ve Kadiri tarikatına mensup olduklarını, her aşiretin bu tarikatlara mensup en az birer şeyhlerinin bulunduğunu, Şeyhlerin sözünün dinlendiğini, çıkan anlaşmazlıkların bu şeyhler tarafından çözümlendiğini belirtmiştir¹⁰²⁵.

Siirt merkez kazasında aşiret bulunmayıp aşiretler genellikle kazalarda yaşamaktaydılar. Garzan kazasında adını buraya veren Garzan Aşireti bulunmaktadır. Bölgenin en eski sakinleri Babosi Aşireti denilen Comani Kabilesi olup Pencinar, Reşkotan, Paron, Alikan, Maladiyu, Melkişan aşiretleri yaz aylarında seyyar haldeydiler¹⁰²⁶. Ayrıca Pencinar Aşireti Ferhikan, Turhan, Mala

¹⁰²¹ Şihar: Aşiretin tarih ve edebiyat uzmanlarıdır.

¹⁰²² Arif: Aşiretin töre uzmanı danışmanıdır.

¹⁰²³ Ercan Gümüş, "Siirt ve Çevresinde Aşiretler", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 715-716.

¹⁰²⁴ BOA, Y. PRK. UM, 19/64, (H) 01 R 1308, (14 Kasım 1890).

¹⁰²⁵ BOA, Y. EE. KP, 4/398-2, (R) 19 H 1309, (1 Temmuz 1893).

* Tulcea: Romanya'da bir şehir. (Bkz. <http://www.nerenerede.com/ne-nere-tulcea-nerede.htm?id=19106>, E. T: 11.08.2018).

¹⁰²⁶ (H) 1310 BVS, s. 238; Said Olgun, "Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkiyalık Faaliyetleri (1888-1920)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 16, S. 31, Yıl 2017/1, s. 34.

Şemdin, Mala Faro, Musikan, Liyan, Mala Mehmet, Gurdikan, Kurtikan, Alikan, Cendikan, Kürşan kabilelerinden meydana gelmektedir¹⁰²⁷. Garzan bölgesinde ayrıca Miran, Givinan, Uveyna, Tuke, Barazan, Bizinan (Şeyh Bizini), Reşşikan (Reşan), Bayıki (Mamiki), Zoki ve Roziki (Rojeki) aşiretleri bulunmaktaydı¹⁰²⁸.

Şirvan kazasının en önemli aşireti Şirvi Aşiretidir. Kazaya adını veren ve bölgeyi temsil eden aşirettir. Bu aşirete ayrıca Şirevyan adı verilmektedir¹⁰²⁹. Kaza ahalisi kısmen meskûn olup kısmen Sılokan, Atmanki, Hevedi (Hevedan) ve Zenkan Aşiretlerinden oluşmaktadır. Bu aşiretler gayrimeskûndur. Sılokan Aşireti, Malaslı (Mala Sılö), Neskan, Zeydiyyan (Zeydini), Tabkan, Dermekan, Reşkan (Reşika), Haykan (Fetikan), Dinikan, Mala Abo, Memkan (Mecika), Mala Hamzo kabilelerinden; Hevidi (Hevedan) Aşireti ise Mala Keşo (Mala Löşko), Mala Mahmud, Mala Haso, Mala Reyso kabilerinden oluşmaktadır¹⁰³⁰. Kazada ayrıca Mehmediyan ve Usturiki Aşiretleri vardır. Bu iki aşiret göçebe hayatı yaşamaktadır. Yine Şirvan bölgesinde kendi adı ile anılan kalede oturan Zırki Aşireti burada ikamet etmektedir¹⁰³¹.

Eruh kazasında Baden-Tize ve Piroz Aşiretleri vardır. Bu aşiretler kendi adlarıyla anılan kalelerde yaşamaktadır. Piroz Aşireti, Castulan, Bizm ve Krafan adlarında üç kabileye ayrılmıştır¹⁰³².

Pervari kazasında Adıyan ve Mallo Şakir Aşiretleri bulunmaktadır¹⁰³³. Pervari kazasında ayrıca yaz aylarında Mardin aşiretlerinden Miran, Keçan, Batvan, Dodiri Aşiretleri buraya gelip yaşamaktadır¹⁰³⁴. Ayrıca Baykan'da Baykan (Bayıki), Bediyan, Melkişan, Gurdilan, Kerrefan ve Duderan aşiretleri bulunmaktadır¹⁰³⁵.

Aşiretler genellikle konar-göçer hayat tarzını yaşadıkları için kurallara riayet etmemekte zaman zaman ahaliye saldırmaktadır. Osmanlı Devleti asayişli sağlamak için aşiretlere iskân politikası uygulamıştır. Devletin bu yöndeki ilk çalışması 1839'da Meclis-i

¹⁰²⁷ (H) 1310 BVS, s. 239-240.

¹⁰²⁸ Seçkin, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁰²⁹ Gümüş, *a.g.m.*, s. 722.

¹⁰³⁰ (H) 1310 BVS, s. 246.

¹⁰³¹ Seçkin, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁰³² Gümüş, *a.g.e.*, s. 721.

¹⁰³³ Seçkin, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁰³⁴ (H) 1310 BVS, s. 252.

¹⁰³⁵ Gümüş, *a.g.m.*, s. 723.

Vala'da yapılan görüşmelerdir. Görüşmede aşiretlerin devlet otoritesine almaya çalışmakla birlikte aşiret ve kabilelerin yeni bir düzenlemeye kadar önceki nizamlarına göre idare edilmelerine karar verilmiştir. Hükümet 1840 yılında aşiretler hakkında bilgi toplamaya başlamış ve bu yönde taşra teşkilatlarından ayrıntılı lahiyalar istenmiştir. Lahiyalarda aşiretlerin bulunduğu yerler, hane miktarları, beylerinin kim olduğu ve nereye yerleştirilebileceği yönünde çeşitli bilgiler talep edilmiştir¹⁰³⁶.

Siirt bölgesinde bulunan aşiretler zaman zaman eşkıyalık ve yağmalama olaylarına karışmışlardır. Bazen hükümet aşiretlerin yaptıkları eşkıyalıklar nedeniyle askeri müdahalelerde bulunmuştur. Hükümet bölgedeki asayiş sağlamaya ve vergi gelirini arttırmak amacıyla Siirt'teki bazı aşiretler için iskân politikasını uygulamıştır. Aşiretlerin iskânı hususundaki önemli örneklerden bir tanesi Berikan ve Reşkotan aşiretleridir. Berikan Aşireti yaz aylarında Muş taraflarına yaylaya gitmekteydi. Yolculuk sırasında güzergâhı üzerinde bulunan köylerdeki ahaliye eziyet ederdi. Aynı şekilde Reşkotan Aşireti de etrafında bir takım huzursuzluklara sebebiyet vermektedir. Hükümet yaptığı çalışmalar neticesinde her iki aşiretin iskânı sağlanmış; Garzan'a bağlı Reşkotan adında yeni bir nahiye kurulmuştur. Böylece hem bölgedeki asayiş sağlanmış hem de yerleşik düzene geçen her iki aşiretten vergi alınarak hazineye gelir sağlanmıştır¹⁰³⁷.

¹⁰³⁶ Celal Erdönmez, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Konar-Göçer Aşiretlerin Yerleştirilmesi (1840-1876)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1995, s. 76.

¹⁰³⁷ BOA, İ. ŞD. 64/3748-2, (H) 08 C 1300, (17 Mart 1883).

2.4. EĞİTİM

2.4.1. XIX. Yüzyılda Siirt Sancağının Eğitim Durumu

Siirt Sancağında eğitim-öğretim işleri Müslümanlar için medreselerde, gayrimüslimler için mensup oldukları cemaatlere göre kiliselerde yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde yaşanan yenileşme hareketlerine bağlı olarak eğitimde yeni bir dönem başlamıştır. Medreselerden ayrı olarak yeni bir eğitim sistemi uygulamaya konulmuştur. Böylece Siirt'teki eğitim-öğretim işleri mektep eğitimi ve medrese eğitimi olarak iki farklı alanda aynı anda devam etmiştir. Gayrimüslimler yenileşme hareketiyle eğitim alanında kendi mezheplerine göre mektepler açarak eğitim hizmetini yerine getirmişlerdir.

2.4.2. Medrese Eğitimi

Siirt sancağı 19. yüzyılda medrese sayısı bakımından oldukça iyi durumdaydı. Sancak merkezi ve kazalarda yeterli miktarda medrese bulunmasına karşın medreselerde okuyan talebe sayısı yeterli düzeyde değildi.

1892 yılında Siirt Merkez sancağında 33 medresede 226 talebe, Şirvan kazasında 2 medresede 10 talebe, Garzan kazasında 7 medresede 63 talebe, Erüh kazasında 10 medresede 70 talebe eğitim almaktaydı¹⁰³⁸.

1898 yılında Siirt sancağı Merkez kazasında Mahmut Ağa tarafından yaptırılan Mahmudiyye Medresesinde müderris Abdullah Efendi tarafından 25 talebe, Siirt mutasarrıfı Salih Paşa tarafından yaptırılan Salihyye Medresesinde müderris Hasan Efendi tarafından 25 talebe yetiştirilmekteydi. Hacı Abdurrahim Efendi tarafından yaptırılan Rahimiyye Medresesinde müderris Yusuf Efendi tarafından 25 talebe, Fahreddin Efendi tarafından yaptırılan Fahriyye Medresesinde müderris Mehmed Efendi tarafından 25 talebe yetiştirilmekteydi¹⁰³⁹.

¹⁰³⁸ (H) 1310 BVS. (ekler bölümündeki tablolarda veriler yer almaktadır.); Polat, *a.g.t.*, s. 184.

¹⁰³⁹ (H) 1316 MS, s. 950-952.

Tablo 2.24: Siirt Sancağı Merkez Kazasında Bulunan Medreseler

Yıl	Medresenin Adı	Medresenin Müderrisi	Medresenin Banisi	Talebe Sayısı
1898 ¹⁰⁴⁰	Mahmudiyye	Abdullah Efendi	Mahmud Ağa	25
	Salihyye	Hasan Efendi	Salih Paşa	25
	Rahimiyye	Yusuf Efendi	Hacı Abdurrahim Efendi	25
	Fahriyye	Mehmed Efendi	Fahreddin Efendi	25
Toplam				100
1899 ¹⁰⁴¹	Mahmudiyye	Abdullah Efendi	Mahmud Ağa	25
	Salihyye	Hasan Efendi	Salih Paşa	25
	Rahimiyye	Yusuf Efendi	Hacı Abdurrahim Efendi	25
	Fahriyye	Mehmed Efendi	Fahreddin Efendi	25
Toplam				100
1900 ¹⁰⁴²	Mahmudiyye	Abiyd Efendi	Mahmud Ağa	25
	Salihyye	Hasan Efendi	Salih Paşa	25
	Rahimiyye	Mehmed Efendi	Hacı Abdurrahim Efendi	25
	Fahriyye	Yusuf Efendi	Hacı Hüseyin Ağa	25
Toplam				100
1901 ¹⁰⁴³	Mahmudiyye	Abiyd Efendi	Salih Paşa	25
	Salihyye	Hasan Efendi	Hacı Mahmud Ağa	25
	Rahimiyye	Mehmed Efendi	Hacı Abdurrahim Efendi	25
	Fahriyye	Yusuf Efendi	Hacı Hüseyin Ağa	25
Toplam				100
1903 ¹⁰⁴⁴	Mahmudiyye	Abiyd Efendi	Salih Paşa	25
	Salihyye	Hasan Efendi	Hacı Mahmud Ağa	25
	Rahimiyye	Mehmed Efendi	Hacı Abdurrahim Efendi	25
	Fahriyye	Yusuf Efendi	Hacı Hüseyin Ağa	25
Toplam				100

Yukarıdaki tabloya göre Siirt sancağı Merkez kazasında 4 medresede eğitim verilmiştir. Medreselerde birer müderris görev yapmış ve her medresede 25'er talebe eğitim almıştır. 1900 yılından itibaren Mahmudiyye, Rahimiyye ve Fahriyye Medresesi

¹⁰⁴⁰ (H) 1316 MS, s. 950-952.

¹⁰⁴¹ (H) 1317 MS, s. 1050-1054.

¹⁰⁴² (H) 1318 MS, s. 1166-1169.

¹⁰⁴³ (H) 1319 MS, s. 456-457.

¹⁰⁴⁴ (H) 1321 MS, s. 397-398.

müdürlüklerinin değiştiği görölmektedir. Kayıtlarda bazı tutarsızlıklar bulunmaktadır. 1900 yılında Fahriyye Medresesi banisi Hacı Hüseyin Ağa olarak kayıt altına alınmıştır. Önceki yıllarda ise Fahriyye Medresesi banisi Fahreddin Efendi olarak geçmektedir. 1901 yılındaki kayıtlarda Mahmudiyye Medresesi banisi Salih Paşa, Salihyye Medresesi banisi Hacı Mahmud Ağa olarak yazılmıştır. Ancak önceki yıllarda Mahmudiyye Medresesi banisi Mahmud Ağa, Salihyye Medresesi banisi Salih Paşa olarak kaydedilmiştir. 1901 yılında yapılan bu değişikliğin bir yazım hatası olduğu dikkatimizi çekmiştir. Önceki yıllarda Mahmudiyye Medresesi başta yazılmış iken 1901 yılında başta Salihyye Medresesi yazılmıştır. Böylelikle kayıtlardaki farklılığın bir yazım hatası olduğu açıktır. Mahmudiyye Medresesinin önceki yıllardaki müdürlüğü Abdullah Efendi iken 1900 yılında Abid Efendi yazılmıştır. Bu isim değişikliğinin yazım hatası olması ihtimali dikkatimizi çekmiştir. 1900 yılındaki Rahimiyye Medresesi müdürlüğü Mehmed Efendi, Fahriyye Medresesi müdürlüğü Yusuf Efendi olarak yazılmıştır. Oysaki önceki yıllardaki kayıtlarda Rahimiyye Medresesi müdürlüğü Yusuf Efendi, Fahriyye Medresesi müdürlüğü Mehmed Efendidir. Yukarıda açıklanan yazım yanlışlıkları dikkate alındığında bu isim değişikliğinin de bir yazım hatası olma ihtimali yüksektir. Maârif Salnameleri üzerinden Siirt Merkez kazasında bulunan medreselerde yapılacak çalışmalarda bu hususların dikkate alınması literatürde oluşacak değişik bilgilerin önüne geçecektir.

1899 yılında Siirt Sancağı şirvan kazasındaki Zeynel Beg Köyünde, Zeynel Beg Medresesi ve Abdal Beg Köyünde, Abdal Beg Medresesi bulunmaktadır. Ancak bu medreselerde eğitim gören öğrenci sayıları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiřtir¹⁰⁴⁵. 1900 yılında şirvan kazası Kufra Köyünde Kufra Medresesinde müdürlüğü şeyh İbrahim Efendi tarafından 5 talebeye eğitim verilmiřtir¹⁰⁴⁶.

¹⁰⁴⁵ (H) 1317 MS, s. 1050-1054.

¹⁰⁴⁶ (H) 1318 MS, s. 1168.

Tablo 2.25: Siirt Sancağı Şirvan Kazasında Bulunan Medreseler

Yıl	Medresenin Adı	Medresenin Müderrisi	Medresenin Banisi	Talebe Sayısı
1898	Zeynel Beg	-	“	-
	Abdal Beg	-	“	-
	Zeynel Beg	-	“	-
1899	Abdal Beg	-	“	-
1900	Kufra	Şeyh İbrahim Efendi	Zeynel ve Abdal Bekler	5
1901	Kufra	Şeyh İbrahim Efendi	Zeynel ve Abdal Bekler	5
1903	Kufra	Şeyh İbrahim Efendi	Zeynel ve Abdal Bekler	5

1898 ve 1899 Maârif Salnamelerinde Şirvan’da iki medrese bulunduğu belirtilmektedir. Ancak bu medreselerdeki talebe ve müderrisler hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. 1900 yılından itibaren Şirvan kazasında sadece Kufra köyünde medrese bulunduğuna ilişkin bilgiler yer almaktadır. Yukarıdaki tablo incelendiğinde Kufra köyündeki medresenin Zeynel ve Abdal Begler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. 1900 yılından itibaren Kufra’daki medresede Şeyh İbrahim Efendi tarafından beş talebeye eğitim vermeye başlanmıştır.

1900 yılında Siirt Sancağının Garzan kazasında müderris Mahmud Efendi tarafından Zokayd Köyündeki Zokayd Medresesinde 30 talebeye; müderris Said Efendi tarafından Comani Köyündeki, Comani Medresesinde 8 talebeye; müderris Ali Asaf tarafından Zevik Köyündeki, Zevik Medresesinde 8 talebeye eğitim verilmekteydi. Kazanın Beykent Köyünde Beykent Medresesinde müderris Hamid Efendi tarafından 5 talebeye; Nazran Köyünde Nazran Medresesinde müderris Abdullah Efendi tarafından 6 talebeye eğitim verilmekteydi¹⁰⁴⁷.

¹⁰⁴⁷ (H) 1318 MS, s. 1166-1169.

Tablo 2.26: Siirt Sancağı Garzan Kazasında Bulunan Medreseler

Yıl	Medresenin Adı	Medresenin Müderrisi	Medresenin Banisi	Talebe Sayısı
1898	Zokayd	-	“	30
	Comani	-	“	8
	Zevik	-	“	8
	Beykend	-	“	5
	Nazran	-	Padişah tarafından yapıldı	4
Toplam				55
1899	Zokayd	-	“	30
	Comani	-	“	8
	Zevik	-	“	8
	Beykend	-	“	5
	Nazran	-	Padişah tarafından yapıldı	4
Toplam				55
1900	Zokayd	Mahmud Efendi	“	30
	Comani	Said Efendi	“	8
	Zevik	Ali Asaf Efendi	“	8
	Beykend	Hamid Efendi	“	5
	Nazran	Abdullah Efendi	Padişah tarafından yapıldı	6
Toplam				57
1901	Zokayd	Mahmud Efendi	“	30
	Comani	Said Efendi	“	8
	Zevik	Ali Asaf Efendi	“	8
	Beykend	Hamid Efendi	“	5
	Nazran	Abdullah Efendi	Padişah tarafından yapıldı	6
Toplam				57
1903	Zokayd	Mahmud Efendi	“	30
	Comani	Said Efendi	“	8
	Zevik	Ali Asaf Efendi	“	8
	Beykend	Hamid Efendi	“	5
	Nazran	Abdullah Efendi	Padişah tarafından yapıldı	6
Toplam				57

Garzan kazasına ilişkin Maârif Salnameleri incelendiğinde 1898 ve 1899 yıllarında Beykend ve Nazran Medreseleri Siirt Merkez kazasına bağlı olarak gösterilmiştir. 1900 yılından itibaren medreseler Garzan kazasına bağlı köyler bünyesinde gösterilmektedir. Yukarıdaki

tablodaki verilere göre Garzan kazasında beş adet medrese bulunmaktadır. 1898 ve 1899 yıllarındaki medrese müderrislerine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir. Yine aynı yıllardaki talebe sayısında da herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1900 yılından itibaren medreselerdeki talebi sayısı değişmiş sadece Nazran Medresesinde iki talebe daha eğitime başlamıştır. Böylelikle Garzan kazasında medrese eğitimi gören talebe sayısı 57'ye yükselmiştir. Bu değişiklikler dışında Garzan kazasındaki medrese eğitimi, herhangi bir değişiklik olmadan devam etmiştir.

1901 yılında Siirt Sancağının Pervari kazasında müderris Şeyh Mehmed Efendi tarafından Hashir Köyünde Hashir Medresesinde 12 talebe, müderris Yusuf Efendi'den Haşt-ı Ulya Köyünde Haşt-ı Ulya Medresesinde 5 talebe eğitim almaktaydı. Kazanın Saruh Köyünde Saruh Medresesinde müderris Abdulrezzak Efendi tarafından 7 talebe, Haşt-ı Sufla Köyünde Haşt-ı Sufla Medresesinde müderris Yusuf Efendi tarafından 8 talebe, Beydar Köyünde Beydar Medresesinde müderris Şeyh Abdullah tarafından 13 talebe yetiştirilmekteydi¹⁰⁴⁸.

¹⁰⁴⁸ (H) 1319 MS, s. 456-457.

Tablo 2.27: Siirt Sancağı Pervari Kazasında Bulunan Medreseler

Yıl	Medresenin Adı	Medresenin Müderrisi	Medresenin Banisi	Talebe Sayısı
1898	Hashir	-	“	12
	Haşt-1 Ulya	-	“	5
	Saruh	-	“	7
	Haşt-1 Sufla	-	“	8
	Beydar	-	“	13
Toplam				45
1899	Hashir	-	“	12
	Haşt-1 Ulya	-	“	5
	Saruh	-	“	7
	Haşt-1 Sufla	-	“	8
	Beydar	-	“	13
Toplam				45
1900	Hashir	Şeyh Mehmed Ef.	“	12
	Haşt-1 Ulya	Yusuf Efendi	“	5
	Saruh	Abdulrezzak Ef.	“	7
	Haşt-1 Sufla	Yusuf Efendi	“	8
	Beydar	Şeyh Abdullah Ef.	“	13
Toplam				45
1901	Hashir	Şeyh Mehmed Ef.	“	12
	Haşt-1 Ulya	Yusuf Efendi	“	5
	Saruh	Abdulrezzak Ef.	“	7
	Haşt-1 Sufla	Yusuf Efendi	“	8
	Beydar	Şeyh Abdullah Ef.	“	13
Toplam				45
1903	Hashir	Şeyh Mehmed Ef.	“	12
	Haşt-1 Ulya	Yusuf Efendi	“	5
	Saruh	Abdulrezzak Ef.	“	7
	Haşt-1 Sufla	Yusuf Efendi	“	8
	Beydar	Şeyh Abdullah Ef.	“	13
Toplam				45

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Pervari kazasında beş medresede eğitim verildiği görülmektedir. Bu medreselerde eğitim gören toplam 45 talebe bulunmaktadır. 1898 ve 1899 yıllarındaki Maarif Salnamelerinde medreselerde görev yapan müderrisler hakkında bilgi verilmemiştir. Medreselerde birer müderris görev yapmaktadır. Medreselerin kim tarafından ve ne zaman inşa olunduklarına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

1903 yılında Erüh kazasında Barişan Köyünde Barişan Medresesinde müderris Şeyh Ahmed tarafından 10 talebeye, Mir

Nasreddin tarafından Tantiy Köyünde yaptırılan Tantiy Medresesinde müderris Şeyh Hıtap tarafından 5 talebeye eğitim verilmekteydi. Kazanın Basirte Köyünde Şeyh Halid Efendi tarafından yaptırılan Basirte Medresesinde müderris Şeyh Hasan tarafından 15 talebeye, Şeyh Abdi Efendi tarafından Raşine Köyünde yaptırılan Raşine Medresesinde müderris Abdulhamid tarafından 13 talebeye eğitim verilmekteydi¹⁰⁴⁹.

Tablo 2.28: Siirt Sancağı Eruh Kazasında Bulunan Medreseler

<i>Yıl</i>	<i>Medresenin Adı</i>	<i>Medresenin Müderrisi</i>	<i>Medresenin Banisi</i>	<i>Talebe Sayısı</i>
	Barişan	Şeyh Ahmed Ef.	Zeynel ve Abdal Bekler	10
1900	Tantiy	Şeyh Hıtap Efendi	Mir Nasreddin	5
	Basirte	Şeyh Hasan	Şeyh Halid Efendi	15
	Raşine	Abdulhamid Ef.	Şeyh Abdi Efendi	13
Toplam				43
	Barişan	Şeyh Ahmed Ef.	Zeynel ve Abdal Bekler	10
1901	Tantiy	Şeyh Hıtap Efendi	Mir Nasreddin	5
	Basirte	Şeyh Hasan	Şeyh Halid Efendi	15
	Raşine	Abdulhamid Ef.	Şeyh Abdi Efendi	13
Toplam				43
	Barişan	Şeyh Ahmed Ef.	Zeynel ve Abdal Bekler	10
1903	Tantiy	Şeyh Hıtap Efendi	Mir Nasreddin	5
	Basirte	Şeyh Hasan	Şeyh Halid Efendi	15
	Raşine	Abdulhamid Ef.	Şeyh Abdi Efendi	13
Toplam				43

Eruh kazasına bağlı köylerde 4 medrese bulunmaktaydı. Bu medreselerde birer müderris görev yapmaktaydı. Medreselerin kimler tarafından yapıldığı kayıt altına alınmıştır. Medreselerde toplam 43 talebe eğitim almaktaydı. Talebe sayısında herhangi bir artış olmamıştır. 1898 ve 1899 maarif salnamelerinde Eruh kazasına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

Siirt'te modern eğitim yöntemiyle eğitim yapan okullar açılmasına karşın medresede yapılan eğitim önemini korumuştur. Medreselerde birçok ilim adamı yetişmiştir. Bu şekildeki ikili eğitim Cumhuriyetin ilanına kadar devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin

¹⁰⁴⁹ (H) 1321 MS, s. 397-398.

kurulmasından sonra 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat kanunuyla eğitim-öğretim işleri birleştirilerek medreseler kaldırılmış ve tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır¹⁰⁵⁰. Günümüzde Siirt'te halk arasında medrese adıyla anılan kurumlarda hafızlık eğitiminin yanı sıra Arapça, Fıkıh, Kalam gibi alanlarda eğitim faaliyetleri sürmektedir. Burada okuyan öğrencilerin aldıkları icazetnameyle devlette çalışabilme imkânı bulunmamaktadır. Öğrenciler medrese adıyla anılan bu kurumlarda aldıkları eğitimin yanında açık öğretim okuyarak diploma sorununu çözmeye çalışmaktadırlar. Söz konusu medreselerde yetişen öğrencilerin camilerde imam ve müezzin olarak atamaları yapılmaktadır.

2.4.3. İbtidaiye ve Rüşdiyye Eğitimi

Siirt sancağında yenileşme hareketiyle başlanan yeni eğitim sistemine bağlı olarak mektep eğitimi, ilköğretimin yerini alan İbtidaiye (Sıbyan) ve ortaöğretimin yerini alan Rüşdiyye mekteplerinde yapılmıştır. Siirt'in eğitim durumu hakkında en önemli bilgi kaynakları dönemin Diyarbakır, Bitlis, Devlet ve Maârif salnameleridir.

İbtidai mekteplerde eğitim süresi dört senedir. Bu mekteplerde birinci senede Elifba-yı Osmanî, Kur'an-ı Kerim, Kıraat-ı Türkî, Hesab-ı Zihni; ikinci senede Kur'an-ı Kerim, İlm-i Hal, Malumat-ı İbtidaiye, Tadad ve Terkim; üçüncü senede Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Sarf-ı Osmanî, Hesap, Sülüs ve Nesih; dördüncü senede Kur'an-ı Kerim, Coğrafya, Tarih, Kavaid-i İmlâ, Hesap, Hatt-ı Rika dersleri verilmiştir¹⁰⁵¹.

1892 yılında Siirt sancağı merkez kazasında 32 ibtidai mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerde 808'i erkek, 213'ü kız olmak üzere toplam 1.021 talebe eğitim görmekteydi. Erüh kazasındaki 5 ibtidai mektepte 137'si erkek, 53'ü kız olmak üzere toplam 190 talebeye eğitim verilmekteydi¹⁰⁵².

Siirt sancağının eğitim durumu hakkında V. Cuinet¹⁰⁵³ 1890 yılındaki eserinde ve Şemsettin Sami 1894 yılındaki Kamusu'l-

¹⁰⁵⁰ Demir, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁰⁵¹ (H) 1300 SDAO, s. 199.

¹⁰⁵² (H) 1310 BVS. (ekler bölümündeki tablolarda veriler yer almaktadır.); Polat, *a.g.t.*, s. 184.

¹⁰⁵³ Cuinet, *a.g.e.*, s. 598.

A'lam'daki eserinde sancakta 57 ibtidai mektebi bulunduğunu ifade etmişlerdir¹⁰⁵⁴.

Siirt mutasarrıfı Süleyman Faik Bey, 1898 yılında Siirt'te ibtidai mektepte okuyan talebelerin kitap ihtiyacının karşılanması için Maârif Nezaretine yazı yazmış ve talebelerin kitap ihtiyacının bulunduğunu, Tillo ve Halenze köylerinde yeni mekteplerin açıldığını, bu köylerdeki ahalinin durumunun iyi olmadığını bu nedenle talebelerin kitap ihtiyacının karşılanmasını istemiştir. Nezaret, yapılan talebi uygun görmeyerek talep edilen kitapların ücretlerinin gönderilmesi halinde temin edileceğini ifade etmiştir¹⁰⁵⁵.

1899 yılında Siirt ibtidai mektebinde Cemil Efendi muallimlik görevini yapmaktaydı¹⁰⁵⁶. Merkez kazaya bağlı Hüseyini nahiyesi ibtidai mektebinde muallimlik görevi Osman Efendi tarafından yürütülmekteydi¹⁰⁵⁷. 11 Nisan 1901 tarihinde Siirt'te yeni bir ibtidai mektebi inşa edilerek açılışı yapılmış ve mektebe Darulmuallim mezunlarından bir muallimin ataması yapılmıştır¹⁰⁵⁸.

1899 yılında Garzan kazasına bağlı köy ve nahiyelerde üç ibtidai mektebi bulunmaktaydı. Bu mektepler Zok köyü, Comani köyü ile Rıdvan, Barinci ve Melefan nahiyelerinde bulunmaktaydı. Mekteplerde eğitim hizmeti birer muallim tarafından yapılmıştır. Zok köyünde Hafız Ahmet Efendi, Comani köyünde Abdulhamid Efendi, Rıdvan nahiyesinde Ahmet Efendi, Barinci nahiyesinde Ali Efendi, Melefan nahiyesinde Muhyiddin Efendi muallim olarak görev yapmaktaydı¹⁰⁵⁹.

1899 yılında Eruh kazasında beş ibtidai mektepte eğitim verilmekteydi. Dih köyünde Tahir Efendi, Şırnak köyünde Hacı Hafız Süleyman, Lodi nahiyesinde Abdulaziz Efendi muallim olarak görev yapmaktaydı. Dergul ve Fındık nahiyelerindeki muallim kadrosu boş durumdaydı¹⁰⁶⁰. Eruh kazasında 290 ciltlik bir kütüphane bulunmaktaydı¹⁰⁶¹.

¹⁰⁵⁴ Sami, *a.g.e.*, s. 2574.

¹⁰⁵⁵ BOA, MF. MKT. 417/54, (H) 08 Ca 1316, (24 Ekim 1898).

¹⁰⁵⁶ (H) 1317 BVS, s. 194.

¹⁰⁵⁷ (H) 1317 BVS, s. 199.

¹⁰⁵⁸ BOA, MF. MKT. 554/33, (H) 10 M 1319, (11 Nisan 1901).

¹⁰⁵⁹ (H) 1317 BVS, s. 201-204.

¹⁰⁶⁰ (H) 1317 BVS, s. 207-208.

¹⁰⁶¹ (H) 1317 MS, s. 1052-1053.

1899 yılında Şirvan kazasında eğitim hizmeti ikisi köyde üçü nahiyelerde olmak üzere beş ibtidai mektepte yapılmaktaydı. Kufre köyünde Kadri Efendi, Zozik köyünde Hasan Hüsnü Efendi, Minar nahiyesinde Mehmed Emin Efendi, Hasras nahiyesinde Osman Nuri Efendi, İskanbo nahiyesinde Hafız İsa Efendi muallim olarak görev yapmaktaydı¹⁰⁶².

1899 yılında Pervari kazasında üç adet ibtidai mektebi bulunmaktaydı. Bu mektepler Hashir, Beydar ve Kirafan köylerindeydi. Hashir’de Hafız Abdulaziz Efendi, Beydar’da Mustafa Efendi muallim olarak görev yapmaktaydı. Kirafan köyündeki muallimlik kadrosu bu tarihte boş durumdaydı¹⁰⁶³.

Tablo 2.29: 1899 Yılında Siirt Sancağında Görev Yapan Muallimler

Merkez Kaza	
Mektebin Bulunduğu Yer	Muallim Adı
Merkez Kaza	Cemil Efendi
Hüseyini Nahiyesi	Osman Efendi
Garzan Kazası	
Zok Köyü	Hafız Ahmet Efendi
Comani Köyü	Abdulhamid Efendi
Barinci Nahiyesi	Ali Efendi
Rıdvan Nahiyesi	Ahmet Efendi
Melefan Nahiyesi	Muhyiddin Efendi
Eruh Kazası	
Dih Köyü	Tahir Efendi
Şırnak Köyü	Hacı Hafız Süleyman
Lodi Köyü	Abdulaziz Efendi
Dergul Nahiyesi	Münhal
Fındık Nahiyesi	Münhal
Şirvan Kazası	
Kufre Köyü	Kadri Efendi
Zozik Köyü	Hasan Hüsnü Efendi
Minar Nahiyesi	Mehmed Emin Efendi
Hasras Nahiyesi	Osman Nuri Efendi
İskanbo Nahiyesi	Hafız İsa Efendi
Pervari Kazası	
Hashir Köyü	Hafız Abdulaziz Efendi
Beydar Köyü	Mustafa Efendi
Kirafan Köyü	Münhal

¹⁰⁶² (H) 1317 BVS, s. 212-214.

¹⁰⁶³ (H) 1317 BVS, s. 216.

1900 yılında ibtidai mekteplere çeşitli atamalar yapılmıştır. Garzan kazasında görev yapan muallimlerin görev yerleri değişmiş; Zok köyüne Osman Efendi, Comani köyüne Abdulmecit Efendi, Barinci nahiyesine Süleyman Efendi atanmıştır. Rıdvan nahiyesi muallimi Ahmet Efendi görevine devam etmiştir. Melefan nahiyesi muallimliği münhal duruma düşmüştür¹⁰⁶⁴. 11 Şubat 1901 tarihinde Garzan kazasının Rıdvan nahiyesine yeni yapılan ibtidai mektebinin inşaatı bitmiş ve açılışı yapılmıştır¹⁰⁶⁵.

1900 yılında Eruh kazasında ibtidai mektep sayısı dörde düşmüştür. Dih köyünde Tahir Efendi görevde iken, Lodi nahiyesi muallimi değişerek yerine Hüseyin Efendi atanmıştır. Dergül ve Fındık nahiyelerindeki muallim kadrosu yine boş durumdaydı. Bu yıldaki salname kayıtlarında Şırnak'taki ibtidai mektep hakkında herhangi bilgi yer almamıştır¹⁰⁶⁶.

1900 yılında Şirvan kazasındaki ibtidai mekteplerindeki muallimlerden bazıları değişmişken bazıları ise görevlerine devam etmiştir. Kufre köyünde Kadri Efendi, Minar nahiyesinde Mehmed Emin Efendi görevlerine devam ederken, Hasras nahiyesine Şaban Efendi, İskanbo nahiyesine Hafız Ali Efendi tayin edilmiştir. Zozik köyündeki ibtidai mektebi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir¹⁰⁶⁷.

1900 yılında Pervari kazasındaki ibtidai mekteplere bazı atamalar yapılmıştır. Hashir köyünde Hafız Abdulaziz Efendi görevine aynen devam ederken, Beydar köyündeki kadro münhal duruma düşmüştür. Kirafan köyündeki münhal durumdaki muallimlik kadrosuna Musa Efendi atanmıştır¹⁰⁶⁸.

¹⁰⁶⁴ (H) 1318 BVS, s. 201-204.

¹⁰⁶⁵ BOA, MF. MKT. 544/13, (H) 21 L 1318, (11 Şubat 1901).

¹⁰⁶⁶ (H) 1318 BVS, s. 209-211.

¹⁰⁶⁷ (H) 1318 BVS, s. 214-216.

¹⁰⁶⁸ (H) 1318 BVS, s. 216.

Tablo 2.30: 1900 Yılında Siirt Sancağında Görev Yapan Muallimler

Garzan Kazası	
Mektebin Bulunduğu Yer	Muallim Adı
Zok Köyü	Osman Efendi
Comani Köyü	Abdalmecit Efendi
Barinci Nahiyesi	Süleyman Efendi
Rıdvan Nahiyesi	Ahmet Efendi
Eruh Kazası	
Dih Köyü	Tahir Efendi
Lodi Köyü	Hüseyin Efendi
Dergu Nahiyesi	Münhal
Fındık Nahiyesi	Münhal
Şirvan Kazası	
Kufre Köyü	Kadri Efendi
Minar Nahiyesi	Mehmed Emin Efendi
Hasras Nahiyesi	Şaban Efendi
İskanbo Nahiyesi	Hafız Ali Efendi
Pervari Kazası	
Hashir Köyü	Hafız Abdulaziz Efendi
Beydar Köyü	Münhal
Kirafan Köyü	Musa Efendi

Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdulhaluk Beyin, 1913 yılında Siirt sancağında mutasarrıflık görevinde iken Siirt halkından toplanan yardımlarla “pek muhteşem ve mükemmel bir tarzda” bir idadi mektep inşa edilmiştir. Mektebin çatısı için gerekli malzemelerin köylerden gelmemesi nedeniyle tamamlanamamıştır. Mektep, ihmaller nedeniyle kışın yağın yağmurlar sonucunda duvarları çürüyüp kendiliğinden yıkılmıştır. Mektebin yıkılması nedeniyle inşaatında kullanılan beyaz mermer taşların hükümet dairesi ve jandarma arasındaki 1000 metrelik kaldırımın yapımında kullanılmıştır. Dâhiliye Nezareti, Bitlis Valiliğinden durumun araştırılmasını istemiştir¹⁰⁶⁹.

Siirt’te ilk rüşdiye mektebi Kenan Paşa’nın mutasarrıflığı döneminde 1866-1868 yılları arasında halktan toplanan yardımlarla açılmış ve 15 öğrenci ile faaliyete geçmiştir¹⁰⁷⁰. Kazalarda mektep eğitimi ibtidailerle sınırlı kalmış rüşdiye mektebi açılmamıştır.

¹⁰⁶⁹ BOA, DH. UMVM. 69/24, (H) 19 C 1331, (26 Mayıs 1913); BOA, DH. İ. UM. 7-2/1-27, (H) 11 C 1336, (24 Mart 1918).

¹⁰⁷⁰ Seçkin, a.g.e, s. 273.

1870 yılında Siirt rüşdiyesinde 25 talebe eğitim görmektedir. Mektebin muallim-i sani görevine henüz atanma yapılmamıştır¹⁰⁷¹. 1871'de mektebin muallim-i sani görevine Fethullah Efendi atanmıştır. Bu tarihte mektebin talebe sayısında bir değişiklik olmamıştır¹⁰⁷². 1877'de talebe sayısı 41'e yükselmiş ve Fethullah Efendi tarafından eğitim verilmeye devam edilmiştir¹⁰⁷³.

Siirt rüşdiye mektebinin talebe sayısında zaman zaman azalmalar olmuşsa da genel olarak değerlendirildiğinde öğrenci sayısının zamanla arttığı gözlemlenebilir. Mektebin talebe sayısı 1881'de 38¹⁰⁷⁴, 1882'de 40¹⁰⁷⁵, 1883'te 55¹⁰⁷⁶, 1884'te 55¹⁰⁷⁷, 1885'te 64¹⁰⁷⁸, 1886'da 67¹⁰⁷⁹, 1887'de 68¹⁰⁸⁰, 1888'te 71'e¹⁰⁸¹ ulaşmıştır. 1888 yılında rüşdiye mektebinin onarımı için Maârif Nezaretinden 3000 kuruş istenmiştir¹⁰⁸². Nezaret onarım için sarf edilecek paranın karşılığı olmadığından gerekli paranın ahaliden yardım olarak toplanmasını istemiştir¹⁰⁸³.

1891 yılında Siirt rüşdiyesinde muallim-i sani olarak görev yapan Hüseyin Efendi mektebin muallim-i evveli olarak atanmayı istemiştir. Nezaret, Hüseyin Efendi'nin Darulmuallimin-i Rüşdiye mezunu olmadığından atamasının yapılamayacağını, talebinde ısrarlı ise imtihana tabi tutulacağını belirtmiştir¹⁰⁸⁴. 1893 yılında Muallim-i Evvelliğe Batumlu Ali Efendi atanmıştır¹⁰⁸⁵.

Rüşdiye mektebinde 1896 yılında talebe sayısının artması üzerine ikinci bir muallim ataması yapılması talep edilmiştir¹⁰⁸⁶. Rüşdiye mektebine 1898 yılında atamalar yapılmış, muallim-i evvelliğe Ali Rıza Efendi, muallim-i saniliğe Yusuf Efendi, Rika

¹⁰⁷¹ (H) 1287 DVS, s. 113.

¹⁰⁷² (H) 1288 DVS, s. 125.

¹⁰⁷³ (H) 1294 DVS, s. 137.

¹⁰⁷⁴ (H) 1298 SDAO, s. 273.

¹⁰⁷⁵ (H) 1299 SDAO, s. 276.

¹⁰⁷⁶ (H) 1300 SDAO, s. 212.

¹⁰⁷⁷ (H) 1301 SDAO, s. 212.

¹⁰⁷⁸ (H) 1302 SDAO, s. 419.

¹⁰⁷⁹ (H) 1303 SDAO, s. 337.

¹⁰⁸⁰ (H) 1304 SDAO, s. 323.

¹⁰⁸¹ (H) 1305 SDAO, s. 249.

¹⁰⁸² BOA, MF. MKT. 102/99, (H) 26 S 1306, (01 Kasım 1888).

¹⁰⁸³ BOA, MF. MKT. 103/46, (H) 09 Ra 1306. (13 Kasım 1888).

¹⁰⁸⁴ BOA, MF. MKT. 130/105, (H) 11 S 1309, (16 Eylül 1891).

¹⁰⁸⁵ BOA, MF. MKT. 184/166, (H) 20 R 1311, (31 Ekim 1893).

¹⁰⁸⁶ BOA, MF. MKT. 314/3, (H) 21 Za 1313, (04 Mayıs 1896).

(Hat) muallimliğine Reşid Efendi atanmıştır. Ayrıca mektepte bir bevvab¹⁰⁸⁷ görevlendirilmiştir. Bevvab görevini Musa Efendi ifa etmiştir. Bu tarihte mektepte öğrenim gören talebe sayısı 54'e düşmüştür¹⁰⁸⁸.

1899 yılında Siirt rüşdiyesine yeni bir atama yapılmış ve muallim-i saniliğe Halil Efendi getirilmiştir¹⁰⁸⁹. 1900'de mektepte 66 talebe¹⁰⁹⁰ eğitim görmektedir. Bu tarihteki mektep görevlilerinde herhangi bir değişiklik olmayıp muallim-i evvel olarak Rıza Efendi, muallim-i sani olarak Halil Efendi, Hat muallimi olarak Reşid Efendi, Bevvab olarak Musa Efendi görev yapmaya devam etmiştir¹⁰⁹¹.

1901 ve 1903 yıllarında Siirt Rüşdiyesinde 77 talebe eğitim görmektedir. Mektepte görev yapan idari yetkililerde değişiklik olmamıştır¹⁰⁹². Siirt rüşdiyesi Cumhuriyet döneminde ortaokula dönüştürülmüştür. Bu okul sekiz sınıflı bir ortaokul olarak eğitim hizmetine devam etmiştir. Okul, 1940 yılından sonra Sakarya İlkokulu adıyla eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür¹⁰⁹³.

Tablo 2.31: Siirt Rüşdiye Mektebi Talebe Sayısı ve Görevli Muallimler

<i>Yıl</i>	<i>Talebe Sayısı</i>	<i>Muallim Sayısı</i>	<i>Görevli Muallimler</i>	<i>Muallimin Unvanı</i>
1866-1868	15	-	-	-
1870	25	-	-	-
1871	25	1	Fethullah Ef.	Muallim-i Sani
1877	41	1	Fethullah Ef.	Muallim-i Sani
1881	38	1	Fethullah Ef.	Muallim-i Sani
1882	40	1	Fethullah Ef.	Muallim-i Sani
1883	55	1	Hüseyin Ef.	Muallim-i Sani
1884	55	1	Hüseyin Ef.	Muallim-i Sani
1885	64	1	Hüseyin Ef.	Muallim-i Sani
1886	67	1	Hüseyin Ef.	Muallim-i Sani
1887	68	1	Hüseyin Ef.	Muallim-i Sani
1888	71	1	Hüseyin Ef.	Muallim-i Sani

¹⁰⁸⁷ Bevvab: Kapıcı, hademe anlamındadır. (Bkz. <https://www.seslisozluk.net/bevvab-nedir-ne-demek/>, E. T: 18.08.2018).

¹⁰⁸⁸ (H) 1316 MS, s. 948-949; 1316 BVS, s. 244.

¹⁰⁸⁹ (H) 1317 BVS, s. 194.

¹⁰⁹⁰ (H) 1318 MS, s. 1162.

¹⁰⁹¹ (H) 1318 BVS, s. 196.

¹⁰⁹² (H) 1319 MS, s. 453; (H) 1321 MS, s. 394.

¹⁰⁹³ Seçkin, *a.g.e.*, s. 273.

1893	-	1	Ali Efendi	Muallim-i Sani
1898	-	1	Ali Rıza Ef. Yusuf Ef. Reşid Efendi	Muallim-i Evvel Muallim-i Sani Hat Muallim-i
1899	-	-	Ali Rıza Ef. Halil Efendi Reşid Efendi	Muallim-i Evvel Muallim-i Sani Hat Muallim-i
1900	66	-	Ali Rıza Ef. Halil Efendi Reşid Efendi	Muallim-i Evvel Muallim-i Sani Hat Muallim-i
1901	77	-	-	-
1903	77	-	-	-

V. Cuinet¹⁰⁹⁴ 1890 yılındaki eserinde ve Şemsettin Sami 1894 yılındaki Kamusu'l-A'lam'daki eserinde sancakta 1 rüşdiye mektebi bulunduğundan bahsetmişlerdir¹⁰⁹⁵.

XIX. yüzyılda eğitimde yapılan yenilikler Siirt sancağında kendini hissettirmiştir. Sancak merkezi ve kazalarında ilköğretimin yerini alan ibtidai mekteplerde eğitim verilmiştir. İbtidai mekteplerinin müfredatı yeni döneme göre düzenlenmiştir. Bu dönemde sancak merkezinde ayrıca bir rüşdiye mektebi açılmıştır. Medresenin uzun yıllar üstlendiği eğitim kurumu rolü ibtidai ve rüşdiye mektebinde talebelerin eğitime başlamaları üzerine değişmiştir. İbtidai ve rüşdiye mekteplerinde nüfus oranı dikkate alındığında eğitim gören talebe sayısı az sayıda olmuştur. Ancak yenileşmenin getirdiği yeni düzenlemeler az sayıda talebeyle de olsa amaca uygun yürütülmüştür.

2.4.4. Gayrimüslimlerin Eğitim Faaliyetleri

Hıristiyan ahalinin eğitim ve öğretim hizmeti kilise ve manastırlarda yapılmaktaydı. 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaa için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Gayrimüslimlere okul açma hakkı Müslüman okullarına giriş serbestisi verilmiştir. 1 Eylül 1869'da yürürlüğe giren Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile azınlıkların açtıkları mekteplerde okutulacak ders kitaplarıyla ders

¹⁰⁹⁴ Cuinet, *a.g.e.*, s. 598.

¹⁰⁹⁵ Sami, *a.g.e.*, s. 2574.

programlarının hükümet tarafından onaylanması bir zorunluluk haline getirilmiştir. Bu nizamnameyle azınlıkların kurdukları mektepler yasal hale getirilmiştir¹⁰⁹⁶.

1859 yılında Siirt merkez kazada Keldani¹⁰⁹⁷ çocukları Ayn Salib mahallesinde bir evin tek odasında eğitim görmekteydiler. Kazada görev yapan Metran Petros'un girişimleriyle eğitim yapılan ev ile onun yanındaki ev satın alınarak buranın bir mektebe dönüştürülmesi için çalışmalar yapılmıştır. Mektebin açılması için yasal bir engel olmadığı gibi gerekli olan arazi de temin edilmişti. 1860 yılında mektebin yapılması için gerekli izinler alınmıştır. Ancak mektep haline getirilecek olan ev, merkezdeki Ulu Caminin yanında bulunmaktaydı. Yine bu civar, Müslümanların yoğun olarak buldukları bir yerleşim yeri idi. Keldanilerin yapmak istedikleri mektep, yaklaşık 200 talebeye eğitim verebilecek büyüklükteydi. Mektebin yapılacağı yerde Müslümanların fazla olduğu, Camiye yakın oluşu gibi nedenlerden dolayı inşaatı sancaktaki halk tarafından durdurulmuştur. Bunun üzerine yapılan başvurular değerlendirilmiş ve mektep inşaatının Müslümanları rahatsız etmemek ve çan çalmamak şartıyla devamına karar verilmiştir¹⁰⁹⁸.

Yenileşme hareketiyle azınlıklara tanınan okul açma hakkını gayrimüslimler batılı devletlerden aldıkları destekler sayesinde değerlendirerek birçok mektep açmışlardır. Amerikan misyonerleri eğitim alanında yapılan ıslahatlardan yararlanarak Protestanlığı yaymak amacıyla mektepler açmışlardır. Bu faaliyetler kapsamında Siirt Sancağı Garzan kazası Rıdvan nahiyesinde Amerikan Protestan mektebi açılmıştır. 1870 yılında bu mektep kız ve erkek talebelerin eğitimi için faaliyete başlamıştır¹⁰⁹⁹.

Siirt sancağında 1892 yılında gayrimüslimlere ait rüşdiye mektepleri bulunmaktaydı. Ermeni Rüşdiye Mektebinde 256 erkek ve

¹⁰⁹⁶ Mehmet Ali Yaşar, "19. Yüzyılda Siirt'te Eğitim", *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008, s. 49.

¹⁰⁹⁷ Keldani: Keldanilik kavramı Nasturilikten ayrılıp Katolikliği kabul eden Nasturilere, Papalığın 1553 yılından itibaren taktığı isimdir. (Bkz. <https://www.sadecegercek.net/2014/07/kim-bu-keldaniler.html>, E. T: 15.08.2018).

¹⁰⁹⁸ BOA, HR. MKT. 318/69, (H) 23 Ca 1276, (18 Aralık 1859); BOA, HR. MKT. 319/1, (H) 23 Ca 1276, (19 Aralık 1859).

¹⁰⁹⁹ Mehmet Ali Yaşar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt (Osmanlı Devlet İstatistiklerine Göre)", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 172.

44 kız olmak üzere 300 talebe; Protestan Rüşdiye Mektebinde 60 erkek, 36 kız olmak üzere 96 talebe; Keldani Rüşdiye Mektebinde 80 erkek ve 45 kız olmak üzere 125 talebe eğitim görmekteydi. Gayrimüslim rüşdiye mekteplerinde 396'sı erkek, 125'i kız olmak üzere toplam 521 talebeye eğitim verilmekteydi¹¹⁰⁰.

Tablo 2.32: 1892 Yılındaki Gayrimüslim Rüşdiye Mektepleri

<i>Mektebin İsmi</i>	<i>Mektebin Mensup Olduğu Cemaat</i>	<i>Talebe Sayısı</i>		<i>Toplam Talebe Sayısı</i>
		<i>Erkek</i>	<i>Kız</i>	
Ermeni Rüşdiye Mektebi	Ermeni	256	44	300
Protestan Rüşdiye Mektebi	Protestan	60	36	96
Keldani Rüşdiye Mektebi	Katolik	80	45	125
Toplam		396	125	521

1898 yılında Siirt sancağında gayrimüslimlere ait üç adet rüşdiye mektebi bulunmaktaydı. 1853 yılında yapılan Keldani Katolik Mektebinde 50 erkek, 30 kız talebe; 1882 yılında yapılan Ermeni Mektebinde 120 erkek, 130 kız talebe ve yapılış tarihi bilinmeyen Protestan Mektebinde 48 erkek, 50 kız talebe eğitim görmekteydi¹¹⁰¹.

Gayrimüslimlerin eğitim durumu hakkında bilgi edindiğimiz 1898 ve 1901 tarihli Maârif Salnamelerinde verilen bilgiler birbirlerinin tekrarı niteliğindedir¹¹⁰². 1903 yılı salnamesinde rüşdiye mektebi hakkındaki bilgilerde herhangi bir değişiklik olmayıp yeni bir kayıt eklenmiştir. Söz konusu salnamede Ermenilere ait bir ibtidai mektebinin bulunduğu ve 25 erkek öğrenciye eğitim verildiği kaydedilmiştir¹¹⁰³.

¹¹⁰⁰ (H) 1310 BVS. (ekler bölümündeki tablolarda veriler yer almaktadır.); Polat, *a.g.t.*, s. 184.

¹¹⁰¹ (H) 1316 MS, s. 952.

¹¹⁰² (H) 1317 MS, s. 1052; (H) 1318 MS, s. 1171; (H) 1319 MS, s. 458-159.

¹¹⁰³ (H) 1321 MS, s. 399.

Tablo 2.33: Maarif Salnamelerinde Gayrimüslim Rüşdiye Mektepleri

1898 Yılı

Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Talebe Sayısı		Toplam Talebe Sayısı	Mektebin Yapılış Tarihi
		Erkek	Kız		
Keldani Katolik Mektebinde	Katolik	50	30	80	1853
Ermeni Mektebinde	Protestan	120	130	250	1882
Protestan Mektebinde	Katolik	48	50	98	Bilinmiyor
Toplam		218	210	428	-

1899 Yılı

Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Talebe Sayısı		Toplam Talebe Sayısı	Mektebin Yapılış Tarihi
		Erkek	Kız		
Keldani Katolik Mektebinde	Katolik	50	30	80	1853
Ermeni Mektebinde	Protestan	120	130	250	1882
Protestan Mektebinde	Katolik	48	50	98	Bilinmiyor
Toplam		218	210	428	-

1900 Yılı

Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Talebe Sayısı		Toplam Talebe Sayısı	Mektebin Yapılış Tarihi
		Erkek	Kız		
Keldani Katolik Mektebinde	Katolik	50	30	80	1853
Ermeni Mektebinde	Protestan	120	130	250	1882
Protestan Mektebinde	Katolik	48	50	98	Bilinmiyor
Toplam		218	210	428	-

1901 Yılı

<i>Mektebin İsmi</i>	<i>Mektebin Mensup Olduğu Cemaat</i>	<i>Talebe Sayısı</i>		<i>Toplam Talebe Sayısı</i>	<i>Mektebin Yapılış Tarihi</i>
		<i>Erkek</i>	<i>Kız</i>		
Keldani Katolik Mektebinde	Katolik	50	30	80	1853
Ermeni Mektebinde	Protestan	120	130	250	1882
Protestan Mektebinde	Katolik	48	50	98	Bilinmiyor
Toplam		218	210	428	-

1903 Yılı

<i>Mektebin İsmi</i>	<i>Mektebin Mensup Olduğu Cemaat</i>	<i>Talebe Sayısı</i>		<i>Toplam Talebe Sayısı</i>	<i>Mektebin Yapılış Tarihi</i>
		<i>Erkek</i>	<i>Kız</i>		
Keldani Katolik Mektebinde	Katolik	50	30	80	1853
Ermeni Mektebinde	Protestan	120	130	250	1882
Protestan Mektebinde	Katolik	48	50	98	Bilinmiyor
Toplam		218	210	428	-

V.Cuinet 1890 yılında Siirt'te Ermeni Gregoryenlere ait 2 erkek mektebi, 1 kız mektebi, 23 ibtidai mektebi bulunduğunu, Ermeni Protestanların 2 erkek mektebi, 1 kız mektebi, Keldanilerin ise 4 erkek mektebinde eğitim verdiklerini belirtmiştir¹¹⁰⁴. Şemsettin Sami 1894 yılındaki Kamusu'l-A'lam isimli eserinde Ermenilerin 2 erkek ve bir 1 kız olmak üzere 3 rüşdiye ve 23 sıbyan mekteplerinin olduğunu, Katolik Ermenilerle, Protestan Keldanilerin de 3'er rüşdiye mekteplerinin bulunduğunu ifade etmiştir¹¹⁰⁵.

¹¹⁰⁴ Cuinet, *a.g.e.*, s. 598.

¹¹⁰⁵ Sami, *a.g.e.*, s. 2574.

Tablo 2.34: 1890 Yılı Genel Eğitim Durumu¹¹⁰⁶

Topluluk Adı	Mektep Adı	Mektep Sayısı	Muallim Sayısı	Talebe Sayısı
Müslüman	Medrese	6	6	100
	Rüşdiye	1	3	170
	Sıbyan	57	57	4.040
Ermeni	Erkek Mektebi	2	4	180
Gregoryen	Kız Mektebi	1	2	100
	İptidai	23	23	1.070
Ermeni	Erkek Mektebi	2	2	40
Protestan	Kız Mektebi	1	1	15
Keldani	Erkek Mektebi	4	8	325
Toplam		97	106	6.040

Gayrimüslimler eğitim alanında Müslümanlardan daha iyi bir durumda olmuşlardır. Batılı devletlerden aldıkları yardımlarla eğitim kurumlarını açmakta zorluk çekmemişlerdir. Batılı devletlerin bu yardımlarında misyonerlik faaliyeti etkin rol oynamıştır. Mektepler gayrimüslimlerin bağlı buldukları cemaatlere hizmet amacıyla açılmıştır. Buralarda eğitim gören talebe sayısı Müslümanlara göre daha fazladır. Yine sancak merkezinde Müslümanlara ait bir rüşdiye bulunurken gayrimüslimlere ait rüşdiye sayısının fazla oluşu eğitime daha fazla önem verdiklerinin göstergesidir. Ayrıca kız talebelerin eğitimi için ayrı okullar açarak kızların eğitim almalarının önu açılmıştır.

2.5. SAĞLIK

Osmanlı Devleti'nin sağlık kurumları görünüm ve uygulama bakımından Selçuklu döneminin bir devamıdır. Sağlık kurumları, devlet adamları veya zengin kişiler tarafından vakıflar aracılığıyla topluma hizmet sunan yapılardır. Osmanlının XIX. yüzyıla kadar düzenli ve planlı bir sağlık politikası olmamıştır. Avrupa'da sağlık politikalarında meydana gelen gelişmelerden Osmanlı Devleti de etkilenecek III. Selim döneminde sağlık alanında ilk çalışmalar başlatılmıştır. Askeri alanda başlanan yenileşme hareketlerine paralel olarak sağlık alanındaki ıslahat hareketleri bu dönemde gelişmiştir. 1799 yılında ordunun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Levent

¹¹⁰⁶ Cuinet, a.g.e, s. 598.

Çiftliği kışlasında devletin ilk çağdaş hastanesi olan Levent Çiftliği Hastanesi açılmıştır. Bu hastane 1808 yılında Yeniçeriler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Sağlık alanındaki ikinci hastane Selimiye kışlasında 1800 yılında açılmıştır. Osmanlının deniz kuvvetlerinde de 1806 yılında bir Deniz Tıp Okulu açmıştır. Yine bu dönemde Avrupa’da yayımlanan önemli tıp kitapları sağlık alanında ıslahatlara katkı sağlamak amacıyla Türkçeye çevrilerek basılmış, çeşitli tıp dergileri ve tıbbi araçlar ülkeye getirilmiştir. Sağlık alanındaki yenileşme hareketleri II. Mahmud döneminde de devam etmiştir. Devletin hastane adını taşıyan ve 1845 yılında hasta kabul etmeye başlayan ilk vakıf hastanesi İstanbul’da açılan Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi bu dönemde açılmıştır. Yine bu dönemde askeri kışlalarda birçok hastane faaliyete geçmiştir¹¹⁰⁷.

XIX. yüzyılda meydana gelen bulaşıcı hastalıklar devletlerin sağlık alanından yeni yatırımlar yapmasında önemli bir etken oluşturmuştur. Kolera ve veba gibi hastalıklar birçok insanın ölümüne neden olmuştur. Bulaşıcı hastalıkların getirdiği ölümler ve sağlık alanında yapılan modern anlamdaki gelişmelerle karantina teşkilatının temelleri atılmıştır. Bulaşıcı hastalıkların neden olduğu ölümler devletlerin birbiriyle iş birliği yapmasını sevk etmiştir. Osmanlı toprakları dışında meydana gelen salgınlara karşı tedbir olarak karantina teşkilatı ve karantina meclisi kurulmuştur¹¹⁰⁸.

Osmanlı Devleti’nde yaygın sağlık hizmetleri belediyeler aracılığıyla halka sunulmaya başlanmıştır. Bu yöndeki ilk yasal düzenleme 7 Temmuz 1870 yılında yayımlanan Tababet-i Belediye’nin İcrasına Dair Nizamnamedir. Bu nizamnameyle belediyelere sağlık personeli tayin edilmesi ile dışarıdan tıp eğitimi alanlara çalışma izni verme imkanı sağlanmıştır. Yine 1870 yılında belediye meclislerinde müşavir üye olarak bir hekimin bulunmasını öngören İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi yayımlanmıştır¹¹⁰⁹.

Siirt sancağında sağlık hizmeti belediyelerde görevlendirilen doktor tarafından veriliyordu. Sancakta meydana gelen bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında askeri kışlalardaki doktorlar ve sağlık personeli de görevlendiriliyordu. Siirt sancağında ilk doktor

¹¹⁰⁷ Necati Çavdar, Erol Karıcı, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na Dair Bibliyografik Bir Deneme”, *Electronic Turkish Studies*, C. 9, S. 4, 2014, s. 257-258.

¹¹⁰⁸ Çavdar, Karıcı, *a.g.m.*, s. 259.

¹¹⁰⁹ Çavdar, Karıcı, *a.g.m.*, s. 260.

kadrosu tahsisi 1873 yılında kararlaştırılmıştır. Sancağa doktor olarak 2 Eylül 1882 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunu Hayrullah Efendi'nin ataması yapılmıştır¹¹¹⁰. Siirt Belediye tabibliği görevinde Müslümanların yanı sıra Misak Karabet Efendi¹¹¹¹ ile Vatos Banyan Kigork Efendi gibi Gayrimüslimler de görev yapmışlardır. Ancak her ikisi de bölgedeki Hıristiyanları ve Ermenileri kıskırttıkları gerekçesiyle zaman zaman bir takım soruşturmalar geçirmişlerdir¹¹¹².

Bu dönemde ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Siirt'te de karşılaşılan en büyük sağlık problemlerinden bir tanesi başta çiçek ve kolera gibi salgın hastalıklar olmuştur. 1889/1890 yılının kış aylarında Siirt'te görülen çiçek salgınına karşı Siirt mutasarrıfı Said Paşanın önderliğinde çok ciddi bir mücadele yapılmıştır. Erzurum'dan getirilen aşı kalemleriyle başta belediye tabibi olmak üzere diğer memurların özverili çalışmasıyla hastalıkla mücadele edilmiştir¹¹¹³. Kış aylarında olması nedeniyle ulaşımda yaşanan güçlükler rağmen görevliler köy köy dolaşarak salgın hastalıkla mücadele etmeye çalışmışlarsa da ahalinin bilinçsiz davranışları nedeniyle şehir ve kasabalarda çocuklara aşı yapılamadığı zamanlar da olmuştur. Salgının kış mevsimine denk gelmiş olması ölümlerin trajik rakamlara ulaşmasını engellemiştir. Halkın çiçek salgınına karşı bilinçlendirilmesi amacıyla Bitlis Vilayet Gazetesinde birtakım makalelere yer verilmiş ve hastalığa karşı bir takım korunma ve tedavi yöntemleri hakkında bilgiler verilmiştir¹¹¹⁴.

Bitlis Vilayet Gazetesinde bu yönde birden fazla ilan verilmiştir. Bu ilanlarda halkın bilinçlenmesi için gerekli tüm açıklamalar yapılmıştır. Sancakta görülen çiçek hastalığı hakkında 4 Şubat 1890 tarihli gazetede verilen bilgiler şöyledir. Siirt sancağında vuku bulan çiçek hastalığı için bir belediye tabininin aşı kalemleriyle birlikte görevlendirildiği, gerekli aşı kalemlerinin işin aciliyetine binaen Erzurum Vilayeti'nden istendiği, mutasarrıf Said Paşa'nın hastalıkla mücadele kapsamında gerekli tedbirleri aldığı, gönderilen

¹¹¹⁰ Seçkin, *a.g.e.*, s. 286.

¹¹¹¹ BOA, ŞD. 996/38, (H) 12 Ş 1319, (24 Kasım 1901).

¹¹¹² BOA, DH. MKT 32/4 (H) 29 Z 1310, (22 Haziran 1893); BOA, DH. ŞFR. 183/81, (R) 25 Te 1311, (06 Kasım 1895); BOA, DH. ŞFR. 184/41, (R) 07 Ts 1311 (19 Kasım 1895).

¹¹¹³ BOA, DH. MKT. 1717/55, (H) 22 Ş 1307, (13 Nisan 1890); BOA, DH. MKT. 1721/84, (H) 11 N 1307, (01 Mayıs 1890).

¹¹¹⁴ *Bitlis Gazetesi*, Sayı 179, (H) 13 Ca 1307, (04 Şubat 1890).

malzemelerin yerinde kullandığı, salgının kış aylarında olunması nedeniyle köylere ulaşımda çekilen tüm zorluklara rağmen memurlara verilen görevlerin layıkıyla yerine getirdiği belirtilmiştir. Ayrıca ahalinin bilinçsiz davranışları nedeniyle şehir ve kasabalarda çocuklara aşı yapılmadığı, salgının kış ayında olmasının insan ölümlerinin az olmasında etken olduğu, yaz aylarında olması halinde ise daha büyük sayıda ölümlerin meydana geleceği yönünde açıklamalar yapılmıştır.

Yine aynı gazetede çiçek hastalığının neden olduğu çıbanların tedavisi için birkaç terkip verilmiştir. Buna göre;

“Birinci Terkip: 5 gram hâmez-i fenik (fenol), 40 gram zeytinyağı, 60 gram yıkanmamış tebeşir tozu; İkinci Terkip: 5 gram hâmez-i fenik (fenol), 40 gram zeytinyağı, 40 gram temizlenmiş nişasta; Üçüncü Terkip: 40 gram temol, 40 gram zeytinyağı, 60 gram yıkanmış tebeşir tozu;”

Bu terkiplerden herhangi birinin kullanılarak hastalıktan kaynaklanan çıbanların üzerine sürülmesi halinde 8-10 gün içerisinde yaraların tedavi olacağı ve bu terkiplerin 600 hasta üzerinde tecrübe edildiği de belirtilmiştir¹¹¹⁵.

Sancakta görülen diğer bir hastalık kolera salgını olmuştur. Bitlis Vilayet Gazetesinin 4 Şubat 1890 tarihli nüshasında hem koruyucu hem de tedavi amaçlı birtakım tavsiyeler yer almıştır. Buna göre;

“1-Aile fertlerinden birisinin ishali varsa en kısa sürede doktora muayene olacak, doktor bulamaması halinde birinci tertipte gösterilen ilaçtan bir küçük kaşık almak zorundadır.

2-Her şahıs göğsünü güzelce örtecek fanila kuşağını vücudun etrafına iki kere sarıp soğuk almamaya dikkat etmelidir.

3-Ham meyve yemekten uzak durulacak ve olmuş meyveleri nadiren yiyecek asla yoğurt yenmeyecek.

4-Soğuk su, ekşi ve soğuk meşrubatlar içilmeyecek mümkün olduğu kadar alkol içmekten uzak durulacak.

5-Yine ishal veya kabız olanlar yukarıda tavsiye olunan hususlara uyacak ve midneyi çok yemekle doldurmamalıdır. Kolera ortaya çıktığı zaman herkes ilan olunan tedbirlere riayet edecek ve

¹¹¹⁵ Bitlis Gazetesi, Sayı 179, (H) 13 Ca 1307, (04 Şubat 1890).

mümkün olduğu kadar sebze, et ve balık yemekten uzak duracaktır. Özellikle et yemek yerine daha hafif yemekleri tercih edecektir.

6-Pencerelerdeki kafesler aracılığıyla odaların havaları sabah ve akşam yenilenmelidir.

7-Herkes geceleyin veya gündüzün çok yorulmaktan uzak duracak, gece havasından kendini muhafaza edecek.

8-Kolera illetine yakalanmaktan korkanlar 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı tertiplerde tavsiye edilen ilaçların birisinden gösterilen miktarda ilaçları almalıdır.

9-Kolera müddetinde hanenin bütün odaların günde iki defa hamız-ı fenin, hamız-ı bor kireç kaymağı demir sülfatosu bakır sülfatosu gibi mevad ile tütsülemek lazımdır.” Şeklinde bilgiler verilmiştir.

Aynı tarihli gazetede koleranın belirtilerine ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. Belirtiler 1875 yılında Suriye’de meydana gelen kolera salgınında görev yapan doktor tarafından tespit edilip ilan edilmiştir. Tespit edilen belirtiler;

“1-Kolera hastalığı adi bir ishal ve ağrısız olarak karın şarhıtısı ile kötü olup genelde vahim görünmeyen bu hal üzerine doktora hemen edilmediğinden hastalık gittikçe şiddetlenir ve vahim bir duruma gelir. Doktor gelinceye kadar hastalığın artık önüne geçmek zor olur.

2-Vücutun özellikle derisi soğuk ve yumuşak olup artık hiçbir elastığı kalmaz. Ellerin derisi sanki su içinde hayli zaman bulunmuş gibi çürümüş olur. Uç taraflarıyla alet-i tenasüliyenin rengi az çok mavi olur.

3-Bundan başka etrafın vakten fe vakten alt üst taraflarında şiddetli ağrular hissedilir¹¹¹⁶.

4-Vücut halsizliği meydana gelir. Ses boğuk olur. Gaita kendiliğinden ihtiyaç olmadan çıkar. İfraz yolu kesilip veya bilkülliye tevakkuf eder. Hararet söndürülemeyecek kadar şiddetlenir. Bu görünen belirtilerden başka çok ızdırıp çekilir.

5-İstifrağ ve ifraz olunan maddeler renksiz olup bazı zamanlarda balmumu renginde olur.

6-Gözler çekilir içine banar, burun ince ve uzun olup yanaklarda zayıflar.

¹¹¹⁶ Bitlis Gazetesi, Sayı 179, (H) 13 Ca 1307, (04 Şubat 1890).

7-Kuvve-i hissiyeye haleltari olmuyor. Fakat hastaların kısmı zamanında fevkaledede adem-i hüsun müşahade olunuyor.

8-Nabız hissedilmiyor. Kalp atışları fark edilmiyor ve iş bu son müddet kan sath-ı bedenden çıkılıp bu suretle hasta yavaş yavaş ikmal-i infas-ı hayat eder.” Şeklinde hastalığın belirtileri hakkında bilgiler ilan edilmiştir¹¹¹⁷.

11 Şubat 1890 yılındaki gazetede kolera hastalığının aşamaları açıklanmıştır. Bu hastalığın dört saatten dört güne kadar değişiklik gösterdiği belirtilmiştir. Hastalığın üç aşamasının bulunduğu, bunlardan ilkinin hafif, ikincisinin şiddetli ve üçüncüsünün ise eşet olduğu yönünde bilgiler verilmiştir. Bu aşamaların belirtileri;

“Birinci aşamadaki belirtiler; gaita sarı renkte ve ağrısız olarak karnın buruldusuyla vuku bulan ishal.

İkinci aşamadaki belirtiler; daha sık ishal, hararet, halsizlik ve baygınlık geçirmek, neklisat-ı uzliye.

Üçüncü aşamadaki belirtiler; su şeklinde renksiz ifrağat ifraz yolu tevkif.” şeklindeki belirtiler ayrıntılı açıklanmıştır¹¹¹⁸.

Yine aynı tarihli gazetede kolera hastalığı geçirenler için çeşitli tedavi yönetmeleri ilan edilmiştir. Belirtilen şekilde yapılacak tedavi hastalığın iyileşme sürecini etkilemektedir. İlanda belirtilen ilaçların bazıları şöyledir.

“1-Bir gram afyon ruhu, 10 eski konyak, 50 portakal çiçeği suyundan yapılacak ilaç her iki saatte bir kahve kaşığı miktarında alınmalıdır.

2-İki afyon boyası, bir budu kurmuyu, 10 kibrit itri, 20 damla nane yağından yapılacak ilaç günde üç kere yirmi damla şeklinde kullanılmalıdır.

3-Üç hamizi salislik, kına hasasından yapılabilir.

4-Altı safsafid süt, doksan melisa suyu, otuz papatya şerbeti, on rom karışımı her iki saatte bir çorba kaşığı kadar alınacaktır.” Yönünde ilaç tavsiye edilmiştir¹¹¹⁹.

Hastalıklarla mücadelede basının kısa sürede birçok kişiye ulaşması aktif olarak kullanılmıştır. Böylelikle halkın bilinçlenmesi ve hastalıklara karşı korunması ilan yoluya açıklanmıştır.

¹¹¹⁷ Bitlis Gazetesi, Sayı 180, (H) 20 Ca 1307, (11 Şubat 1890).

¹¹¹⁸ Bitlis Gazetesi, Sayı 180, (H) 20 Ca 1307, (11 Şubat 1890).

¹¹¹⁹ Bitlis Gazetesi, Sayı 180, (H) 20 Ca 1307, (11 Şubat 1890).

Siirt sancağı ve çevresinde çiçek hastalığıyla mücadele kapsamında çocuklara çiçek aşısı yapılmıştır. 1898 yılı Aralık ile Şubat ayları arasında Siirt sancağında 114 çocuğa aşı yapılarak mücadelede ilk adım atılmıştır¹¹²⁰. 1899 yılında Siirt Merkez ve Eruh kazasında 75 çocuğa, 1900 yılında Siirt Merkez ve Şirvan kazasındaki çocuklara, 1901 yılında Siirt Merkez kazasında 15 çocuğa çiçek aşısı yapılmıştır¹¹²¹. Yine 1901 yılının Temmuz ayında Siirt sancağında rüşdiye ve ibtidai mekteplerinde okuyan 65 talebeye ve ahaliden 375 çocuğa, aynı yılın Eylül ayı boyunca 500 çocuğa aşı yapılmıştır¹¹²². 1902 yılında Siirt Merkez ve Garzan kazasındaki çocuklara çiçek hastalığıyla mücadele kapsamında aşı yapılarak hastalığın önüne geçilmeye çalışılmıştır¹¹²³.

Siirt'te görülen bir diğer salgın hastalık kolera olmuştur. Özellikle çevre vilayetlerde görülen kolera hastalığına karşı karantina uygulaması da yapılmıştır. Musul'da 1889 yılının sonuna doğru baş gösteren kolera salgını Musul'la hudut olan şehirleri de tehdit etmiştir. Musul'un Siirt sancağıyla hudut olması nedeniyle uygun yerlere kordonlar çekilerek karantina oluşturulması ve Sıhhiye Nezaretince bu kurulan kordonlarda Siirt sancağında görev yapan belediye tabibinin görevlendirilmesi istenmiştir¹¹²⁴. Ancak Musul'da görülen kolera salgınının alınan tedbirlere rağmen Siirt'e ulaşması engellenememiştir. 1890 yılında Siirt'te görülen kolera salgını çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. Salgına karşı ihtiyaç duyulan doktor ve diğer sağlık personeli talebini karşılamak için sancağa yakın askeri birliklerde bulunan tabiplerin gönderilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde Siirt'in doktor ihtiyacı Şükrü Efendi'nin görevlendirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır¹¹²⁵.

¹¹²⁰ BOA, DH. MKT. 2214/130, (H) 15 S 1317, (25 Haziran 1899).

¹¹²¹ BOA, DH. MKT. 2230/73, (H) 29 Ra 1317, (07 Ağustos 1899); BOA, DH. MKT. 2375/63, (H) 21 Ra 1318, (19 Temmuz 1900); BOA, DH. MKT. 2481/114, (H) 20 M 1319, (09 Mayıs 1901).

¹¹²² BOA, DH. MKT. 2507/62, (H) 21 Ra 1319, (08 Temmuz 1901); BOA, DH. MKT. 2523/45, (H) 01 Ca 1319, (15 Eylül 1901).

¹¹²³ BOA, DH. MKT. 508/68, (H) 13 S 1320, (22 Mayıs 1902); BOA, DH. MKT. 550/67, (H) 23 R 1320, (30 Temmuz 1902).

¹¹²⁴ BOA, DH. MKT. 1674/62, (H) 22 Ra 1307, (16 Kasım 1889).

¹¹²⁵ BOA, DH. MKT. 1746/57, (H) 09 Z 1307, (27 Temmuz 1890); BOA, DH. MKT. 1746/137, (H) 14 Z 1307, (01 Ağustos 1890); BOA, DH. MKT. 1748/63, (H) 20 Z 1307, (07 Ağustos 1890).

Siirt sancağının bulunduğu coğrafya, sosyo-ekonomik şartları ve iklim koşulları bulaşıcı hastalıkların yaşanmasına sebebiyet vermiştir¹¹²⁶. Sağlık hizmeti belediyede görevlendirilen doktorlar tarafından yapılmıştır. Bulaşıcı hastalıkların görülmesiyle bazen merkezden yapılan atamalar, bazen de en yakın askeri birlikteki doktor ve sağlık personeli görevlendirilerek hastalıklara karşı mücadele edilmiştir. Bu dönemde devletin içinde bulunduğu zor durum, halkın alınan tedbirlere kayıtsız davranması, hayat koşullarının zorluğu gibi nedenler, bulaşıcı hastalıklar neticesinde birçok insanın ölümüne sebep olmuştur.

2.6. BAYINDIRLIK

2.6.1. Hükümet Konağı

Osmanlı Devleti'nde merkezi otoriteyi güçlendirmek için Doğu Anadolu bölgesinde uygulana gelen yurtluk-ocaklık sancakları kaldırılmış ve sancaklar merkezden atanan kaymakam ve mutasarrıflarla idare edilmeye başlanmıştır. Siirt sancağına da 1852 yılından itibaren kaymakam atamaları yapılmaya başlanmıştır. Bu yeni yönetim tarzı bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Sancaklara merkezden atanmaya başlanan kaymakamların ikamet ve sancağın idaresi için ilk başlarda hükümet konakları kiralanmaya başlanmıştır. Siirt sancağında bu yöndeki ilk adım, 25 Ocak 1853'te atılmıştır. Sancakta görev yapan kaymakamların ikamet için iki konak kiralanmıştır. Konaklar iki yıllığına ve bedeli aydan aya ödenmek üzere aylık 350 kuruşa kiralanmıştır. Kira bedelleri sancak gelirleri olarak alınan vergilerden karşılanacaktır¹¹²⁷. 4 Ocak 1859'da kiralan konakların kiralarına zam yapılarak 500 kuruşa çıkartılmıştır¹¹²⁸.

1875 tarihli Diyarbakır Vilayet Salnamesinde Siirt'te bulunan kışla, dükkân, cami, mekteb-i rüşdiye, hamam, karakol, boyahane, bardak hane, aşhane, salhane, han, fırın, kahve, ambar¹¹²⁹ gibi yapıların yanı sıra bir de hükümet konağının varlığından bahsedilmiş

¹¹²⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 99.

¹¹²⁷ BOA, İ. MVL. 260/9784, (H) 14 R 1269, (25 Ocak 1853).

¹¹²⁸ BOA, İ. MVL. 412/17984, (H) 29 C 1275, (04 Ocak 1859).

¹¹²⁹ (H) 1292 DVS, s. 156.

olması bu tarihten itibaren Siirt merkez kazasında bir hükümet konağı yapıldığının ve kiralama yöntemine son verildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Söz konusu hükümet konağı iki katlıdır. Birinci katında hukuk dairesi, zabıta odası, zabıtiye koğuşu, evrak muhafaza odası, jandarma bölümü, savcılık, ceza dairesi, defter-i hakani odası, tevkifhane, askeri malzemelerin saklandığı oda, zabıta odası ve gerektiğinde kullanılmak üzere iki adet boş oda olmak üzere 13 oda bulunmaktadır. İkinci katında meclis idare odası, sandık odası, evrak odası, tahrirat kalemi, çay ocağı, mutasarrıf odası, gelir vergisi odası, muhasebe hesap odası, muhasebe kalemi ve gerekli hallerde kullanılmak üzere bir adet boş oda olmak üzere 10 odadan meydana gelmektedir¹¹³⁰.

Diyarbakır Vilayeti İdare Meclisi, 1873 yılında Siirt sancağı Eruh kazasında hükümet konağının bulunmaması nedeniyle devlet işlerinin kiralanan mekânlarda zor şartlarda yapılması nedeniyle kazada bir hükümet konağının yapılmasına karar vermiştir¹¹³¹.

Bitlis Vilayet Salnamelerinde Siirt sancağındaki emlak durumu hakkında birtakım bilgiler yer almaktadır. Siirt sancağının Pervari kazası dışında Merkez kazasıyla Eruh, Garzan, Şirvan kazalarında birer hükümet konağı bulunmaktaydı¹¹³².

2.6.2. Mimari

İklim şartları mimariye yön veren en önemli etken olmuştur. Karasal iklimin hâkim olduğu sancakta, yazlar sıcak ve kurak geçmektedir. Buna bağlı olarak çağunlukla taş kullanılarak inşa edilen yapılar bölgede cas tabir olunan beyaz renkli bir sıva malzemesiye kaplanıyordu. Cas kullanılarak inşa edilen bu yapılar, sancağa özgü bir konut mimarisinin oluşumunu sağlamıştır. Özellikle Siirt'in "Beyaz Kent" olarak anılmasını sağlamıştır¹¹³³.

Cas denilen harçla sıvanmış sancaktaki evler, yukarıya doğru daralan, kat yükseklikleri fazla, pencereleri küçük, damı düz ve dış görünüşünden kat ayırımı belli olmayan bir mimariye sahipti. Evlerin sokak kapısından geçince bir iç avluya girilirdi. Kat döşemeleri, kerestenin pahalı olması sebebiyle yine aynı malzemeyle kubbe ve

¹¹³⁰ BOA, İ. ŞD. 59/3357, (H) 23 C 1299, (12 Nisan 1882).

¹¹³¹ BOA, A. MKT. MHM. 452/91, (H) 25 S 1290, (24 Nisan 1873).

¹¹³² Polat, *a.g.t.*, s. 183.

¹¹³³ Demir, *a.g.e.*, s. 105.

tonoz şeklinde yapılırdı. Cas malzemesinin hafif olması için de kubbe duvarı içinde dikine boşluklar bırakılır veya Kambik denen içi boş toprak kavanozlar yerleştirilirdi. Kat bölmesinin, kat tabanı olarak kullanılacak yüzü gene hafif dolgularla yatay olacak şekilde yapılırdı. Evlerin damları düz olması nedeniyle halk yazın damlarda yataklarını sererek yatmaktaydılar. Bir kale görünümüne sahip olan sancak, cas evleriyle uzaktan bembeyaz bir manzaraya sahipti¹¹³⁴.

2.6.3. Ulaşım

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altındaki topraklarındaki yolların büyük bir bölümünü kendinden önce buralarda hüküm süren devletlerden miras olarak devralmıştır. Yükseliş dönemine kadar Anadolu Selçuklu Devletinin kullanmış olduğu ulaşım ağını kullanmıştır. Karayolu yapımı çalışmaları genellikle askeri amaçlı olmuştur. Sefer zamanlarında ulaşım güzergâhı üzerindeki yollar inşa edilmiş veya mevcut yollar bakımdan geçirilmiştir. Devletin sınırlarının genişlemesiyle yollar askeri amaçlarının yanında ticari amaçlar için onarılmaya ve açılmaya başlanmıştır. Ticaretin gelişmesi için yol güzergâhları üzerinde hanlar, kervansaraylar inşa edilmiştir¹¹³⁵.

Tanzimat Döneminde ülkeyi bayındır hale getirmek için karayolu yapımına önem vermeye başlanmış ve bu yönde çeşitli mevzuat çalışmaları yapılarak nizamnameler yayımlanmıştır. Hükümet, belirlediği program çerçevesinde eski yolları iyileştirme çalışmaları ve yeni yol projeleri hazırlamıştır¹¹³⁶.

Bu yönde 1861 yılında Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne Yollarının Tanzîm ve Tesviyesi Hakkında Nizamname düzenlenmiştir. Nizamnameye göre yollar dört sınıfa ayrılmıştır. Ancak uygulama aşamasına geçilince çeşitli eksikliklerle karşılaşmıştır. Yol yapımı sırasında edinilen tecrübeden yararlanılarak yeni bir düzenleme yapılmıştır. 1869 yılındaki Turuk ve Meabir Hakkındaki Nizamname

¹¹³⁴ Demir, *a.g.e.*, s. 106; Kılıçcıoğlu, *a.g.e.*, s. 97.

¹¹³⁵ Erdal İnce, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımına Genel Bir Bakış ve Köyde Ulaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 24, Bahar 2012, s. 174.

¹¹³⁶ Emrah Çetin, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'te İzmit Mutasarrıflığı'nda Karayolu Yapım Çalışmaları", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli 2015, s. 1173.

yayımlanarak yol yapım işlemlerinde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Nizamnameyle yollar yine dört kısma ayrılmış ve yapılacak yolların genişlikleri arttırılmıştır¹¹³⁷. Hükümet, yol inşaatının başlanması için gerekli mali kaynakları sağlamak için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar kapsamında yol inşaatında çalışma mecburiyeti getirilmiştir. 16 ve 60 yaşları arasındaki erkekler, yük ve araba hayvanları beş yılda 20 gün yol inşaatında çalışacaklardır. Çalışmak istemeyenler bedel karşılığında bu mecburiyetten muaf olacaktır¹¹³⁸.

Yol yapım çalışmalarında karar organı olarak vilayetlerde Meclis-i Umumiye yetki verilmiştir. Meclis, vilayette ve vilayetlere bağlı liva, kaza ve nahiyelerde yapılacak yol çalışmaları konusunda gerekli görüşmeleri yaparak karara bağlardı. Bu yönde liva, kaza ve nahiyeye İdare Meclislerine de sorumluluk alanları içinde gerekli çalışmaları yapmak üzere yetkiler verilmiştir. Ancak son karar organı vilayet merkezlerinde bulunan Meclis-i Umumiye'ye aittir.

Bitlis'te 1881 yılında sonra vilayetin çevre vilayetlerle ve bağlı sancaklarla irtibatını sağlayacak yollar konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ancak ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle bu çalışmalarda bir mesafe kat edilmesi çok da mümkün olmamıştır. 1888 yılına gelindiğinde Bayındırlık Nezareti tarafından Bitlis'teki yol çalışmaları için teknik personel gönderilmiştir. Uzun yıllardır devam eden çalışmalar neticesinde üç güzergâh tespit edilerek bir takım taslak planlar hazırlanmıştır. Buna göre Bitlis'ten başlayarak Erzurum vilayetindeki Mama Hatun'a kadar 170 km'lik, Bitlis'ten başlayıp Veysel Karani'den geçerek Diyarbakır'a ulaşan 150 km'lik, Veysel Karani'den başlayarak Siirt'e uzanan 18 km'lik üç güzergâh belirlenmiştir. 1888 yılında Bitlis'ten Muş'a doğru yapılmakta olan yolun inşaatının devam ettiği ve Siirt yönüne doğru yapılan yolun tesviyesine başladığına dair Nafia ve Ticaret Nezaretlerine bilgi verilmiştir¹¹³⁹. Siirt'i, Bitlis ve

¹¹³⁷ Emrah Çetin, "Tanzimat Döneminde Yol Yapım Çalışmalarına Bir Örnek: İzmir-Biruâbâd Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 53, S. 2, Ankara 2013, s. 149-151.

¹¹³⁸ Güven Aykan, *Vilayet Salnamelerine Göre Tarihte Bitlis & Bitlis'te Tarih*, Gülmat Matbaacılık, İstanbul 2015, s. 71.

¹¹³⁹ BOA, DH. MKT. 1559/68, (H) 25 S 1306, (31 Ekim 1888).

Diyarbakır'a bağlayacak olan 18 km'lik Siirt-Veyssel Karanı bağlantı yolunun 16 km'lik kısmı bu dönemde yapılmıştır¹¹⁴⁰.

1886 ve 1887 tarihli devlet salnamelerine göre bu dönemde Siirt'ten Erzurum'a doğru 20,5 km'lik bir yolun yapım çalışmasına başlanmış ancak bunun sadece 1 km'lik kısmı tamamlanabilmiştir¹¹⁴¹. 1892 yılına gelindiğinde yol yapım faaliyetleri devam etmiş, Siirt ve Muş'a doğru iki noktadan başlayan yolların her birinden birer saatlik mesafe tamamlanmış ve şosesi döşenmiştir¹¹⁴².

Hem Diyarbakır ve Bitlis Vilayetlerine bağlı bulunduğu dönemde hem de 1921 yılında bağımsız bir sancak haline getirildiği yıllarda Siirt'te yol çalışmalarında çok fazla bir ilerleme kaydedildiğini ifade etmek mümkün değildir. Buna bağlı olarak merkezden uzakta bulunan Siirt'te asayiş ve güvenliğin tesisi hususunda birtakım problemler yaşanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra hükümet, genelkurmayın talebi üzerine Siirt'in ulaşımının geliştirilmesine yönelik kararlar almıştır. Hükümetin bu yöndeki kararları, bölgede meydana gelen isyanlara karşı askeri müdahalenin yapılmasında çekilen zorluklar nedeniyle olmuştur. Ancak, Siirt'in ulaşımı istenilen düzeye ulaştırılamamıştır¹¹⁴³.

2.6.4. Haberleşme

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren resmi haberleşme işlemleri atlı tatarlar kullanılarak ulak sistemiyle yapılmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren Kanuni Sultan Süleyman zamanında Veziriazam Lütfi Paşa'nın sadareti döneminde (1539-1541) resmi haberleşme Menzil teşkilatı adıyla yeniden düzenlenmiştir. II. Mahmud dönemine kadar haberleşmede herhangi bir gelişme sağlanmamış ve Menzil teşkilatıyla yapılmıştır. II. Mahmud döneminde başlanan merkeziyetçi bir yönetim tarzı haberleşmede yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde ilk resmi gazete çıkartılmış, iletişim ve haberleşmeyle ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Tanzimat Fermanının ilanından sonra 1840 yılında Posta Nezareti kurulmuştur. Nezaretin kurulmasıyla haberleşme daha düzenli bir sistemde yapılmıştır. XIX. yüzyılda

¹¹⁴⁰ Yayıştıran, *a.g.t.*, s. 78.

¹¹⁴¹ (H) 1303 SDAO, s. 372; (H) 1304 SDAO, s. 354.

¹¹⁴² (H) BVS, s. 148.

¹¹⁴³ Demir, *a.g.e.*, s. 78.

Avrupa’da haberleşmede yeni bir dönem başlamış ve telgraf haberleşmede önemli bir yer almıştır. Osmanlı Devleti’ne telgrafın gelişini Kırım Savaşı hızlandırmıştır. Osmanlı’nın ilk telgraf hatları bu dönemde çekilmiştir¹¹⁴⁴.

Posta Nezaretinin 1840 yılında kurulmasıyla ülkede ahalinin mektup, emanet ve paketleri taşınması amaçlanmıştır. 16 Kasım 1840 tarihinde nezaretin çalışma esaslarını düzenleyen ilk posta nizamnamesi yayımlanmıştır¹¹⁴⁵. Osmanlı ve Avrupa arasında ilk telgraf hattı 1855 yılında yapılmıştır. İlk telgraf nizamnamesi 24 Ekim 1859’da yayımlanmıştır. Haberleşmenin daha iyi yapılabilmesi için posta nezareti ve telgraf müdürlüğü 21 Eylül 1871 yılında birleştirilmiştir. Posta ve Telgraf Nezareti adını alan bu yeni kurum ülkenin haberleşme işlerini yapmıştır¹¹⁴⁶.

Ülke çapında başlayan telgraf hatlarının yangınlaştırılmasına yönelik çalışmalar kapsamında hatların Siirt’e ulaştırılması amacıyla da çalışmada yapılmıştır. Siirt sancağının telgraf hattı Erzurum telgraf hattıyla bağlantılı bir şekilde çekilmeye başlanmıştır. Bu hat, iki koldan genişlemiştir. Birinci kol; Erzurum’dan Oltu’ya, Oltu’dan Kars’a ve Kars’tan da Beyazıt’a kadar, ikinci kol; Erzurum’dan Muş’a, Muş’tan Bitlis’e, Bitlis’ten Van’a ve yine Bitlis’ten Siirt’e ve Siirt’ten Diyarbakır’a uzanacak şekilde belirlenmiştir¹¹⁴⁷.

1864 yılında Kürdistan Valiliğince, Diyarbakır’dan Siirt’e kadar telgraf hattı döşenmesi için gerekli olan teller temin edilmiş, yine hat için gerekli olan direklerin temini için de çalışmalar başlatılmıştır. Bu çerçevede Sadaret’ten telgraf hattının döşenmesi için diğer masrafların hazinece karşılanması talep edilmiştir¹¹⁴⁸. 1865 yılında Siirt’e çekilecek telgraf hattı çalışmaları devam etmiş Erzurum’dan Siirt’e çekilecek telgraf hattı için gerekli olan direklerin temini için Erzurum-Kars arasında inşa edilen telgraf hattında fazla bulunan direklerin gönderilmesi talep edilmiştir¹¹⁴⁹.

¹¹⁴⁴ Uğur AKBULUT, “Suriye’ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi”, *History Studies*, Orta Doğu Özel Sayısı, 2010, s. 2.

¹¹⁴⁵ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 336.

¹¹⁴⁶ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 346.

¹¹⁴⁷ Esin Altun, *Doğu Anadolu Bölgesinde İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2011, s. 32.

¹¹⁴⁸ BOA, A. MKT. MHM. 301/23, (H) 19 Z 1280, (26 Mayıs 1864).

¹¹⁴⁹ BOA, A. MKT. MHM. 340/21, (H) 29 Ra 1282, (22 Ağustos 1865).

Telgraf hattının çekilmesi bazı güvenlik tedbirlerinin alınmasını gerektirmiştir. Zira telgraf hattı için kullanılan telin çalınma ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle Erzurum'dan Siirt'te çekilecek hat için güvenlik amaçlı bir yol izlenmiştir. Hattın Erzurum'dan Oltu'ya, Kars yoluyla Bayezid'e, Bayezid'den Muş'a oradan Bitlis'e ve Siirt'e, Siirt'ten Bitlis'e ve Bitlis'ten de Van'a kadar çekilmesine karar verilmiştir. Toplamda 11.169 frank 169 sente mal olacak hattın inşaatı için halktan 381.000 kuruş toplanmasına karar verilmiştir. Paranın her sancaktan ayrı ayrı toplanması için çalışmalar başlatılmıştır. Gerekli masrafların halktan toplanması üzerine telgraf hattı inşaatına başlanmıştır. Hattın daha etkin kullanılabilmesi için bölüm bölüm yapılmış daha sonra bitirilen yerler birbiriyle bağlantılı olabilmesi için birleştirilmiştir. Diyarbakır'dan Siirt'e kadar yapılacak olan hattın inşaatı ve hesap işlerine bakmak üzere Remzi Efendi görevlendirilmiştir. Erzurum, Bitlis ve Siirt arasındaki hat birleştirilerek telgraf hattı tamamlanmıştır. Haberleşmenin daha uzak yerlerle yapılabilmesi için diğer hatlarla birleştirilmesi aşamasına geçilmiştir. Sıradaki aşama Bitlis-Siirt hattının Zile-Tokat hattıyla birleştirilmesi olmuştur. Bu hattın inşaatı için gerekli malzemenin temini sağlandıktan sonra 1877 yılında inşaat başlanmıştır. Böylelikle Erzurum'dan Bitlis, Van, Siirt, Diyarbakır üzerinden geçen hat Tokat, Sivas ve Samsun'a kadar uzanmıştır¹¹⁵⁰.

1897 yılında Siirt'e bağlı Şirvan, Eruh ve Pervari'nin de bulunduğu Bitlis vilayetine bağlı kazalara telgraf hattı çekilmesi için teşebbüste bulunulmuştur¹¹⁵¹. 1905 yılında Bitlis vilayetindeki Ermenilerin büyük bir çoğunluğunun köylerde yaşaması nedeniyle buralarda meydana gelen gelişmelerden haberdar olmak oldukça müşküldür. Özellikle Eruh, Şirvan ve Pervari kazalarında telgraf hattının bulunmaması asayişin temini noktasında çok büyük güçlükler sebebiyet vermekteydi. Bundan dolayı söz konusu kasabalara telgraf hattı çekilmesi için Bitlis vilayeti tarafından birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Yapılan fizibilite çalışması neticesinde bahsi geçen kazalara telgraf hattının çekilmesi için gereken masrafların fazla olduğu, bütçede bu masraflar için herhangi bir

¹¹⁵⁰ Altun, *a.g.t.*, s. 42-47.

¹¹⁵¹ BOA, DH. MKT. 2078/84, (H) 29 B 1314, (03 Ocak 1897).

ödeme imkânı bulunmadığından telgraf hattının çekilmesinden vazgeçilmiştir. Yaklaşık bir sene sonra aynı konu tekrar gündeme gelmişse de yine bütçe yetersizliği, masrafların fazla olması ve yapılacak hattan herhangi bir gelir elde edilemeyeceği gerekçesiyle hattın çekilmesi teşebbüsü olumsuz sonuçlanmıştır¹¹⁵². 1910 yılında idari ve güvenlik hususlarında yaşanan birtakım aksaklıklardan dolayı aralarında Siirt'e bağlı Eruh ve Pervari'nin de bulunduğu Bitlis'in bazı kazalarına telgraf hattı döşenerek birer merkez açılması tekrar gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda 1911 yılı bütçesine telgraf hatlarının açılması için yeterli miktarda ödenek ayrılmışsa da Hizan ve Mutki hatlarının inşasından sonra mevsim şartlarının çalışmaya uygun olmaması nedeniyle Eruh ve Pervari hatları inşa edilememiştir. Ancak 1912 yılı bütçesine hatların inşası için yeterli tahsisatın eklenmesi için yeniden çalışmalar yapmıştır¹¹⁵³. Sancak merkezine telgraf hattı çekilmesinden sonra hattın kazalara da uzatılması için uzun bir dönem çalışmalar yapılmışsa da bunlardan istenilen sonuç elde edilememiştir.

2.6.5. Su ve Kanalizasyon

Sancak merkezi Siirt'in su ihtiyacı çeşitli çeşmeler aracılığıyla karşılanmıştır. Ancak zamanla bu çeşmelerin bazılarının kuruması veya su miktarının azalması, şehrin genişlemesi nüfusun artması su ihtiyacını kronik bir problem haline getirmiştir. Etrafından Botan ve Kezer gibi akarsular geçiyor olmasına rağmen şehrin akarsulara göre yüksekte bulunması bu su kaynaklarından yeterince istifade edilmesini zorlaştırmıştır. Bu çerçevede hükümet, sancakta yaşanan su sorununu çözmek için çeşitli çalışmalar yapmıştır.

Siirt'in su ihtiyacı uzun yıllar boyunca şehrin muhtelif yerlerinde bulunan beş çeşmeden karşılanmıştır. Ancak zamanla bu çeşmelerin su miktarının dörtte bir oranına düşmesi halkın su ihtiyacının karşılanamamasına sebebiyet vermiştir. Bu çerçevede 1887 yılında yaşanan su probleminin çözelebilmesi amacıyla mevcut çeşmelerin temizlenmesi yönünde bir fizibilite çalışması yapılmış ve 1.200 kuruşluk bir harcama yapılacağı tespit edilmiştir. Bu meblağın

¹¹⁵² BOA, A. MKT. MHM. 625/11, (R) 14 My 1321, (27 Mayıs 1905); BOA, DH. TMİK. M. 198/57, (H) 27 Ra 1323, (01 Haziran 1905); BOA, BEO. 2893/216967, (H) 28 C 1324, (20 Temmuz 1906).

¹¹⁵³ BOA, DH. İD. 119-2/79, (H) 22 Ca 1330, (08 Haziran 1912).

belediye gelirlerinden karşılanarak gereken temizleme çalışmalarının yapılması için Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesinden izin alınmıştır¹¹⁵⁴.

Şehrin artan su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan çalışmalar kapsamında daha önce inşa edilen ancak zamanla tahrip olan su kanallarının onarımı önemli bir yere sahip olmuştur. Bu kapsamda şehre yaklaşık 25 dakikalık bir mesafede bulunan bir kaynaktan şehre su taşınmasını sağlayan ve zamanla kullanılmaz hale gelen kanal, 1887 yılının sonlarında onarılmıştır. Onarımı tamamlanan kanalın açılışı mülki ve askeri erkân ile halkın katılımıyla gerçekleştirilen bir törenle yapılmıştır. Hem açılış esnasında yapılan konuşmalarda hem de daha sonra Bitlis Valisi Ethem Bey tarafından Yıldız'a gönderilen telgrafta bu hizmetten ötürü halkın Padişah'a duydukları şükran ifade edilmiştir¹¹⁵⁵.

Siirt halkının ihtiyaç duyduğu suyu kasabaya çeşitli uzaklıklarda bulunan akarsulardan temin etmek için 1899 yılında Siirt mutasarrıflığı tarafından birtakım çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede bir fizibilite çalışması yaptırılması için bir mühendis arayışına girilmiş¹¹⁵⁶ ve neticede 9 Mart 1900 tarihinde Diyarbakır Turuk ve Meabir Başmühendisi Mösyö Veber'in bu işle görevlendirilmesine karar verilmiştir¹¹⁵⁷.

Siirt'in su ihtiyacı yanında çözüm bekleyen bir diğer problemi, kanalizasyon olmuştur. Şehirde bir alt yapının bulunmaması, bununla beraber artan nüfus miktarı atık suların bir çevre ve sağlık problemine dönüşmesine sebep olmuştur. Siirt'te ilk alt yapı çalışması 1888 yılında gündeme gelmiştir. Evlerden ve iş yerlerinden sokaklara akan atık sular kokusu ve görüntüsüyle halkı rahatsız etmekte bununla birlikte bir takım sağlık sorunlarına sebep olmaktaydı. Bu çerçevede Siirt sancağı meclis idaresince masrafları belediye tarafından karşılanmak üzere biner metre uzunluğunda yedi kanalizasyon hattının inşasının uygun olacağına karar verilmiştir¹¹⁵⁸. Siirt'in su ihtiyacının giderilmesi ve kanalizasyon yapım çalışmaları Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

¹¹⁵⁴ BOA, DH. MKT. 1416/20, (H) 03 Ş 1304, (27 Nisan 1887).

¹¹⁵⁵ BOA, Y. MTV. 29/31, (H) 26 Ra 1305, (12 Aralık 1887).

¹¹⁵⁶ BOA, DH. MKT. 2271/51, (H) 12 B 1317, (16 Kasım 1899).

¹¹⁵⁷ BOA, DH. MKT. 2315/91, (H) 07 Za 1317, (09 Mart 1900).

¹¹⁵⁸ BOA, DH. MKT. 1496/2, (H) 08 B 1305, (21 Mart 1888); BOA, ŞD. 1877/18, (H) 29 C 1305, (12 Şubat 1888).

2.7. VAKIFLAR

Müslümanların Allah ve Peygamber'in emir ve tavsiyeleriyle yardımlaşma ve hayır kazanmak için oluşturdukları müesseselerin doğmasına sebep olmuştur. Vakıflar, İslam Dünyasında insanlara yararlı olacak her hizmetin ibadet olarak kabul edilmesi sonucu gelişmiş ve İslam Devletlerinde teşkilatlanmıştır. Vakıf bir kişinin, belirli bir hizmetin yerine getirilmesi ya da başkalarının yararlanması için malını, parasını veya mülkünü bağışlayarak oluşturmuş olduğu kuruluştur. Vakfedilen malın gelirlerinin nasıl ve nerede harcanacağına vakfedenin beyanına ve mahkemece tasdik edilen belgelere vakfiye denilmektedir¹¹⁵⁹.

Vakıf sistemi başta Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere, VIII. yüzyılın ortasından XIX. yüzyılın sonuna kadar İslam dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamında damgasını vurmuştur. Osmanlılarda Orhan Gazi, İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurarken bu medresenin idaresi için gerekli giderleri karşılamak için gayrimenkul vakfetmiştir. Osmanlı Devleti'nde vakıfların toplam gelirleri devletin toplam gelirlerinin üçte birine denk gelmekteydi. Padişahlar başta olmak üzere sadrazamlar, büyük devlet adamları ve varlıklı kişiler çeşitli yerlerde vakıflar kurmuşlardır¹¹⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nde vakıf idaresi ilk başlarda vezirler tarafından yapıldı. Orhan Gazi tarafından kurulan ilk medresenin giderlerini karşılamak için kurduğu vakfın idaresini 1359 yılında vezirlerinden Sinan Paşa'ya bırakmasıyla vakıfların kurumsallaşma süreci başlamıştır. Zamanla vakıfların sayısı artınca 1506 yılında Şeyhülislam'ın yönetimine bırakılmıştır. Vakıf idaresi hakkında XIX. yüzyıla kadar herhangi bir düzenleme yapılmamış ve vakıflar, vakfi kuran kişilerin şartlarına göre idare edilmiştir. Bu idare biçimleri Haremeyn Nezareti, Vezir Nezareti, Şeyhülislam Nezareti, Tophane Ümerası Nezareti, İstanbul Kadıları Nezareti şeklinde isimlendirilmiştir. Genişleyen vakıfları tek çatı altında toplayarak

¹¹⁵⁹ Savur, *a.g.t.*, s. 146.

¹¹⁶⁰ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, S. 1, Haziran 2008, s. 159.

merkezi idare altına almak için 13 Ekim 1826 tarihinde Evkaf-ı Hümeyun Nezareti adı altında Evkaf Nazırlığı kurulmuştur¹¹⁶¹.

Siirt sancağı vakıflar bakımından zengin bir kültüre sahiptir. Sancakta bulunan medreselerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli vakıflar kurulmuştur. Siirt'e Rahimiyye Medresesi Vakfı en önemli vakıflardan biridir. Bu vakıf medresenin eğitimi sırasında gerekli olacak giderleri karşılamak amacıyla kurulmuştur¹¹⁶². Ayrıca sancakta çeşitli hizmetler için kurulan medrese, camii, çeşme ve mezarlık gibi birçok vakıf bulunmaktadır.

Tablo 2.35: Siirt Sancağında Bulunan Vakıflar ve Gelirleri¹¹⁶³

Vakfın Adı	Vakfın Gelir
Rahimiyye Medresesi Vakfı	1 Medrese, 1 Tarla, 1 Bağçe, 26 Dükkân, 1 Hamam
Cami-i Kebir (Ulu Camii) Vakfı	43 Tarla, 107 Bağ
Şeyh Halef Camii Vakfı	43 Tarla, 60 Bağ
Şeyh Mehmet Hazretleri Camii Vakfı	7 Tarla, 38 Bağ, 1 Harman Yeri
Hıdırül-Ahdar Camii Vakfı	2 Tarla, 3 Bahçe, 45 Bağ
Nebi Camii Vakfı	8 Tarla, 1 Bahçe, 83 Bağ
Dinar Camii Vakfı	50 Bağ, 1, Bahçe
Şeyh Saad Camii Vakfı	4 Tarla, 59 Bağ
Şeyh Neccar Camii Vakfı	72 Bağ
Sor Çeşmesi Vakfı	50 Bağ
Suveyka Camii Vakfı	30 Bağ, 3 Tarla
Sûk Camii Vakfı	11 Tarla, 9 Bağ
Sütud Suveyzi Vakfı	38 Bağ
Zevye Makberesi (Mezarlığı) Vakfı	11 Tarla, 11 Bağ
Ayn Salib Çeşmesi Vakfı	6 Bağ, 4 Tarla, 2 Harman Yeri
Hacı Mahmud Sarrac Medresesi Vakfı	3 Bahçe, 7 Bağ
İbregi Camii Vakfı	5 Tarla, 6 Bağ
Hacı İsmail Camii Vakfı	2 Tarla, 24 Bağ
Sûk El Ayn Çeşmesi Vakfı	11 Bağ
Şeyh Faraç Camii Vakfı	4 Tarla, 4 Arsa
Cerrah camii vakfı	16 Bağ, 1 Tarla, 1 Bahçe
Avin durre camii vakfı	16 adet bağ
Seyyid Bilal Merkad-ı Şeriflerinin (Mezarlık) Vakfı	23 Bağ

¹¹⁶¹ Bilal Yılmaz, *Muş Vakıfları*, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2009, s. XXII.

¹¹⁶² Demir, *a.g.e.*, s. 104.

¹¹⁶³ Savur, *a.g.t.*, s. 150-154; Ömer Kucak, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 6-7, Aralık 2016, s. 16-25.

Şeyh Mahmut Camii Vakfı	6 Tarla, 14 Bağ
Şeyh Mahmut Camii Vakfı (Nazif Mahallesinde)	2 Tarla, 6 Bağ
Hacı İsmail Kattan Camii Vakfı	29 Bağ
Han-ı Sebil Vakfı	3 Tarla
Hanü'l-Ahmar Vakfı	1 Tarla
Turab Hacı Yusuf Vakfı (Mezarlık)	2 Tarla
Tarmol Çeşmesi Vakfı	3 Tarla
Şeyh Sabri Camii Vakfı	4 Tarla, 1 Bağ
Beytü'l-Kavvak Camii Vakfı	7 Tarla
Şeyh Türkî Merkadının (Mezarlığının) Vakfı	3 Bağ
Şeyh Nakkaş Camii Vakfı	4 Tarla, 16 Bağ
Şeyh Halil Camii Vakfı	14 Bağ
Derga Camii Vakfı	1 Tarla, 9 Bağ
Breki Çeşmesi Vakfı	8 Bağ
Fahir Camii Vakfı	3 Tarla, 2 Bağ
Üryan Camii Vakfı	4 Tarla
Bia Camii Vakfı	3 Tarla, 2 Bağ
Berğavus Camii Vakfı	5 Bağ
Hacı Hüseyin Ağa Vakfı	81 Tarla, 6 Bahçe, 136 Bağ
Bâbü'd-Darb Camii Vakfı	8 Tarla
Şeyh Davud Camii Vakfı	6 Bağ, 13 Tarla
Gayran Karyesi Mescidi Vakfı	Aynı köyde 1 Bahçe
Şeyh Musa Vakfı	Birkaç Tarla
Kudüs-İ Serif Vakfı	1 Dükkân
Mescidü'l-Uryân Vakfı	1 Dükkân
Şeyh Mahmut Bayırzükak Mescidi Vakfı	1 Dükkân
Hânü's-Sebil Vakfı	1 Dükkân
Şâh-ı Naksibendî Tekkesi Vakfı	-

2.8. BASIN

Osmanlı Devleti'nde Vilayet idaresiyle başlanan yeni idare şekline bağlı olarak Vilayet Nizamnamelerinde valiliklerin kırtasiye ve baskı ihtiyaçlarını karşılama amacıyla her vilayette birer matbaa kurulmuştur. Bu matbaalarla vilayet salnameleri, takvimler, vilayetlerin sesi olacak birer gazete ve çeşitli konularda kitaplar basılması amaçlanmıştır. Bu amaca uygun Diyarbakır Vilayet Matbaası Vali Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa tarafından 1869 yılında kurulmuştur. Gazetenin daha geniş bir okuyucuya ulaşması için Türkçe'nin yanında vilayet sınırları içinde konuşulan dillerde çıkarılması amaçlanmıştır. Böylece Tanzimat'ın amacına uygun

olarak geniş bir okuyucuya ulaşılması hedeflenmiştir¹¹⁶⁴. Diyarbakır Gazetesi 3 Ağustos 1869'da Vilayet Mektubi Kalemî sorumluluğunda vilayetin resmi gazetesi olarak yayımlanmaya başlanmıştır¹¹⁶⁵. 1869 yılından 1931 yılına kadar Diyarbakır Vilayet Gazetesi ara sıra kesintiye uğramakla beraber yayımlanmıştır. Diyarbakır Vilayet Gazetesi, Siirt'in Diyarbakır'a bağlı bir sancak olması nedeniyle Siirt'te yaşayan unsurlarda dikkate alınarak üç ayrı dilde yayımlanması uygun görülmüştür. Türkçe, Ermenice ve Arapça olarak yayımlanması konusunda karar verilmiştir. Karar gereğince Arapça olarak yayımlandığına dair herhangi bir bilgi bulunmamıştır¹¹⁶⁶.

Diyarbakır gazetesi ilk baskısından itibaren Türkçe ve Ermenice basılmıştır. Gazetenin 150. sayısında “*şimdiye kadar matbaamızda biri Türki ve diğeri Ermeni harfleri ile haftada iki gazete çıkarılmakta ise de Ermeni harfleri ile çıkarılan gazetenin sürümü olmayıp, bu yolda ihtiyar olunan masraf beyhude gitmekte ve Hıristiyanlar dahi Türkçesini okuyup, Ermenice gazete almamakta olduklarından bundan böyle çıkarılmayacaktır*” şeklinde bir bilgi yer almaktadır¹¹⁶⁷. Gayrimüslimlerin Ermenice harfli nüsha yerine Türkçe basımlı gazeteyi tercih etmeleri, yeterli sürüm olmamasına neden olmuştur. Bu nedenle istenen Ermenice sayısında istenilen sürüm sayısına ulaşılmaması ve mali yükün getirdiği zorluklar nedeniyle Ermenice harfli nüshasının yayımlanmamasına karar verilmiştir. Buna karşın matbaada, Ermenice kitap bastırmak isteyenlerin yararlanması amacıyla Ermenice için gerekli baskı malzemeleri ve bu işi yapabilecek Ermeni bir dizgici matbaada bulundurulmuştur¹¹⁶⁸. Diyarbakır Gazetesi vilayetin tüm sancakları hakkında ayrıntılı haberler, ilanlar ve bilgiler veren yerel bir gazete olmuştur. Ancak gazete yerel bir gazete olmasına karşın dönemin diğer bölgelerdeki gazetelerin alıntılar alarak haber yapması nedeniyle ulusal bir gazete kimliği de kazanmıştır¹¹⁶⁹.

¹¹⁶⁴ Talip Atalay, “Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbakır Vilayet Gazetesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 48, S. 1, Ankara 2007, s. 139.

¹¹⁶⁵ Hatip Yıldız, *Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 306.

¹¹⁶⁶ Atalay, *a.g.m.*, s. 140.

¹¹⁶⁷ Yıldız, *a.g.t.*, s. 307.

¹¹⁶⁸ Atalay, *a.g.m.*, s. 141.

¹¹⁶⁹ Yıldız, *a.g.t.*, s. 307

Siirt sancağı 1881 yılında idari yapılanmasında yapılan değişiklikle Bitlis Vilayetine bağlanmıştır. Siirt'in basın hayatı bu tarihten sonra Bitlis Gazetesiyle devam etmiştir. Bitlis Gazetesinde Siirt sancağına ilişkin çeşitli haberler, ilanlar, fermanlar ve bilgiler içeren haberler yayımlanmıştır. Özellikle 1890 yılından sonra sancakta meydana gelen bulaşıcı hastalıklar üzerine hastalıkla mücadele kapsamında alınması gereken tedbirler, kullanılması gereken ilaçlar ve hastalıklara hakkında ayrıntılı bilgilere geniş bir yer ayırmıştır¹¹⁷⁰.

Siirt'in 1920 yılında Bitlis'ten ayrılarak bağımsız bir sancak haline getirilmesiyle beraber uzun bir süre herhangi bir basın yayın faaliyeti olmamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra 1937 yılında "Siirt" adıyla ilk kez düzenli bir gazete yayımlanmaya başlanmıştır¹¹⁷¹. Böylece Siirt'tin 1937 yılında basın hayatı başlamıştır. Zira bu tarihten önce Siirt Vilayetine ilişkin bağımsız gazete yayımlanmamıştır.

2.9. DİNİ YAPILAR

Cami, mescit, türbe ve kilise gibi dini yapılar, toplumsal hayatın en önemli mekânları olagelmıştır. Dini vecibelerin yerine getirilmesinin yanı sıra eğitim ve kültür faaliyetlerinin sürdürüldüğü bu yapılar, nüfusun çeşitliliği ve yerleşim biriminin büyüklüğüne bağlı olarak farklılıklar göstermiştir.

2.8.1. Camiler ve Mescitler

2.8.1.1. Ulu Camii

Bu caminin yapılış tarihi tam belli olmamakla birlikte eldeki verilere göre Selçuklu sultanlarından Mugizüddin Mahmut Bin Muhammed Tapar tarafından 1129 yılında yapılmıştır. 1260 yılında Cizre hâkimi Selçuk atabeylerinden El Mücahid İshak tarafından onarılmış ve bazı eklemeler yaptırmıştır. İlk yapı kubbeli iken yapılan eklemelerle üç kubbeli ve enine genişleyen bir mimari kazanmıştır. Dıştan kesme taş, içten moloz taşlarla yapılmıştır. Ceviz ağacından 1219 yılında Siirt'li Şeyhünnecat tarafından çivi kullanılmadan çok ince bir sanatta yapılan minberi Selçuklu oymacılığının güzel

¹¹⁷⁰ *Bitlis Gazetesi*, Sayı 179, (H) 13 Ca 1307, (04 Şubat 1890).

¹¹⁷¹ Resul Babaoğlu, Said Olgun, "Siirt Basın Tarihi: Bibloyografik Bir Döküm", *Turkish Studies*, C. 10, S. 5, 2015, s. 63.

örneklerindedir. Tuğla minaresi geometrik motiflerle bezeli silindirik gövde şeklinde tabanı ise çini bezemelerle kaplıdır. Minare başındaki alemde “Amelehe Elhaccı İsmail Essafar El Fiski’ni ve 523 rakamı kazılmıştır. Bu alemin alt kısmında Farsça talik yazısıyla “Mum Pervanesi gibi bana çok karlıdır ki, eğer ileri gidersem kanatlarımla tüylerim yanacaktır” deyimi yazılıdır.

Ulu Cami minberi ağaç işçiliğinin güzel örneklerinden olup, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1933 yılında Ankara’ya naklettilererek Etnografya Müzesinde korunmaya alınmıştır¹¹⁷².

2.8.1.2. Çarşı (Asakir) Camii

Meyyafarikin (Silvan) Artukoğullarından Melis-üs-Salih Nasirüddin tarafından 1265 yılında yaptırılmıştır. İlk yapısı yanyana üç kubbe şeklinde inşa edilmiş daha sonra iki kubbe eklenerek enine genişletilmiştir. Cami içinde bir türbe bulunur. Bu türbede şeyh Hasan-i Askeri adında bir zat yatmaktadır¹¹⁷³. Günümüzde camii yeniden inşa edilerek 2003 yılında Abdulhakim Sancak Çarşı Camii olarak adı değiştirilmiştir.

2.8.1.3. Hıdırlı Ahdar (Cumhuriyet) Camii

Caminin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1929 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Siirt halkının yardımı ile onarılmıştır. İlk yapısı tek kubbeli iken iki kubbeli eklenme yapılmıştır. Cami içinde bulunan hücrede Hz. İsa’nın havarilerinden Yahova’nın yattığı rivayet edilmektedir. 1929 yılında yapılan onarımdan sonra caminin adı Cumhuriyet olarak değiştirilmiştir¹¹⁷⁴.

2.8.1.4. İbrahim Bey Mescidi

Siirt sancağına bağlı Sason kazasının hükümet merkezi bulunan Hazo kasabasında İbrahim Bey Mescidi isminde meşhur beş kemer üzerine inşa edilen bir camidir. Caminin duvarında “*saladur mescide gelsin cemaat*” yazısı yazılmıştır. Bu caminin avlusunda güzel bir yapıya sahip minaresi vardır. Minareye iki yoldan çıkılır. Bu yollardan biri 99 basamaklı merdiven, biri de 100 basamaklı merdivendir. Güney kiblesinde ve esas binadan 15 karış yukarıda bir

¹¹⁷² Siirt İl Yıllığı, 1967, s. 10; Siirt Turizm Envanteri, 1991, s. 10; Kılıççoğlu, a.g.e, s. 105.

¹¹⁷³ <http://www.siirtsancaklarcarsicamii.com/hakkimizda>, E. T: 16.12.2017.

¹¹⁷⁴ Siirt İl Yıllığı, 1967, s. 15; Siirt Turizm Envanteri, 1991, s. 12

kariş uzunluğunda bir mil takılmıştır. Bu milin karşısındaki taş 12 cetvele taksim olunur. Milin gölgesi taşın kaçınıcı cetveline düşerse günden kaç saat geçtiği anlaşılırdı¹¹⁷⁵.

2.8.2. Türbeler

2.8.2.1. Veysel Karani Türbesi

Siirt ili Baykan ilçesi Ziyaret beldesinde Hz. Muhammed (s.a.v) övgüsüne mazhar olan tabiinin büyüklerinden Veysel Karani hazretlerinin türbeleri bulunmaktadır¹¹⁷⁶. Veysel Karani tabiinin büyüklerinden olup 555-560 yılında Yemen'in Karan köyünde doğmuştur. Yemen'de deve güderek geçimini sağlar ve annesine bakardı. Peygamber efendimizi görmeyi çok arzu ediyordu. Annesinin bakımıyla ilgilendiği için Peygamberimizi görmek için annesinden izin alamıyordu. Peygamberimizin Medine'de olduğu birgün annesi izin verdi. Büyük bir sevinçle yola çıktı. Peygamber Efendimizin kapısına vardığında kapıyı Hz. Ayşe (ra) açmış ve efendimizin Tebuk seferinde olduğunu, birkaç gün sonra geleceğini, isterse beklemesini söylemişti. Veysel anasından ancak o kadarlığına izin alabilmişti. Bu nedenle eve geri döndü. Peygamber Efendimiz "benden sonra hırkamı Üveys'e verin, ümmetim için dua etsin" buyurmuştur. Böylece Veysel'in Peygamberimiz tarafından verilen üstün değerini göstergesidir. Türbeye gözü ağrıyanlar gelir adaklarını adar ve şifa için dua ederler. Her yıl mayıs ayının birinci Cuma gününden üçüncü Cuma gününe kadar halk türbeyi ziyarete gelir ve kurban keserler. Şifa bulanlar şükran borcu olarak gümüşten göz şekilleri yaparak türbeye asarlar¹¹⁷⁷.

Türbenin bakım masrafı için 1895 yılında Bitlis Valiliğince Padişah'tan yardım istenmiştir. Talep için yazılan yazıda, Siirt sancağı Garzan kazasına bağlı köyde defnedilen Veysel Karani Hazretleri türbesinin bu çevredeki ahali tarafından ziyaret edilmektedir. Ahali, bu ziyaretler sırasında hayır işlemek amacıyla para yardımında bulunmakta, bu toplanan paralar türbenin çeşitli ihtiyaçları ve bakımı için harcanmaktadır. Türbenin tamiri için büyük bir onarım işine başlanmıştır. Halk tarafından yapılan yardımlar başlanılan bakım

¹¹⁷⁵ (H) 1292 DVS, s. 260.

¹¹⁷⁶ Turan, "Fetihler...", a.g.e, s. 80.

¹¹⁷⁷ (H) 1316 BVS, s. 259; *Turizm Envanteri*, 1991, s. 22; Kılıçcıoğlu, a.g.e, s. 108.

masraflarını karşılayacak düzeyde değildir. Türbenin bakım masrafı için gerekli olan 20.000 kuruş masrafın Padişah tarafından karşılanması istenmiştir. Padişahın masraf için yapacağı yardımın vücut sağlığının sadakası olarak yapılması talepte belirtilmiştir¹¹⁷⁸.

2.8.2.2. İsmail Fakirullah Türbesi

H. 1067 (M. 1657) yılında Tillo'da doğmuştur. Babası Kasım Efendi Tillo'daki tek camide imam hatip ve müderrislik yapmıştır. İsmail Fakirullah babasından din ve dünya ilimlerini öğrenmiştir. Babasının ölümüyle aynı camide imam hatip ve müderrislik yapmıştır. Ömrünün sonuna kadar insanları irşad ile uğraşmıştır. Şer'i ve müspet ilimlerde birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Bunlardan Hasankaleli Molla Osman Efendi ve oğlu İbrahim Hakkı, Erzurumlu Molla Eyüp ile Soranlı Molla Muhammed gibi isimler İsmail Fakirullah'tan eğitim almıştır. H. 1146 (M. 1734) yılında vefat etmiştir. İsmail Fakirullah vefat ettikten sonra Osmanlı Sultanı I. Mahmud tarafından yollanan fermanla kendisine bir türbe inşa edilmesi istenmiştir. Türbe oğlu Abdülkadir-i Sani tarafından yapılmasına başlanmış ve talebesi İbrahim Hakkı tarafından Işık Hadisesi olarak bilinen düzenek türbede yapılmıştır. Türbesi Siirt'in Tillo ilçesinde bulunur¹¹⁷⁹.

2.8.2.3. İbrahim Hakkı Türbesi

18 Mayıs 1704'te Erzurum'un Hasan Kale ilçesinde dünyaya geldi. İsmail Fakirullah'tan ilim dersleri aldı ve şeyhin kızı ile evlendi. 1780 yılında Tillo'da vefat etti. Sosyolog, psikolog, astronom, fen adamı ve şair bir kişiliktir. 40'tan fazla eser yazmıştır. En önemlisi Marifatname adlı eseridir. En büyük eseri hocasına yapmış olduğu türbedir. Bu türbenin 8 metre doğusuna 7-8 metre yüksekliğinde bir kule yapmıştır. Türbenin penceresi hizasında karşılıklı iki pencere koymuştur. Tillo'dan 3 km uzaklıkta yaptığı bir duvar güneşin ilk doğuşunu kapatır. Duvarın içinde yaptığı küçük pencereden sızan güneş ışığı hacasına yapmış olduğu türbenin kulesine gelmektedir. Yapılan bu duvara Kaletü'l- Üstad denilmektedir. Yapılan bu yapı ile Güneş ışınları 21 Mart-23 Eylül tarihlerinde Dünya'nın ekinos noktalarında olduğu bir sırada tam duvarın arkasına doğuyor. Bu

¹¹⁷⁸ BOA, Y. MTV.120/27, (R) 03 My 1311, (15 Mayıs 1895).

¹¹⁷⁹ Nadir Al, *XVIII. Yüzyılda Siirt Yöresinde İlim Kurumları ve İlim Adamları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2001, s. 75-76.

duvar bütün güneş ışınını kaplayarak sadece yapılan pencereden bir ışın demeti geçmektedir. O ışın demeti, 3 km mesafedeki türbenin kulesine gelerek kuledeki mercek ve ayna vasıtasıyla kırılarak türbenin penceresinden hocasının başucuna düşmektedir¹¹⁸⁰.

2.8.2.4. Sultan Memduh Türbesi

İsmail Fakirullah'ın torunu Şeyh Abdurrahman'ın oğludur. 1761 yılında Tillo'da doğmuştur. İbrahim Hakkı'nın yanında ilim tahsil etmiştir. 1841 yılında vefat etmiştir. 1891 yılında taş işçiliğinin nadide örneği olan işlemeli giriş kapısıyla camisi yapılmıştır. Türbe ise Sultan Memduh tarafından kendinden önce vefat eden oğlu Şeyh Abdurrahman için 1830 yılında yapılmıştır. Cami ile türbesinin bulunduğu tepeye Cebel-i Ra'sıl ve Kuva denilmektedir. Sultan Memduh, oğlu Şeyh Abdurrahman ile beraber caminin bir köşesindeki bu türbede yatmaktadır.

Şeyh Memduh'un sandukasını çevreleyen parmaklığın iki başında camdan cennet ve cehennemi temsil eden iki küre bulunmaktadır. Cennet küresi yeşil- pembe taşlardan mücevher mine görüntüsünde, cehennem küresi ise çeşm-i bülbüllerinden yangın kuyuları görünmektedir¹¹⁸¹.

2.8.2.5. Şeyh Mücahit Türbesi

Halit Bin Velid soyundan gelmektedir. Şeyh Hamza El Kebir'in oğludur. Doğum yılı tam olarak bilinmemekle beraber genç yaşta 1266 yılında vefat etmiştir. Türbesi Siirt'in Tillo İlçesinde bulunmaktadır¹¹⁸².

2.8.2.6. Şeyh Hamza El Kebir Türbesi

Halit Bin Velid soyundan gelmektedir. Şeyh Mücahit'in babasıdır. İsmail Fakirullah, Hamza El Kebir'den "Kutbül Ahtap" diye söz etmiştir. Türbesi Siirt'in Tillo ilçesinde bulunmaktadır¹¹⁸³.

¹¹⁸⁰ *Turizm Envanteri*, 1991, s. 16; *Siirt İl Yılığ*, 1967, s. 15; Kılıççioğlu, *a.g.e.*, s. 112.

¹¹⁸¹ *Turizm Envanteri*, 1991, s. 24; *Siirt İl Yılığ*, 1967, s. 18; Kılıççioğlu, *a.g.e.*, s. 113; 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *a.g.m.*, s. 23.

¹¹⁸² Hüseyin Yaşar-Erdem Akın-Abdurrezzak Çelik, *Siirt Halk Anlatıları-I (Halk Hikâyeleri ve Masallar)*, Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 23.

¹¹⁸³ *Turizm Envanteri*, 1991, s. 26; Kılıççioğlu, *a.g.e.*, s. 113.

2.8.2.7. Şeyh Musa Türbesi

Şeyh Musa XIV. yüzyılda yaşamış 1390 yılında vefat etmiştir. Halid Bin Velid'in soyundan gelmektedir. Siirt ve çevresinde ilim ve irşad çalışmaları yapmış birçok talebe yetiştirmiştir. Bu talebeler arasında Şeyh Elyas, Şeyh Neccar ve Şeyh Türki gibi ilim adamları bulunmaktadır. Kerametlerinden biri, cuma namazına gittiğinde tarlasını onun yerine bir aslanın sürmesidir. Felçli hastalar şifa niyeti ile türbede bir müddet bekletilmektedir. Türbe Siirt Merkez Doğan Mahallesinde bulunmaktadır¹¹⁸⁴.

2.8.2.8. Şeyh Ebul Vefa Türbesi

Abdulkadir Geylani zamanında yaşamıştır. İnsanlar, dileklerinin kabulü niyetiyle her çarşamba ve cuma gecesi türbeyi ziyaret etmektedir. Türbe, Siirt'in Evren Mahallesinde bulunup aynı isim ile bir camisi bulunmaktadır¹¹⁸⁵.

2.8.2.9. Şeyh Muhammed El Hazin Türbesi

1820 yılında Siirt'in Dereyamaç (Fersaf) Köyünde doğmuştur. Şeyh Hazin hayatta iken türbesinin yerini göstererek Halid Bin Velid'in savaş sırasında çadırını buraya kurduğunu söylemiştir. 1891 yılında vefat etmiştir. Asabiye hastalığı bulunan bireyler türbeyi şifa niyeti ile ziyaret etmektedirler. Türbe Siirt Merkez Dereyamaç köyünde bulunmaktadır¹¹⁸⁶.

2.8.2.10. Şeyh Şerafettin Türbesi

Hem ilmi ve şiirleri hem de cesareti ile tanınmıştır. Devlete itaati benimsemiş olup 1. Dünya Savaşı'nda Ruslar Kars'a girdiklerinde bin başı rütbesi ile Hasan Kale'ye gitmiştir. Dönüşte gönüllü toplayarak savaşa katılmıştır. Ruslar Siirt ve Bitlis arasına geldikleri zaman halkın Siirt'ten göç etmesini engellemiştir. Milli mücadeleden sonra ortaya çıkan bazı ayrılıkçı hareketleri bastırması ve aşiretler arasındaki kavgalara son vererek birliği sağlamıştır¹¹⁸⁷. Türbesi Siirt Merkezindeki Bıttımlık Mahallesinde bulunmaktadır.

¹¹⁸⁴ Ali Çelik, *Siirt ve Çevresindeki Ziyaret Yerleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fen ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2012, s. 26.

¹¹⁸⁵ *Turizm Envanteri*, 1991, s. 26; Kılıççioğlu, a.g.e, s. 94.

¹¹⁸⁶ Yaşar, Erdem, Çelik, a.g.e, s. 24.

¹¹⁸⁷ *Turizm Envanteri*, 1991, s. 27; Kılıççioğlu, a.g.e, s. 114.

Aynı türbede kardeşi olan Şeyh Alaaddin ve Şeyh Alaaddin'in oğlu olan Şeyh Bedreddin yatmaktadır.

2.8.2.11. Molla Halil Türbesi

H. Ömer Sülalesinden olup H. 1159 (M. 1746) yılında Hizan'ın Gulpik Köyünde doğmuştur. Tahsilini ilk babası Molla Hasan'dan almış daha sonra Siirt'te devam ettirmiştir. Tahsil için bir dönem Irak'a gitmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra Siirt'te Fahriye Medresesinde müderrislik yapmıştır. Hayatını eser yazma ve yaymak ile talebelere ders vermek ile geçirmiştir¹¹⁸⁸. Türbesi Siirt Merkez Algül Mahallesinde bulunmaktadır.

2.8.2.12. Şeyh Türki Türbesi

Şeyh Türki'nin adı Muhammed El-Halik'tir. Türk olmasından dolayı bu lakapla anılmıştır. Hacca gidip geldikten sonra adını aldığı tepeye çekilir ve burada ibadetle yaşamını sürdürür. Adını aldığı tepede vefat eder ve burada gömülerek adına bir türbe yapılır. Şeyhin hangi dönemde yaşadığı ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aileler Kurban Bayramının arefe günü türbeyi ziyaret ederek mevlüt okurlar. Akşam olunca mum yakarak türbeden ayrılırlar¹¹⁸⁹.

2.8.2.13. Şeyh Hattap Türbesi

1846 yılında Siirt'te doğmuştur. Akli ve nakli ilimleri Siirt'in baş âlimi Ömer Amir ile müftü Hüseyin'den almıştır. Mekke müftüsü Zeyni Dehlan'dan ders ve icazetname almıştır. İmam ve müderris olduğu Siirt Merkez Dumlupınar Mahallesindeki Cerrah Camindeki özel türbede metfundur¹¹⁹⁰.

2.8.2.14. Şeyh Celeleddin (Cerrah) Türbesi

Şeyh Hattap'ın kardeşi olup aynı türbede metfundur. Memo Zin'i Arapçaya tercüme etmiştir. Zengin kütüphanesi Siirt müftülüğünce muhafaza altına alınmıştır. Camideki kuyudan su alınarak doğumda zorluk çeken kadınlara içirilmektedir¹¹⁹¹.

¹¹⁸⁸ Al, *a.g.t.*, s. 116.

¹¹⁸⁹ Çelik, *a.g.t.*, s. 24-25.

¹¹⁹⁰ Kılıççioğlu, *a.g.e.*, s. 115.

¹¹⁹¹ Yaşar, Erdem, Çelik, *a.g.e.*, s. 25.

2.8.2.15. Şeyh Halef Türbesi

Siirt'te ilim çalışmalarında bulunmuş Şeyh Abdulkadir Geylani'nin 27 çocuğundan Şeyh Abdurrezzak'ın oğludur. Siirt Merkez Ülkü Mahallesiindeki aynı ismi taşıyan cami içindeki türbede metfundur. Cuma akşamları insanlar dileklerinin kabulü için türbeyi ziyaret ederler. Türbede bulunan kuyu suyunun sıtma hastalığına iyi geldiği söylenmektedir¹¹⁹².

2.8.2.16. Şeyhül-Horani Türbesi

Siirt Merkez İnönü mahallesinde eski Gazi İlkokulu karşısında yatmaktadır. Kurdeşen çıkarılan türbenin yanında bulunan kuyudaki su ile yıkanınca iyileştikleri rivayet edilmektedir¹¹⁹³.

2.8.2.17. Şeyh İlyas Türbesi

Şeyh İlyas, Şeyh Musa'nın talebesi olup Siirt'te ilim ve irşadla uğraşmıştır. Siirt Merkez Algül mahallesindeki türbede metfundur. Çocuklarının erken yürümesini isteyen aileler çocuklarını türbeye götürerek türbeye mum yakmaktadırlar. Ayrıca aside denilen bir nevi pekmez tatlısı yaparak fakirlere dağıtırlar¹¹⁹⁴.

2.8.2.18. Şeyh Sibre Türbesi

Siirt Merkez Doğan Mahallesiinde bulunan Şeyh Davut Camisinin önündeki meydanda basit bir dört duvardan oluşan bu türbe, devamlı ağlayan hırçın çocukların terbiyesi için ziyaret edilir. Önce yandaki kuyuya iğne atan anneler daha sonra mezar üzerine kuru üzüm bırakıp giderler¹¹⁹⁵.

2.8.2.19. Şeyh Ali Gerisi Türbesi

Siirt'in Baykan İlçesine bağlı Dilektepe Köyünde bulunan türbede meftundur. Özellikle iç hastalıkları, asabiyet problemleri ve çocuğu olmayan kadınlar bu türbeyi ziyaret ederler. Bu ziyaretler her yıl Ekim ayının ilk üç cumasında yapılmaktadır¹¹⁹⁶.

¹¹⁹² Çelik, *a.g.t.* s. 18-19.

¹¹⁹³ Kılıççıoğlu, *a.g.e.* s. 94.

¹¹⁹⁴ Çelik, *a.g.t.* s. 27.

¹¹⁹⁵ Kılıççıoğlu, *a.g.e.* s. 95.

¹¹⁹⁶ Yaşar, Erdem, Çelik, *a.g.e.* s. 26.

2.8.2.20. Şeyh Saad Türbesi

Siirt Merkez Çal Mahallesinde Seyh Saad Cami avlusunda metfundur. Yılandan ve akrepten korunmak için türbeden alınan tahta parçaları muska niyeti ile taşınmaktadır¹¹⁹⁷.

2.8.2.21. Şeyh Muhammed Tarmili Türbesi

Şeyhin yaşadığı dönem hakkında kesin bilinmemektedir. Halk arasında Şeyh Abdulkadir Geylani torunu olduğu kabul edilmektedir. Türbesi eski Şirvan yolu üzerindedir. Türbenin yanında bir oda, bir mescid ve bir kuyu bulunmaktadır. Burada bulunan kuyu suyunun sarılık hastalığına şifa geldiğine inanılmaktadır. Ayrıca bu suyun güzellik için iyi olduğuna inanılır. Haziran ve Temmuz aylarında Cuma günleri türbedeki odada yıkanan kadınlar güzellik talep ederler¹¹⁹⁸.

2.8.2.22. Şeyh Muhammed Tomani Türbesi

Siirt'in Tillo İlçesi İkizbağlar (Tom) köyündeki türbede metfundur. Sandukası üzerindeki kitabenin sekizyüz yıllık olduğu rivayet edilmektedir. Yaklaşık 1300'lü yıllarda Suudi Arabistan'ın Teymen kentinde dünyaya geldi. Önce Mardin'e başka bir rivayete göre Baykan'a bağlı Bilvanis köyüne geldiği daha sonra İkizbağlar Köyü'ne geldiği söylenmektedir. Şeyh Muhammed Tomani hazretlerinin peygamber efendimizin torunu olan Hz. Hüseyin'in soyundan gelmektedir. İkizbağlar köyünde bir tekke inşa ederek burada ilim ve irşad işiyle uğraşarak birçok talebe yetiştirmiştir. Yapılan tekke sayesinde uzak yerlerden gelen misafirlere bir barınma yeri olmuştur. 1975 yılına kadar köyde bu tekke ayakta durmuş daha sonra kendiliğinden yıkılmıştır¹¹⁹⁹. Türbede bulunan ve gövdesi kaplan görünümünde olan ağacı hasta insanların şifa bulmak amacıyla kullanmaktadırlar. Gövdesi türbe duvarına oldukça yakın bir mesafede bulunan bu ağaç üzerinden dökülen suyun kadınların çocuk sahibi olmalarını sağlayacağına inanılır¹²⁰⁰.

¹¹⁹⁷ Kılıççioğlu, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹⁹⁸ Çelik, *a.g.t.*, s. 20.

¹¹⁹⁹ Çelik, *a.g.t.*, s. 66.

¹²⁰⁰ <http://www.evliyalor.net/seyh-muhammed-tomani-k-s>, E. T: 15.05.2018.

2.8.3. Kiliseler

2.8.3.1. Dilektepe Köyü Kilisesi

Baykan ilçesinin Dilektepe köyü sınırları içinde bulunmaktadır. Köye olan uzaklığı 3 km'dir. Tepenin yamacında bulunan kilise zamanla toprak altında kalmıştır¹²⁰¹.

2.8.3.2. Adakale (Derzin) Köyü Kilisesi

Derzin köyü merkezinde bulunmaktadır. Yapının bir bölümü yıkılmış, bir bölümü tamdır¹²⁰².

2.8.3.3. Hadrianus Kilisesi

Siirt'in güneybatı tarafında kapalı cezaevinin ilerisindedir. Kilise tepenin yamacındaki düzlük üzerine inşa edilmiştir. Yapının beden duvarlarının büyük bölümü günümüze sağlam olarak ulaşmıştır¹²⁰³.

2.8.3.4. Mir Yakub Manastırı

Siirt'in güneyinde Botan çayının kenarında bulunmaktadır. Manastır, ana kilise, kütüphane, keşiş odaları, misafirhane ve yemekhaneden oluşmaktadır. Günümüzde ana kilisenin bir bölümü, keşiş odaları ve yemekhane bölümü yıkılmıştır. Bir köylünün özel mülkiyeti olan manastır, ev, ahır ve samanlık olarak kullanılmaktadır¹²⁰⁴.

2.8.3.5. Maruta Parstır Kilisesi

Siirt sancağının Sason kazasına bağlı Musa nahiyesinde bulunan Kabilceviz köyüne iki saat mesafede Merato isminde bir dağ bulunmaktadır. Bu dağ yüksek irtifalı bir dağdır. Bu dağın tepesinde her mevsim kar bulunmaktadır. Dağın tepesinde bir kilisenin bina kalıntısı vardır. Halk arasında bu kilise Merato Kilisesi olarak bilinmektedir¹²⁰⁵.

¹²⁰¹ 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *a.g.m.*, s. 21-22.

¹²⁰² 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *a.g.m.*, s. 22.

¹²⁰³ 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *a.g.m.*, s. 22.

¹²⁰⁴ 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *a.g.m.*, s. 22.

¹²⁰⁵ (H) 1292 DVS, s. 261.

2.10. SOSYAL YAPILAR

Siirt sancağı bulunduğu coğrafi konum itibariyle zengin bir tarihe ve kültürel bir mirasa sahiptir. Siirt, Ortadoğu ve Mezopotamya arasında bir yerde bulunması buralarda tarih sahnesinde hüküm süren devletler tarafından önemli bir yerleşim yeri olarak görülmüştür. Şehir, tarih sahnesinde önemli bir yer tutan Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar gibi büyük devletlerin egemenliği altında kalmıştır. Bu devletlerin hâkimiyetleri sırasında buralarda inşa ettirdikleri, köprüler, çeşmeler, hanlar, hamamlar, kaleler, türbeler, camiler, kiliseler gibi daha pek çok tarihi eser Siirt'in kültürel zenginliklerine kazandırılmıştır.

2.9.1. Çeşmeler

2.9.1.1. Suku'l-Ayn (Çarşı Çeşmesi)

Siirt merkezinde Cumhuriyet (Sancak) Camiinin yanında, zeminden daha aşağıda yer almaktadır. Çeşmeden biri tatlı diğeri acı olmak üzere iki çeşit su gelmekte ve bu sular iki ayrı havuzda toplanır. Tatlı su içme suyu, acı su ise temizlik işlerinde kullanılıyordu. Çeşme Selçuklu eseri olduğu tahmin edilmektedir¹²⁰⁶.

2.9.1.2. Ayn Salib Çeşmesi

Siirt merkezde, Merkez Karakolun yanındadır. Çeşme Taş malzeme ile yapılmıştır. Yapı, çeşme ve su deposu bölümlerinden oluşmaktadır. Ayn Salib çeşmesi hazım sıkıntısı çekenlerin derdine deva olduğu gibi halk inancına göre çocuk sahibi olmak isteyenlerin de kana kana içtikleri bir suya sahiptir¹²⁰⁷.

2.9.1.3. Sor Çeşmesi

Siirt merkezde Sor isminde bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmenin suyu soğuk ve lezzetlidir. Siirt'in sıcak yaz günlerinde ahali bu çeşmedeki suyu kullanarak serinlemiştir¹²⁰⁸.

¹²⁰⁶ 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *a.g.m.*, s. 20; *Siirt İl Yıllığı*, 1967, s. 25; Seçkin, *a.g.e.*, s. 292.

¹²⁰⁷ (H) 1310 BVS, s. 233; 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *a.g.m.*, s. 20; Seçkin, *a.g.e.*, s. 292.

¹²⁰⁸ (H) 1310 BVS, s. 233.

2.9.2. Hanlar

2.9.2.1. Han-ı Sor

Botan nehrinin kuzeyinde kervan yolu üzerindedir. Han, düzgün kesme taş malzemedan yapılmıştır. Yapıda kitabe ve herhangi bir süsleme yoktur. Günümüzde üst örtüsünün yıkılmasıyla içi dolmuştur¹²⁰⁹.

2.9.2.2. Çemişevki Hanı

Siirt-Eruh yolunda, Eğlence Mezrasında yolun batısındadır. Düzgün kesme taş malzemeli yapı içten beşik tonoz, dıştan dam örtülüdür¹²¹⁰. Doğu tarafındaki bölüm hayvanlar için, batıdaki bölüm yolcular için ayrılmıştır¹²¹¹.

2.9.2.3. Gerre Hanı

Siirt-Şırnak yolu üzerinde Hesta Kaplıcaları yolu üzerinde Ormanardı mevkiinde Botan ırmağının kenarındadır. Han, kuzey-güney doğrultusunda olup iki ayrı yapı olarak ele alınmıştır. Günümüzde sağlam durumdaki hana giriş batı taraftaki kapıdan sağlanmaktadır¹²¹².

2.9.3. Hamam ve Kaplıcalar

2.9.3.1. Kavvam Hamamı

Selçuklular adına Diyarbakır'da hüküm sürmüş olan Alyanal hükümdarı Nureddin oğlu Kutbeddin Zengi'nin veziri Siirt'li Sammaka oğlu Kavvam tarafından 1095 yılında inşa ettirilmiştir. Günümüzde hamamdan hiçbir iz kalmamıştır¹²¹³.

2.9.3.2. Sağlarca (Billoris) Kaplıcası

Siirt Merkez kazasına 15 km mesafede Gernabe isimli yerde ve Botan nehrinin kenarında bulunur. Bu kaplıca tavanı tek parça yuvarlak bir şekilde ustaca oyulmuş taşdan meydana gelmektedir. Suyun kükürd kokusu uzak mesafeden alınır da nehir kenarında olması nedeniyle suyu pek de sıcak değildir. Su sıcaklığı kaplıca

¹²⁰⁹ 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *a.g.m.*, s. 19.

¹²¹⁰ Abdülhamit Tüfekçioğlu, Ali Boran, "Ortaçağdan Günümüze Siirt'teki Kültür Varlıklarının Durumu" *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 543.

¹²¹¹ 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *a.g.m.*, s. 19.

¹²¹² 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, *a.g.m.*, s. 19.

¹²¹³ *Siirt İl Yıllığı*, 1967, s. 15.

tabanında 35°'dir. Kaplıca cilt hastalıklarına, romatizma ve kadın hastalıklarına iyi gelmektedir¹²¹⁴.

2.9.3.3. Lif Kaplıcası

Kışlacık köyü sınırları içinde ve Reşan çayı kıyısındadır. Eskiden yapılmış küçük bir havuzu vardır. Suyun verimi saniyede 30 litredir. Su sıcaklığı 41 derecedir. Kimyasal özellikleri açısından Sağlarca Kaplıcası suyuna benzemektedir¹²¹⁵.

2.9.3.4. Diğer Kaplıcalar

Siirt Sancağı Merkez kasabasına bağlı Dergalip köyü civarında bir mağarada cilt hastalıklarına iyi gelen daire şeklinde bir havuza biriken bir kaplıca bulunmaktadır. Burada biriken su sıcak ve kükürtlüdür¹²¹⁶.

Garzan kazası Golamasıyan köyünde başta romatizma olmak üzere eklem hastalıklarına iyi geldiğine inanılan bir kaplıca vardır¹²¹⁷.

2.9.4. Kaleler

2.9.4.1. Derzin Kalesi

Şirvan'a tabi Zirki nahiyesinde Kale-i Derzin isminde bilinen büyük ve yüksek bir dağın üstünde bulunmaktadır. Osmanlılar devrinde Şahkulu adlı asinin sığındığı yer olduğu için Şakuli Bey kalesi olarak tanınmakta olduğu rivayet edilir¹²¹⁸.

2.9.4.2. Kormas Kalesi

Şirvan kazasında hükümet merkezi bulunan Kormas köyünün kuzeyinde tek parça bir kaya üzerinde bulunmaktaydı. Bizans döneminde Rumlar tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir. Osmanlılar devrinde derebeylerin barınağı olmuştur. Şato tipinde inşa edilmiştir¹²¹⁹.

¹²¹⁴ (H) 1292 DVS, s. 255; Kılıçcıoğlu, *a.g.e.*, s. 63-64; *Siirt İl Yıllığı*, 1967, s. 26; Yurt Ansiklopedisi, *a.g.e.*, s. 6672.

¹²¹⁵ Kılıçcıoğlu, *a.g.e.*, s. 64; *Siirt İl Yıllığı*, 1967, s. 28; Yurt Ansiklopedisi, *a.g.e.*, s. 6673.

¹²¹⁶ (H) 1310 BVS, s. 233.

¹²¹⁷ (H) 1310 BVS, s. 239.

¹²¹⁸ (H) 1292 DVS, s. 258; *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 28.

¹²¹⁹ (H) 1292 DVS, s. 256; *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 28.

2.9.4.3. İrun Kalesi

Şirvan kazasının İrun nahiyesinde İrun kalesi adıyla anılır. Kalenin bir tarafı İrun nahiyesiyle diğer üç tarafı derelerle çevrilmiştir. Kale yüksek bir yerde bulunmakla kaleden aşağıya bakıldığında korkutucu bir uçurum vardır. Bulunduğu dağın eteğinden geçen nehirle bir yeraltı tüneli ile irtibatı vardır¹²²⁰.

2.9.4.4. Kufre Kalesi

Şirvan'ın Kufre köyünde bulunan kale, zaman içinde harabeye dönmüş sadece duvar kalıntıları kalmıştır¹²²¹.

2.9.4.5. Fenike Kalesi

Eruh ilçesinde Damlarca ile Fenike köyleri arasındaki alandadır. İçinde kayalardan oyulmuş üç gözlü fırın, su depoları, ambarlar, zindanlar, at ahırları gibi bölümler bulunmaktadır¹²²².

2.9.4.6. Kiver Kalesi

Eruh ilçesinin güneyinde Kiver Dağı yamacındadır. Kalenin su ihtiyaçları için kayadan 2-3 kuyu kazılmış, kış ve yaz mevsiminde kuyuda su olduğu halde halen orada kayalardan oyulmuş depoların zahire ambarları ve ekmek pişirmek için tandırlar mevcuttur. Kalenin kuzeydoğusunda yüksek kayaların içinde arıların bal yapmaları ve barınmalarını sağlamak amacıyla oyulmuş arı kovanları şeklinde bölümler bulunmaktadır¹²²³.

2.9.4.7. Hatemi Tai Kalesi

Eruh kazasının Kiver nahiyesinde içinde su sarmacı bulunan Kale-i Hatemi Tai adında bir kale bulunmaktadır¹²²⁴.

2.9.4.8. Marin Kalesi

Eruh kazasına tabi Pervari nahiyesinde bulunan harabe olmuştur. Kale içinde bir su sarnıcı bulunmaktaydı¹²²⁵.

2.9.4.9. Besniz Kalesi

Eruh kazasının Pervari nahiyesinde bir su sarmacı bulunmakla birlikte zamanla bundan bir eser kalmamıştır¹²²⁶.

¹²²⁰ (H) 1292 DVS, s. 256; *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 29.

¹²²¹ (H) 1292 DVS, s. 256; *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 29.

¹²²² *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 29.

¹²²³ (H) 1292 DVS, s. 259; *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 29-30.

¹²²⁴ (H) 1292 DVS, s. 259.

¹²²⁵ (H) 1292 DVS, s. 258.

2.9.4.10. Rüstem Kalesi

Eruh kazasının Pervari nahiyesinde bulunan kalede taştan yapılmış 5-6 adet su sarnıcı vardır. Bunlar zamanla harap olmuştur¹²²⁷.

2.9.4.11. Kelhok Kalesi

Eruh'da bulunan kalenin içinde su sarnıcı vardır. Zamanla su kurumuş ve kale harap olmuştur¹²²⁸.

2.9.4.12. Çeko Kalesi

Eruh'un Dergul nahiyesinde bulunan kale zamanla harap olmuştur. Kale içinde güzel bir su kaynağı bulunmaktaydı¹²²⁹.

2.9.4.13. Bir Kalesi

Eruh kazasında Botan çevresinde bulunan kalenin içinde su sarnıcı bulunuyordu¹²³⁰.

2.9.4.14. Beykent Kalesi

Siirt sancağı Rıdvan kazası Gurdilan nahiyesine bağlı Beykend köyünde içinde su sarnıcı bulunan bir kale bulunmaktaydı¹²³¹.

2.9.4.15. Hizan Kalesi

Şirvan kazası Hizan nahiyesine bağlı Kemi köyü etrafında ve armut şeklinde gayet yüksek ve büyük bir dağ üzerinde yüksek kale bulunmaktadır. Yine Hizan nahiyesine tabi müdürlükle idare edilen Karasu köyü üzerinde bir kale olup zaman içinde harabe dönmüş kalıntıları bile kaybolma durumuna gelmiştir¹²³².

2.9.4.16. Espayirt Kalesi

Şirvan'a bağlı Espayirt nahiyesinde bulunmaktadır. Kalenin burçları ve duvarları halen mevcut olup iki tarafındaki taşlarda eski yazılı yazılar vardır. Kale duvarlarındaki yazıların İran hükümdarından meşhur Keyhüsrev Şah zamanında yazılmış olduğu rivayet edilir¹²³³.

¹²²⁶ (H) 1292 DVS, s. 258.

¹²²⁷ (H) 1292 DVS, s. 258.

¹²²⁸ (H) 1292 DVS, s. 259.

¹²²⁹ (H) 1292 DVS, s. 259.

¹²³⁰ (H) 1292 DVS, s. 259.

¹²³¹ (H) 1292 DVS, s. 260.

¹²³² (H) 1292 DVS, s. 257.

¹²³³ (H) 1292 DVS, s. 257.

2.9.4.17. Kandil Kalesi

Sason kazasının Sarımı nahiyesi Hükmo köyü civarında bulunmaktadır. Zamanla harap olmuştur¹²³⁴.

2.11. KÜLTÜREL HAYAT VE BELİRLİ GÜNLER

Siirt Sancağı bulunduğu coğrafya itibariyle çeşitli etnik din ve dillere sahip haklardan oluşan bir nüfusa sahip idi. Müslümanlar çoğunlukta olmakla birlikte sancakta ayrıca Ermeniler, Keldaniler, Katolikler, Süryaniler, Protestan ve Yezidiler yaşamaktaydı. Siirt'te Arapça, Türkçe, Kürtçe, Keldanice, Süryanice ve Ermenice gibi çeşitli yerel diller konuşulmaktaydı¹²³⁵. Siirt'in bu etnik ve dini çeşitliliği kültürel hayatı olumlu yönde etkilemiştir. Halk birbiriyle iletişim içinde oldukları için zamanla birbirini etkilemiştir. Bunun sonucunda Siirt'in kültürel zenginlikleri olmuştur. Siirt'e özgü çeşitli günler geleneksel olarak kutlanmıştır. Ayrıca kültürel etkileşimin etkisiyle mutfak kültürüne de zenginleşmiştir.

2.10.1. Belirli Günler

2.10.1.1. Cigor

Şubat ayı içinde ayın ilk pazartesi günü başlar. Etkinlikler üç gün devam eder. İlk gün erkekler diğer günlerde kadınlar ayrı ayrı tepelere giderek piknik yaparlar. Özellikle Botan kıyısının sarp kesimlerinde bulunan Rasıl Hacı (Taş Başı) mağaraları büyük ilgi görmektedir. Buradan baharın müjdecisi olan nergiz çiçekleri de toplanır. Bu günün özel yemekleri olan Bumbar ve Rayo-şu Meketip yemeklerini beraberlerinde götüren Siirtliler akşama kadar buralarda eğlenirler¹²³⁶.

2.10.1.2. Şiher

Türkçe anlamı sergi anlamındadır. Her yıl Mayıs ayının 13. gününde başlar ve bir ay boyunca devam eder. Bu süre içerisinde genç kız ve kadınlar en güzel giysileriyle şehir etrafında bulunan mesire yerlerine ve türbelere giderler. Buralarda kendi aralarında çeşitli eğlenceler düzenler ve beraberlerinde getirdikleri yemekleri yerler.

¹²³⁴ (H) 1292 DVS, s. 260.

¹²³⁵ (H) 1310 BVS, s. 231. (H) 1316 BVS, s. 272-280.

¹²³⁶ *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 42; Atalay, *a.g.e.*, s. 37.

Özellikle evlenme çağına gelen erkekler buralara giden genç kızları görüp, beğendikleri kızı daha sonra isterlerdi¹²³⁷.

2.10.1.3. Şehril Bayf (Yumurta Bayramı)

Her yıl mayıs ayında düzenlenen bu bayramda bütün evlerde yumurta kaynatılır. Şeyh Halilü'l-Fert Mezarlığı yakınında düzenlenen bayramda erkekler tarafından çeşitli oyunlar oynanır, yarışmalar düzenlenir. Çeşitli renklere boyanmış yumurtalar tokuşturulur. Ertesi gün Şehril Memelik (Nişanlı Teşhiri) günü düzenlenir ve her aile müstakbel gelinini alıp Şeyhü'l-Tirki tepesindeki Şeyh Osman mevkiine giderek eğlenirler¹²³⁸.

¹²³⁷ *Sürt Turizm Envanteri*, 1991, s. 42; Atalay, *a.g.e.*, s. 38.

¹²³⁸ *Sürt Turizm Envanteri*, 1991, s. 42.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİİRT SANCAĞINDA İKTİSADİ HAYAT

3.1. VERGİ

Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Siirt yurtluk-ocaklık olarak idare edilmiştir. Buna bağlı olarak tımar sisteminin uygulandığı Siirt'te vergi gelirleri mukataa, has ve zeamet olarak uygulanmıştır. Arazilerin bir bölümü mukataa olan Siirt'te mukataa bedeli ilk etapta yılda 200.000 akçe iken bu bedel ilerleyen zamanlarda 465.000 akçeye kadar yükselmiştir. 11 Ekim 1577 tarihli bir belgede Siirt'in yıllık gelirinin 100.000 akçeden fazla olan ve padişah hasları diye adlandırılan toprağın vergisini ödemek zorunda olduğu anlaşılmaktadır¹²³⁹.

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılda vergilerin toplanmasında iltizam usulüne geçilmiştir. Bu sisteme göre Osmanlı Devleti, gelir getiren kaynakları belirli bir bedel karşılığında kişilere devrediyordu. İltizamı alan kişiye mültezim ismi verilmiştir. Siirt mukataası malikâne olarak hayatta kaldıkları sürece kişilere veriliyordu. Bu yöndeki ilk uygulamayla Siirt toprakları II. Mustafa'nın özel hizmetinde bulunan Hamza Hocaya malikâne olarak verilmiştir. Bu uygulama XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir¹²⁴⁰.

Tanzimat'ın ilanıyla mali sistemde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimatçı devlet adamları iltizam usulünün halk üzerinde baskı oluşturması ve halkın bu yöndeki şikâyetlerine çözüm bulmak amacıyla sorunu Meclis-i Vala'da görüşerek iltizam usulü kaldırılmıştır. Böylelikle yeni bir vergi sistemi uygulamaya konulmuştur. Bu vergi sisteminde herkesten geliri oranında tek bir verginin tahsil edilmesi sağlanmıştır. Vergi tahsilini yapmak için maaşlarını devletten alan merkeze bağlı muhassıl-ı emval adlı görevliler tayin edilmiştir. Muhassılların görev ve yetkileri 24 Ocak 1840 yılında yayımlanan nizamname ile düzenlenmiştir. Bu talimatname ile muhassıllara yardımcı olmak için sancak

¹²³⁹ Seçkin, *a.g.e.*, s. 243.

¹²⁴⁰ Seçkin, *a.g.e.*, s. 244.

merkezlerinde muhsallık meclisi (büyük meclis) ve daha küçük yerlerde küçük meclislerin kurulmasına karar verilmiştir. Meclis üyeleri muhassıl, iki kâtip, hâkim, müftü, askeri zabıt, yöre ileri gelenlerinden dört kişi ve gayrimüslim halkı temsilen iki kişiden oluşturulmuştur. Meclisin daimi üyeleri dışındaki üyeler seçimle belirlenecektir. Meclis başkanı; yerine göre müşir ve faik olacaktır. Ancak bu yeni sistem uygulama aşamasında istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Bu nedenle devletin gelirinde azalma olmuştur. Yeni sistemin başarısızlık nedenlerinin en büyük faktörü vergi vermeye alışmayan kesimlerin sistemi sabote etmeye yönelik çalışmalarıdır. 1842 yılında sistemin istenilen başarıyı göstermemesi üzerine kaldırılmış ve iltizam usulüne geri dönmüştür¹²⁴¹.

Osmanlı Devleti'nde ilerleyen zamanlarda üründen şer'an alınması gereken vergi usulü ön plana çıkmıştır. Öşür adı verilen vergi sistemine göre ürünün onda biri vergi olarak tahsil edilmeye başlanmıştır. Devlet vergi tahsilini ihale yapmak suretiyle araçlar kullanarak toplamayı tercih etmiştir. Siirt kaza merkezinin 1853 yılı öşür ve rüsumiye geliri 2 yıllığına 3 yük 32.220 kuruş bedel ile Mecid Efendi ve Diyarbakır meclis üyelerinden Hacı Şeyh Ağa'ya ihale edilmiştir¹²⁴². Siirt sancağına bağlı Dergul, Pervari ve Eruh kazalarının 1851 yılı öşür vergisi geliri 4 yük 86.638,5 kuruşa ihale edilmiş ancak ihaleye katılım olmamıştır¹²⁴³.

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketiyle birlikte mali açıdan yapılan değişiklikler istenilen sonucu vermemiştir. Vergi sisteminde değişiklikler Avrupa'daki düzenlemeler örnek alınarak yapılmıştır. Bu değişiklikler vergi çeşitliğini arttırmıştır. Yeni getirilen vergi düzenlemeleri uygulamaya konulmuştur. 7 Temmuz 1859 tarihinde Eyalet Defterdarı Hamid Bey, mazı ve palamut gibi ürünlerden öşür vergisi, evlerin yapımında kullanılan alçıdan (cas) alçı rüsumu vergisi, dokumacılık faaliyetinden mengene rüsumu alınmasını Babıali'ye önermiş ve bu öneri kabul edilerek Diyarbakır, Mardin ve Siirt sancaklarında uygulamaya başlanmıştır. Hamid Bey yaptığı önerinin kabul edilmesi üzerine maaşına zam yapılarak ödüllendirilmiştir. 9 Ekim 1864 tarihinde Siirt Sancağı ve çevresinde ağnam rüsumu,

¹²⁴¹ Seyithanloğlu, *a.g.e.*, s. 570; Sungur, *a.g.e.*, s. 752; Güneş, *a.g.e.*, s. 9.

¹²⁴² Seçkin, *a.g.e.*, s. 244.

¹²⁴³ BOA, İ. MVL. 251/9213, (H) 20 M 1269, (03 Kasım 1852).

ağnam rüsumu emaneti, tapu hasılatı, evrak-ı sahiha esmani, mühür tezkeresi esmani, kontrato hasılatı, barut baha, karantina rüsumu, telgraf hasılatı, beytümâl hasılatı, bedel-i askeri, aşar maktu, miri müskiratı resmi, nal damgası resmi, duhan öşürü isminde çeşitli vergiler alınmıştır¹²⁴⁴.

Tablo 3.1: Siirt Sancağının 1873 ve 1877 Yılları Arasındaki Gelir Dağılımı

1873 ¹²⁴⁵ Yılı		1874 ¹²⁴⁶ Yılı		1875 ¹²⁴⁷ Yılı		1876 ¹²⁴⁸ Yılı		1877 ¹²⁴⁹ Yılı	
Birinci Kısım		Birinci Kısım		Birinci Kısım		Birinci Kısım		Birinci Kısım	
Vergi	1.435.903	Vergi	1.485.951	Vergi	1.486.138	Vergi	1.359.725	Vergi	1.345.820
Bedelat-ı Askeriye	367.466	Bedelat-ı Askeriye	386.400	Bedelat-ı Askeriye	397.600	Bedelat-ı Askeriye	380.816	Bedelat-ı Askeriye	398.886
Yekûn	1.803.369	Yekûn	1.872.351	Yekûn	1.883.738	Yekûn	1.740.541	Yekûn	1.744.706
İkinci Kısım		İkinci Kısım		İkinci Kısım		İkinci Kısım		İkinci Kısım	
Hububat Öşrü	2.038.370	Hububat Öşrü	1.180.684	Hububat Öşrü	2.241.063	Hububat Öşrü	2.149.227	Hububat Öşrü	1.335.442
Duhan Öşrü	11.770	Duhan Öşrü	12.100	Duhan Öşrü	-	Duhan Öşrü	-	Duhan Öşrü	6.780

¹²⁴⁴ Seçkin, *a.g.e.*, s. 245.

¹²⁴⁵ (H) 1290 DVS, s. 131-132.

¹²⁴⁶ (H) 1291 DVS, s. 136-137.

¹²⁴⁷ (H) 1292 DVS, s. 199-200.

¹²⁴⁸ (H) 1293 DVS, s. 148-149.

¹²⁴⁹ (H) 1294 DVS, s. 141-142.

Harcı Vesaik	Harcı Mazabıt	Tezakiri Mütenevvia	Evrak-ı Sahiha	,Ağnam Rüşumu	Hububat Öşrü	Üçüncü Kısım	Yekün	Rüşumatı Mütferrik
25.000	2.030	16.261	11.000	907.922	-	Üçüncü Kısım	2.088.890	38.750
Harcı Vesaik	Harcı Mazabıt	Tezakiri Mütenevvia	Evrak-ı Sahiha	,Ağnam Rüşumu	Hububat Öşrü	Üçüncü Kısım	Yekün	Rüşumatı Mütferrik
20.000	2.000	10.000	29.500	948.506	50.525	Üçüncü Kısım	1.239.397	46.613
Harcı Vesaik	Harcı Mazabıt	Tezakiri Mütenevvia	Evrak-ı Sahiha	,Ağnam Rüşumu	Hububat Öşrü	Üçüncü Kısım	Yekün	Rüşumatı Mütferrik
20.000	1.446	-	-	859.137	-	Üçüncü Kısım	2.294.478	53.415
Harcı Vesaik	Harcı Mazabıt	Tezakiri Mütenevvia	Evrak-ı Sahiha	,Ağnam Rüşumu	Hububat Öşrü	Üçüncü Kısım	Yekün	Rüşumatı Mütferrik
30.000	3.200	-	-	659.507	-	Üçüncü Kısım	2.201.382	52.155
Harcı Vesaik	Harcı Mazabıt	Tezakiri Mütenevvia	Evrak-ı Sahiha	,Ağnam Rüşumu	Hububat Öşrü	Üçüncü Kısım	Yekün	Rüşumatı Mütferrik
21.879	3.265	-	34.271	680.597	424.339	Üçüncü Kısım	1.394.573	52.351

Müteferrika	Ceza-i Nakdi	Öşrü Maaş	Dördüncü Kısım	Yekûn	Varaka Baha	Resmi Tapu	Kontrato	Resmi Tahsiliyye
-	4.664	667	Dördüncü Kısım	1.089.297	23.185	TaTapTapu ve 101.815	935	1.149
Müteferrika	Ceza-i Nakdi	Öşrü Maaş	Dördüncü Kısım	Yekûn	Varaka Baha	V. Baha Res. Tap. Yok.Tahsi.	Kontrato	Resmi Tahsiliyye
-	4.000	676	Dördüncü Kısım	1.113.891	-	50.000	1.860	1.500
Müteferrika	Ceza-i Nakdi	Öşrü Maaş	Dördüncü Kısım	Yekûn	Varaka Baha	Res. Tap. Yok.Tahsi.	Kontrato	Resmi Tahsiliyye
43	1.720	256	Dördüncü Kısım	939.919	-	58.232	-	1.104
Müteferrika	Ceza-i Nakdi	Öşrü Maaş	Dördüncü Kısım	Yekûn	Varaka Baha	Resmi Tapu	Kontrato	Resmi Tahsiliyye
500	500	480	Dördüncü Kısım	741.207	-	45.000	-	3.500
Müteferrika	Ceza-i Nakdi	Öşrü Maaş	Dördüncü Kısım	Yekûn	Varaka Baha	Res. Tapu Emlak Tahsili	Öşrü Duhan	Resmi Tahsiliyye
2.127	1.500	676	Dördüncü Kısım	1.212.308	3.019	36.981	3.516	4.441

Yekûn	5.331	Yekûn	4.676	Yekûn	2.206	Yekûn	1.480	Yekûn	9.797
Güzeşte	-	Güzeşte	-	Güzeşte	-	Güzeşte	-	Güzeşte	1.869
Tereke Esmanı	-	Tereke Esmanı	-	Tereke Esmanı	187	Tereke Esmanı	-	Akçe İskontosu	3.625
Toplam	4.986.887	Toplam	4.230.315	Toplam	5.120.341	Toplam	4.684.610	Toplam	4.361.384

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki mali durumu nedeniyle uygulamaya koyduğu yeni vergi sistemi halka büyük yük getirmiştir. Devlet vergi yükü nedeniyle halkın zor durumda kalması üzerine belirli zamanlarda bazı tedbirler alınmıştır. Vergi yükü nedeniyle insanlar zaman zaman buldukları yerlerden göç etmeye başlamışlardır. Hükümet, halkın yerlerini ve yurtlarını terketmek zorunda bırakan ağır vergileri silerek göçü engellemeye çalışmıştır. 14 Eylül 1871 tarihinde vergi nedeniyle Siirt'te meydana gelen göçü engellemek için 1868 yılından 1871 yılına kadar tahsil edilemeyen 91 yük 52.000 kuruşluk vergiyi silmiştir¹²⁵⁰. Yine bu yönde bir başka tedbirde şöyle gerçekleşmiştir. Siirt sancağı dâhilinde bulunan Erüh ve Pervari kazalarını teşkil eden Botan bölgesi öteden beri refah seviyesi yüksek olan yerleşim yerleridir. Kuraklık, çekirge istilası, arazi, emlak ve askerlik bedeli vergilerinin ağırlığı ile bu vergilerin tahsili için yapılan baskılar nedeniyle ahalisinden bir kısmı başka yerlere gitmişlerdir. Bu göç nedeniyle köyler boş kalmıştır. Kazalardan yapılan göçün engellenmesi ve göç eden ahalinin yeniden kazalara dönmesini sağlamak amacıyla bakaya borçlarının affı Maliye Nezaretinden talep edilmiştir. Bu af sayesinde bölgenin eski refah

¹²⁵⁰ Seçkin, *a.g.e.*, s. 247.

seviyesine ulaşması beklenmiştir. Devletçe alınan birtakım tedbirler sayesinde ahalinin dönüşleri sağlanmıştır¹²⁵¹.

Osmanlı Devleti bazen meydana gelen doğal afetler karşısında da vergi tahsiline ilişkin birtakım tedbirlere başvurmuştur. 6 Ocak 1863 ve 29 Şubat 1864 yılları arasında duhân öşrü bedeli Abdurrahman ve Yusuf ile İbrahim isimli kişilere ihale edilmiştir. İhale edilen bedelden geçen seneye göre 2 yük 7.970 kuruş noksanla 12 yük 94.296 kuruş gelir elde edilmiştir. Bunun sebebi ise Siirt'te meydana gelen çekirge istilasıdır. Çekirge istilasının doğal afet olması nedeniyle söz konusu ihaleyi alan kişilerin mağduriyetinin giderilmesi için ihale edilen bedelin düşürülmesi Maliye Nezaretine bildirilmiş ve Nezaret uygun görüş bildirerek karar verilmek üzere Padişah'a arz etmiştir¹²⁵². Yine 1885 tarihinde Siirt'te bir çekirge istilasına yaşanmış ve bu istilada en çok Eruh kazası zarar görmüştür. Bitlis valiliğince Eruh kazasında meydana gelen çekirge istilasına nedeniyle öşür ve birtakım vergilerin alınmaması Maliye Nezaretinden talep edilmiştir. Maliye Nezareti çekirge istilasının ülke içinde başka yerlerde de olduğu, Eruh'tan vergi alınmaması halinde diğer yerlere de aynı uygulamanın yapılmasının gerektiğini belirtmiştir. Maliye nezareti böyle bir uygulamanın yapılması halinde bütçede sıkıntılara sebebiyet vereceğinden yapılan talep reddedilmiştir¹²⁵³.

*Tablo 3.2: 1892 Yılı Kuruş Cinsinden Gelir Dağılımı*¹²⁵⁴

<i>Kaza Adı</i>	<i>Vergi</i>	<i>Bedel-i Askeriye</i>	<i>Ağnam</i>	<i>Aşar</i>	<i>Toplam</i>
Siirt	200.192	76.485	71.409	252.953	601.039
Eruh	421.052	79.223	119.119	212.849	832.243
Garzan	327.412	100.272	157.642	349.972	935.298
Pervari	150.383	66.778	66.912	95.697	379.770
Şirvan	163.205	70.139	140.402	219.011	592.757
Toplam	1.262.244	392.897	555.484	1.130.482	3.341.107

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, Siirt sancağının 1892 yılındaki gelirleri arasında belirlenen oranlarda alınan vergi, bedel-i

¹²⁵¹ BOA, DH. MKT. 1464/50, (H) 01 Ra 1305, (17 Kasım 1887); BOA, DH. MKT. 1485/65, (H) 02 C 1305, (16 Ocak 1888); BOA, DH. MKT. 1477/116, (H) 03 Ca 1305, (16 Şubat 1888); BOA, DH. MKT. 1839/104, (H) 28 L 1308, (06 Haziran 1891).

¹²⁵² BOA, İ. MVL. 482/21878, (H) 17 N 1279, (08 Mart 1863).

¹²⁵³ BOA, DH. MKT. 1446/82, (H) 25 Z 1304, (14 Eylül 1887).

¹²⁵⁴ (H) 1310 BVS, s. 287.

askeriye, ağnam ve aşar vergisi bulunmaktadır. En fazla gelir 935.298 kuruşla Garzan kazasından, en az gelir 379.770 kuruşla Pervari kazasından gelmiştir. Vergi geliri bakımından 421.052 kuruşla en fazla Eruh kazası, 150.383 kuruşla en az Pervari kazasından tahsil edilmiştir. Bedel-i askeriye geliri olarak en fazla gelir 100.272 kuruşla Garzan kazasından, en az gelir 66.778 kuruşla Pervari kazasından gelmiştir. Ağnam bakımından 157.642 kuruşla en fazla Garzan kazasından, 66.912 kuruşla en az Pervari kazasından gelir tahsili yapılmıştır. Aşar geliri ise 349.972 kuruşla en fazla Garzan kazasından, 95.697 kuruşla en gelir Pervari kazasından gelmiştir. Tüm gelir kalemlerinden en az gelir Pervari kazasından tahsil edilmiştir. 1892 yılında Siirt kazasından 601.039 kuruş, Eruh kazasından 832.243 kuruş, Garzan kazasından 935.298 kuruş, Pervari kazasından 379.770 kuruş ve Şirvan kazasından 592.757 kuruş gelir elde edilmiştir. Yine 1892 yılında 1.262.244 kuruş vergi, 392.897 kuruş bedel-i askeriye, 555.484 kuruş ağnam ve 1.130.482 kuruş Aşar kalemlerinden gelir tahsili yapılmıştır. En fazla gelir kalemi vergi, en az gelir bedel-i askeriye kalemleridir. 1892 yılında Siirt sancağına toplamda 3.341.107 kuruş gelir muhasebe kayıtlarına kaydedilmiştir¹²⁵⁵.

Osmanlı Devleti'nde vergi muafiyetine sahip bazı gruplar bulunmaktaydı. Devlet yönetiminde önemli bir görevde bulunanlar ve din adamları vergiden muaftılar. Gayrimüslim din adamlarından da vergi alınmazdı. Hz. Peygamberin soyundan gelen Seyyid ve Şerifler ile önemli tarikat şeyhleri vergi muafiyetine tabiydiler. Ayrıca askeri sınıfa mensup olanlar vergiden muaf tutulmuştur¹²⁵⁶. Osmanlı arşivinde Siirt sancağında vergi muafiyetine yönelik çeşitli talepler ve bu taleplere verilen cevaplara ilişkin belgeler bulunmaktadır.

1850 yılında Siirt sancağı Şirvan kazasına bağlı Tom köyünde medfun bulunan Şeyh Muhammed Tomi Hazretlerinin türbesini ziyarete gelenlerin ikamet edecekleri bir mahal bulunmadığı için Seyyid Hamza Efendi tarafından hayrat olarak köyde bir hangah inşa ettirilmiştir. Seyyid Hamza'nın 10.000 kuruş harcayarak inşa ettirildiği hangah mali açıdan onu müşkül duruma düşürmüştür. İçinde bulunduğu bu zor durumdan kurtulmak için Siirt idare meclisine bir arzuhal ile müracaat ederek kendisine yardım edilmesi talebinde

¹²⁵⁵ (H) 1310 BVS, s. 287.

¹²⁵⁶ Demlikoğlu, *a.g.m.*, s. 77.

bulunmuştur. Hazine-i Evkaf Nezaretine ulaşan bu talebi söz konusu hayratın bir vakfa bağlı olmadığı için doğrudan doğruya bir yardımla karşılanmamıştır. Ancak mahallince birtakım yardımlarda bulunabileceği veyahut Padişah'ın bir lütfü olarak kendisine birtakım muafiyetlerde bulunabileceği belirtilmiştir¹²⁵⁷.

1859 yılında bazı Seyyidlerin vergi muafiyetine ilişkin talepleri söz konusudur. Seyyid Ahmet El Bedevi hazretlerinin sülalesinden ve Siirt'in Halenze köyü ahalisinden Abdulaziz ve Seyyid Muhammed, Seyyid Beyazıt Efendilerin vergilerden muaf oldukları, benzer şekilde Seyit Ahmet, Seyit Abdulhadi, Seyit Abdurrahim ile başka yedi kişi dahi Hazreti Peygamber sülalesinden olduklarını belirterek İstanbul'a başvurmuşlardır. Yine Şirvan kazasına bağlı Tom isimli köyde defnedilmiş olan Şeyh Muhammed Tomi Hazretlerinin sülalesinden Seyyid İlyas, Seyyid Hamza, Seyid Haydar, Seyid Abdulvehap Efendiler ile Seyyid Sait, Seyyid Mahmut, Seyyid Osman, Seyyid Salih, Seyyid Ali, Seyyid Mustafa, Seyyid Abdullah Efendiler vergi muafiyeti talebinde bulunmuşlardır. Muafiyet talepleri Meclis-i Muhabesebe-i Maliyeye havale olunmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde Hazreti Peygamberin sülalesinden olduklarına dair ellerinde Nakibüleşraflık makamınca verilen herhangi bir belgelerinin bulunmadığı ancak ellerinde mahallince onaylanmış kâr ve ticaretleri bulanmayan işler için vergiden muaf olmaları yönünde Maliye Nazırı tarafından uygun görüş bildirmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir¹²⁵⁸.

I. Mahmut'tan itibaren vakıfları, emlakları ve arazileri vergiden muaf tutulan İsmail Fakirullah Hazretlerinin soyundan gelenler, II. Abdülhamid'in cülusuna değin aynı şekilde vergilerden muaf tutulmuşlardır. II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında yaşanan birtakım aksaklıklardan dolayı kendilerine daha önce verilen muafiyet berati yenilenmediği için birtakım mağduriyetler oluşmuştur. Şeyh Hacı Hamid, Şeyh Hacı Yasin Efendiler tarafından verilen arzuhaller üzerine 21 Mayıs 1884 tarihinde vergi muafiyet beratlarının tekrar yenilenmesine Şura-yı Devlet tarafından karar verilmiştir¹²⁵⁹.

¹²⁵⁷ BOA, A. MKT. NZD. 15/87, (H) 08 Z 1266, (15 Ekim 1850).

¹²⁵⁸ BOA, A. MKT. MHM. 166/31, (H) 26 S 1276, (24 Eylül 1859).

¹²⁵⁹ BOA, Y. A. RES 24/2, (R) 09 My 1300, (21 Mayıs 1884); BOA, İ. DH. 930/73695, (R) 09 My 1300, (21 Mayıs 1884).

Siirt sancağında mali işlemler muhasebe kalemi tarafından yürütülmüştür. Muhasebe kaleminde birden fazla memur görev yapmıştır. Bu memurların görev tanımları belirlenmiştir. Bu yetkililer sancağın tüm gelir ve giderlerini kayıt altına alarak herhangi bir gelir kaybının önüne geçmeye çalışmışlardır.

3.2. TARIM VE HAYVANCILIK

3.2.1. Tarım

XIX. yüzyılda Siirt sancağı bulunduğu coğrafya itibarıyla geniş bir araziye sahipti. Halkın geçim kaynakları arasında en büyük kısmı tarımsal faaliyetler oluşturmaktaydı. Zirai faaliyetler ilkel yöntemlerle yapıldığı için bu alanda çalışan insan sayısı oldukça fazlaydı.

Siirt etrafında bulunan akarsular ve iklim şartlarının uygunluğu nedeniyle zirai ürünler açısından oldukça zengindi. Siirt sancağında iklim şartları günümüzden farklı değildi. Sancakta dört mevsim yaşanmakta kış mevsimi, Aralık veya Ocak ortalarında başlayıp Şubat sonlarında sona ermekteydi. Bu mevsimde ara sıra yağın kar, birkaç gün veya en fazla bir hafta sonra yerden kalkmaktaydı¹²⁶⁰. Garzan kazasında Aralık ve Ocak aylarında kısa süreli kar yağışı görülmekteydi¹²⁶¹. Pervari’de Kasım sonu Aralık başında başlayan kar yağışı, uzun süre devam eder ve karın yerden kalması Nisan ayı sonlarını bulmaktaydı¹²⁶². Eruh’ta Aralık ayında başlayan kar yağışıyla oluşan kar örtüsü mart ayında yerden kalkar, kasabanın yüksek kesimlerinde karın yerde kalması Haziran ayını bulmaktaydı¹²⁶³. Şirvan kazasında ise Kasım ayı sonunda oluşmaya başlayan kar örtüsü, Mart ayında yerden kalkmaktaydı¹²⁶⁴.

Siirt’in tarımsal faaliyetleri hakkındaki en önemli bilgi kaynağımız o döneme ait salnamelerdir. Sancakta hem tarla tarımı hem de bahçe tarımı yapılmıştır. Sebze, meyve ve tahıl ürünleri arasında ürün çeşitliliği önemli bir yere sahiptir.

Siirt sancağında 157,305 dönüm bağ ve bahçelik arazi bulunmaktaydı. 542.982 dönümlük arazide sulu ve susuz tarım

¹²⁶⁰ (H) 1316 BVS, s. 252.

¹²⁶¹ (H) 1316 BVS, s. 260.

¹²⁶² (H) 1316 BVS, s. 265.

¹²⁶³ (H) 1310 BVS, s. 649.

¹²⁶⁴ (H) 1316 BVS, s. 280.

yapılmaktaydı¹²⁶⁵. Bu arazilerin 57.112 dönümü Siirt'te, 297.870 dönümü Rıdvan ve Garzan'da, 50.000 dönümü Dergül ve Eruh'ta, 33.000 dönümü Zirki ve Şirvan'da, 105.000 dönümü Pervari kazasında bulunmaktaydı¹²⁶⁶. Siirt çevresinde akarsu sayısının fazla olması hem sulu arazi miktarını hem de ürün çeşitliliğini arttırmaktaydı. Sulu olmayan arazilerde ziraa faaliyetler Eylül ayında başlar, Haziran ve Temmuz aylarında sonlandırılırdı¹²⁶⁷.

Siirt sancağında buğday, arpa, mercimek, nohut, pirinç, darı, küşne, susam, pamuk, pekmez, bal, kuru üzüm, tütün, yün, yapağı, incir, nar, elma, armut, ceviz, badem, bittim, kavun, salatalık, şalgam, turp, bakla, banya, fasulye, biber, patlıcan, erik, kayısı, domates, soğan ve sarımsak üretimi yapılan zirai ürünler arasında yer almaktaydı¹²⁶⁸.

Garzan'da buğday, arpa, çavdar, darı, pirinç, mercimek, küşne, pamuk, domates, patlıcan, şalgam, bakla, fasulye, biber, kabak, banya, elma, şeftali, erik, badem, ceviz, üzüm, incir, ayva, nar ve armut yetiştirilen başlıca tarım ürünleri arasında yer alırdı¹²⁶⁹.

Pervari'de buğday, arpa, çavdar, darı, mercimek, nohut, küşne, çeltik, susam, kendir, üzüm, zerdali, şeftali, ayva, nar, incir, ceviz, armut, dut, alıç, elma, lahana, fasulye, pazık, şalgam, turp, salatalık, kabak, kavun, karpuz, mazı ve ketre yetiştirilirdi¹²⁷⁰.

Eruh'ta buğday, arpa, pirinç, darı, küşne, mısır, mercimek, nohut, susam, kök boya, üzüm, incir, elma, armut, ceviz, nar, ayva, zerdali, şeftali, badem, incir, zeytin, banya, fasulye, patlıcan, salatalık, domates, patates, karpuz, kabak, kırmızıbiber, pancar, turp, şalgam, bakla, soğan, sarımsak, tütün, "*fıstığın bir nevi olan bittim*", alıç, mazı, palamut, ketre ve pelit yetiştiriciliği yapılmıştır¹²⁷¹.

Şirvan kazasında arpa, buğday, darı, nohut, mercimek, küşne, üzüm pekmez, incir, nar, elma, armut, badem, dut, zerdali, vişne, ceviz, fındık, kestane, lahana, kavun, kabak, salatalık, bakla, banya,

¹²⁶⁵ Demir, *a.g.e.*, s. 56.

¹²⁶⁶ (H) 1310 BVS, s. 289.

¹²⁶⁷ (H) 1310 BVS, s. 165.

¹²⁶⁸ (H) 1310 BVS, s. 233-234.

¹²⁶⁹ (H) 1316 BVS, s. 258.

¹²⁷⁰ (H) 1316 BVS, s. 264.

¹²⁷¹ (H) 1316 BVS, s. 272.

patlıcan, domates, şalgam, turp, mazı ve ketre en fazla üretilen tarım ürünleri arasında yer alıyordu¹²⁷².

Siirt'te ayrıca boyacılıkta kullanılan endüstri ürünleri yetiştirilmiştir. Bu ürünler arasında kök boya, nar kabuğu ve kırmızı ketre önemli bir düzeyde yetiştirilen ürünlerdir¹²⁷³. 1892 yılında tarım işlerinde 200 öküz, 200 çift takımı ve 200 harman döver kadar hayvan ve alet kullanılmıştır¹²⁷⁴.

Tablo 3.3: 1890 Yılı Tahıl Ürünlerinin Kazalara Dağılımı¹²⁷⁵

Kaza Adı	Buğday (Kg)	Arpa (Kg)	Diğer Ürünler (Kg)	Toplam (Kg)
Siirt Merkez	40.000	25.000	11.000	76.000
Rıdvan	50.000	25.000	25.000	100.000
Şirvan	15.000	20.000	22.000	57.000
Eruh	15.000	45.000	65.000	125.000
Garzan	100.000	90.000	110.000	300.000
Pervari	10.000	14.000	20.000	44.000
Hazo	8.000	12.000	20.000	40.000
Toplam	238.000	231.000	273.000	742.000

3.2.2. Hayvancılık

Siirt sancağının önemli gelir kaynaklarından diğeri de hayvancılıktır. Sancağın coğrafi şartları ile geniş mera ve yaylalarının bulunması hayvancılığın gelişmesinde önemli etkindir. Yine sancakta aşiret düzeninin hâkim olması, konar-göçer yaşam biçiminin yer alması hayvancılığın gelişmesinin nedenlerindedir¹²⁷⁶. Mera hayvancılığının yapıldığı sancakta genellikle koyun ve keçi beslenmiştir. Hayvancılık çoğunlukla göçerler tarafından yapıldı. Kışın kendi barınaklarının bulunduğu köylerde yaşayan göçerler yazın otu bol olan yaylalara giderek hayvancılık yaparlardı. Pervari ilçesindeki Çemikari yaylası önemli otlaklar arasındaydı¹²⁷⁷.

Siirt merkez sancağında ve kazalarda at, katır, kısırak, merkep, manda, camız, sığır, öküz, koyun, keçi ve arı gibi hayvanların yanı

¹²⁷² (H) 1316 BVS, s. 279.

¹²⁷³ Nihat Falay, Feride Berna Uymaz, "Siirt'in 19. Yüzyıl Sonlarındaki Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 156.

¹²⁷⁴ Polat, *a.g.t.*, s. 376.

¹²⁷⁵ Cuinet, *a.g.e.*, s. 604.

¹²⁷⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 61-62.

¹²⁷⁷ *Siirt İl Yılığ* 1995, s. 31.

sıra hindi, tavuk, kaz ve ördek gibi kümes hayvanları beslenmiştir. Bunlardan elde edilen yün, tiftik, yapağı, yağ, peynir ve bal mahallerince tüketilmiş ayrıca Van başta olmak üzere diğer sancaklara gönderilmiştir¹²⁷⁸.

Tablo 3.4: Yetiştirilen Hayvan Türleri ve Miktarları¹²⁷⁹

Hayvan Türü	Merkez	Dergül ve Eruh	Rıdvan ve Garzan	Zirki ve Şirvan	Pervari
At	180	200	50	19	-
Kısrak	100	500	45	36	15
Katır	400	500	453	254	100
Merkep	700	3.000	500	500	500
Camus	30	-	169	-	-
Manda	20	10	246	-	-
Öküz	2.000	8.000	7.273	760	400
İnek	600	5.000	231	1.900	400
Tavuk	5.000	50.000	25.000	7.000	3.500
Hindi	50	200	-	-	-
Arı Kovanı	-	2.000	1.000	1.500	3.000
Çift Takımı	200	1.000	300	200	110
Harman Döğen	200	500	150	40	-

Siirt'teki hayvancılığın sancak ekonomisine katkısı büyüktü. Sancakta beslenen koyun ve keçiden elde edilen yün ve tiftik hem mahallinde kullanılır hem de sancak dışına hatta ülke dışına ihraç edilmekteydi. Siirt ve Muş sancaklarından elde edilen bu ürünler Fransa'nın Marsilya şehrine yıllık 300.000 keçi derisi, 50.000 kilo yün ve tiftik keçisi kılı ihraç edilmiştir¹²⁸⁰. 1892 yılında sancakta 9.319 tiftik keçisi, 5.029 keçi ve 6.341 koyun yetiştirilmektedir¹²⁸¹. Bitki örtüsü ve coğrafi koşullara bağlı olarak bal üreticiliği yetiştiriciliği yapılmaktadır. Özellikle Pervari'nin yüksek bir coğrafyada bulunması ve buna bağlı olarak bitki örtüsündeki çeşitlilik arı kovanı yetiştiriciliğinde önemli bir düzeyde olmasında etkili olmuştur. Yüksek hayvanları Bitlis, Erzurum, Diyarbakır ve Halep'e yapılan nakliyat

¹²⁷⁸ (H) 1316 BVS, s. 251-279.

¹²⁷⁹ (H) 1310 BVS, s. 290.

¹²⁸⁰ Yapıştıran, *a.g.t.*, s. 35.

¹²⁸¹ Polat, *a.g.t.* s. 379.

kullanılırken Musul ve Bağdat'a ticarî eşya ve keresteler Dicle nehri üzerinden “kelek” adı verilen araçlarla nakledilmiştir¹²⁸².

Siirt sancağında yetiştirilen küçükbaş hayvanlardan 1892 yılında ağnam vergisi olarak Merkez kazadan 20.689 kuruş, Erüh'tan 35.698 kuruş, Garzan'dan 45.232 kuruş, Pervari'den 12.335 kuruş ve Şirvan'dan 39.969 kuruş hazineye gelir sağlanmıştır¹²⁸³.

Tablo 3.5: 1892 Yılı Ağnam Vergisi Geliri

Kaza Adı	Tiftik Keçisi	Keçi	Koyun	Toplam
Siirt	9.319	5.029	6.341	20.689
Erüh	13.869	12.190	9.629	35.698
Garzan	1.854	22.417	20.961	45.232
Pervari	692	11.280	5.363	12.335
Şirvan	7.901	30.099	11.979	39.969

3.3. MADENLER

Osmanlı Devleti'nin üretim faaliyetleri arasında madencilik sektörü yadsınamaz bir yere sahiptir. 1858 yılına kadar madenler şer'i hükümlere göre işletilmiştir. Şer'i hükümlerde maden işletmeciliği madenin bulunduğu arazinin malikine verilmiştir. Maden boş arazide ise devlet, vakıf arazisinde ise vakıf idaresince, şahısların tapulu arazilerinde ise şahıs tarafından işletilmiştir. Madenden alınan gelirin beşte biri vergi olarak devlete verilmiştir¹²⁸⁴. 1858 yılındaki Arazi Kanunnamesiyle madenler yasal bir zemine oturtulmuştur. Söz konusu kanunname, sadece mülkiyet yönünden bir düzenleme olduğu için yetersiz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk maden yasası, 1861 yılında yayımlanan Maadin Nizamnamesi olmuştur. Böylece madenlerin çıkartılması, işletilmesi, mültezimlerin görev ve sorumlulukları, alınacak vergiler gibi birçok alanda düzenleme yapılmıştır¹²⁸⁵.

Siirt sancağı madenler bakımından oldukça zengin bir bölgede yer almaktadır. Özellikle memlehaların önemli bir yeri vardır. Bu yöndeki ilk kayıtlar Diyarbakır Salnamelerinde yer almıştır. Bu kayıtlarda yer alan bilgilerde Siirt sancağına bağlı bulunan Şirvan,

¹²⁸² (H) 1310 BVS, s. 234; (H) 1316 BVS, s. 249.

¹²⁸³ (H) 1310 BVS, s. 288.

¹²⁸⁴ Ahmet Kartalkanat, “Osmanlıda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği*, S. 6, Mayıs 1990, s. 65.

¹²⁸⁵ Mehmet Bayartan, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 10, S. 1, İstanbul 2008, s. 138.

Garzan ve Hıyan dağlarında madenlerin bulunduğu ancak madenlerin değeri hakkında ayrıntılı bir keşif yapılmadığı belirtilmiştir. Esat Paşa'nın Diyarbakır valiliği döneminde Hıyan ve Şirvan taraflarından bir miktar numune cevher Diyarbakır'a gönderilerek incelenmiş ve altın madeni olduğu belirlenmiştir. Bulunan altın madeni hakkında hükümete bilgi verilmiştir. Gönderilen bir memur maarifetiyle basit bir keşif yapılarak işletilmesinde fayda olmadığı görülmüştür. Bununla beraber madenlerin ehil kişilerce incelenmesi halinde işletilmesinde fayda olacağı da belirtilmiştir. Yine Şirvan'a bağlı Hıyan nahiyesinin Hıyan dağında bir demir madeni bulunmaktadır. Maden, Esat Paşa döneminde incelenmiş ve işletilmesinin faydalı olacağı hükümete bildirilmiştir¹²⁸⁶.

Siirt sancağında 1879-1883 tarihleri arasında mutasarrıf olarak görev yapan Mehmet Salih Paşa, görevi sırasında bölgeyi gezerek bölgenin nüfus ve maden kaynaklarının durumunu ortaya koyan bir harita çizmiştir. Bu haritada Siirt ve kazalarında bulunan cas, tuz, altın ve kurşun madenlerinin bulunduğu yerler gösterilmiştir. Haritada verilen bilgilere göre Siirt merkez kazasında tuz ve cas madeni, Garzan kazasında tuz ve cas madenleri, Şirvan kazasında tuz ve altın madenleri, Pervari ve Eruh kazalarında tuz madenleri bulunmaktaydı¹²⁸⁷.

1892 ve 1898 tarihli Bitilis Vilayet Salnamelerinde de Siirt sancağında bulunan madenler hakkında bilgiler verilmiştir. Salnamelerde Siirt sancağı merkez kazasına bir buçuk saat mesafede Botan nehri kenarında su içinde kalmış zengin bir petrol kaynağı bulunduğu kaydedilmiştir¹²⁸⁸. Şirvan kazası Zırki nahiyesinde bazı parçaları beyaz, siyah, pembe, yeşil ve mavimsi renklerde bir taş madeninin bulunduğu ve meraklıları tarafından bunlardan kordon ve sigaralık yapıldığı¹²⁸⁹, Eruh kazası Dergul nahiyesi yakınındaki Cudi Dağında altın, gümüş ve kömür madenleri¹²⁹⁰ bulunduğu ifade edilmiştir.

Şirvan kazasında bulunan madenler uzun bir araştırmadan geçirilmiştir. 1896 yılında Şirvan'da altın madeni bulunduğu söylenen

¹²⁸⁶ (H) 1288 DVS, s. 128; (H) 1289 DVS, s. 150; (H) 1290 DVS, s. 186.

¹²⁸⁷ BOA, Y. PRK. UM. 19/64, (H) 01 R 1308, (14 Kasım 1890).

¹²⁸⁸ (H) 1310 BVS, s. 232; (H) 1316 BVS, s. 250.

¹²⁸⁹ (H) 1310 BVS, s. 246.

¹²⁹⁰ (H) 1310 BVS, s. 250.

mahalden alınan numuneler İstanbul'a gönderilerek incelenmesi sağlanmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde numunelerin kum ve kil içinde kükürtlü kıymetsiz bir demirden başka bir şey olmadığı anlaşılmıştır¹²⁹¹. 14 Haziran 1899 tarihinde Bitlis valisi tarafından Yıldız'a gönderilen bir yazıda Diyarbakır tarık mühendisi tarafından altın madeni bulunduğu söylenen mahalden alınan iki sandığa konulan numuneler Bitlis postasıyla gönderildiği bildirilmiştir¹²⁹².

Şemsettin Sami, eserinde Siirt'te bulunan madenlere ilişkin bilgiler vermiştir. Buna göre Siirt sancağında Maden isimli yerde daha önce işletilen bir bakır ve bir de simli kurşun madeni bulunmaktaydı. Eruh kazasında altın madeni bulunuyorsa da masaraflarının yüksek olacağı tahmin edildiği için işletilmediği belirtilmiştir¹²⁹³.

1902 yılında Şirvan kazasında bulunan madenler hakkında bir diğer belgede burada çeşitli madenlerin bulunduğuna ilişkin bilgiler verilmektedir. Şirvan kazasının batısında, doğusunda ve güneyinde büyük dağların bulunduğu; batısındaki dağın eteklerinde altın; güneyinde bir buçuk saat mesafede harap maden denilen yerde gümüş; batısındaki bölgede bakır ve doğusunda iki saat mesafedeki bölgede demir madeni bulunduğundan bahsedilmiştir. Kazaya 5-6 saat mesafede bulunan Şırnak köyündeki dağda büyük miktarda kömür madeni bulunduğu bilgisi verilmiştir¹²⁹⁴. Şirvan'da bulunan madenlerden çeşitli tarihlerde tahlil için numuneler gönderilmiştir. Ancak gönderilen numunelerden istenilen sonuçlar alınmadığı için Bitlis Valiliğince ısrarla maden işinde ehil birinin gönderilmesi ve numunelerin bu ehil kişi tarafından alınmasıyla madenler hakkında daha sağlıklı bilgiler edineceği yönünde hükümetle yazışmalar yapılmıştır¹²⁹⁵. 1903 yılında söz konusu numuneler üzerinde yapılacak tahlil sonucunda madenlerin değerlerinin anlaşılacağı, bunun için buraya bir maden mütehassısı gönderilmesi istenmiştir. Şirvan kazasında bulunan altın ve gümüş madenlerinin kazaya dört saat mesafede bulunan bir yerde buldukları, önceden gönderilen numuneler kaybolmuş ise derhal yeni numunelerin gönderilebileceği

¹²⁹¹ BOA, Y. MTV. 145/102, (H) 12 Ra 1314, (21 Ağustos 1896); BOA, Y. MTV. 146/90, (H) 27 R 1314, (05 Ekim 1896).

¹²⁹² BOA, Y. PRK. UM. 46/80, (H) 04 S 1317, (14 Haziran 1899).

¹²⁹³ Sami, *a.g.e.*, s. 2574.

¹²⁹⁴ BOA, Y. PRK. AZJ. 43/43, (H) 04 L 1319, (14 Ocak 1902).

¹²⁹⁵ BOA, Y. MTV. 225/122, (H) 22 L 1319, (01 Şubat 1902).

belirtmiştir¹²⁹⁶. Uzun yıllardır devam eden Şirvan'da altın madeni bulunduğu iddiası 1911 yılında da devam etmiş; hatta o dönem gönderilen bir takım numuneler kaybolduğu için tekrar yeni numunelerin gönderilmesi talep edilmiştir¹²⁹⁷.

Şirvan kazasında bulunan madenler hakkında yapılan araştırmalar neticesinde bir sonuç alınamamıştır. Siirt sancağına büyük bir fayda sağlayacak olan bu madenler çıkartılmamış ve sancak ekonomisine katkısı olmamıştır.

3.3.1. Memlehaler

Memleha, Arapça milh kökünden gelen bir kelimedir. Tuzla yani tuzun üretildiği yer anlamını taşımaktadır. Tuz insan hayatında önemli bir yere sahiptir. İnsanoğlu eski zamanlardan beri yiyeceklerin muhafazasında ve yemeklerin tatlandırılmasında tuza ihtiyaç duymuştur. Tuz, sanayide de kullanılmıştır. Dericilik, balıkçılık, zeytincilik ve sabunculuk gibi üretim kollarının hammaddesiydi¹²⁹⁸. İnsanoğlu tuzu temin etmek için çeşitli dönemlerde uzun mesafeler kat etmiş ve tehlikelere katlanmak zorunda kalmıştır¹²⁹⁹.

İnsanoğlunun temel ihtiyaç maddeleri arasında olan tuz, ülkeler için de stratejik doğal kaynaklar arasında yer alıyordu. Tuzun üretilmesinden, taşınmasına ve ticari ürün olarak satılmasında istihdam açısından birçok kişiye ekmek kapısı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde maden olarak tuz, önemli gelir kaynakları arasında bulunuyordu. Osmanlıda tuzlar yasaknameler ve kanunnameler ile denetim altına alınmıştır¹³⁰⁰.

Osmanlı Devleti tuz kaynakları bakımından zengindi. Deniz, göl ve tuzlu su kaynakları ile geniş rezervli kaya tuzu madenleri bulunmaktaydı. Tuz üretim yerlerine memleha ismi verilmiştir¹³⁰¹. Devletin her yerinde memleha bulunmaktaydı. Bu memlehaler bazen dar bir coğrafi alanın ihtiyaçlarını karşılarken bazıları ise geniş bir

¹²⁹⁶ BOA, Y. PRK. UM. 61/146, (H) 13 Za 1320, (11 Şubat 1903).

¹²⁹⁷ BOA, BEO. 3867/290001, (H) 10 Ra 1329, (11 Mart 1911); BOA, BEO. 3877/290735, (H) 05 R 1329, (05 Nisan 1911).

¹²⁹⁸ Kasım, *a.g.m.*, s. 3.

¹²⁹⁹ Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Devletinde Tuz Üretimi ve Dağıtımı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 1, Erzurum 2004, s. 23.

¹³⁰⁰ Neşe Erin, "18. Yüzyılda Erzurum Tuzları: Osmanlı Tüketim Malları Tarihine Bir Katkı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Erzurum 2003, s. 220.

¹³⁰¹ Kasım, *a.g.m.*, s. 3.

coğrafi alanın ihtiyaçlarını karşılayacak büyüklükte üretim yapılmaktaydı¹³⁰². Memlehaların açılmasından üretimine kadarki süreçte devlet titiz davranırdı. Açılacak memlehaların randımanlı ve karlı olduğuna inanıldığında açılmasına izin verilmekteydi. Memlehalarda üretilen tuzun satışı, nakliyatı, depolanması için belirli kurallar belirlenmiştir. Üretilen tuz, tüketim alanı olarak bir kısmı tuzlada, bir kısmı satış reyonu olan divanlarda, bir kısmı da şehir ve kasabalardaki tuz dükkânlarında satılmaktaydı¹³⁰³.

Osmanlı Devleti'nde tuz üretimi maden hükmündeki kanunlara tabi olarak yapılmıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi ve 1861 Maadin Nizamnamesinde, tuz ve tuz üretimi hakkında çeşitli hükümler bulunmaktadır. Tuzun üretimi ve satışı hakkında tuza mahsus ilk olarak 1862 yılında bir düzenleme yapılmıştır¹³⁰⁴. 10 Mart 1862 yılında Tuz Nizamnamesi düzenlenerek ilan edilmiştir. Bu nizamnameyle tuz devlet tekeli haline gelmiştir. Tuz Nizamnamesi, tuza mahsus olarak yayımlanmış olan ilk kanun metnidir¹³⁰⁵.

Tuz Nizamnamesi, tüm devlette tuz üretimi ve satışı ile tuz alanlarının idaresinde bütünlük sağlamaya yönelik 32 maddelik bir nizamnamedir. Tuzun devlet tekeli haline gelmesiyle birlikte devlet içinde tuz üretim alanlarının idaresi için Rüsumat Emaneti adı altında bir teşkilat kurulmuştur. Memlehalar, Rüsumat Emanetine bağlı şubeler tarafından idare edilmiştir. Buralara devlet tarafından birer müdür, sandık emini ve başkâtip tayin edilmiştir. Nizamnameyle memlehaların devlet kontrolüne geçişi sağlanmış; şahıslar ve vakıflar tarafından işletilen memlehalara bedeli karşılığında satın alınmıştır¹³⁰⁶.

Siirt sancağı, memlehalardan bakımından oldukça zengindi. Buna bağlı olarak bölge ekonomisine çok büyük katkıları olmuştur. Siirt sancağında sekiz memleha vardı. Memlehalardan, Tuz Nizamnamesinin yayımlanması öncesine kadar çevre beyleri tarafından işletilmişlerdir. 1862 Tuz Nizamnamesiyle devlet tekeli haline getirilen memlehalardan, hükümet tarafından atanan memurlar tarafından idare edilmeye

¹³⁰² Erin, *a.g.m.*, s. 220.

¹³⁰³ Demirtaş, *a.g.m.*, s. 24-25.

¹³⁰⁴ Kasım, *a.g.m.*, s. 3-4.

¹³⁰⁵ *Düster (Tertip 1)*, İkinci Cilt, Tuz Nizamnamesi, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>), E. T: 20.08.2018, Hicri 1289 (M 1872), s. 683-706.

¹³⁰⁶ Kasım, *a.g.m.*, s. 6-8.

başlanmıştır. Devlet tekeli olmasıyla birlikte memlehalara güvenliği de askeri birlikler tarafından sağlanmıştır. Hükümet 4. Ordu'dan Albay Abdülkadir Bey komutasında bir tabur askeri memlehalara korumakla görevlendirmiştir¹³⁰⁷.

1-Zırki Memlehası¹³⁰⁸: Siirt'te bağlı on beş haneli Deklan köyündeki Zırki Memlehası, sancak merkezine bir saat mesafede taşlık bir mahalledir. Memlehadan 28 kuyu, 3 taba¹³⁰⁹ ve havuz ve metruk kaya tuzları bulunmaktadır. Memlehadan senede 500.000 kıyye¹³¹⁰ (641,5 ton) tuz çıkarılıyordu. O gün için yıllık üretim kapasitesinin 750 bin kıyyeye çıkarılma imkânı bunuyorsa da bu gerçekleştirilememiştir¹³¹¹.

2-Melefan Memlehası: Garzan kazasının merkezi olan Zok köyüne üç saat mesafededir. Taşlık ve dağlık bir bölgede bulunan Melefan, 200 haneli bir köydür. Memleha, 20 arşın¹³¹² (13,6 metre) derinliğinde tuzlu sular (şor sular) ile dolu 40 adet kuyudan ve 383 adet taba oluşmaktaydı. İşçiliğini köylülerin yaptığı kuyulardan kovalarla çekilen sular, tabalara döküldükten sonra buharlaştırılarak tuz imal edilmekteydi. Haziran ayından başlayarak Ekim ayına kadar süren üretim faaliyeti kapsamında tuzların kıyyesine dört buçuk para imalat, nakliye ve ambariye ücreti verilirdi. Senede 1.000.000 kıyye (1,283 ton) tuz üretilen Melefan Memlehasında daha özenli bir çalışmayla bir kat daha fazla üretim yapma imkânı varsa da bu potansiyel kullanılmamıştır¹³¹³.

¹³⁰⁷ Seçkin, *a.g.e.*, s. 257.

¹³⁰⁸ Siirt sancağının 1871 yılındaki idari yapılanmasında Zırki nahiyesi Şirvan kazasına bağlı iken, bu tarihteki salname kayıtlarında Zırki memlehası hakkında bilgi verilirken Şirvan kazasının ismi zikredilmemiştir. Kayıtlarda memlehanın sancağa olan uzaklığından bahsedilmiş olması ve Küfre memlehası hakkında bilgi verilirken Şirvan'a bağlı memleha olarak belirtilmiş olması nedeniyle Zırki memlehası merkez sancağa bağlı olarak kaydedilmiştir. Biz de salname kayıtlarındaki bilgilere göre memleha isimlerini sıraladık. (Bkz. (H) 1288 DVS, s. 144).

¹³⁰⁹ Taba (Tava)=Tahta bir kabın içinde dinlendirilmeye bırakılan tuzlu suyun içine magnezyum sülfatı çöktürmek adına belli bir miktarda kireç katılmaktadır. Bu kirecin katılmasından sonra taba olarak adlandırılan ve buharlaşmasına olanak sağlayan kabın içine gönderilmektedir. Bu kabın ısıtılması ile içinde bulunan magnezyum sülfatta çökme olur ve çöken tuz alınır. Alınmış olan tuz tahtadan yapılmış olan ve taba üstüne yerleştirilen davlumbaza serilmektedir. Bu tuzun kalan suyu tavanın içine akar ve tuz kurur.

¹³¹⁰ 1 kıyye (okka)=400 dirhem = 1.283 gramdır.

¹³¹¹ (H) 1288 DVS, s. 144; (H) 1290 DVS, s. 190; (H) 1292 DVS, s. 227.

¹³¹² 1 arşın = 0,68 metre

¹³¹³ (H) 1288 DVS, s. 142; (H) 1290 DVS, s. 188; (H) 1292 DVS, s. 226.

3-Sulha Memlehası: Garzan kazasına bağılı on beş haneli Hozyar adlı köyde bulunmaktadır. Kaza merkezine üç ve Siirt'e altı saat mesafededir. Memlehalar köyden bir çeyrek saat ile iki saat arasında değışen bir uzaklıktadır. Memleha, 21 kuyu, 125 taba, 1 havuz ve 4 adet büyük ve yüksek, uzaklığı birer saat mesafede olan terkedilmiş kaya tuzlarından meydana gelmekteydi. Senede 300.000 kıyye (384,9 ton) tuz üretimi yapılan memlahada itinalı çalışılması halinde bir yarısı kadar daha üretim yapılması imkânı varsa da mevcut üretim ile yetinilmiştir¹³¹⁴.

4-Sason Memlehası: Siirt sancağına bağılı on iki saat mesafedeki Sason, taşlık bir yerde iki yüz haneli bir kazadır. Memleha, 20 kuyu ve 63 tabadan ibarettir. Kuyular, kasabaya bir çeyrek saat ile iki buçuk saat arasında bir mesafede bulunmaktadır. Memlehadan senede 400.000 kıyye (513,2 ton) miktarı tuz üretimi yapılır. Üretim miktarı, çalışılması halinde bir yarısı kadar daha artırılma imkânına sahipse de mevcut üretim ile yetinilmiştir¹³¹⁵.

5-Kufre Memlehası: Şirvan kazasına iki ve Siirt'e dört saat mesafede olan yüz elli haneli kufre köyünde taşlık bir yerde bulunmaktadır. Köye yarım saat ile beş saat arasında değışen bir mesafesi vardır. Memleha 15 arşın derinliğinde 55 kuyu ve 230 taba ve metruk bir kaya tuzu kaynağından ibarettir. Senede 600.000 kıyye (769,8 ton) tuz çıkartılan memlahada bir kat daha fazla tuz üretilmesi imkânı bulunmaktaydı¹³¹⁶.

6-Sadah Memlehası: Eruh kazasına üç ve Siirt'e dört saat mesafede otuz haneli Sadah köyünde taşlık bir yerde bulunmaktadır. Köye yarım saatten üç saat arasında değışen bir mesafededir. Memleha 8 ve 10 arşın derinliğinde 7 kuyu, 180 taba ve 5 havuz ile metruk bir kaya tuzu kaynağından ibarettir. Senede 500.000 kıyye (641,5 ton) tuz çıkartılan memlahada ihtiyaç halinde bir yarısı kadar daha üretim imkânı sahipti¹³¹⁷.

7-Kilis Memlehası: Eruh kazasına dört ve Siirt'e yedi saat mesafede on beş haneli Kilis köyünde taşlık bir yerde bulunmaktadır. Memleha, köye yarım saat ile dört saat arasında bir mesafededir. Memleha, 8 ve 10 arşın (6.8 metre) derinliğinde 7 kuyu,

¹³¹⁴ (H) 1288 DVS, s. 144; (H) 1290 DVS, s. 189; (H) 1292 DVS, s. 227.

¹³¹⁵ (H) 1288 DVS, s. 143; (H) 1290 DVS, s. 189; (H) 1292 DVS, s. 226.

¹³¹⁶ (H) 1288 DVS, s. 145; (H) 1290 DVS, s. 190; (H) 1292 DVS, s. 228.

¹³¹⁷ (H) 1288 DVS, s. 145; (H) 1290 DVS, s. 191; (H) 1292 DVS, s. 228.

138 taba ve 4 havuz ile 1 pınardan meydana gelmektedir. Memlehadan senede 300.000 kıyye (384,9 ton) tuz üretimi yapılır. İhtiyaç halinde bir kat daha tuz üretim imkânı vardı¹³¹⁸.

8-Serhel Memlehası: Eruh kazasına altı ve Siirt'e on iki saat mesafede olan on beş haneli Serhel köyünde taşlık bir yerdedir. Köye yarım saatten dört saat arasında değişen bir mesafedir. Memlehadan 22 kuyu, 207 taba ve 1 havuz ile metruk ve büyük bir kaya tuzu kaynağı bulunmaktaydı. Senede 600.000 kıyye (769,8 ton) tuz üretimi yapılan memlehadan ihtiyaç halinde bir yarısı kadar daha üretim yapılabilmekteydi¹³¹⁹.

Tablo 3.6: Memlehalılar

<i>Adı</i>	<i>Bulunduğu Kaza</i>	<i>Bulunduğu Yer</i>	<i>Üretim Miktarı (kıyye)</i>
Zırki	Siirt Merkez	Deklan Köyü	500.000 Ky.
Melefan	Garzan	Zok Köyü	1.000.000 Ky
Sulha	Garzan	Hozyar Köyü	300.000 Ky
Sason	Sason	Merkez Kaza	400.000 Ky
Kufre	Şirvan	Küfre Köyü	600.000 Ky.
Sadah	Eruh	Sadah Köyü	500.000 Ky.
Kilis	Eruh	Kilis Köyü	300.000 Ky.
Serhel	Eruh	-	600.000 Ky.

Memlehalılar önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır. 1855-1859 yılları arasında Siirt Merkez kazasından 85,000 kuruş, Eruh kazasından 122.000 kuruş, Pervari kazasından 11.500 kuruş, Şirvan kazasından 13,680 kuruş gelir elde edilmiştir¹³²⁰.

Tablo 3.7: 1855-1859 Yılları Arasındaki Memleha Gelirleri

Yer Adı	1855	1856	1857	1858	1859	Toplam (krş)
Siirt Merkez	16.000	16.500	17.000	17.500	18.000	85.000
Eruh Kazası	23.800	24.100	24.400	24.700	25.000	122.000
Pervari Kazası	2.200	2.250	2.300	2.350	2.400	11.500
Şirvan Kazası	2.480	2.650	2.750	2.850	2.950	13.680
Toplam	44.480	45.500	46.450	47.400	48.350	232.180

¹³¹⁸ (H) 1288 DVS, s. 146; (H) 1290 DVS, s. 191; (H) 1292 DVS, s. 229.

¹³¹⁹ (H) 1288 DVS, s. 147; (H) 1290 DVS, s. 192; (H) 1292 DVS, s. 229.

¹³²⁰ BOA, ML. VRD. d. 2777 (H) 29 Z 1276, (18 Temmuz 1860).

Devlet tekeli haline gelmeden önce Siirt sancağı bünyesindeki memleha gelirlerine ilişkin yukarıdaki tablo incelendiğinde; Eruh kazasındaki memlehalardan en fazla gelir getiren memleha olduğu, tüm memlehalardan yıllık gelirlerinde artış olduğu ve buna bağlı olarak 1859 yılının memlehalardan en fazla gelirin sağlandığı sene sonucu çıkarılabilir.

Osmanlı Devleti, 1854 yılında Kırım Harbi esnasında masraflarını karşılamak için ilk kez dış borçlanmaya gitmiştir. Devlet, içinde bulunduğu mali kriz nedeniyle 1875/1876 yılında dış borç ödemelerini durdurduğunu ilan etmiştir. 1877-1878 Osman-Rus savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşmasıyla dış borçların ödenmesine ilişkin hükümler yer almıştır¹³²¹. Ancak dış borçların tahsil edilmesindeki yöntem konusunda uzlaşma sağlanmamış; 1879 yılında bu yönde bir kararname hazırlanmıştır. Batılı devletlerin bu kararname hükümlerini kabul etmemeleri ve dış borçların ödenmesinde uzlaşma sağlanmaması üzerine yeniden görüşmeler başlamıştır. Osmanlı Hükümeti temsilcileri ile Avrupalı alacaklıların temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda uzlaşma sağlanmış ve 20 Aralık 1881 (H 28 Muharrem 1299) tarihinde Muharrem Kararnamesi ilan edilmiştir. Kararnameye bağlı olarak borçların yönetimi için Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur¹³²².

Düyun-ı Umumiye İdaresi ile Rüsüm-i Sitte olarak anılan altı kalemden oluşan gelirlerin tahsili bu idareye devredilmiştir. Bu çerçevede tuz tekeli gelirleri, tütün tekeli gelirleri, damga resmi-pul gelirleri, içkiler üzerinden alınan vergi ve resimler gelirleri, balık avı vergi ve resimleri gelirleri, bazı vilayetlerin ipek aşarı gelirleri Düyun-u Umumiye tahsil edilmiştir¹³²³.

Bitlis Vilayetinde de altı kalemin geliri dış borçların ödenmesine ayrılmıştır. Buna bağlı olarak Bitlis'e bağlı bulunan ve yoğun bir şekilde tuz üretimi yapılan Siirt'te Düyun-ı Umumiye İdaresi teşkilatlanmıştır. Siirt'teki idareye Diyarbakır, Mardin, Bitlis ve Muş sancakları bağlıydı. Siirt bu alanda bölge müdürlüğü görevini

¹³²¹ Birgül Ayman Güler, “Yönetimde Özerklik Sorunu: Duyunu Umumiye Osmanlı Meclisi İdaresi 1881-1948”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, S. 1, Ankara 2016, s. 102; Gürsoy, *a.g.m.*, s. 28.

¹³²² Yapıştıran, *a.g.t.*, s. 57.

¹³²³ Gürsoy, *a.g.m.*, s. 28.

yerine getirmiştir. İdarenin gelir getiren ürünlerinin buldukları yerlerde şubeler açılmıştır. İdare, bölgede aşar, tuz ve tütün gelirlerini tahsil etmiştir¹³²⁴.

Siirt'in Garzan kazası dâhilinde Melefan, Sulha ve Çay memlehaları bulunmaktadır¹³²⁵. 1892 yılında Kazanın Melefen ve Sulha memlehalardan 30.000 kuruşluk yıllık ortalama gelir sağlanmıştır¹³²⁶. 1892 yılında Şirvan kazasındaki Kufre memlehasından 60.000 kuruş gelir elde edilirken¹³²⁷, kazanın Zırki nahiyesindeki 26 memlehanın 17'si faal, 9'u metruk durumdaydı. Faal durumda bulunan 17 memlehadan 600.000 kıyye tuz üretimi yapılırdı¹³²⁸. 1898 yılında Şirvan'daki Kufre ve Zırki memlehalardan 700.000 kuruşluk tuz üretimi yapılmıştır¹³²⁹. Erüh kazasındaki Sadah memlehasında yıllık 200.000 kuruşluk tuz üretilirdi¹³³⁰. 1892 yılında Pervari kazası dâhilindeki Serhel memlehasından 80.000 kıyye tuz ihracatı yapılmıştır¹³³¹. 1898 yılında ise Pervari kazasında bulunan Serhel memlehasından yıllık 200.000 kıyye ve Kilis memlehasından yıllık 300.000 kıyye tuz üretimi yapılmıştır¹³³².

Tablo 3.8: Üretilen ve Tüketilen Tuz Miktarları

<i>Memlehal</i>	<i>Önceki Beş Yılda Ortalama Yıllık Üretim (Kg)</i>	<i>Önceki Beş Yılda Ortalama Yıllık Tüketim (Kg)</i>	<i>1306 (1890) Yılındaki Üretim Miktarı (Kg)</i>	<i>Memlehanın Üretim İmkânı (Kg)</i>
Melefan	2.500.000	2.400.000	3.026.789	4.100.000
Sulha	1.200.000	1.100.000	1.300.176	1.675.000
Zırki	850.000	775.000	945.959	1.925.000
Kufre	800.000	725.000	870.389	1.400.000
Sadah	800.000	730.000	855.852	1.550.000
Serhel	250.000	250.000	233.935	3.050.000
Toplam	6.400.000	5.980.000	7.233.100	13.700.000

¹³²⁴ Gülbalar, *a.g.t.*, s. 249-250.

¹³²⁵ (H) 1310 BVS, s. 237; (H) 1316 BVS, s. 125-256; (H) 1318 BVS, s. 205.

¹³²⁶ (H) 1310 BVS, s. 240.

¹³²⁷ (H) 1310 BVS, s. 244; (H) 1318 BVS, s. 214.

¹³²⁸ (H) 1310 BVS, s. 246.

¹³²⁹ (H) 1316 BVS, s. 277.

¹³³⁰ (H) 1310 BVS, s. 249.

¹³³¹ (H) 1310 BVS, s. 252.

¹³³² (H) 1316 BVS, s. 265.

Cuinet, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin tahsil ettiği gelirlere ilişkin de bilgiler vermiştir. Ancak verilen bilgiler Bitlis Vilayetinin geneli hakkındadır. Siirt sancağında bulunan ve bu işleri takip eden Düyun-u Umumiye İdaresinin merkezi olması nedeniyle tahsil işlemleri Siirt'ten yapılmaktaydı. İdare tuz, içki, pul, tütün olmak üzere dört kalemin gelirlerini tahsil etmiştir. Düyun-u Umumiye İdaresinin elde ettiği gelirlerin toplamı 1888-1889 yıllarında 2.531.731 kuruş, 1889-1890 yıllarında 3.271.514 kuruştur. Bu gelirlerin en büyük bölümünü memlehalardan elde edilen tuz gelirleridir. Memlehalardan 1888-1889 yıllarında 2.031.141 kuruş, 1889-1890 yıllarında 2.777.859 kuruş geliri tahsil etmiştir¹³³³.

Tablo 3.9: Düyun-u Umumiye İdaresinin 1888-1890 Gelir Miktarı

<i>Vergiler</i>	<i>(R) 1304 (1/13 Mart 1888-28 Şubat 1889)</i>	<i>(R) 1305 (1/13 Mart 1889-28 Şubat 1890)</i>
Tuz	2.031.141	2.777.859
İçki	92.561	103.122
Pul (Damga)	289.930	286.031
Tütün	118.099	104.502
Toplam	2.531.731 Kuruş	3.271.514 Kuruş

1862 yılında memlehalardan devlet tekeli haline geterilmesiyle memlehalardan işletilmesi ve idaresi için memurlar atanmaya başlanmıştır. Ancak memlehalardan fayda sağlayan kişilerin bunu kabullenmesi zaman almıştır. Bu nedenle buraya yapılan memur atamaları zaman zaman engellenmeye çalışılmışsa da örneğin hükümetin kararlı politikası ile bunların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Şirvan kazasında bulunan Kufre memlehasına 1862 yılında Erzurum memleha müdürü tarafından bir memur atanmıştır. Atanan memur ahali tarafından kabul edilmediği gibi geri gönderilmiştir. Böylece memlehanın idaresi ahalinin eline geçmiştir. Ancak hükümet, bu yapılan işlemi uygun görmeyerek memlehalardan devlet tekeli olması nedeniyle idaresinin ahali tarafından yapılamayacağını ve geri

¹³³³ Cuinet, *a.g.e.*, s. 555.

gönderilen memurun tekrar gönderilerek görevine başlamasını sağlamıştır¹³³⁴.

Memlehaların işletilmesinde karşılaşılan en büyük problemlerden biri, güvenlik sorunu olmuştur. Zira gelir getiren memlehaler her zaman eşkıyalar tarafından basılabilmekteydi. Memlehaların kasaba merkezlerine olan uzaklıkları, yapılan herhangi bir baskına müdahalede gecikmeler yaşanmasına sebep olabiliyordu. Nitekim 1864 yılında Garzan kazası Melefan memlehasında nakliye ücretinden dolayı alacağı olan köy muhtarı Şeyho ve avanesi burada bir takım uygunsuz hareketlere girişmişlerdir. Şeyho avanesiyle birlikte buradaki memlehayı basarak yağmalamıştır. Bu yağmalama olayından sonra hükümet memlehaların güvenliğini sağlamak için birtakım tedbirler almayı kararlaştırmıştır. Memlehalara 20'şer veya 30'şar kişiden meydana gelen birer birlik gönderilerek güvenlik tedbirleri alınmıştır¹³³⁵.

Memlehalarda işletilmesinde yaşanan bir diğer sorun, bölgedeki aşiretlerin kendi başlarına buyruk bir şekilde tuz üretimi yaşmaları ve bu durumun memlehaların gelir miktarını düşürmesidir. 1887 yılında Aşiretlerin yaptıkları tuz üretimini engellemek için bölgedeki memlehaların güvenliğinin ya askerler tarafından sağlanması veyahut aşiretlerin tuz ihtiyacını bedeli karşılığında aşiretlere ihale edilmek suretiyle verilmesi şıklarından birinin uygulanması için gereğinin yapılması istenmiştir¹³³⁶. Siirt Duyun-u Umumiye Müdürlüğü, memlehaların muhafazasına ve kaçak yolla tuz imal edinilmesine karşın çok ciddi mücadelenin içine girmiştir. Bu dönemde ellerinde kaçak tuz bulunan Miran aşiretine 2000 lira ceza dahi kesilmiştir. 1895 yılında aşiretlerin ihtiyaç duydukları tuzu Pervari kazasına mülhak bulunan Çemikari isimli mevkideki tuzlu su ve membalarından gizli bir şekilde tedarik ettikleri tespit edilmiştir. Aşiretlerin buradaki tuzludan kaçak yollarla tuz elde etmesini engellemek amacıyla her sene sürülerini Van taraflarındaki yaylalara götüren aşiret ve kabilelerin Cizre köprüsünden geçerken yüklerinin kontrol edilmesi gibi birtakım tedbirlere başvurulmuştur¹³³⁷.

¹³³⁴ BOA, A. MKT. MHM. 240/6, (H) 16 Ra 1279, (11 Eylül 1862).

¹³³⁵ BOA, A. MKT. MHM. 294/90, (H) 12 L 1280, (21 Mart 1864); BOA, A.) MKT. MHM. 295/90, (H) 25 L 1280, (03 Nisan 1864).

¹³³⁶ BOA, DH. MKT. 1443/12, (H) 06 Z 1304, (26 Ağustos 1887).

¹³³⁷ BOA, DH. MKT. 353/60, (H) 19 N 1312, (03 Mart 1895).

Alınan bu tedbirlerle 1879 yılından 1889 yılına kadar gerekli miktarlarda asker sevkiyle memlehalardan güvenliği askerler tarafından sağlandığı için hazinenin hukuku korunmuştur. Ancak 1890 yılında asker sevk edilmemesi nedeniyle memlehalarda birtakım yağmalamalar olmuştur. Melefan ve Çay köylerindeki aşiret ve kabileler buradaki memleha memurlarına muhalefet ve mukavemet göstererek 40.000 kıyye tuzu gasp ederek memurların göz önünde satmışlardır. Bu durum hem hazinenin gelirlerinin azalmasına hem de memlehalardan güvenliğinin zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle memlehalardan muhafazası için bir sonraki sene için gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir¹³³⁸. Memlehalardan güvenliği devlet tarafından sağlanarak burada oluşacak asayiş olayların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Böylece hem asayiş sağlanacak hem de gelecek gelirin azalmasına sebebiyet veren baskın ve olayların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Memlehalardan asker tarafından korunması yönünde hassas bir politika izlenmiştir. 1906 yılında Melefan, Çay ve Kilis memlehalardan muhafazası için Siirt redif dairesinden doksan kişiden oluşan bir bölük görevlendirilmiş, askerlerin yetersiz kalması halinde yeni görevlendirilmeler yapılacağı bildirilmiştir¹³³⁹. Bu yazışmada belirtilen husus devletin memlehalardan muhafazasına gösterdiği önemin derecesini anlamaya yardımcı olmaktadır.

Tuzun ne denli önemli bir yere sahip olduğu Kutü'l-Amare zaferinin komutanı Halil Paşa'nın anılarında da yer almıştır. 1915 yılında Kuvve-i Seferiye kumandanı olarak İran'da Ruslara karşı çarpışan Halil Paşa, Van'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi ve Bitlis'in işgalle karşı karşıya kalması üzerine Başkumandanlıkça Bitlis'e gönderilerek 3. Ordu emrine girmekle görevlendirilmiştir. Sefer esnasında Halil Paşa anılarında; “... *Bu şekilde ilerlerken erzakımız bitti, yol üzerinde ne köy ne de aşiretler vardı. Ancak yanımızdaki koyun ve sığırları keserek bir müddet de bunlarla idare ettik fakat birkaç gün sonra kimse ağzına et koyamaz oldu. Çünkü tuzumuz kalmadı. Gıdasızlık yüzünden birliklerde takatsizlik baş gösterdiğini görüyordum... Takip ettiğimiz yolun ilk noktası Siirt'ti. Siirt'e yaklaşıpça yiyecek bulma ümidimiz de artıyordu. Kurt Beyin yanındaki Kürtler vasıtası ile Siirt mutasarrıfına bir mektup yazarak*

¹³³⁸ BOA, Y. PRK. UM. 11/21, (H) 04 Ca 1308, (15 Ocak 1891).

¹³³⁹ BOA, BEO. 2853/213928, (H) 24 R 1324, (17 Haziran 1906).

hemen erzak göndermesini istedim. Yola devam ettiğimizde bir tuz madenine rastladık ve böylece gene et yeme imkânımız meydana çıktı. Tuzsuzluk askerin gözünde öyle büyümüş ki bir kısmının cephane sandıklarını boşaltıp tuz doldulduklarını sonra öğrendim...¹³⁴⁰” şeklindeki ifadeleri tuzun o günkü şartlardaki önemini anlamamız için oldukça dikkat çekicidir.

3.3.2. Cas Madeni

Siirt’te bulunan bir diğer önemli maden castır. Bitlis Vilayet Salnamelerinde cas hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Salnamelere göre Siirt Merkez kazası yakınlarındaki taş ocaklarından malta taşına benzeyen taşlar çıkarıldığı gibi ocaklarda yakma yöntemiyle “cas” adı verilen alçı da elde edilmekte ve şehirdeki binaların inşasında kullanılmaktaydı¹³⁴¹.

Cas maddesi yaygın olarak bulunan alçı taşının fırınlarda yakılıp öğütülmesiyle elde edilen bir tür kaba alçı olup bu meskenlerde kullanılan temel yapı malzemesini oluşturmuştur. Casın yapımında kireç taşı diğer taşların yanı sıra Siirt çevresinde bulunan molozlar da kullanılarak bir karışım haline getirilir. Üst üste yığılarak bir piramit haline getirilen cas harcı fırınlanarak kurutulur. Böylece bir tür toprak haline gelen cas, tokmaklar yardımıyla ufalanarak toz haline getirilir. Evlerin yapımı sırasında kesme taş parçaları ve molozlarla karıştırılan cas, evin dış sıvasında kullanılır¹³⁴².

Cas madeni ile yapılan evler Siirt sancağında mimari yapılanmada önemli bir yer tutmuştur¹³⁴³. Bu malzemenin ucuz ve teminin kolay olması ev inşasında kullanılmasındaki önemli etkenlerden biri olmuştur. Ancak casın üretimi esnasındaki uygulamalar insan sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yönde bir arşiv belgesinde cas madeninün üretiminin sağlık açısından zararlı olduğu askeri bir yetkilinin rahatsızlanmasıyla ortaya çıktığı bilgisine yer verilmiştir. Bitlis zaptiye alayının 3. taburunun 1. süvari bölüğü

¹³⁴⁰ M. Taylan Sorgun, *İtihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş-Kütülamere Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, 7Gün Yayınları, İstanbul 1972, s. 138-141.

¹³⁴¹ (H) 1310 BVS, s. 232; (H) 1316 BVS, s. 249.

¹³⁴² Saliha Koday, Zeki Koday ve Yusuf Kızılkın, “Siirt İlinde Bir Mesken Kültürü: Cas Evleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21, S. 4, Erzurum 2017, s. 1375. Alkan, *a.g.e.*, s. 244.

¹³⁴³ Said Olgun, “Siirt Halkevi ve Faaliyetleri (1934-1951)”, *History Studies*, C. 5, S. 2, Mart 2013, s. 290.

bölük ağası muavini Tırnovalı Ahmet Efendi, Siirt sancağındaki görevi sırasında geçirdiği rahatsızlık üzerine bu hastalığın nedeni araştırılmıştır. Siirt sancağı 32. alayın 2. tabur tabibi Arşidi Efendi hastalığın nedenini açıklayan bir rapor düzenlemiştir. Raporda, Siirt kasabasının ev inşaatlarında cas tabir olunan bir madenin kullanıldığı, bu madenin inşaat malzemesi haline getirilmesi sırasında şehir içinde açıkta yakılması ve öğütülmesi nedeniyle birtakım hastalıklara sebep olduğu belirtilmiştir. Raporda belirtilen iddiaların araştırılması için cas madeni hakkında bir inceleme yapılması Dâhiliye Nezareti tarafından talep edilmiştir¹³⁴⁴.

Beyaz renkli cas ile dış cephesi sıvanan Siirt evleri şehrin uzaktan bakıldığında hoş bir manzaraya sahip olmasını sağlamıştır. Siirt sancağını 1890 yılında ziyaret eden Cuinet, sancağın uzaktan bembeyaz görüntüsüyle harika bir manzaraya sahip olduğundan bahsetmiştir. Siirt sancağı bu görüntüsü nedeniyle beyaz kent olarak anılmıştır¹³⁴⁵.

3.4. DOKUMACILIK

Siirt sancağında yetiştirilen ürünlere bağlı olarak el sanatları gelişmiştir. Halk, ihtiyaç duyduğu malzemeleri üretebilmek için bilek gücüne dayalı çeşitli zanaat dallarına yönelmiştir. Bakırcılık, çanak-çömlekçilik, demircilik, dabakçılık, dokumacılık, yemenicilik ve marangozluk gibi zanaatlarda işinin ehli insanlar vardı. Hayvancılığın yoğun olarak yapılması ve bu hayvanlara özgü tiftik çeşitliliği dokumacılığın gelişmesinde önemli bir etkidir. Dokumacılık genellikle evlerde bulunan tezgâhlarda yapılmış, halkın geleneksel giyim tarzına özgü ürünler üretilmiştir¹³⁴⁶.

Sancakta yetiştirilen el sanatlarına ilişkin ürünler halkın önemli geçim kaynakları arasındadır. Sancağın Merkez kazasında yün, yapağı, tiftik ve pamuktan “*gayet nefis*” şal, seccade, abâ, kuşak, çorap, kırmızı ve beyaz renklere bez dokunurken; abanozdan baston ve sigaralık, bakır, toprak ve ahşaptan mutfak malzemesiyle kılıç ve hançer gibi eski silahlar imal edilmiştir. Ürünlerin bir kısmı, sancak dâhilinde tüketilirken bir kısmı da çevre kaza ve vilayetlere

¹³⁴⁴ BOA, DH. MKT. 1976/97, (H) 29 Z 1309, (25 Temmuz 1892).

¹³⁴⁵ Demir, *a.g.e.*, s. 105.

¹³⁴⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 64-65.

gönderilmiştir¹³⁴⁷. Siirt'te demir, bakır, kalay ve bronz atölyeleri vardı. Bu atölyelerde bronz ve bakırdan üretilen çeşitli eşya, alet, silah ve mutfak kapları üretimi yapılmıştır. Bronzdan kum veya balmumu kalıplarla döküm tekniği kullanılarak ısıtma amacıyla kullanılan mangallar, çeşitli baharat, fıstık gibi yemişlerin dövülmesinde kullanılan havanlar üretilmiştir. Ayrıca bakırdan dövme tekniği kullanılarak hamam taşları, kapalı sahanlar, kazanlar, güğümler, ibrikler yapılmıştır¹³⁴⁸. Siirt'in günlük ihtiyaçlarında kullanılan bu malzemeler geleneksel olarak günlük hayatta kullanılan malzemeler arasındadır.

Dokumacılığın ham maddesi yün ve tiftiktir. Yün, çorap örmede, keçe yapımında, tiftik ise battaniye, şal ve heybe yapımında kullanılmıştır. Kadınlar tiftiği iplik haline getirir, erkekler ise bu ipliği dokuyarak ürünler üretirlerdi. Battaniyelerde doğal renkli tiftik kullanılır, beyaz, gri, kahverengi ve siyah renkli battaniler üretilirdi. Battanilerin tüyleri demir taraklarla kabartılır ve çeşitli motiflerle istenilen yazılar yazılırdı. Dokuma işlerinde çanta, atkı, şapka, sırt çantası, eldiven, heybe ve seccade gibi çeşitli ürünler imal edilirdi¹³⁴⁹.

Garzan kazasında terzilik ve demircilik gibi sanatların yanı sıra bez, kilim, halıçe, keçe, hasır, çorap, aba ve kuşak dokumacılığı ile kaşık, desti ve maşrapa imalatı oldukça meşhurdur. Bunların yanı sıra çiftçilik için lâzım olan alet ve edevat da kaza dâhilinde imal edilmiştir¹³⁵⁰.

Pervari kazası dâhilinde şalcılık, bezcilik ve yemenicilik sanatları icra edilmiştir. Bunun yanı sıra “reşk” denilen bir çeşit ayakkabı yapıldığı, beyaz bez ve ahaliye mahsus yün ve tiftikten renkli şallar dokunmaktaydı¹³⁵¹.

Eruh kazasında yün, tiftik ve yapağidan “rengârenk zarîf ve latîf şâl ve seccade ve oda döşemesi, makad ve yastık yüzü ve pencere perdeleri ve penpeden bez ve kilim ve yapağidan keçe” imal edilirdi¹³⁵².

¹³⁴⁷ (H) 1310 BVS, s. 234; (H) 1316 BVS, s. 249.

¹³⁴⁸ Oktay Belli, “Siirt'te Bakırcılık”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 514-518.

¹³⁴⁹ *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 38; Kılıççoğlu, a.g.e, s. 62.

¹³⁵⁰ (H) 1316 BVS, s. 257.

¹³⁵¹ (H) 1316 BVS, s. 263.

¹³⁵² (H) 1316 BVS, s. 271.

Siirt'te yetiştirilen tiftik keçilerine özgü yünlerin ülke ekonomisine kazandırılması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu yönde 1913-1919 yılları arasında Bitlis valisi olarak görev yapan Mustafa Abdülhalik Bey Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda tiftik keçileri ve bunlardan elde edilen yünlerin özelliklerinden bahsetmiştir. Mustafa Abdülhalik Bey, Siirt'te bulunduğu sırada dikkatini çektiğini söylediği bu tiftiğin Dünyada sadece Siirt, Mardin, Midyat ve Cizre'de yetişmekte olan ondan fazla çeşitli renklerdeki keçilerin yününden imal edildiğini ve ondan başta aba ve battaniye olmak üzere çeşitli dokuma ürünleri yapıldığını belirtmiştir. Mustafa Abdülhalik Bey, Bitlis'teki inas mektebine bu yünlerden getirterek öğrencilere halı, battaniye gibi dokuma işleri konusunda eğitim verilmesini sağlamıştır. Bu talebelerin yaptığı iki duvar seccadesi, iki namaz seccadesi, dört yastık yüzü ile tiftik keçilerinden elde edilen çeşitli renklerde eğrilmiş 12,5 kıyye (16 kg) iplik ile iki kıyye de tiftik yünü Meclis-i Umumi'ye Bitlis Mebusu Hasan Efendi tarafından takdim edilmiştir. Beyaz ve siyah renkteki tiftiklere buralarda bulunan çeşitli renklerdeki tiftiklerden eklemeler yapılarak Ankara ve İstanbul'daki Hereke fabrikasında halı imalinde kullanılması halinde pek kıymetli halılar üretileceğini, mektep tarafından yapımına başlanan battaniyelerin bitirilmesi halinde bunların da gönderileceğini belirtmiştir¹³⁵³. Arşiv kayıtlarındaki bu belge Siirt'te üretilen el sanatlarındaki ürünlerin kalitesi açısından bilgi verici bir belgedir. Sancağa özgü üretilen ürünlerin geliştirilmesi ve şehir ekonomisine katkısı yanında ülkede marka niteliğine sahip ürünlerin yetiştirilmesi için yapılan çalışmalar sonuçsuz kalmıştır.

Sancakta hayvancılığın gelişmesi sonucu elde edilen ürünler ve el sanatlarının gelişmesine bağlı olarak 1892 yılında Merkez kazada 5 ve Şirvan kazasında 2 debbağhane bulunmaktadır. Ayrıca Merkez kazasında 3 tane boyahane vardır¹³⁵⁴.

Yerel giyimde kendini gösteren Şırnak Şalı Eruh ilçesinde de dokunmaktadır. Şal için kullanılan hammaddeyi kadınlar büyük beceri ile istenilen kalınlıkta ip eğirirler. 12-60 m. uzunluğunda ve 30 santim eninde dokunan şaldan bir takım erkek elbisesi çıkmaktadır. Bir el

¹³⁵³ BOA, DH. UMVM. 75/27, (H) 24 L 1333, (04 Eylül 1915).

¹³⁵⁴ Polat, *a.g.t.*, s. 183.

tezgâhında ayda 8 ile 12 takımlık şal dokunabilmektedir. Bir şal takımı için 2 kg tiftik gerekmektedir¹³⁵⁵.

Kök boyalardan elde edilen doğal renklerin yöresel motiflerle kilimler dokunur. Kilimlerin dokuma yönüyle isimleri jirkan lüleper, şahe canbezar, gaya gülsar ve mihraplı kilim gülsar olarak isimlendirilmektedir¹³⁵⁶.

3.5. ORMANCILIK

Siirt sancağı ile Bitlis vilayeti arasında yeterli düzeyde ormanlar, yapraklıklar ve baltalıklar bulunmaktadır. Buralardaki ormanlar genellikle meşelik ağaçlarından meydana gelir¹³⁵⁷. Eruh kazasında Musul taraflarına tahtalık ve odunluk ağaçlar birbirine bağlanıp sal şeklinde nehre atılmak suretiyle götürülürdü¹³⁵⁸. Pervari kazasında bulunan ormanlık alanlarda çoğunlukla pelit, mazı ve palamut ağaçları bulunur, bunlar mahallî ihtiyaçlar için kullanılırdı. Pervari'deki ormanlarda vahşi hayvanlardan geyik, karaca, ayı, hıncır ve tilki bulunmaktadır¹³⁵⁹. Garzan kazasında ahaliye yeter derece olabilen ormanlarda vahşi hayvanlar vardır¹³⁶⁰.

Siirt sancağında bulunan ormanlar, ahalinin yakacak odun temini için önemli bir yere sahip olmuştur. Ormanlar çoğunlukla meşe ağaçlarıyla kaplıdır. Bu ağaçların yaprakları hayvancılıkta yem olarak kullanılmaktadır. Ayrıca ormanlarda vahşi hayvan türlerinin bulunması bu hayvanların avlanarak elde edilen derileri gelir kaynağı olmuştur. 1876 yılında 1000 adet sansar, 2500 adet tilki, 50 adet vaşak, 100 adet kunduz derisi gelir kalemleri arasında yer almıştır. 1000 adet sansar derisi 60 kuruş bedelinde sancak dâhilinde, 2500 adet tilki derisinden 500'ü kaza dâhilinde 8 kuruş bedelle, 2000'ni 13 kuruş bedelle kaza haricinde satılmıştır. 50 adet vaşak derisi 150 kuruş bedelle kaza haricinde, 100 adet kunduz derisi 60 kuruş bedel karşılığında kaza haricinde satılmasıyla gelir elde edilmiştir¹³⁶¹.

¹³⁵⁵ *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 38; Kılıççoğlu, a.g.e, s. 63.

¹³⁵⁶ *Siirt Turizm Envanteri*, 1991, s. 38.

¹³⁵⁷ (H) 1310 BVS, s. 145.

¹³⁵⁸ (H) 1310 BVS, s. 165.

¹³⁵⁹ (H) 1310 BVS, s. 252.

¹³⁶⁰ (H) 1310 BVS, s. 239.

¹³⁶¹ 1293 DVS, s. 177.

3.6. ESNAF GRUPLARI

Siirt sancağında sanayi alanında herhangi bir yatırım yapılmamıştır. Sancakta bakırcılık, dokumacılık, battaniyecilik, çanak-çömlekçilik, dabakçılık, demircilik, yemenicilik, marangozluk, saraçlık gibi zanaatların bulunması esnaf çeşitliliğini arttırmıştır. Esnafın iş kollarına göre ayrılmış yerleri ve zanaat türüne göre çarşıları vardı. Esnaflara ait basit el tezgâhlarından başka sanayiye dayalı bir işletme olmadığından Siirt esnafı küçük sanayinin çekirdeğini oluşturmuştur.¹³⁶² İncelenen dönemde Siirt'te bulunan esnaf gruplarının tam bir istatistiğine ulaşmak mümkün olmamıştır. Söz konusu dönemde Siirt'te faaliyet gösteren esnaf grupları hakkında bir fikir vermesi açısından 1928 yılına ait Ticaret Salnamesi önemli bir kaynaktır. 1928 yılı Ticaret Salnamesi'nde yer alan bilgilere göre; Siirt'te ithalat ve ihracatla ilgilenen 21 tüccar¹³⁶³, 9 Ekmekçi¹³⁶⁴, 30 Bezzâz (Manifatura)¹³⁶⁵, 9 Perukçu (Berber)¹³⁶⁶, 8 Tuhafiyeci¹³⁶⁷, 5 Terzi¹³⁶⁸, 4 Tenekeci¹³⁶⁹, 12 Debbâğ¹³⁷⁰, 5 Demirci¹³⁷¹, 4 Dökmeci¹³⁷², 7 Semerci¹³⁷³, 9 Attar¹³⁷⁴, 11 Kasap¹³⁷⁵, 13 Kunduracı¹³⁷⁶, 8 Lokantacı¹³⁷⁷, 10 Marangoz¹³⁷⁸, 38 Yemenici ve Dikici¹³⁷⁹ bulunmaktaydı.

Tablo 3.10: Esnaf Grupları

<i>İthalat ve İhracat Tacirleri</i> ¹³⁸⁰	
Esnafların Adı	Esnafların Bulunduğu Çarşı Adı
Ahmet oğlu Abdulkahim	Belediye Caddesinde
Hacı Edhem ve Kardeşi	Tüccar Çarşısında

¹³⁶² Seçkin, *a.g.e.*, s. 249.

¹³⁶³ (M) 1928 TCMGTS, s. 511.

¹³⁶⁴ (M) 1928 TCMGTS, s. 540.

¹³⁶⁵ (M) 1928 TCMGTS, s. 646-647.

¹³⁶⁶ (M) 1928 TCMGTS, s. 775.

¹³⁶⁷ (M) 1928 TCMGTS, s. 803.

¹³⁶⁸ (M) 1928 TCMGTS, s. 821.

¹³⁶⁹ (M) 1928 TCMGTS, s. 841.

¹³⁷⁰ (M) 1928 TCMGTS, s. 954-955.

¹³⁷¹ (M) 1928 TCMGTS, s. 982.

¹³⁷² (M) 1928 TCMGTS, s. 1012.

¹³⁷³ (M) 1928 TCMGTS, s. 1080.

¹³⁷⁴ (M) 1928 TCMGTS, s. 1145.

¹³⁷⁵ (M) 1928 TCMGTS, s. 1206.

¹³⁷⁶ (M) 1928 TCMGTS, s. 1282.

¹³⁷⁷ (M) 1928 TCMGTS, s. 1361.

¹³⁷⁸ (M) 1928 TCMGTS, s. 1486.

¹³⁷⁹ (M) 1928 TCMGTS, s. 1560.

¹³⁸⁰ 1928 MGBTS, s. 511.

Hacı İsmail Mahdumları	Kuyumcular Çarşısında
Hacı Baş-Zâde Hamza	Arasa Çarşısında
Hacı Hamza	Belediye Caddesinde
Hacı Hüsnü Efendi-Zade Kadir	Arasa Çarşısında
Hacı Şebab Efendi Mahdumları	Arasa Çarşısında
Hacı Abdulaziz	Arasa Çarşısında
Hacı İsa-Zâde Hamza Biraderleri	Belediye Caddesinde
Hacı Abdurrahman Efendi ve Şeriki Saraç-Zâde Hüseyin	Arasa Çarşısında
Hacı Abdullah oğlu Hasan	Tüccar Çarşısında
Hacı İsa oğlu Yusuf	Tüccar Çarşısında
Hacı Abdullah Efendi Bin Hacı Ömer	Belediye Caddesinde
Hacı Mahmut Efendi oğlu Misbah	Tüccar Çarşısında
Hacı Abbas Bin Hacı Musa ve Mahdumları	Arasa Çarşısında
Hacı Merhem ve Mahdumları	Tüccar Çarşısında
Hacı Mustafa oğlu Hacı Abdurrezzak ve Mahdumları	Tüccar Çarşısında
Hacı Mahmut oğlu Hacı İsmail ve Mahdumları	Çubukçular Çarşısında
Hacı Yusuf ve Mahdumları	Tüccar Çarşısında
Hazır oğlu Hacı Bilal	Tüccar Çarşısında
Mecit	Arasa Çarşısında
<i>Ekmekçiler</i>¹³⁸¹	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
İbrahim oğlu Ahmet ve Kardeşleri	Bakkal Çarşısında
Ahmet oğlu Yusuf	Bakkal Çarşısında
Hacı Esad oğlu Hüsnü	Bakkal Çarşısında
Hasan oğlu Hayri	Bakkal Çarşısında
Hüseyin oğlu Hasan	Kömürcüler Çarşısında
Halid oğlu İsmail	Kömürcüler Çarşısı
Hakkı-Zâde Eyüp	Bakkal Çarşısında
Salih oğlu (?)	Bakkal Çarşısında
Musa oğlu Hasan	Bakkal Çarşısında
<i>Bezzâzlar (Manifaturacılar)</i>¹³⁸²	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
İbrahim oğlu Abdülaziz	Arasa Çarşısında
İbrahim ve Şeriki Kadri Bin İsmail	Çarşı Camii Caddesi
İsmail oğlu Hüsnü	Tüccar Çarşısında
İlyas oğlu Muhammed Said ve Kardeşleri	Tüccar Çarşısında
(...) oğlu Haydar Efendi Biraderleri	Tüccar Çarşısında
Hacı İsmail Hamî oğlu Abdullah	Tüccar Çarşısında
Hacı Bekir Efendi oğlu Süleyman	Çarşı Camii Caddesinde

¹³⁸¹ 1928 MGBTS, s. 540.

¹³⁸² 1928 MGBTS, s. 646-647.

Hacı Hamî oğlu Abdullah ve Şeriki	Tüccar Çarşısında
Hacı Hasan oğlu Hafız Süleyman	Tüccar Çarşısında
Hacı Hamî oğlu İbrahim ve Şeriki Ahmet	Tüccar Çarşısında
Hacı Hamza oğlu Hacı Muhammed	Arasa Çarşısında
Hacı İsa oğlu Hacı Süleyman ve Mahdumu	Tüccar Çarşısında
Hacı Tahir Ağa oğlu Ömer	Tüccar Çarşısında
Hacı Hafiz Hamza	Kasap Çarşısında
Hacı Ali oğlu İsa	Arasa Çarşısında
Hacı Salih İsmail	Arasa Çarşısında
Hacı Salih oğlu Hasan ve Amcazadesi	Çarşı Camii Caddesinde
Hacı Mustafa oğlu Hamdi	Arasa Çarşısında
Hacı Mustafa oğlu (...) ve Şeriki	Helvacı Çarşısında
Hacı Mustafa oğlu Hacı Ahmet	Tüccar Çarşısında
Hacı Mahmut oğlu Necmeddin ve Şeriki	Helvacı Çarşısında
Hacı Muhammed oğlu Abdi ve Kardeşleri	Tüccar Çarşısında
Hacı Yusuf oğlu Muhammed Emin ve Kardeşleri	Tüccar Çarşısında
Derviş oğlu İbrahim	Tüccar Çarşısında
Derviş oğlu Mustafa	Tüccar Çarşısında
Sofu Şeyho oğlu	Çarşı Cami Caddesinde
Mahmut oğlu Abdullah	Helvacı Çarşısında
Muhammed oğlu Sofu Ali	Helvacı Çarşısında
Muhammed oğlu Abdulhakim	Kuyumcu Çarşısında
Muhammed Efendi oğlu Zeki ve Şeriki	Arasa Çarşısında
Perukarlar (Berberler)¹³⁸³	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Berber Hüsnü oğlu Hüseyin ve Mahdumu	Kasaplar Çarşısında
Hacı Mahmut oğlu İbrahim	Belediye Çarşısında
Selim oğlu Şaban	Kasaplar Çarşısında
Abdi oğlu Hamza	Bakkal Çarşısında
Abdi oğlu Kadri	Bakkal Çarşısında
İzzeddin oğlu Hüseyin	Belediye Çarşısında
Ali oğlu Kadri	Eskiciler Çarşısında
Mahmut oğlu Hacı Taha	Kasaplar Çarşısında
Yusuf ve Şeriki Sadi	Belediye Çarşısında
Tuhafiyeciler¹³⁸⁴	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Hacı Ahmet oğlu Sadık	Belediye Çarşısında
Hacı Ali oğlu Halil ve oğlu	Tüccar Çarşısında
Mahmut oğlu Hacı Selim ve kardeşleri	Kuyumcular Çarşısında
Derviş oğlu Şükrü	Belediye Çarşısında
Derviş oğlu Hacı Yusuf ve mahdumu	Bakkal Çarşısında

¹³⁸³ 1928 MGBTS, s. 775.

¹³⁸⁴ 1928 MGBTS, s. 803.

Derviş oğlu Hüseyin ve kardeşi	Bakkal Çarşısında
Süleyman oğlu Cemil ve Kardeşi	Belediye Çarşısında
Mustafa	Kuyumcular Çarşısında
<i>Terziler</i> ¹³⁸⁵	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Hacı Bekir oğlu Siddık	Bakkal Çarşısında
Hacı Abdullah oğlu Muhammed Said	Belediye Çarşısında
Hasan Efendi oğlu Necmeddin	Kuyumcular Çarşısında
Halepli Usta İsmail	Bakkal Çarşısında
Abdurrezzak oğlu Tevfik	Kuyumcular Çarşısında
<i>Tenekeçiler</i> ¹³⁸⁶	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Ahmet oğlu Bilal	Kuyumcular Çarşısında
Hasan oğlu Edhem	Kuyumcular Çarşısında
Şeyho oğlu Ali ve Mahdumları	Kömürcüler Çarşısında
Abdi oğlu Kadri ve Kardeşi	Kuyumcular Çarşısında
<i>Debbağlar</i> ¹³⁸⁷	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Bahder (?)	Debbağlar Meydanında
Hacı Abdurrezzak	Debbağlar Meydanında
Hacı Ali	Debbağlar Meydanında
Hacı Mahmut	Debbağlar Meydanında
Hacı Musa	Debbağlar Meydanında
Hasido (?)	Debbağlar Meydanında
Selmo (?)	Debbağlar Meydanında
Abdal (?)	Debbağlar Meydanında
Melik	Debbağlar Meydanında
Muhammed	Debbağlar Meydanında
Muhammed Emin	Debbağlar Meydanında
Nuri	Debbağlar Meydanında
<i>Demirciler</i> ¹³⁸⁸	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
İlyas oğlu Ahmet	Kömürcüler Çarşısında
Hacı Salih oğlu Hüseyin	Kömürcüler Çarşısında
Hacı Salih oğlu Ahmet	Kömürcüler Çarşısında
Arbo oğlu (?) Memiş	Kömürcüler Çarşısında
Mecit oğlu Hamza	Kömürcüler Çarşısında
<i>Dökmeciler</i> ¹³⁸⁹	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı

¹³⁸⁵ 1928 MGBTS, s. 821.

¹³⁸⁶ 1928 MGBTS, s. 841.

¹³⁸⁷ 1928 MGBTS, s. 954-955.

¹³⁸⁸ 1928 MGBTS, s. 982.

¹³⁸⁹ 1928 MGBTS, s. 1012.

Hacı İsa oğlu Said	Kömürcüler Çarşısında
Ahmet oğlu Hüso (?)	Kömürcüler Çarşısında
Şahbaz oğlu Hüseyin	Kömürcüler Çarşısında
Molla İsa oğlu Mahmut	Kömürcüler Çarşısında
<i>Semerciler</i> ¹³⁹⁰	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Ahmet oğlu (?)	Dişçiler Çarşısında
Ahmet oğlu Hamid	Dişçiler Çarşısında
Hacı Hasan oğlu Halil ve Mahdumları	Dişçiler Çarşısında
Hamza oğlu Rasim	Dişçiler Çarşısında
Abdurrezzak oğlu Melik	Dişçiler Çarşısında
Ali oğlu Abdurrahman	Dişçiler Çarşısında
Musa oğlu Hazar	Dişçiler Çarşısında
<i>Attarlar</i> ¹³⁹¹	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Hacı İsmail oğlu Ahmet	Bakkal Çarşısında
Hacı Salih oğlu Mustafa	Arasa Çarşısında
Hacı Abdi oğlu Kadri	Bakkal Çarşısında
Hacı Ali oğlu Osman	Tüccar Çarşısında
Hacı Ali oğlu Nezir	Arasa Çarşısında
Hacı Mahmut oğlu Halil	Bakkal Çarşısında
Hacı Musa oğlu Zerko (?)	Bakkal Çarşısında
Hacı Merhem oğlu Muhammed Ali	Bakkal Çarşısında
Hüseyin oğlu Hasan	Bakkal Çarşısında
Şakir oğlu Abdullah	Bakkal Çarşısında
Abbas oğlu Cafer	Tüccar Çarşısında
Abdüsselam oğlu Hamdi	Arasa Çarşısında
Abdülala oğlu	Arasa Çarşısında
Abdüsselam oğlu Ali	Arasa Çarşısında
Abdi oğlu Hafız Ahmet	Bakkal Çarşısında
Abdullah oğlu Abdülkerim	Helvacı Çarşısında
Mevlüt oğlu Melik ve kardeşi	Helvacı Çarşısında
Molla Hazar oğlu Muhammed Salih	Bakkal Çarşısında
Numan oğlu Hafız Şükrü	Bakkal Çarşısında
<i>Kasaplar</i> ¹³⁹²	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Hacı Haydar Musa ve Kardeşleri	Bakkal Çarşısında
Hamid Şir (?) oğlu Abbas	Bakkal Çarşısında,
Hamid (?) Abdo oğlu Ahmet	Bakkal Çarşısında
Hamid oğlu İbrahim	Kasaplar Çarşısı
Hamid Molla oğlu Musa ve Şeriki	Bakkallar Çarşısında

¹³⁹⁰ 1928 MGBTS, s. 1080.

¹³⁹¹ 1928 MGBTS, s. 1145.

¹³⁹² 1928 MGBTS, s. 1206.

Şahbaz oğlu Havı Hüseyin ve Mahdumu	Kasaplar Çarşısında
Şahbaz oğlu Hacı Süleyman	Kasaplar Çarşısı
Abdı oğlu Abbas Murad	Kasaplar Çarşısında
Ali oğlu Bilal ve Şeriki	Bakkal Çarşısında
Mecid oğlu Ahmet ve Şeriki	Kasaplar Çarşısında
Yusuf oğlu Hasan	Kasaplar Çarşısında
Kunduracılar ¹³⁹³	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Bitlisli Ziya	İnciler Çarşısında
Hacı Hasan oğlu Şükrü	Belediye Çarşısında
Hacı Süleyman oğlu Lütfü	Belediye Çarşısında
Hacı Derviş oğlu Tevfik	İnciler Çarşısında
Hacı Fettah oğlu Abdi	Belediye Çarşısında
Halil Efendi oğlu Ahmet	İnciler Çarşısında
Seyid Hazar	Belediye Çarşısında
Abdullah oğlu İsa	Belediye Çarşısında
Abdül (?) oğlu Abdi	Belediye Çarşısında
Mustafa Efendi oğlu Süleyman	Belediye Çarşısında
Mahmut Efendi oğlu Hakkı	Belediye Çarşısında
Nuri Efendi oğlu Rasim	Belediye Çarşısında
Vanlı Mustafa	Belediye Çarşısında
Lokantacılar ¹³⁹⁴	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Hasan oğlu Abdurrahman	Bakkal Çarşısında
Hasan oğlu İsa	Belediye Çarşısında
Seyid Sur (?) oğlu Abbas	Kürekçiler Çarşısı
Derviş oğlu Nuri	Belediye Çarşısı
Ali oğlu Vado (?)	Bakkal Çarşısı
Abdi oğlu Osman ve Biraderleri	Bakkal Çarşısı
Fethullah oğlu Kadri	Bakkal Çarşısı
Mazul oğlu Seyit Ahmet	Bakkal Çarşısı
Marangozlar ¹³⁹⁵	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
İsmail	Bakırcılar Çarşısında
Bilal	Bakırcılar Çarşısında
Hacı Abbas	Bakırcılar Çarşısında
Said	Bakırcılar Çarşısında
Seyido	Bakırcılar Çarşısında
Şatabo (?)	Bakırcılar Çarşısında
Abdüsselam	Bakırcılar Çarşısında
Abdülvehap	Bakırcılar Çarşısında

¹³⁹³ 1928 MGBTS, s. 1282.

¹³⁹⁴ 1928 MGBTS, s. 1361.

¹³⁹⁵ 1928 MGBTS, s. 1486.

Ömer	Bakırcılar Çarşısında
Yusuf	Bakırcılar Çarşısında
<i>Yemeniciler ve Dikiciler</i> ¹³⁹⁶	
Esnafın Adı	Esnafın Bulunduğu Çarşı Adı
Eskan (?)	Odun Çarşısında
Hamid	Oduncular Çarşısında
Hamdi	Yemeniciler Çarşısında
Hasip	Yemeniciler Çarşısında
Haydar	Yemeniciler Çarşısında
Haydar	Odun Çarşısında
Hüseyin	Odun Çarşısında
Halid	Odun Çarşısında
Halil oğlu Cemil	Yemeniciler Çarşısında
Remzi	Remzi
Rezko (?)	Yemeniciler Çarşısında
Reşid	Oduncular Çarşısında
Selim	Yemeniciler Çarşısında
Seyid Abdullah	Odun Çarşısında
Şükrü	Odun Çarşısında
Şemdiye (?)	Yemeniciler Çarşısında
Salih oğlu Şükrü	Yemeniciler Çarşısında
Salih Efendi oğlu Halid	Yemeniciler Çarşısında
Sıdkı ve Biraderleri	Yemeniciler Çarşısında
Ali	Yemeniciler Çarşısında
Abdi	Odun Çarşısında
Abdülkerim	Yemeniciler Çarşısında
Abdullah	Yemeniciler Çarşısında
Ali	Odun Çarşısında
Ömer Efendi oğlu Halid	Yemeniciler Çarşısında
Kadri	Yemeniciler Çarşısında
Muhammed	Yemeniciler Çarşısında
Muhammed Şükrü	Yemeniciler Çarşısında
Mahmud	Oduncular Çarşısında
Mühtedî Abdullatif	Yemeniciler Çarşısında
Mühtedî Fethullah	Yemeniciler Çarşısında
Mühtedî Reşid	Yemeniciler Çarşısında
Merhem oğlu Musa	Yemeniciler Çarşısında
Nadir	Yemeniciler Çarşısında
Necmeddin	Yemeniciler Çarşısında
Nuri	Yemeniciler Çarşısında
Vado (?)	Oduncular Çarşısında
Yusuf oğlu Taha ve Biraderleri	Yemeniciler Çarşısında

¹³⁹⁶ 1928 MGBTS, s. 1560.

SONUÇ

Tarihin kadim şehirlerinden biri olan Siirt, 1514 Çaldıran Seferiyle birlikte Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1526 yılından itibaren Diyarbakır Eyaletine bağlı olarak idare edilen Siirt, kısa bir dönem Van Eyaletine bağlanmışsa da 1881 yılına kadar farklı idari statüler altında Diyarbakır'a bağlılığını sürdürmüştür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası Doğu Anadolu bölgesinde yapılan idari düzenlemelere bağlı olarak 1881 yılında yeni kurulan Bitlis vilayetine bağlanan Siirt, 1920 yılına değin bu şekilde yönetilmiştir. 1920 yılından sonra ilk etapta bağımsız sancak olarak daha sonra ise il olarak idare edilmiştir.

Tanzimat Dönemi içerisinde özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezî otoritenin güçlendirilmesine yönelik olarak ülkenin idari teşkilatında yapılan düzenlemeler, Siirt'te de sosyal, ekonomik ve siyasî etkileriyle belirgin bir şekilde hissedilmiştir. 1847 yılından itibaren Kürdistan Eyaletine bağlı bir sancak olarak idare edilmeye ve merkezden gönderilen mutasarrıflarca yönetilmeye başlanan Siirt'te karşılaşılan en büyük problemlerden biri, bölgedeki yerel beylerin halk üzerindeki etkileri ve buna bağlı olarak öteden beri devam edegelen feodal alışkanlıkların bir türlü terk edilememiş olmasıdır. Bunun sonucunda inşa edilmek istenilen yeni düzen, beraberinde birtakım huzursuzlukları getirmiştir. Başta idarecilere yönelik olmak üzere vergi, asayiş, güvenlik ve adalet konularında merkezî hükümete yoğun şikâyet dilekçeleri gönderilmiştir. Söz konusu şikâyetler karşında hükümetin bulduğu en kestirme çözüm yolu idarecileri değiştirmek olmuştur. Aynı zamanda bölgeye atanan mülkî ve askerî idareciler de burada görev yapmaya çok istekli olmadıkları için çoğu zaman havasına ve suyuna alışmadıkları bahanesiyle başka yerlere tayin talebinde bulunarak kısa süre içerisinde sancaktan ayrılmışlardır. Bu durum başta mülkî ve askerî olmak üzere birçok alanda idarî zaafiyetin oluşmasına sebep olmuştur.

Siirt ve kazalarında yenileşme hareketiyle başlanan yeni idari yapılanma süreci sonucunda Merkez kazaya ilk mutasarrıf ataması 1852 yılında yapılmıştır. 1852 ve 1923 yılları arasındaki 71 yılda Merkez kazada 59 mutasarrıf ataması yapılmış olup bu idarecilerin ortalama görev süresi 14 aydır. Garzan kazasına ilk kaymakam

ataması 1853 yılında yapılmış olup 1920'ye kadar 32 kaymakam görev yapmıştır. Kaymakamların ortalama görev süresi 24 aydır. Rıdvan'a kaymakam atamaları 1852'de başlamış olup 1900 yılına kadar 25 idareci atanmıştır. Bu kaymakamların ortalama görev süresi 20 aydır. Şirvan'a ilk kaymakam ataması 1847 yılında yapılmış olup 1847-1923 yılları arasında 76 yılda 46 kaymakam ataması yapılmıştır. Kaymakamların ortalama görev süresi 18 aydır. Eruh'a 1852 yılında ilk kaymakam atanmıştır. Cumhuriyetin ilanına kadar 71 yıllık dönemde 39 atama gerçekleşmiş olup kaymakamların ortalama görev süreleri 20 ay olmuştur. Pervari'ye 1847 yılından itibaren başlanan kaymakam atamalarında 1923 yılına kadar 35 kişi atanmış olup ortalama görev süreleri 24 aydır. Şırnak'a ilk kaymakam 1847 yılında atanmıştır. Cumhuriyet'in ilanına kadar 29 kaymakam atanmış olup ortalama görev süreleri 21 aydır. Sason kazasına ise ilk atama 1852 yapılmıştır. Sason 1881 yılında Bitlis'in Genç Sancağı'na bağlanmıştır. Siirt'e bağlı bulunduğu 1852-1880 yılları arasında Sason kazasında 16 kaymakam görev yapmış olup bu kaymakamların ortalama görev süresi 20 ay olmuştur.

Dinî ve etnik açıdan Müslümanların, Hıristiyanların, Keldanilerin, Süryanilerin, Yezidilerin, Arapların, Kürtlerin ve Türklerin bir arada yaşadığı sancak, Pax-Ottomana olarak da ifade edilen Osmanlı barışının en önemli örneklerinden biri olmuştur. Farklı etnik ve dinî unsurların bir arada barış içerisinde yaşamaları Siirt'in sosyo-kültürel bir zenginliğe sahip olmasını sağlamıştır. Hoşgörü ikliminin bir tezahürü olarak farklı etnik ve dinî unsurlar, birbirlerinin hak ve hukukunu çiğnemedikleri müddetçe kendi mabetlerini ve okullarını açabilmiş buralarda özgür bir şekilde ibadetlerini yerine getirme ve eğitim faaliyetlerinde bulunma imkânına sahip olmuşlardır. Söz konusu iklimden istifade eden misyonerler, sancak dâhilinde yadsınamaz bir nüfus yoğunluğuna sahip olan Gayrimüslimlere yönelik olarak misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaktan geri durmamışlar. Bölgeye gelen Fransız, İngiliz ve Amerikan misyonerler, açmış oldukları eğitim kurumları vasıtasıyla faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Zaman zaman Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında yaşanan bir takım adlî ve idarî meselelerde yabancı ülkelerin çeşitli seviyedeki temsilcileri merkezî hükümet nezdinde girişimlerde

bulunmuşlardır. Nitekim bir dönem Siirt'te bir Fransız konsolosluğunun açılması dahi mevzubahis olmuştur.

Siirt bölgesinde aşiret yapılanmasının fazla oluşu çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aşiretlerin kural tanımaz davranışları, zaman zaman yağmalama ve eşkıyalık faaliyetleri gibi davranışları askeri müdahalelere sebebiyet vermiştir. Yazlak ve kışlaklar arasında sürekli bir şekilde hareket halinde bulunan aşiretlerin kural tanımaz davranışları karşısında hükümetin aldığı tedbirlerden biri yeni yerleşim birimleri oluşturarak bunların iskânını sağlamak olmuştur.

İncelenen dönem içerisinde Siirt ve çevresinde halkın düzenli bir sağlık hizmetine ulaşabildiğini söylemek oldukça güçtür. Sancak merkezindeki belediye tabibi aracılığıyla halkın karşılaştığı sağlık sorunları çözüme kavuşturulmaya çalışılmışsa da yeterli olmamıştır. Kolera ve çiçek gibi salgın hastalıklarla karşılaşılması durumunda bulaşıcı hastalıkla mücadele kapsamında başta karantina uygulaması olmak üzere, aşılama ve yayın organları aracılığıyla halkın hastalığa karşı bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Sarayın ve merkezi hükümetin benimsediği ve takip ettiği politikalara bağlı olarak ülke sathında yaşanan gelişmelerden Siirt'te nasibini almıştır. Abdülaziz döneminde imparatorluk topraklarında döşenen telgraf hatlarıyla güçlü bir iletişim ağı kurulurken aynı dönem içerisinde Siirt de telgrafla tanışmıştır. II. Abdülhamid döneminde ağırlık verilen kara ve demiryolu ulaşımın yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar Siirt'te de gerçekleştirilmiştir. Ancak bu noktada demiryolu yapımına yönelik çalışmaların bir türlü hayata geçirilemediğini; karayolu yapımının da istenilen ve beklenen düzeyde olmadığını ifade edebiliriz. Bu dönemde Siirt halkının yaşadığı en büyük problemlerden biri içilebilir su kaynaklarının azlığı bir diğeri de atık suların çevreye saldıgı pis koku ve insan sağlığını tehdit etmesiydi. Söz konusu her iki problemin çözümüne yönelik çalışmalar yapılarak halkın temiz su ihtiyacı karşılandığı gibi insan sağlığını tehdit eden atık suların şehirden uzaklaştırılması için kanalizasyon hatları döşenmiştir.

İncelenen dönemde Siirt sancağında modern eğitim kurumları yaygın değildir. Sancakta açılan en yüksek dereceli eğitim kurumu rüştiye olmuştur. Buna karşın geleneksel eğitim sisteminin bir parçası

olarak medreselerin sancakta oldukça yaygın olduğu görülür. Bölgedeki tarikat liderleri tarafından kurulan ve vakıf teşkilatı içerisinde idare edilen medreseler, Osmanlı Devleti'ndeki diğer medreselerde olduğu gibi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren akli ilimlerden ziyade nakli ilimlerle ilgilenmeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak bölgenin din görevlisi ihtiyacının karşılanması gibi önemli bir fonksiyonu üstlenmişlerdir. Sancakta gayrimüslimler açmış oldukları okullar vasıtasıyla dindaşlarına eğitim hizmeti vermişlerdir. Bunun yanı sıra Fransız ve Amerikalı misyonerler tarafından açılan okullar da gayrimüslimlere hitap etmiştir. Dolayısıyla hem kendi cemaatleri tarafından açılan hem de misyonerler tarafından açılan okullara gitme imkânına sahip olan gayrimüslimler Müslümanlara nazaran daha geniş bir eğitim imkânına sahip olmuşlardır.

Siirt sancağı bulunduğu coğrafyanın ve sahip olduğu iklim koşullarının bir sonucu olarak zengin bir tarımsal üretim çeşitliliğine sahip olmuştur. Yapılan tarla ve bahçe tarımı neticesinde elde edilen ürünler, büyük oranda sancağın ihtiyacını karşılayabilecek düzeydeyken söz konusu ürünlerin çevredeki şehirlere satışı da yapılmıştır. Bu durum sancakta canlı bir ticari hayatın oluşumunu beraberinde getirmiştir. Sancakta gerçekleştirilen bir diğer ekonomik faaliyet hayvancılık olmuştur. Konargöçer aşiretler tarafından yetiştirilen büyük hayvan sürüleri, yazlak ve kışlak mekânlardaki geniş meralarda beslenmiştir. Bölgenin arazi yapısının ve ikliminin bir sonucu olarak daha çok küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmıştır. Buna bağlı olarak yetiştirilen tiftik keçilerinden elde edilen yünlerden bölgeye has çeşitli dokumalar üretilmiştir.

Siirt, maden kaynakları açısından zengin bir coğrafyada bulunmaktadır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde sancaktaki maden kaynaklarının tespiti için yapılan çalışmalarda eski çağlardan kalma maden ocaklarının ve atölyelerin varlığından bahsedilmiştir. Özellikle Şirvan'da altın, gümüş ve bakır madeni bulunabileceğine yönelik tahminlerde bulunulmuş ve İstanbul'a çeşitli numuneler gönderilmişse de bir sonuca ulaşılması mümkün olmamıştır. Bölgede üretimi yapılan en yaygın maden tuz olmuştur. Sancağın muhtelif bölgelerinde bulunan memlehalarda yapılan üretim hem bölge ekonomisine hem de ülke ekonomisine büyük bir katkı sağlamıştır. Kireç taşından elde edilen cas ise Siirt'in karakteristik şehir mimarisinin en önemli

unsurlarından biri olmuştur. Duvarları beyaz renkli cas ile kaplanan yapılar şehrin “beyaz kent” olarak anılmasını sağlamıştır.

Her ne kadar çalışmanın zaman sınırlaması XIX. yüzyılın ikinci yarısı olarak tespit edilmişse de ele alınan konuları daha anlaşılabilir bir hale getirmek ve tarihi devamlılığı temin edebilmek için 1840-1920 yıllarını ihtiva eden seksen yıllık bir zaman dilimi ele alınmıştır. Söz konusu dönem içerisinde ülkede meydana gelen gelişmeler de göz önünde bulundurularak başta sancak merkezi Siirt olmak üzere Garzan, Sason, Pervari, Şirvan ve Eruh’un fizikî, sosyal, demografik, idarî ve iktisadî durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Ali Evrak Odası
Dâhiliye Belgeleri
Dâhiliye Islahat Evrakı
Dâhiliye İdare Belgeleri
Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri
Dâhiliye İdare-i Umumiyye Belgeleri
Dâhiliye Levazım Kalemî
Dâhiliye Mektubi Kalemî
Dâhiliye Memurin Kalemî
Dâhiliye Muamelat Evrakı
Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
Dâhiliye Şifre Kalemî
Dâhiliye Umur-u Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü
Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî
İrade Adliye ve Mezahib Belgeleri
İrade Dâhiliye Belgeleri
İrade Dosya Usulü
İrade Hususi Belgeleri
İrade Maliye Belgeleri
İrade Meclis-i Mahsus Belgeleri
İrade Meclis-i Vala Belgeleri
İrade Mesail-i Mühimme Belgeleri
İrade Şura-yı Devlet Belgeleri
Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
Maliye Nezareti Varidat Defterleri
Meclis-i Vala Belgeleri
Meclis-i Vükela Mazbataları
Nüfus Defterleri
Sadaret Amedi Kalemî Evrakı
Sadaret Divan Kalemî Evrakı
Sadaret Meclis-i Vala Evrakı
Sadaret Mektubi Kalemî
Sadaret Mukavelenamer

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı
Sadaret Teşrifat Kalemi Evrakı
Sadaret Umum Vilayet Evrakı
Şura-yı Devlet Belgeleri
Yıldız Arzuhal Jurnal Evrakı
Yıldız Kamil Paşa Evrakı
Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Yıldız Resmi Maruzat Evrakı
Yıldız Umumi Evrakı

2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı
Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)

B. RESMİ YAYINLAR

Düstur (Tertip 1), Birinci Cilt, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>), E. T: 12.12.2017, Hicri 1289 (M 1872).

Düstur (Tertip 1), İkinci Cilt, Tuz Nizamnamesi, Açık Erişim TBMM Kütüphanesi (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>), E. T: 20.08.2018, Hicri 1289 (M 1872).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1264/1848.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1266/1850.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1271/1855.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1272/1856.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1275/1859.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1277/1861.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1278/1861.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1279/1862.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1281/1864.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1282/1865.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1283/1866.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1284/1867.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1285/1868.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1295/1878.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1296/1879.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1297/1880.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1298/1881.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1299/1882.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1300/1883.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1301/1884.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1302/1885.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1303/1886.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1304/1887.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1305/1888.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1306/1889.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1307/1890.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1308/1891.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1309/1892.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1310/1892.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1311/1893.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1312/1894.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1313/1895.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1314/1896.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1315/1897.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1316/1898.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1317/1899.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1318/1900.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1321/1903.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1323/1905.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1326/1908.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1327/1911.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1328/1912.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire,
İstanbul, 1333-1334/1918.

- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1925-1926.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul, 1926-1927.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaai Amire, İstanbul 1316/1898.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaai Amire, İstanbul 1317/1899.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaai Amire, İstanbul 1318/1900.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaai Amire, İstanbul 1319/1901.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaai Amire, İstanbul 1321/1902.
- Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1310/1892.
- Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1316/1898.
- Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1317/1899.
- Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis, 1318/1890.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1286/1869.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1287/1870.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1288/1871.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1289/1872.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1290/1873.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1291/1874.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1292/1875.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1293/1876.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1294/1877.

Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1300/1883.

Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbakır, 1302/1885.

Siirt İl Yıllığı, 1967.

Siirt İl Yıllığı, 1995.

Siirt İl Yıllığı, 1998.

Siirt Turizm Envanteri, 1991.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, “*Umumi Nüfus Tahriri*”, Ankara 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Malûl Gaziler Ticaret Salnâmesi, İsmail Hakkı ve Şürekâsı Malûl Gaziler Neşriyat Şirketi, İstanbul 1928.

C. GAZETELER

Bitlis Gazetesi, Sayı 179, (H) 13 Ca 1307, (04 Şubat 1890).

Bitlis Gazetesi, Sayı 180, (H) 20 Ca 1307, (11 Şubat 1890).

Takvim-i Vekayi, (H) 05 Muharrem 1264, (13 Aralık 1847).

Takvim-i Vekayi, (H) 11 Muharrem 1288 (2 Nisan 1871).

Takvim-i Vekayi, (H) 15 Muharrem 1288 (6 Nisan 1871).

Takvim-i Vekayi, (H) 18 Muharrem 1288 (9 Nisan 1871).

Takvim-i Vekayi, (H) 20 Muharrem 1288 (11 Nisan 1871).

Takvim-i Vekayi, (H) 23 Muharrem 1288 (14 Nisan 1871).

Takvim-i Vekayi, (H) 26 Muharrem 1288 (17 Nisan 1871).

Takvim-i Vekayi, (H) 28 Muharrem 1288 (19 Nisan 1871).

Ceride-i Resmîye, (R) 28 Şu 1337, (28 Şubat 1921).

Ceride-i Resmîye, (R) 07 Şu 1337, (07 Şubat 1921).

T.C. Resmî Gazete, 04 Kânunusani 1936

T.C. Resmî Gazete, 18 Mayıs 1990.

D. KİTAPLAR

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 4, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

ALKAN, Adnan, *Bir Kent Coğrafyası Araştırması Siirt Kenti*, Kriter Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2018.

ATALAY, Ömer, *Siirt Tarihi*, CHP Siirt Halk Evi Yayınları, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1946.

- AYKAN, Güven, *Vilayet Salnamelerine Göre Tarihte Bitlis & Bitlis'te Tarih*, Gülmat Matbaacılık, İstanbul 2015.
- BEG, Muhammed Emin Zeki, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nübihar Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015.
- CUINET, Vital, *La Turquie D'asie: Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'asie-Mineure*, Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1997.
- DARKOT, Besim, "Siird" *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- DEMİR, Şerif, *Cumhuriyet Döneminde Siirt*, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016.
- FAROQHİ, Suraiya, "Siirt" *The Encyclopaedia of Islam*, (edt.) C. E. Bosworth vd., IX., Brill Heiden 1997.
- GÜNEŞ, Mehmet, *Osmanlı Döneminde Vilayet İdaresinin Esasları*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.
- HAN, Şeref, *Şerefname Kürt Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Yöntem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1975.
- KARPAT, Kemal Haşim, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KILIÇ, Orhan, "Ocaklık" *İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.
- KILIÇ, Orhan, "Yurtluk" *İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.
- KILIÇÇIOĞLU, Cumhur, *Her Yönüyle Siirt*, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1992.
- KİNNEİR, John Macdonald, *Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, John Murray, Albemarle Street, London, 1818.
- OBUZ, Ömer, *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950) Gelenek, Modernite, Milli Kimlik*, Akıl Fikir Yayınları, Eylül 2017.
- PERK, Kadri, *Cenup Doğu Anadolu'nun Eski Zamanları*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1943.

- SEÇKİN, Bekir Sami, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul Siirtliler Derneği, İstanbul 2006.
- SEYİTHANLIOĞLU, Mehmet, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Yayınları, Ankara 2014.
- “Siirt”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1981.
- SORGUN, M. Taylan, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş-Kütülamere Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, 7Gün Yayınları, İstanbul 1972.
- SUNGUR, Mutullah, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Yayınları, Ankara 2014.
- ŞAŞMAZ, Musa, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. XIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Şemsettin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, Mihran Matbaası, C. 4, İstanbul 1302.
- TUNCEL, Metin, “Siirt” *İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.
- YAŞAR, Hüseyin,-AKIN, Erdem,-ÇELİK, Abdurrezzak, *Siirt Halk Anlatıları-I (Halk Hikâyeleri ve Masallar)*, Grafiker Yayınları, Ankara 2018.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- YİNER, Abdulnasır, *Şer'iyeye Sicillerinden Siirt'e Bakış*, Sonçağ Yayıncılık, Ankara 2014.

E. MAKALELER

- AKBULUT, Uğur, “Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi”, *History Studies*, Orta Doğu Özel Sayısı, 2010, s. 1-11.
- AKSIN, Ahmet, KARAKAŞ, Erdal, “Nüfus İcmal Defterine Göre 19. Yüzyılda Arabgir”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 13, 2002, s. 91-125.

- ATALAY, Talip, “Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbakır Vilayet Gazetesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 48, S. 1, Ankara 2007, s. 135-151.
- AVŞİN GÜNEŞ, Gülcan, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, C. 1, S. 2, Yıl 2015, s. 1-30.
- AYMAN GÜLER, Birgül, “Yönetimde Özerklik Sorunu: Duyunu Umumiyei Osmanlı Meclisi İdaresi 1881–1948”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, S. 1, Ankara 2016, s. 97-121.
- AZİMLİ, Mehmet, “İlk Fetihten Osmanlı’ya Siirt’in Siyasi Tarihi”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 126-132.
- BABAOĞLU, Resul, ÇELİK, Abdurrezzak, “Cumhuriyet İdaresine Geçiş Sürecinde Siirt’te Demografik Göstergeler”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 11, S. XXXIV, Haziran 2018, s. 529-563.
- BABAOĞLU, Resul, OLGUN, Said, “Siirt Basın Tarihi: Bibliyografik Bir Döküm”, *Turkish Studies*, C. 10, S. 5, 2015, s. 57-78.
- BAYARTAN, Mehmet, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, S. 1, Haziran 2008, s. 157-175.
- BAYARTAN, Mehmet, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 10, S. 1, İstanbul 2008, s. 137-155.
- BELLİ, Oktay, “Siirt’te Bakırcılık”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 512-531.
- BORAN, Ali, TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, ERDAL, Zekai, “Siirt ve İlçelerindeki 2000 Yılı Yüzey Araştırması”, *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, C. 1, Ankara 2002, s. 17-32.

- ÇAVDAR, Necati, KARCI, Erol, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na Dair Bibliyografik Bir Deneme”, *Electronic Turkish Studies*, C. 9, S. 4, 2014, s. 255-286.
- ÇETİN, Emrah, “Tanzimat Döneminde Yol Yapım Çalışmalarına Bir Örnek: İzmir-Biruâbâd Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 53, S. 2, Ankara 2013, s. 145-163.
- ÇETİN, Emrah, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’te İzmit Mutasarrıflığı’nda Karayolu Yapım Çalışmaları”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli 2015, s. 1173-1784.
- ÇİÇEK, Yeter, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Yerel Yönetimler”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, Yıl 2014, s. 53-64.
- DALKILIÇ, Neslihan, HALİFEOĞLU, Fatma Meral, “Tarihi Siirt Köprüleri”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 582-597.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “Osmanlı Devletinde Tuz Üretimi ve Dağıtımı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 1, Erzurum 2004, s. 23-28.
- DEMLİKOĞLU, Uğur, “XVI. Yüzyılda Siirt’in Sosyo Ekonomik Durumu”, *History Studies*, C. 10, S. 1, Şubat 2018, s. 61-84.
- EKİNCİ, Mehmet Rezan, “Şırnak’ın İdari Taksimatı ve İadri Alanda Meydana Gelen Değişimler (1845-1918)”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti., Ankara 2010, s. 477-486.
- ELİBOL, Numan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, 2007, s. 135-160.
- ERİN, Neşe, “18. Yüzyılda Erzurum Tuzları: Osmanlı Tüketim Malları Tarihine Bir Katkı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, Erzurum 2003, s. 219-229.
- ERTEKİN, M. Zahir, “Mervaniler Devrinde Meyyafarikin”, *Uluslararası Silvan Sempozyumu*, T.C. Silvan Kaymakamlığı-T.C. Diyarbakır İl Özel İdaresi-Şarkiyat

- Derneği, 25-27 Nisan 2008, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, s. 103-125.
- FALAY, Nihat, UYMAZ, Feride Berna, “Siirt’in 19. Yüzyıl Sonlarındaki Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 152-160.
- GENCER, Fatih, “Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 30, S. 49, Ankara 2011, s. 75-96.
- GENÇOĞLU, Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1, Nisan 2011, s. 29-50.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakır Beylerbeyliği’nin İlk İdari Taksimatı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23, Mart 1969, s. 23-34
- GURULKAN, Kemal, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şırnak ve Çevresi”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti., Ankara 2010, s. 87-98.
- GÜLER, Ali, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri’nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri’nden Örnek Fermanlar)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 9, S.9, Yıl 1998, s. 155-175.
- GÜMÜŞ, Ercan, “Siirt ve Çevresinde Aşiretler”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 714-723.
- GÜNEŞ, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 3, S. 3, Aralık 2017, s. 12-26.
- GÜNEŞ, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Akademik Barış Dergisi*, C. 8, S. 15, Ankara 2014, s. 221-240.

- GÜRSOY, Bedri, “100. Yılında Duyun-u Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 40, S. 1-4, İstanbul 1984, s. 17-59.
- GÜVEN, Ahmet, DÜLGER, Battal, “Osmanlı’dan Günümüze Yerel Hizmet Sunan Klasik Kurumların Dönüşümü”, *Enderun Dergisi*, C. 1, S. 1, Yıl 2017, s. 44-53.
- İŞIKTAŞ, Erkan, “Bazı Arşiv Kaynaklarına Göre Siirt’te Misyonerlik Faaliyetleri”, *II. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Nizip 2016, s. 185-196.
- İNCE, Erdal, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımına Genel Bir Bakış ve Köyde Ulaşım”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 24, Bahar 2012, s. 171-188.
- KARTAL, Nazım, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Osmanlı’da Mülki İdare”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C. 4, S. 1, İlkbahar 2013, s. 1-24.
- KARTALKANAT, Ahmet, “Osmanlıda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği*, S. 6, Mayıs 1990, s. 65-71.
- KASIM, Ekin, “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 7, Ankara 2016, s. 2-30.
- KILIÇ, Orhan, “Van Eyaletine bağlı sancaklar ve İdari Statüleri (1588-1740)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 21, İstanbul 2001, s. 189-210.
- KILIÇ, Orhan, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, S. 10, Ankara 1999, s. 121-137.
- KODAY, Saliha, KODAY, Zeki ve KIZILKAN, Yusuf, “Siirt İlinde Bir Mesken Kültürü: Cas Evleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21, S. 4, Erzurum 2017, s. 1369-1385.
- KONAN, Belkıs, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara*

- Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFĐ)*, C. 64, S. 1, Yıl 2015, s. 171-193.
- KUCAK, Ömer, “XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 6-7, Aralık 2016, s. 13-26.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Millet Sistemi’ ve Tanzimat”, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler (13-14 Mart 1985, Ankara)*, 2. Baskı, TTK Yay, Ankara, 1994, s. 13-24.
- KÜPELİ, Özer, “Şeriyeye Sicillerinin Şehir Tarihçiliği ve Afyonkarahisar Tarihi İçin Önemi”, *Taşpınar Dergisi*, Yıl 3, S. 3, Kasım 2001, s. 53-58.
- OBUZ, Ömer, “Milli Mücadeleye Şark’tan Bir Siirt Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27, Mayıs 2017, s. 264-276.
- OLGUN, Said, “Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkivalık Faaliyetleri (1888-1920)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 16, S. 31, Yıl 2017/1, s. 33-56.
- OLGUN, Said, “Bayram Fehmi Bey/Bajo Topulli (1867-1930): Öğretmenlikten Çeteciliğe Çetecilikten Kaymakamlığa Bir Arnavut Milliyetçisinin Sıra Dışı Hayat Öyküsü”, *History Studies*, C. 10, S. 1, 2018, s. 125-145.
- OLGUN, Said, “Siirt Halkevi ve Faaliyetleri (1934-1951)”, *History Studies*, C. 5, S. 2, Mart 2013, s. 287-301.
- ÖZCOŞAR, İbrahim, “19. Yüzyılda Siirt’te Gayrimüslimler”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 324-331.
- ÖZGEN, Nurettin ve KARADOĞAN, Sabri “Siirt Şehrinin Kuruluşu ve Gelişimi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, Elazığ 2009, s. 61-81.
- PAYDAŞ, Kazım, “Selçuklular Döneminden Safeviler’e Ortaçağda Siirt”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 134-140.

- SAĞLAMTİMUR, Haluk, “Arkeolojik Veriler Işığında Siirt ve Çevresi”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 74-85.
- SAKİN, Serdar ve KARTIN, Cengiz, “İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris Ve Sykes’ın Gözlemlerinde İran, Irak Ve Türkiye”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, Nisan 2014, s. 305-328.
- SERTEL, Savaş, “1927 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Elazığ Nüfusu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, S 1, Elazığ 2015, s. 303-316.
- SEYİTHANLIOĞLU, Mehmet, “Yerel Yönetim Metinleri (IV): 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. 5, S. 5, Eylül 1996, s. 89-99.
- TURAN, Abdulkadir, *Fetihler, Hareketler ve Şahsiyetler Açısından Kürtler*, 1. Baskı, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 2016.
- VERHEIJ, Jelle, “The 1895 Massacres in Hizan and Şirvan (Bitlis vilayet)”, *Études Arméniennes Contemporaines 10*, December 2017, s. 125-159.
- TURAN, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H. 1041/M. 1631-32 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri)”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1961 Yayın Yıllığı, Yanı No: 26, S. 32, Mart 1979, s. 201-232.
- TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, BORAN, Ali, “Ortaçağdan Günümüze Siirt’teki Kültür Varlıklarının Durumu” *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği*, İzmir 2007, s. 542-581.
- ÜNER, Mehmet Emin, “Osmanlı Yönetiminin İlk Yıllarında Diyarbakır Eyaleti’nin İdari Yapılanmasında Siirt Sancağı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 191, Nisan 2011, s. 53-64.
- YAŞAR, Mehmet Ali, “19. Yüzyılda Siirt’te Eğitim”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008, s. 39-51.
- YAŞAR, Mehmet Ali, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt (Osmanlı Devlet İstatistiklerine Göre)”, *Uluslararası Siirt*

Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği, İzmir 2007, s. 162-179.

- YAZICI, Nesimi, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı." *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 3, 1992, s. 333-377.
- YILDIZ, Mehmet Zeydin, SARAÇOĞLU, Hüseyin, "19. Yüzyıldan Günümüze Siirt İlinin İdari ve Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişimler", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri, Şarkiyat Araştırmaları Derneği, İzmir 2007, s. 620-640.*
- YILMAZÇELİK, İbrahim, "XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması", *AÜDTCFD*, C. 18, S, 29, Ankara 1996, s. 217-232.

F. TEZLER

- AL, Nadir, *XVIII. Yüzyılda Siirt Yöresinde İlim Kurumları ve İlim Adamları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2001.
- ASLAN, Barış, *Tek Parti Döneminde Siirt (1923-1950)*, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Siirt 2017.
- BABAOĞLU, Resul, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mekteb-i Mülkiye (1859-1960)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2017.
- ÇELİK, Ali, *Siirt ve Çevresindeki Ziyaret Yerleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fen ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2012.
- DUYGU, İsmail, *426 numaralı (H. 1302-1317/M. 1885-1900) Siirt Şer'iyeye Sicili Metin Çevirisi ve Değerlendirme*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2012.

- ERDÖNMEZ, Celal, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Konar-Göçer Aşiretlerin Yerleştirilmesi (1840-1876)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1995.
- ERPOLAT, Mehmet Salih, *XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1999.
- GÜLBAHAR, Önder, *Bitlis (1892, 1898, 1899, 1900 Tarihli Vilâyet Sâlnâmeleri'ne Göre Merkez Sâncağı)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1997.
- ÖZGEN, Nurettin, *Kuruluş Yeri Bakımından Siirt Şehri ve Yakın Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2002.
- POLAT, Ebru, *H. 1310 (M. 1892) VE H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyet Sâlnâmelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006.
- SAVUR, Hayrettin, *Siirt'in Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1312-1317/1894-1900, 420 Nolu Siirt Şer'iyeye Sicil Defterine Göre*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.
- SUBAŞI, Naciye, *422 Numaralı Bitlis Şer'iyeye Siciline Göre "Siirt" H.131-1325 (1899-1907)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1998.
- ÜLKE, Cemal, *Kürdistan Eyaletinin İdari Yapısı (1847-1867)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin 2014.

- YAPIŞTIRAN, Cihan, *19. Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013.
- YILDIZ, Hatip, *Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2007.
- YILMAZ, Bilal, *Muş Vakıfları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2009.
- YILMAZ, Edip, *Siirt Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı'ya kadar)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1994.

G. İNTERNET SAYFALARI

- <https://www.turkcebilgi.com/tulcea>, E. T: 25.07.2017.
- <http://www.vergidunyasi.com.tr/Makaleler/3970>, E. T: 26.07.2017.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/banaluka>, E. T: 29.07.2017.
- <https://www.turkcebilgi.com/mucerred>, E. T: 02.08.2017.
- <http://www.filozof.net/Turkce/tarihi-eserler-i/13884>, E. T: 05.08.2017.
- <https://www.turkcebilgi.com/preveze>, E. T: 08.08.2017.
- <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501349>, E. T: 09.09.2017.
- <https://www.osmanice.com/osmanlica-18287-nedir-ne-demek.html>, E. T: 15.09.2017.
- <http://www.turktoresisi.com/viewtopic.php?f=18&t=630>, E. T: 04.12.2017.
- <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>, E. T: 12.12.2017.
- <http://www.siirtsancaklarcarsicamii.com/hakkimizda>, E. T: 16.12.2017.
- <https://gezimanya.com/arnavutluk/tiran-nerededir>, E. T: 04.04.2018.
- <https://www.dunyabulteni.net/balkanlar/balkanlarda-son-osmanli-islam-topraklari-sancakin-gelecegi-h430151.html>, E. T: 04.05.2018.

http://www.tarihtendersler.com/nbk.asp?mk_id=2483&id=29, E. T: 12.05.2018.

<http://www.evliyalar.net/seyh-muhammed-tomani-k-s>, E. T: 15.05.2018.

<https://www.haritatr.com/domanic-haritasi-i24f>, E. T: 12.06.2018.

<https://www.seslisozluk.net/ihtida-nedir-ne-demek>, E. T: 13.06.2018.

<https://www.nereyebagli.com/tonya-ilcesi-nerede>, E. T: 11.07.2018

<https://www.seslisozluk.net/bevvab-nedir-ne-demek/>, E. T: 18.08.2018.

<https://www.sadecegercek.net/2014/07/kim-bu-keldaniler.html>, E. T: 15.08.2018.

<http://www.nerenerede.com/ne-nere-tulcea-nerede.htm?id=19106>, E. T: 11.08.2018.

<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=409229>, E. T: 12.12.2018.

<http://www.mucadelegazetesi.com/fotograf.htm>, E. T: 12.12.2018.

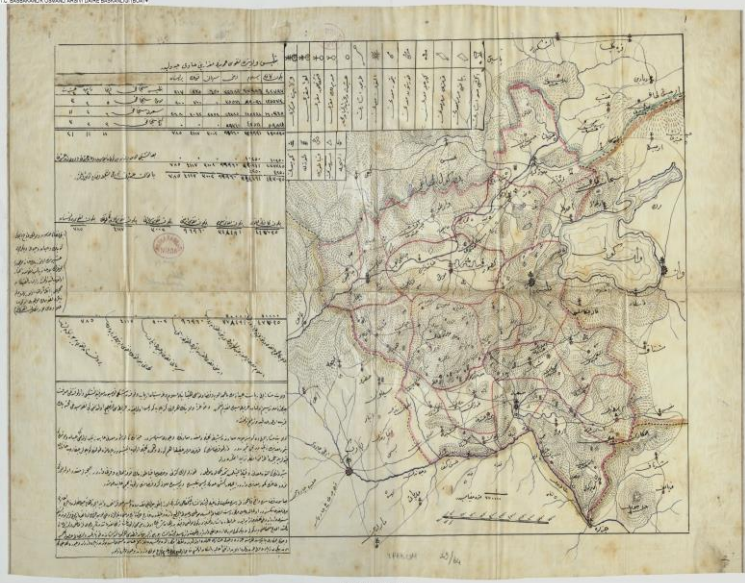
<http://www.gezi-yorum.net/tillo-aydinlar>, E. T: 12.12.2018.

<http://siirtevi.blogspot.com/2007/07/eski-siirt-fotoraflari.html>, E. T: 12.12.2018.

EKLER

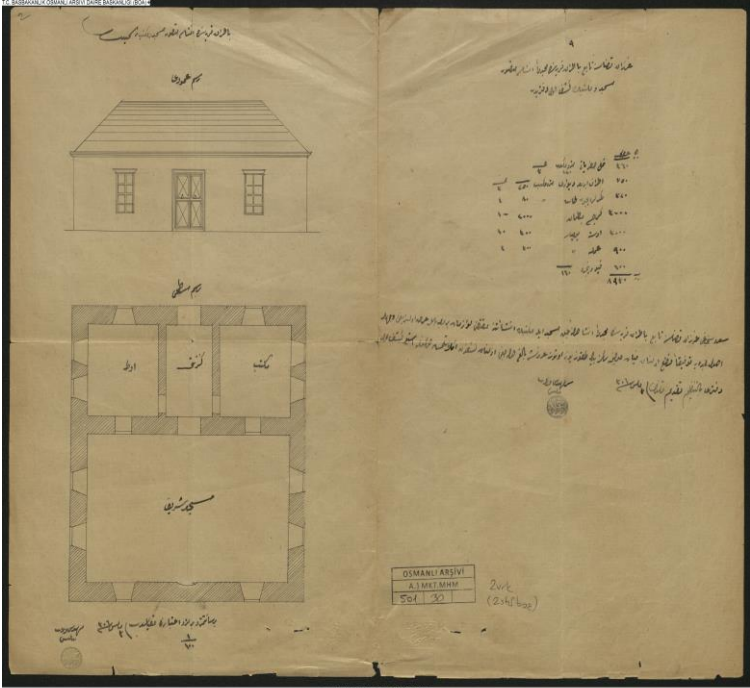
EK 1: Siirt Mutasarrıfı Salih Paşa Tarafından Çizilen Harita.

TC BAKIRKALE ZEMİN KURUMU HARİTİNE DAKİKASI BOA-

BOA, Y. PRK. UM, 19/64, (H) 01 R 1308, (14 Kasım 1890).

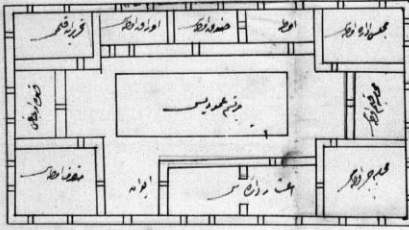
EK 2: Siirt'in Garzan Kazasına Bağlı Ahalisi Müslüman Olan Batri Adlı Yezidi Karyesine Cami ve Mektep Krokisi.

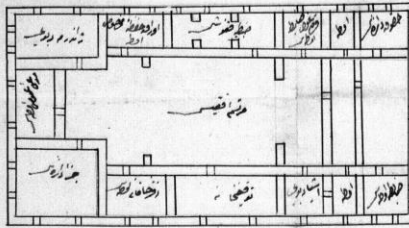
BOA, A.) MKT. MHM, 501/30, (H) 22 Ra 1308, (5 Kasım 1890).

EK 3: Siirt Hükümet Konağı Krokisi.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİM DARE BAŞKANLIĞI (BOA)

موردی در مقاصد سرکاریه فی حدیقت معینت الایجابیه
موردی در مقاصد سرکاریه فی حدیقت معینت الایجابیه

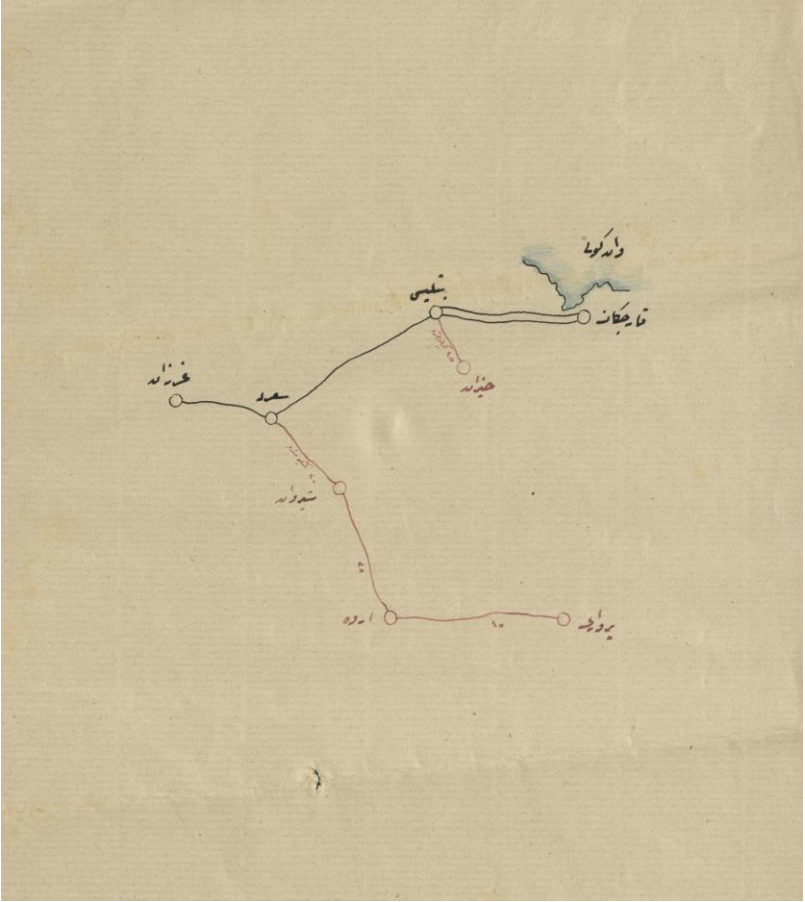
İ.Ş.D. 59/3357

3

İ.Ş.D.00059

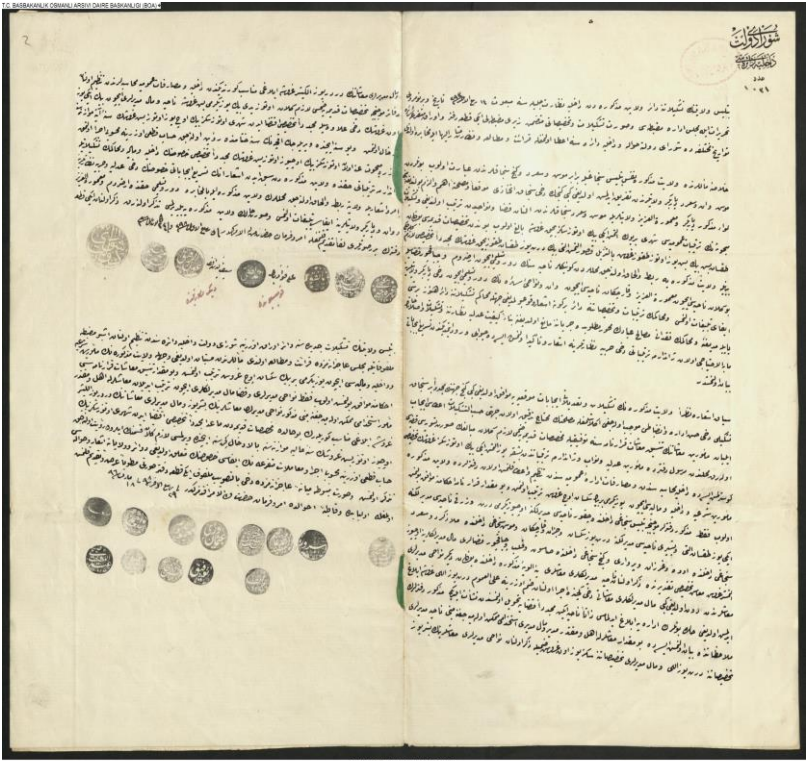
BOA, İ. Ş.D. 59/3357-3, (H) 23 C 1299, (12 Nisan 1882).

EK 4: Bitlis Vilayeti Dâhilinde Hizan, Eruh, Sirvan ve Pervari Kazaları'na Telgraf Hattı Krokisi.

BOA, A.) MKT. MHM. 625/11-5, (H) 23 C 1299, (12 Nisan 1882).

Ek 5: Bitlis Vilayetinin Teşkilî ve Siirt'in Bitlis'e Bağlanmasına İlişkin Karar.

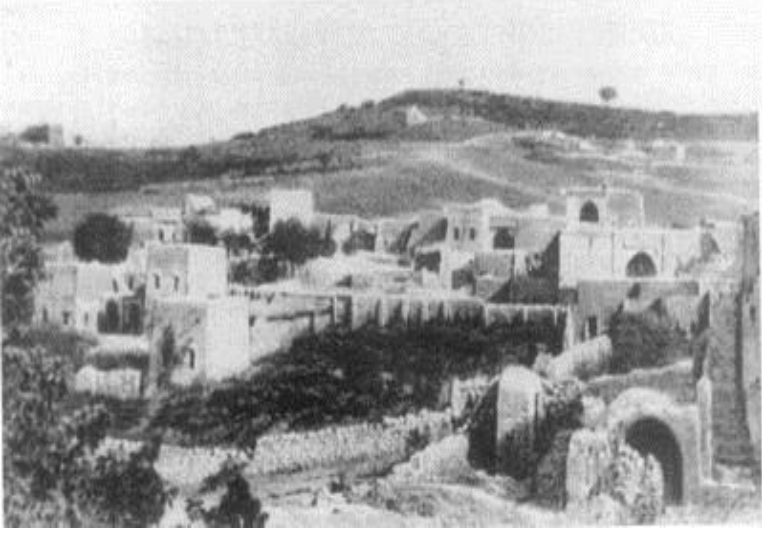
Y.A.RES.0010.00025.003

BOA, Y. A. RES, 10/25, (R) 18 Ma 1297, (30 Mart 1881).

EK 6: Siirt Fotoğrafları

Siirt Mahalle Görüntüsü (Kaynak:

<http://www.mucadelegazetesi.com/fotograf.htm>, E. T: 12.12.2018).

Ayn-ı Sa'lib Çeşmesi. (Şerif DEMİR'in Cumhuriyet Döneminde Siirt Kitabı)

Siirt Cas Evi (Kaynak:

<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=409229>, E. T:
12.12.2018).

Siirt Ulu Cami (Kaynak: Ömer ATALAY'ın Siirt Tarihi Kitabı).

Siirt Meydanı (Kaynak: <http://siirtevi.blogspot.com/2007/07/eski-siirt-fotoraflari.html>, E. T: 12.12.2018).

1946 Yılında Siirt, (Kaynak: İ.B.B. Atatürk Kıtaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Demirbaş= Krt_013385, Yer Numarası= 06.07.1946)

1930'larda Siirt'ten Bir Mahalle Görünümü (Kaynak: B. Sami Seçkin, Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi)

Işık Hadisesi (Kaynak: <http://www.gezi-yorum.net/tillo-aydinlar>, E. T: 12.12.2018).

